

gender / rovné příležitosti / výzkum

*Transnacionální feminismus /
Transnational feminism*

ročník 16, číslo 2/2015

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM / GENDER AND RESEARCH

Vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Published by the Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences

Redakční rada časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*

Zuzana Uhde, Ph.D. (šéfredaktorka, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Hana Maříková, Ph.D. (zástupkyně šéfredaktorky, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica)

PhDr. Marie Čermáková (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Éva Fodor, Ph.D. (Central European University, Budapest)

PhDr. Petra Guasti, Ph.D. (Universitaet Mainz)

doc. Haldis Haukanes, Ph.D. (University of Bergen)

PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

prof. Jeff Hearn, Ph.D. (Örebro Universitet)

doc. Marek Hrubec, Ph.D. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Ema Hrešanová, Ph.D. (Filozofická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň)

prof. Nancy Jurik, Ph.D. (Arizona State University, Tempe)

PhDr. Alena Křížková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Marcela Linková (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Ing. Petr Pavlík, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

doc. Věra Sokolová, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

Mgr. Zdeněk Sloboda (Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc)

doc. Irena Smetáčková, Ph.D. (Pedagogická fakulta UK, Praha)

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU, Brno)

prof. Barrie Thorne, Ph.D. (University of California, Berkeley)

PhDr. Jana Valdřová, Ph.D. (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice)

doc. Elaine Weiner, Ph.D. (McGill University, Montreal)

Asistentka redakce: Eva Nechvátalová

Časopis vychází dvakrát ročně. Druhé číslo 16. ročníku vychází v prosinci 2015.

Časopis je veden v databázi SCOPUS, European Reference Index for the Humanities (ERIH), v Central European Journal of Social Sciences and Humanities a v dalších databázích.

Internetová stránka: <http://www.genderonline.cz>

Objednávky předplatného pro ČR zajišťuje SEND Předplatné, s. r. o., Ve Žlábku 1800/77, hala A3, 193 00 Praha 9, tel.: +420/225 985 225, e-mail: send@send.cz, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://send.cz/casopis/732/>.

Objednávky předplatného pro Slovensko zajišťuje Magnet press Slovakia, s. r. o., P.O. Box 169, 830 00 Bratislava, tel.: +421/2/67201931-33, e-mail: predplatne@press.sk, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://www.press.sk/odborne-casopisy/gender-rovne-prilezitosti-vyzkum/>.

Cena 80 Kč vč. DPH, roční předplatné v ČR 160 Kč.

Cena 3,60 € vč. DPH, roční předplatné v SR 8,20 €.

Grafická úprava, obálka a sazba: studio Lacerta (www.sazba.cz).

Vytištěno na recyklovaném papíře Cyclus Offset.

Titulní fotografie ©

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2015.

ISSN-print: 1213-0028

ISSN-online: 1805-7632

TÉMA / SPECIAL ISSUE: **TRANSNACIONÁLNÍ FEMINISMUS / TRANSNATIONAL FEMINISM**

Editorka / Editor: Zuzana Uhde

STATI / ARTICLES

- Mohanty, Chandra Talpade: *Transnacionální feministické přechody: O neoliberalismu a radikální kritice* /4
 Janebová, Radka: *Inspirace transnacionálního feminismu pro transnacionální feministickou sociální práci* /17
 Kuchyňková, Andrea, Ezzeddine, Petra: „Ještě nepatřím do starého železa“ aneb paradoxy migrace péče z ČR do Rakouska /30

ESEJ / ESSAY

- Hochschild, Arlie R.: *The Surrogate's Womb* /42

ROZHOVOR / INTERVIEW

- People Know What They Need. An Interview with Women Activists in Zambia* /53

STATI MIMO TÉMA / ARTICLES OUTSIDE THE SPECIAL ISSUE

- Slepičková, Lenka: *Dokdy je možné fertilizovat ženu? Parlamentní debata o zákonné úpravě asistované reprodukce* /60
 Nešporová, Olga: *Přechod k mateřství – plány versus realita týkající se pracovních životů vysokoškolsky vzdělaných žen* /73

RECENZE / BOOK REVIEWS

- Uhde, Zuzana: *Feministický příspěvek ke globální spravedlnosti* (Jaggar, A. ed. *Gender and Global Justice*) /85
 Maříková, Hana: *Překračování hranic: proměny lásky a rodin* (Beck, U., Beck-Gernsheim, E. *Dálková láska*) /88
 Uhde, Zuzana: *Proměny práce v globálním kapitalismu: od globální továrny po globální domov* (Kobová, L. ed. *Feministky hovorí o práci*) /90
 Štěch, Ondřej: *Úvahy o krizi, revoluci a transformaci* (Dinuš, P., Hohoš, L., Hrubec, M. a kol. *Revoluce nebo transformace*) /93
 Profant, Tomáš: *Myslíme postkoloniálně!* (Havránek, V., Lánský, O. eds. *Postkoloniální myšlení IV.*) /95
 Volejníčková, Romana: *Je mateřství přirozenost?* (Badinter, E. *The Conflict*) /100

ZPRÁVY A KOMENTÁŘE / INFORMATION

- Nyková, Blanka, Vohlídalová, Marta: *Několik postřehů o sexu a kapitálu: Zpráva z feministické konference „Sex and Capital“* /85
 Dudová, Radka: *Kontradikce: Představy o evropské budoucnosti. Zpráva z konference* /92
 Kobová, Ľubica, Mottlová, Markéta: *Feministický výzkum politiky: Zpráva ze Čtvrté evropské konference o politice a genderu* /95
 Nyková, Blanka: *Zpráva z workshopu Tělo a tělesnost ve feministické teorii a výzkumu* /100
 Dlouhá, Marie: *Téma genderu a diverzity na konferenci Evropské akademie managementu (EURAM)* /102
 Křížková, Alena: *Konference Mezinárodní asociace pro feministickou ekonomii* /102
 Tenglerová, Hana: *Gender Summit: gender v bádání, jeho kontextu a výstupech* /103

TRANSNACIONÁLNÍ FEMINISMUS

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

v současnosti se v rámci feministického myšlení dostává do popředí interpretační směr transnacionálního feminis- mu, který vytváří i rámec předkládaného tematického čís- la časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Transnacio- nální feminismus nepředstavuje zcela jednotný teoretický směr, jedná se ale o perspektivu, z níž je na jednotlivá té- mata a problémy nahlíženo. Termín *transnacionální* zde od- kazuje k přístupu, který překračuje hranice národních států a analytickou pozornost soustředí na transnacionální for- my akumulace kapitálu, transnacionální kulturní výměnu, transnacionální životní formy nebo transnacionální mocens- ké vztahy. Tento přístup umožňuje kontextuálně zakotve- nou analýzu v globalizujícím se světě, ve kterém se globál- ní nerovnosti stávají součástí našich intimních životů a náš každodenní život je utvářen vzdálenými procesy a vztahy. A právě tyto vzájemné souvislosti genderových struktur v různých částech světa je třeba nyní odkrývat.

Transnacionální feminismus v některých ohledech na- vazuje na dříve převládající směr postkoloniálního femi- nismu. Oba směry feministického myšlení je ovšem třeba rozlišit. Postkoloniální feminismus je zakotven v historic- ké reflexi kolonialismu a imperiální politiky a dekonstruu- je mocenské vztahy mezi ovládajícími a ovládanými, jež se přes rozpad koloniálních říší po druhé světové válce stále částečně podílejí na reprodukci geopolitických, sociálních i genderových nerovností. Naproti tomu transnacionální feminismus reaguje na probíhající proměnu vztahů mezi jednotlivými makroregiony a je zakotven v reflexi globali- začních procesů, které se zintenzivnily především po roz- padu bipolárního světa na počátku 90. let. Současný kon- text globálního kapitalismu, který národní státy absorbuje do širšího rámce transnacionálních a nadnárodních insti- tucí, přetváří a dává koloniálním a postkoloniálním repre- zentacím nové významy. V analytickém hledáčku transna- cionálního feminismu jsou vykořisťované, utlačované a jinak marginalizované skupiny žen (a mužů) v globálních interakcích a vztahy mezi odlišně situovanými sociálními aktéry na různých úrovních (od úrovně individuální přes lokální, národní, transnacionální, makroregionální až k ro- vině globální). Transnacionální feminismus rovněž překo- nává metodologický nacionalismus, který tím, že se ome-

zuje pouze na rozборы v rámci jednotlivých států, nemůže postihnout vzájemné souvislosti transnacionálních prak- tik, jež se mohou sice odehrávat lokálně, jejichž příčiny i důsledky hranice států ale překračují, a i v tomto ohledu může být potřebnou inspirací pro sociálněvědní výzkum u nás.

Články a další texty v tomto tematickém čísle předkládají různé způsoby uchopení transnacionální feministické ana- lýzy. Chandra Talpade Mohanty ve svém článku sleduje, jak její dnes již kanonický text *Očima Západu* cestoval a jak se jeho interpretace proměňovaly v různých socio-politických a kulturních kontextech, což jí umožňuje kriticky pojmenovat dopady neoliberální geopolitiky na současné feministic- ké myšlení. Radka Janebová ve svém příspěvku prezentu- je formující se směr transnacionální feministické sociální práce. Andrea Kuchyňková spolu s Petrou Ezzeddine zkou- mají translokální genderové rekonfigurace v cirkulární mi- gracii pečovatelek z České republiky do Rakouska, což jim umožňuje rozkrýt paradoxní důsledky migrace v podobě nesouladu mezi zlepšující se sociální pozicí v zemi půvo- du a marginalizovaným postavením nájemných pečovatelek v domácnosti v cílové zemi.

Arlie R. Hochschild se ve své eseji o náhradním mateřství věnuje transnacionálnímu reprodukčnímu byznysu, kte- rý je pro mnohé přijatelný, ač se v podstatě jedná o obchod s dětmi před jejich narozením, a který přímo těží z prohl- bujících se globálních nerovností. V rubrice rozhovor otis- kujeme diskusi s aktivistkami ze Zambie, které kriticky re- flektují praxi rozvojové spolupráce a to, jakým způsobem chudobu v Africe spoluutvářejí transnacionální ekonomické a geopolitické vztahy. Transnacionální feminismus přímo rezonuje také s některými recenzovanými knihami, např. s knihou *Gender and Global Justice* editovanou Alison Jaggar nebo knihou *Dálková láska* manželů Beckových.

Transnacionální feminismus a konkrétně texty v tomto čísle otevírají řadu otázek, které by si zasloužily více pozor- nosti rovněž ve veřejné diskusi. Podstatné je právě uvědo- mění si, že pochopení toho, co se děje kolem nás, není mož- né, pokud se omezíme na rozборы české společnosti.

Zuzana Uhde

TRANSNATIONAL FEMINISM

Dear readers,

The interpretative line of thought of transnational feminism has been gaining ground in contemporary feminist thought, and it also provides the framework for this special issue of the journal *Gender and Research*. Transnational feminism is not a unified body of theoretical work but a perspective through which topics and issues are viewed. The term *transnational* refers here to an approach which goes beyond the boundaries of nation states and which analytically focuses on transnational forms of capital accumulation, transnational cultural exchange, transnational life forms and transnational power relations. This approach supports a contextually embedded analysis in a globalising world in which global inequalities become part of our intimate lives, and our everyday lives are shaped by distant processes and relations. And it is these mutual relations of gender structures in various parts of the world that must be identified and analysed.

In some respects, transnational feminism builds on the previously dominant postcolonial feminism. However, these two lines of feminist thought must be distinguished. Postcolonial feminism is embedded in the historical reflection on colonialism and imperial policies, and deconstructs power relations between the ruling and the ruled, which—despite the disintegration of the colonial empires after the Second World War—continues to partly contribute to the reproduction of geopolitical, social and gender inequalities. In contrast, transnational feminism reacts to the ongoing shifts in relations among macro-regions and is embedded in the reflection of globalization processes which have intensified especially after the disintegration of the bipolar world at the beginning of the 1990s. The current context of global capitalism which absorbs nation states into a wider framework of transnational and supranational institutions reshapes and gives new meanings to colonial and postcolonial representations. The analytical viewfinder of transnational feminism captures exploited, oppressed and otherwise marginalized groups of women (and men) in global interactions, and relations among variously situated social actors at various levels (from the individual through local, national, transnational, macro-regional to the global level). Transnational feminism also goes beyond

methodological nationalism which—by being limited only to analyses within states—cannot capture the mutual relations of transnational practices which may be occurring locally but their causes and consequences surpass the boundaries of states. In this respect it may bring the much needed inspiration for social science research.

Papers and other texts in this thematic issue present various ways of dealing with transnational feminist analysis. In her paper Chandra Talpade Mohanty examines how her now canonical text *Under Western Eyes* travelled and how its interpretations changed in various socio-political and cultural contexts, which allows her to critically identify the impact of neoliberal geopolitics on contemporary feminist thought. Radka Janebová presents the growing school of transnational feminist social work. Andrea Kuchyňková and Petra Ezzeddine explore translocal gender reconfigurations in the circular migration of care workers from the Czech Republic to Austria, which allows them to discuss the paradoxical consequences of migration involving the incongruence of their improved social situation in the country of origin and their marginalized status of domestic care workers in the receiving country.

In her essay on surrogate motherhood Arlie R. Hochschild looks into the transnational reproductive business which is acceptable for many people although it basically involves trafficking in children before they are born and which directly capitalizes on intensifying global inequalities. In the section Interview we publish a debate with activists from Zambia who reflect critically on development cooperation practices and on how poverty in Africa is co-produced by transnational economic and geopolitical relations. Transnational feminism also resonates with some book reviews published in the issue, e.g., *Gender and Global Justice* edited by Alison Jaggar or *Distant Love* by the Becks.

Transnational feminism and the texts in this issue open many questions that deserve to receive more attention in public debates. What is important is to realize that we cannot understand what is happening around us if we limit ourselves to analysing nation states only.

Zuzana Uhde

TRANSNACIONÁLNÍ FEMINISTICKÉ PŘECHODY: O NEOLIBERALISMU A RADIKÁLNÍ KRITICE¹ / CHANDRA TALPADE MOHANTY

Transnational Feminist Crossings: On Neoliberalism and Radical Critique

Abstract: The article is a reflection on the neoliberal knowledge economy, the traffic in antiracist feminist theory, and the way my work has been read (lost or found in translation) and has crossed geopolitical and racial/cultural borders. It comments as well on the development of my intellectual project in relation to my location in the US academy and the intellectual and political communities that have made the work possible. The larger frame I seek to examine using responses to my work in three sites – Sweden, Mexico, and Palestine – is the way feminist, postcolonial, and antiracist theory emerges from a particular geopolitical, intellectual space; the way it enacts crossings; and the way it is trafficked, consumed, and understood in different geographies. Given the global and domestic shifts in social movements and transnational feminist scholarly projects over the past three decades, my major concern pertains to the depoliticization of antiracist feminist/women-of-color/transnational feminist intellectual projects in neoliberal, national-security-driven geopolitical landscapes.

Key words: C. T. Mohanty, transnational feminist theory, neoliberalism

Mohanty, Chandra Talpade. 2015. „Transnacionální feministické přechody: O neoliberalismu a radikální kritice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 4–16. DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.127.2.216>

Co se děje s feministickou vědou a teorií v naší neoliberální akademické kultuře? Odpolitizovaly globální a domácí proměny sociálních hnutí a feministických akademických projektů protirasistické a transnacionální feministické intelektuální projekty a intelektuální projekty barevných žen? V tomto textu se zamýšlím nad tím, jak moje vlastní práce cestovala a co se ztratilo (a našlo) v překladu do různých kontextů. Díky tomu budu moci nabídnout několik úvah nad dopady neoliberální geopolitiky poháněné národní bezpečností a nad postmoderním intelektuálním rámováním transnacionální, intersekcionalní feministické teoretické a solidární práce. Konkrétně tvrdím, že způsob, jakým byla moje práce adaptována a rozvíjena v několika marginalizovaných akademických a aktivistických komunitách, nabízí cennou lekci nám všem, kdo se považujeme za feministky v univerzitním prostředí. Zdůrazňuje totiž limity postmoderních feministických projektů v neoliberálním akademickém prostředí.

V průběhu let se moje práce obecně soustřeďovala na dekolonizaci, zejména dekolonizaci feministické vědy a teorie. Argumentovala jsem proti povýšeneckému vědeckému pohledu, který s despektem pohlíží na marginalizované komunity žen na globálním Jihu a Severu. Místo toho jsem se zasazovala o to, aby se pozornost soustředila na historická a kulturní specifika v chápání komplexního aktérství těchto žen jako situovaných subjektů. Od raných 90. let 20. století moje práce stále více zdůrazňovaly potřebu systémových analýz, které by umožnily zkoumat širší vzorce a struktury nadvlády a vykořisťování. A bylo to v tomto kontextu volání po systémových analýzách, kdy jsem obhajovala nutnost budování odporu a solidarity napříč hranicemi. V dřívější

eseji (Mohanty 2003b) jsem odpověděla na nepřesný výklad mé práce, která má být údajně namířena proti všem formám zobecnění. Zde se věnuji souvisejícímu problému, totiž příkrému odmítání systémových analýz institucionálních procesů na základě toho, že jsou nutně redukcionistické a totalizující (někdy se také používá výraz modernistický). Ohrazuji se rovněž proti tvrzení, že systémové analýzy nemohou vzít v potaz interní konflikty, které narušují každý systém, každé fungování moci. V následujícím textu chci ukázat, že tato konkrétní postmoderní pozice má mnoho společného s nárůstem odpolitizovaných mnohočetností, které jsou znakem neoliberální intelektuální krajiny. Hrozí tak nebezpečí, že intelektuální kultura, která se tím vytváří, v důsledku přijme mocenské rozdíly a přetaví systémové projekty odporu do komodifikovaných, soukromých aktů revolty.

Během nedávné návštěvy okupovaných palestinských území, která byla součástí Solidární delegace domorodých a barevných žen, jsem narazila na limity a možnosti feministické kritiky napříč hranicemi (viz Abdulhadi et al. 2011). Jak jsem se dozvíдалa o koloniálních technologiích okupace, o spletitych genderovaných a rasových výkonech moci ze strany izraelského státu, více než kdy jindy jsem se utvrzovala v tom, že je potřeba teorie, která odpoví na základní otázky systémové moci a nerovnosti a která rozvine feministickou, protirasistickou analýzu neoliberalismu, militarismu a heterosexismu jako projektů budování národních států. Zpět v neoliberální, akademické a politické kultuře Spojených států amerických, kde je všechno „postněco“, však stojím tváří v tvář diskursivním posunům, které podmínky v Palestině zamlžují. Postmodernismus by hovořil

o fluiditě (a mobilitě) identit a subjektů osvobození, které odbourávají potřebu systémové kritiky útlaku. Postfeministické a postrasové diskursy by naznačovaly, že Izraelci (a Palestinci?) se posunuli za diskriminaci na základě genderu a rasy. Postintersekcionalita a některá postkoloniální, poststrukturalistická teoretická paradigmaty by poukazovala na nerelevantnost analýz systémových propojení institucionalizovaných procesů rasismu, (hetero)sexismu, nacionalismu a třídního vykořisťování v koloniálním projektu izraelské okupace. Žádný z těchto „post“ rámců ale není užitečný, když hledáme vysvětlení násilí, útlaku a věznění, které tvoří každodenní život Palestinců na územích v hranicích z roku 1948 a na okupovaném Západním břehu. Analýza genderového, rasového, kapitalistického, koloniálního projektu izraelského státu, mocně podporovaného americkou ekonomickou a vojenskou pomocí, musí zůstat v centru jakéhokoli palestinského feministického boje a v centru emancipační znalosti a teorií feministické solidarity.² Toto uznání omezení (a nebezpečí) „post“ v Palestině a ve Spojených státech amerických je klíčem k argumentům předkládaným v tomto článku.

Zbývá nám tedy v Palestině pouze modernistický (čti zastaralý) feministický emancipační projekt? Článek Mino Moallem (2006) je příkladem feministické kritiky, kterou shledávám pozoruhodně tvořivou. Reprezentuje postmodernistickou pozici, která přivádí teoreticky feminismu, kritických rasových studií a intersekcionalismu pod jednu střechu s protirasistickými, transnacionálními feministickými teoretickými. Je to ale také pozice hluboce znepokojující. Moallem shrnuje několik feministických textů, včetně *Global Critical Race Feminism* (Wing 2000) a *Feminism without Borders* (Mohanty 2003a), a tvrdí, že „modernistická feministická mezinárodní agenda“ (Moallem 2006: 345) je problematická ze dvou důvodů. Předpokládá druhé, totiž unifikovaný subjekt, který buď musí být zachráněn, nebo který musí být postaven do centra analýzy. A předpokládá také, že lokální a globální mohou být uzavřeny v kontrarativu antikapitalismu (nebo antiglobalizace), spíše než by se k nim přistupovalo jako k nesystémovým trhlinám a diskontinuitám.³

Tato kritika naznačuje, že metodologie, které zahrnují institucionální a systémovou analýzu moci, ukotvenou ve zkušenostech podřízenosti a odporu nejvíce marginalizovaných komunit žen, mohou být (jsou?) esencialistické a redukcionistické (nejsou postmodernistické, a tudíž jsou modernistické).⁴ Tato specifická postmoderní kritika není v několika zcela zjevných ohledech dostačující. Není totiž schopná vypořádat se s politikou kolonialismu a začlenit boj za národní osvobození a za sociální a ekonomickou spravedlnost, která tvoří podstatu palestinského feministického organizování a analýz současnosti. Tvrzení o modernismu a redukcionismu totiž nepokrývají vše, co lze říci o bojích za emancipaci a osvobození od systémového koloniálního útlaku. Zjevně existuje pluralita protirasistických, postkoloniálních, transnacionálních feministických

teorií. Množství feministického poznání se věnuje genderovým omezením a nebezpečím nacionalismu (což nesmí být zaměňováno s národním osvobozením). Jak ale ukazuje palestinský kontext, postmodernistická kritika, která je skeptická vůči systémové analýze institucionalizované moci a vůči dekolonizujícím metodologiím, které do středu bojů za spravedlnost staví marginalizované zkušenosti (epistemologii barevných žen), je velmi zavádějící. Vysvětlení systémové povahy moci přece neznamena nepozornost vůči lokálním rozporům nebo kontextům boje. Právě naopak, takové sociálně-politické vysvětlení umožní rozpoznat trhliny a možnosti, které kontrahegemonní hnutí mohou využívat k tomu, aby budovala solidaritu napříč hranicemi.

Souběh těchto kritik s normalizovanými neoliberálními racionalitami pozdně 20. a raně 21. století vyžaduje nové posouzení. Existuje zde práh zapomínání, jak ho definuje Michel Foucault (1969, česky 2002), bod, kde jsou diskursivní formace transformovány? Kelly Coogan-Gehr (2011) ve své pronikavé analýze tvrdí, že vznik kategorií ženy třetího světa a barevné ženy v 80. letech 20. století vedl k vymístění a marginalizaci vědění afroamerických žen, což vytváří práh zapomínání ve feministické teorii.

V tomto článku chci vznést stejnou otázku. Vymezuje postmodernismus spojený s neoliberálními znalostními ekonomikami práh zapomínání, kdy je jeden konceptuální rámec (systémový a intersekcionalní) tiše začleněn nebo nahrazen jiným vynořujícím se rámcem, který zakrývá důležité vztahy moci? Zkoumám zde sblížení neoliberalismu a postmodernismu, které depolitizuje radikální teorii (povstaleckou znalost, jak ji raději nazývám já). Pro následující úvahy je relevantní analýza Coogan-Gehr, která zkoumá napětí mezi politikou teritoriality (lokace a identity) a politikou mobility (Foucaultův pojem kapilární politiky) ve feministickém teoretizování o rase v USA.

Neoliberální krajiny a depolitizace protirasistického feministického myšlení

Neoliberalismus proměnil materiální a ideologické podmínky, což má zásadní implikace pro radikální kritiku a povstalecké poznání. Neoliberalismus v raném 21. století je poznamenán praktikami vládnutí, které jsou založené na trhu (privatizace, komodifikace a nárůst rozdílů) na straně jedné a na straně druhé na autoritářských praktikách vězeňského státu poháněného národní bezpečností. Zatímco tedy neoliberální státy umožňují mobilitu a kosmopolitismus (cestování napříč hranicemi) některým ekonomicky privilegovaným komunitám, je to na účet kriminalizace a uvěznění (držení na místě) zbídačených komunit.⁵

Předcházející dekáda byla svědkem dramatických škrťů ve veřejném financování vzdělání a pokračující privatizace vysokého školství na celém světě (viz Hanhardt et al. 2010; Ayers, Ayers 2011). Julia Sudbury a Margo Okazawa-Rey (2009) argumentují, že neoliberální restrukturalizace vysokého školství si ochočila radikální znalost. Jak tvrdím výše, neoliberální intelektuální kultura může opravdu představovat

vat práh zapomínání pro feministické, protirasistické myšlení, které je ukotveno v radikálních sociálních hnutích 20. století. Radikální teorie se může skutečně stát komoditou ke spotřebě, která již nebude vnímána jako výsledek aktivistického poznání, případně nebude spojována s emancipační znalostí, ale může cirkulovat jako značka prestiže v eliti- stické neoliberální krajině.

Aby bylo možné vysledovat práh zapomínání protirasistického feministického myšlení, potřebujeme rozbor neoliberalismu a znalostní ekonomiky. Takový rozbor musí zformulovat kritiku korporátní racionality a pracovních praktik v univerzitním prostředí a ve fungování státních a transnacionálních institucí vládnutí a zároveň se také věnovat dopadu neoliberalismu na sociální hnutí. Neoliberální systémy vládnutí diskursivně konstruují veřejnou doménu zbavenou moci a historie útlaku, kde tržní racionalita nově definuje demokracii a kde se kolektivní odpovědnost zužuje na individuální vlastnosti (Giroux 2003). Taková normativní chápání veřejné sféry, kde je rozpoznatelné pouze osobní a individuální a politické již není předmětem polemik, jsou skutečně v srdci „post“ (feministických/rasových) diskursů. Co se například stane s klíčovým feministickým konstruktem „osobní je politické“, když politické (kolektivní veřejná doména politiky) je zredukováno na osobní? Je totiž obtížné nastolovat otázky útlaku a vykořisťování jako kolektivních, systematických procesů a institucí vládnutí, které jsou genderované a rasové, když neoliberální narativy znevýznamňují kolektivní zkušenost nebo redefinují tuto zkušenost jako komoditu určenou ke spotřebě. Pokud je veškerá zkušenost pouze individuální a sociální je vždy omezeno na osobní, feministická kritika a radikální teorie se jeví jako irrelevantní, pokud tedy nekonfrontují právě tyto diskursivní posuny.

Neoliberální diskursivní krajiny v akademickém prostředí a ve státních a nadnárodních praktikách vládnutí jsou charakterizovány privatizací závazků sociální spravedlnosti radikálních sociálních hnutí od 60. let dál a související povstalecké znalosti (původně institucionalizované v ženských a genderových studiích, studiích rasy a etnicity atd.). Privatizace závazků rasové, třídní a genderové spravedlnosti vyžaduje, aby byla z veřejné domény odstraněna společenská důležitost rasismu, třídního útlaku a (hetero)sexismu jako institucionalizovaných systémů moci a nerovnosti a ty aby byly nahrazeny individuálními předsudky a psychologickými dispozicemi nebo výrazem „nenávisti“. Toto je vynikající příklad diskursivního posunu, práhu zapomínání, kde jsou kritické feministické epistemologické nároky týkající se zkušenosti, jako „osobní je politické“, transformovány do privatizovaného pojetí individuální zkušenosti. Politické aktérství samo je zde předefinováno jako akt spotřeby a já bych argumentovala, že s teorií – feministickou a/nebo protirasistickou – je obchodováno jako s komoditou oddělenou od svého aktivistického ukotvení a závazků sociální spravedlnosti (Giroux 2003).

Provázané procesy privatizace, spotřeby a komodifikace teorie vedou k politice reprezentace a k politice přítomnosti

oddělené od moci a politické ekonomie vládnutí. Epistemologické a metodologické nároky feministického a protirasistického myšlení jsou přetaveny do privatizované politiky reprezentace, odstřižené od systematické kritiky a materialistické historie kolonialismu, kapitalismu a heteropatriarchátu (to, co Coogan-Gehr [2011] nazývá politikou teritoriality). Tato reprezentační, diskursivní politika genderu, rasy, třídy, sexuality a národa, odpojená od svého materiálního ukotvení, tak může být v institucionálních prostorech konzumována jednodušeji. Komplexní zaměření politické ekonomie (zdůrazňující moc a hierarchii) velké většiny feministické, protirasistické teorie je například redukováno na politiku reprezentace/přítomnosti/multikulturalismu nebo je viděno jako irrelevantní v kontextu takzvané postrasové/postfeministické společnosti. Proto jsou závazky týkající se rasové a genderové spravedlnosti, mezi jinými, na neoliberálních univerzitách překódovány jako politiky přítomnosti (nebo neškodné reprezentace různých rozdílů).

Podobné přivlastnění si feminismu v rozpínajícím se neoliberálním projektu je vidět také v odpolitizovaném pojetí odlišnosti, které mobilizují neoliberální státní režimy. Donna F. Murdock (2003) ukazuje, jak neoliberální stát závisí na feministických nevládních organizacích (NNO) a jejich teoriích genderu bez feministické kritiky mocenských vztahů. Takové odpolitizování feministické teorie je základem rétorických závazků k genderové spravedlnosti, které aktivně vymazávají odpovídající závazky ke společenské proměně. Murdock přesvědčivě argumentuje, že neoliberální stát využívá diskursu genderu a rozvoje k tomu, aby se pojistil proti radikální feministické kritice, čímž tuto politiku delegitimizuje a ochočuje. Stát se tak stává postfeministickým ještě předtím, než feministky dosáhly genderové spravedlnosti!

Privatizace a odpolitizování závazků sociální spravedlnosti prostřednictvím politiky reprezentace v neoliberálních krajinách vyžaduje zásadní zploštění odlišnosti. Bronwyn Davies a Peter Bansal (2010) argumentují, že neoliberální systém vládnutí vytváří generické instituce a generické subjekty a zároveň systematicky odbourává vůli ke kritice. Znalostní projekty jsou odstřiženy od svého lokálního a historického ukotvení a jsou nově napojeny na globální trh. Díky tomu se „toto místo“ stává „jakýmkoli jiným místem“ a „tento subjekt“ se stává „jakýmkoli dalším subjektem“ (Davies, Bansal 2010: 14). A je to přesně toto zploštění odlišnosti v neoliberální znalostní ekonomice, které by nás všechny mělo zajímat. Transformace závazku genderové a rasové spravedlnosti do diskursů reprezentace a praktik diverzity a multikulturalismu v akademickém prostředí USA je skvělým příkladem. Pokud si mají feministické badatelky uchovat svoje závazky k genderové, rasové a sexuální spravedlnosti (středobod radikálních, systémových, intersekcionalních, protirasistických feministických projektů), musejí se/musíme se plně soustředit na pojetí diverzity, která přijímají generické koncepce odlišnosti, jež jsou zploštělé, privatizované a zbavené kritiky moci.

Katharyne Mitchell (2003) zkoumá průniky mezi státní formací, ekonomickou organizací a vzdělávacími systémy v zemích s velkými populacemi emigrantů, jako jsou Velká Británie, Spojené státy americké a Kanada. Analyzuje přitom posuny od multikulturalismu a etického liberalismu jako klíčových národních narativů unifikace v období od 60. do raných 80. let k tomu, co nazývá „strategickým kosmopolitismem“. S tím, jak transnacionální, neoliberální krajina globální konkurence přestrukturovala občanství v 90. letech 20. století, strategický kosmopolitismus začal být spojován se zmenšujícími se sociálními státy, privatizací a kulturou efektivity a odpovědnosti. Radikální politika odlišnosti a hnutí za sociální spravedlnost 60., 70. a 80. let dvacátého století se posunuly k nic neohrožující správě společenské smlouvy a individuální patriotismus zatemnil robustní pojetí kolektivního a veřejného dobra. Když tržní logika ukotvená v neoliberálním systému vládnutí infiltruje znalostní projekty na univerzitách a vůle ke kritice buď úplně chybí, nebo je trestána, jsou důsledky pro radikální barevné ženy a pro transnacionální protirasistické feministické projekty hroživé.⁶

Konzervativní akademici, znalci médií, populární časopisy a noviny začali hovořit o postfeministické a postrasové společnosti přesně v době, kdy projekt neoliberální restrukturalizace vzdělání začal sílit všude na světě. Tento posun ve slovníku od feminismu k postfeminismu a od rasy (a rasismu) k postrase (a postrasismu) v populární kultuře měl znamenat posun od „starých“ forem dominance a nerovnosti, jako jsou rasismus, sexismus a (hetero)patriarchát. V postrasovém, postfeministickém světě tak samotné kategorie genderové a rasové odlišnosti již neznamenají sociální hodnoty nebo mocenské hierarchie, jde spíše o „tržní niky“ (Giroux 2003: 209). Podobně je posun k překonání intersekcionalních přístupů směrem k postintersekcionalním postojům analogický posunu k postrase a postfeminismu. Postmoderní skepse aplikovaná na intersekcionalitu proměňuje to, co bylo původně přesvědčivou teorií provázaných struktur a nerovností moci do inertní teorie identity, která zdůrazňuje odlišnost na úkor toho, co je společné, na úkor koalice a boje.

Feministické akademičky zkoumaly neoliberální rasismus a ideologické přetvoření rasové spravedlnosti jako barvoslepost, která vede k normalizaci tržní demokracie a k privatizovanému pojetí aktérství. Analýza Rachel Luft (2009), jež se zaměřuje na zplošťování odlišností v diskurzech barvosleposti, naznačuje, že společenské popírání předsudků je v politické krajině USA doprovázeno popíráním celé historie strukturální přítomnosti rasy a rasismu. Brenda R. Weber (2010) si všímá toho, že soulad postfeminismu a neoliberalismu dává přednost podnikatelskému úspěchu a ideologii individuálního aktérství jako řešení společenských problémů, čímž se aktivně podkopávají formy politické solidarity, které jsou základem feministických a rasových bojů za spravedlnost. Weber argumentuje, že postfeministický, neoliberální narativ normalizuje pohled, že každá žena je jen sama

za sebe, že se musí postarat sama o sebe a nepotřebuje podporu financovanou z daní nebo komunální solidarity. Výsledkem je privatizace odlišnosti, depolitizace hierarchie a úzce definované aktérství, které není v souladu s kolektivními formami boje za sociální spravedlnost.

Ve své zásadní analýze právníckého akademického prostředí Margaret Thornton (2003) říká, že neoliberální racionality doprovázené manažerským diskursem diverzity (spíše než rozporuplnými realitami genderové a rasové nespravedlnosti) mají zásadní dopad na udržitelnost radikálních feministických a kritických rasových projektů v akademickém prostředí. Brenda Weber (2010) podobně argumentuje, že postfeminismus a neoliberalismus sdílí logiku „ideologické neutrality“ (s. 126), což vede k odmítání feminismu jako společenského projektu ve prospěch marketingu vlastní identity, která je v souladu se sociálními normami.

Abych ukázala, jak privatizace a management odlišnosti v kontextu postfeministických, postrasových diskursů ovlivňuje přeshraniční cestování radikálních feministických a protirasistických projektů, zaměřím se v další části na to, jak moje vlastní myšlení cestovalo do tří rozdílných geografických/národních prostorů – Švédska, Mexika a Palestiny. Soustředím se zde hlavně na svoji práci, protože poukazuje na některé zajímavé přeshraniční dialogy. Podobná analýza by ale mohla být provedena na radikálních myšlenkách z mnoha jiných zdrojů a kontextů. Tato analýza mé práce a rozsáhlé rozhovory s feministickými badatelkami-aktivistkami na daných místech reprezentují boj za genderovou spravedlnost, který je ukotvený ve svém místě, a ukazuje, jak jsou myšlenky využívány nebo zneužívány, rozvíjeny, rozšiřovány a obohacovány ve vztahu ke konkrétním geopolitickým kontextům a komunitám.

Feminismus napříč hranicemi: Geopolitické překlady

Moje vědecká práce a aktivismus v posledních třech dekáдах měly za cíl budovat genderovou, třídní a rasovou spravedlnost, přičemž tato práce byla čtena a chápána různými způsoby, které se měnily podle materiálních podmínek a místních kontextů.⁷ Využití a překlady mé práce, jak se utvářejí v konkrétních místech, komunitách a feministických projektech, ilustrují produktivní adaptace dekolonizujícího protirasistického feministického myšlení na straně jedné, a stejně tak úskalí sblížování postmoderního feminismu a neoliberální logiky v akademickém prostředí na straně druhé.

Byly to zejména dva moje články, které překročily různé hranice: „Očima Západu: Feministický výzkum a koloniální diskursy“ („Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses“, Mohanty 1986, česky 2007) a „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí“ („‘Under Western Eyes’ Revisited: Feminist Solidarity through Anticapitalist Struggles“, Mohanty 2003b, česky 2007). Reflexe recepce těchto textů v daném místě a jejich kritického rámová-

ní osvětluje cestování teorií, totiž politiku (a komodifikaci) cestování teorií přes sociální/kulturní a národní hranice.

Posun od „Očima Západu“ k „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ odkazuje k mému explicitnímu potýkání se se vzestupem neoliberalismu a normalizací korporátních praktik v akademickém prostředí. Rozšíření těchto prací v různých geopolitických kontextech odkrývá spoluvinu feminismu na etablování imperiálních a kapitalistických/neoliberálních projektů a poukazuje na limity znalostních projektů v akademickém prostředí. Signalizuje zároveň pokračující relevanci systémových analýz dekolonizace a odporu v transnacionální feministické praxi. Očima Západu bylo napsáno z mé lokace pedagožky pracující na částečný úvazek v akademickém prostředí Spojených států amerických, imigrantky z „třetího světa“ na elitní instituci. „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ bylo napsáno o patnáct let později a ukazuje posun v mé vlastní lokaci do pozice profesorky ženských a genderových studií v méně elitní, nicméně stále převážně bílé vysoké škole humanitního zaměření. „Očima Západu“ je intervencí, která se explicitně věnuje kolonizujícímu gestu feministického vědění o ženách z třetího světa. Text byl napsán zevnitř živoucí politické a vědecké komunity radikálních protirasistických, transnacionálních barevných žen USA a velkého a stále rostoucího objemu feministických prací z globálního Jihu. Článek byl ukotven ve zkušenosti marginalizace (a kolonizace) znalostí a intelektuálního aktérství barevných imigrantek ve Spojených státech amerických. Šlo jak o kritiku univerzalizujících a kolonizujících tendencí ve feministických teoriích, tak o metodologickou intervenci, která argumentovala ve prospěch historizujícího a kontextualizovaného feministického poznání. „Očima Západu“ mělo jasný politický záměr a bylo napsáno v kolektivní solidaritě s protirasistickými, feministickými aktivistickými projekty napříč kulturami 80. let 20. století.

Poučná je sama publikační cesta textu „Očima Západu“. Text byl totiž nejprve časopisem *Signs* zamítnut. Jeden externí čtenář si stěžoval, „proč jste tímto textem promarnili můj čas? Neříká nic hodnotného!“⁹ Článek byl následně publikován v roce 1986 (a vydán s vročením 1984) levicovým časopisem literárních a kulturních studií *boundary 2*. Okamžitě si ho všiml britský feministický časopis *Feminist Review* a následně jej přetiskl. Zároveň byl přeložen a publikován v německých a nizozemských feministických časopisech. „Očima Západu“ se tak dostalo do amerického akademického prostředí přes Evropu. Od jeho publikování v roce 1986 byl text „Očima Západu“ přetištěn v mnoha antologiích feministických, postkoloniálních, regionálních, rozvojových a kulturních studií a přeložen byl do více než dvaceti asijských, latinskoamerických a západo- i východoevropských jazyků. V posledních pětadvaceti letech tento článek cestoval široce napříč mnoha disciplinárními, národními a jazykovými hranicemi. Je používán jako povinná četba v mnoha oborech od antropologie a mezinárodních vztahů po literární a vizuální studia.

Na rozdíl od „Očima Západu“ znamená článek „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ nejen posun v mé vlastní lokaci v akademickém prostředí USA, ale také odlišný intelektuální/politický moment produkce znalosti v souvislosti s tím, jak neoliberalismus proměnil materiální podmínky vysokého školství ve Spojených státech amerických i v dalších zemích světa. Můj status profesorky ženských a genderových studií s přístupem k jisté míře institucionální moci a mezinárodnímu obecenství byl zjevně klíčový pro to, jak byl text „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ přijat a jak cestoval napříč hranicemi (tentokrát si časopis *Signs* text vyžádal). Článek byl ale také psán jako intervence do interkulturního feministického vědění. Mým cílem byla částečně i snaha odpovědět na to, jak byly moje dřívější práce (včetně „Očima Západu“) vstřebány hegemonickou intelektuální kulturou postmodernismu. Šlo mi zvláště o to vypořádat se s tím, že materialistický základ diskursivní analýzy moci a výzva k pozornosti vůči specifikům, historicitě a rozdílům mezi ženami v marginalizovaných komunitách byly přepsány do něčeho, co bylo popisováno, dosti podivně, jako podpora pro teoretický a metodologický důraz na „lokální“ a „partikulární“, a tudíž proti všem formám generalizace. Zejména toto konkrétní mylné chápání mé práce ignorovalo materialistický důraz na „společný kontext boje“ (Mohanty 2003b: 507) a podkopalo možnost solidarity napříč odlišnostmi.¹⁰

Jako moje dřívější práce se „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ zaměřuje na dekolonizaci feminismu, politiku difference a vzájemnosti a na specifikaci, historizaci a propojení feministických bojů. Problematické čtení mé rané práce znamenalo, že materiální a historické návaznosti, které byly důležité pro můj argument předložený v článku „Očima Západu“, byly ztraceny v překladu a spolu s tím i hluboká kritika západní feministické teorie, která volala po revizi přístupu k interkulturní práci v kontextu rasistického a koloniálního dědictví. „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ proto bylo napsáno s cílem věnovat se těmto ztrátám a odpolitizování mého původního projektu. Mým cílem bylo zároveň i vytvořit formy feministického teoretizování pro začátek 21. století, feministickou antikapitalistickou kritiku, která bude radikálním zásahem do neoliberální akademické kultury a korporátního akademického prostředí a která souzní se vzestupem antiglobalizačních solidárních hnutí po celém světě.

Zatímco „Očima Západu“ bylo napsáno z osobního a institucionálního prostoru kolonizace a marginalizace v rámci západního feminismu a akademického prostředí USA, práce „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ byla napsána na základě zkušenosti s bojem proti neoliberální kultuře a postmodernistické hegemonii v establishmentu feministické teorie a kateder ženských a genderových studií. Oba články považuji za akty opozice proti produkci feministické znalosti ve Spojených státech amerických. V roce 2003 bylo „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ také povstaleckou znalostní praktikou, která si nárokovala antikapitalistický a antiimperialistický feministický prostor ve středu kor-

porátního akademického prostředí a napadala neoliberální přisvojení si genderu, rasy/ethnicity a sexuality jako „disciplinovaných“ předmětů studia. Nepožadovala jsem hlas pro „ženy z třetího světa“ v akademickém prostředí, protože to už se tak jako tak dělo ve větších antirasistických komunitách feministek/barevných žen a bylo to již obrušováno neoliberální intelektuální kulturou.

Moje autorské záměry ale nemohou kontrolovat to, jak je moje práce čtena. Závěrečná část tohoto článku proto mapuje, jak byla moje práce na různých místech přijímána a jak překračovala hranice. „Očima Západu“ rezonovalo s čtenáři a čtenářkami, kteří jej četli z pozice imigrantů, žen z třetího světa nebo barevných žen v akademických a aktivistických kruzích, kde má svůj význam omezená politika znalosti, kterou „Očima Západu“ kritizuje. Text „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘“ byl přijat intelektuály a intelektuálkami, učiteli a učitelkami a aktivisty a aktivistkami v antikapitalistických, antiglobalizačních, materialistických feministických komunitách. Oba články byly nicméně také interpretovány mylně. V kontextu neoliberální, postmoderní/poststrukturalistické kapilární politiky mobility byly obě práce až příliš rychle čteny jako esencialistické a zjednodušující. Tyto cesty ale nakonec rovněž rozkrývají limity „post“ přístupů v projektech tvorby znalosti.

Mapování místně ukotvených znalostí a výměn feministického myšlení

Arturo Escobar (2008) tvrdí, že teorie difference cestují mezi místně ukotvenými významy a realizacemi eurocentrické/koloniální globality. V rozboru geopolitiky znalosti Escobar správně podotýká, že „dynamika imperiální globality a jejího režimu koloniality“ je „jedním z nejvýznamnějších rysů moderního koloniálního světového systému na začátku 21. století“ (Escobar 2008: 4). Brazílská feministka Claudia de Lima Costa (2006) rámuje geopolitiku znalosti ve vztahu k nerovné migraci analytických kategorií přes hranice, v procesu, který zapříčiňuje to, že některá znalost je tím, jak cestuje do různých hemisfér, „ztracena v překladu“. Costa tvrdí, že v závislosti na místě mají analytické kategorie různé racionality, a studuje cestování teorií zkoumáním toho, jak základní feministické koncepty jako gender a barevné ženy putovaly mezi feministickými prostory hispánských žen v USA a latinskoamerickými feministickými prostory. Jak Escobar, tak Costa přitahují naši pozornost k historickým rozdílům mezi Severem a Jihem a ke koloniální zpronevěře a špatným překladům místně ukotvených teorií difference. Oba trvají na potřebě reflektovat výměnu teorií v neoliberální krajině, které vládne globální kolonialita a eurocentrická globalita. Richa Nagar (2002) pak píše o „cestujících teoriích“ a ptá se po odpovědnosti a politických závazcích v teoretických jazycích a rámcích mobilizovaných transnacionálními feministickými badatelkami a badateli (srov. Alvarez 2000).

V návaznosti na tyto myšlenky o vztahu mezi místně ukotvenými znalostními praktikami a přeshraniční výmě-

nou teorií dále zkoumám to, jak byly moje myšlenky čteny, chápány a využívány ve Švédsku, Mexiku a Palestině. V každém prostoru jsou moje práce dostupné v angličtině a v překladu (do švédštiny, španělštiny a arabštiny). Ačkoli moje práce cestovaly také do dalších oblastí, rozhodla jsem se zaměřit právě na tato místa, protože mi to umožňuje zkoumat různé úrovně účasti a spolupráce s kolegyněmi na těchto územích. Můžu se proto věnovat otázkám překladu a výměny konceptů stejně jako své vlastní odpovědnosti vůči myšlenkám a komunitám, se kterými pracuji.¹¹ U každého místa začnu krátkou diskusí o dopadu neoliberalismu a globální koloniality na znalostní ekonomiku a závazky genderové spravedlnosti. Poté se věnuji tomu, jak byla moje práce využita kolegyněmi feministkami, které jsou zapojeny do bojů za genderovou, třídní a rasovou spravedlnost v jejich vlastních lokálních/globálních kontextech. Diskuse o mé práci a o tom, jak je v těchto místech přijímána feministickými aktivistkami a akademičkami, naznačuje, proč je systémová analýza dekolonizace tak důležitá pro feministické komunity – napříč hranicemi.

Švédsko je zajímavým příkladem neoliberálních genderových pletek. Je předkládáno jako jedna z nejprogresivnějších zemí z hlediska politiky genderové rovnosti a švédský genderový diskurs je příkladem blízkých vazeb mezi státem, feministkami z neziskové sféry a akademickými feministkami (Lykke 2004; Liinason 2006, 2010, 2011). Již od 90. let jsou projekty ženských a genderových studií úzce provázány s politikami rovných příležitostí švédského státu. Mia Liinason argumentuje, že koncept genderu je reprodukován s cílem ustavit progresivní příběh úspěchu (genderové rovnosti) národa. Podobně argumentovaly Nina Lykke, Christine Michel a Maria Puig de la Bellacasa (2001), když tvrdily, že od 90. let poskytují politiky Evropské unie politickou a ekonomickou legitimitu genderové rovnosti na národní úrovni, což vede k provázání institucionalizace ženských a genderových studií s národními projekty genderové rovnosti. Dopad neoliberalismu na programy ženských a genderových studií v Evropě v sobě nese posun od radikální feministické kritiky k důrazu na práci orientovanou na politiku, která vytváří „rovnopříležitostní experty a expertky“ (s. 115).

V posledních dekádách tak rozvoj protirasistického a postkoloniálního feministického myšlení ve Švédsku (de los Reyes, Molina, Mulinari 2002; Mulinari, Rathzel 2007) vedl k novátorskému výzkumu rasových a třídních parametrů švédské „genderové rovnosti“. Diana Mulinari a její kolegyně a kolegyně (Mulinari a kol. 2009) čerpají z konstrukcí intersekcionality a postkoloniálního feminismu a ukotvují své studie na poli postkoloniálního nordického feminismu. Tyto studie zkoumají pojetí nordické bělosti, imigrační politiky a centrálnost rasy a ethnicity ve veřejném prostoru. Švédské feministické debaty o intersekcionalitě a postkoloniálním feminismu jsou živoucí a multidimenzionální zároveň. Z tohoto důvodu pro mě bylo opravdu zajímavé podívat se na to, jak byla moje práce využita, a sledovat boje,

kteřé díky tomu bylo možné bojovat v období, kdy se neoliberalismu podařilo získat si ve švédském státě, akademickém prostředí a feministickém hnutí silné místo.

Kniha *Feminism without Borders* byla do švédštiny přeložena v roce 2007. Citace své práce jsem schopná sledovat pouze v angličtině (což – připouštím – je velké omezení), a tak jsem antirasistické, postkoloniální feministické badatelce Dianě Mulinari položila několik přímých otázek, které se týkaly dopadu mé práce ve Švédsku.¹² Její hodnocení ukazuje, že konstrukty a teoretické/metodologické aspekty mé práce, které byly produktivně využity, zahrnují kritiku eurocentrických a kolonizujících diskursů západní feministické teorie, důležitost rasové a třídní intersektionality, politiku lokace v bojích žen na globálním Jihu a barevných žen ve Spojených státech amerických (epistemologie barevných žen) a antikapitalistickou feministickou analýzu a chápání solidarity napříč hranicemi. Podle Mulinari tato témata rezonovala v akademickém prostředí, umění a kulturní produkci i v antirasistickém aktivismu.¹³

Mulinari nicméně také pojmenovala „chybné výklady“ mé práce, ke kterým dochází „v procesech přisvojování si ... poté, co je Mohanty uznána jako totemický symbol, (přes to všechno) „centrum“, (bílé) autorky a autoři nadále dělají bělost jako obvykle a zřídka analyzují nedostatek barevných žen v dynamikách produkce znalosti.“¹⁴ Její prozíravé poznámky osvětlují dopad neoliberalismu na antirasistické feministické projekty a to, jak je moje práce přisvojována prostřednictvím citační politiky (používání Mohanty jako „totemického symbolu“) v rétorickém gestu, které je odpojeno od systémové a materiální analýzy moci. I když tedy moje práce měla zásadní dopad na švédské intelektuální, kulturní a aktivistické kruhy, Mulinari sleduje „přisvojování si“. „Děláním bělosti jako obvykle“ pašuje hegemonní feministická produkce znalosti přes hranice antirasistické feministické vědění, ochočuje si epistemologii barevných žen způsoby, které ji buď vymazávají, nebo ji asimilují do eurocentrické feministické globality. Jde o mocný příklad toho, jak reprezentační politika, která je typická pro neoliberální prostory, zvládá vymazat základní teoretické a metodologické výzvy dekolonizace – téma, které je ústředním bodem mé práce.

Feministické poznání v Latinské Americe odhaluje jiné aspekty omezení a možností cestujících teorií. Práce Claudie de Lima Costy (2000, 2006) mi poprvé představila diskusi o tom, co je „ztraceno a nalezeno“ v překladu feministické teorie napříč hranicemi. Costa tvrdí, že cestování teorií a globální export feministických konceptů napříč hranicemi musí být chápáno ve vztahu k dominantním a podřízeným institucionálním konfiguracím a historiografiím napříč předělem Sever/Jih. Costa se sice zaměřuje specificky na překlady mezi hispánským feminismem v USA a latinskoamerickým feminismem v Jižní Americe, její teoretické postřehy o možné nepřeložitelnosti určitých konceptů, jako je pojem barevné ženy, či o nerovné migraci základních konceptů, jako je gender, jsou důležité pro chápání toho,

jak moje vlastní práce překračuje geopolitické intelektuální prostory. Její diskuse o tom, jak „gender“ nahrazuje „feminismus“ v brazilském akademickém prostředí, nachází odezvu u Liinason (2010), která analyzuje to, jak „gender“ ve švédském kontextu nahrazuje „ženy“. Obě naznačují asimilaci a ochočení feminismu v neoliberálním akademickém kontextu. Pokud se zaměříme specificky na Ekvádor a Brazílii, Lynne Phillips a Sally Cole (2009) popisují dva nesourodé „překlady“ feminismu v éře pozdního neoliberalismu, jeden vznikající zespoda a druhý shora (s. 187). Feminismus „kolem OSN“ představuje přístup k genderové rovnosti, který je ukotven v systémových návrzích globální agendy (s. 187). Feminismus „jiného světa“ je ukotven v decentralizovaném, spolupracujícím a různorodém antiglobalizačním hnutí (s. 187). Každý z těchto přístupů identifikuje kontexty, ve kterých nachází jak věrné překlady povstalecké znalosti, tak překrucující přivlastňování.

V mexickém kontextu použily badatelky jako R. Aída Hernández Castillo (2002, 2010), Anna Sampaio (2004) a Michelle Téllez (2008) moji práci k tomu, aby dostaly do popředí aktérství chudých a domorodých žen. Čerpají přitom z konceptů opozičního vědomí, které je ukotveno v životech jedněch z nejvíce marginalizovaných komunit žen, a naznačují možnosti feministické solidarity a aliancí napříč hranicemi.¹⁵ Pojem diskursivního kolonialismu používají k tomu, aby kritizovaly hegemonní mexický feminismus z epistemologických pozic domorodých žen v Mexiku. Jak poznamenává Hernández Castillo, moje práce byla užitečná zejména při formulaci kritik hegemonního městského feminismu:

Kritika diskursivního kolonialismu feminismu, kterou rozvíjí Mohanty, byla aplikována na strategie hegemonního městského feminismu vůči domorodým ženám [...]. Koncept diskursivního kolonialismu byl použit v odkazu na mocenské dopady, které může mít reprezentace domorodých žen a afro-hispánských žen „jako obětí“ na životy a boje těchto skupin. Také koncept transkulturní feministické práce a politiky solidarity byl použit k přemýšlení o potřebě vytvářet spojení a aliance mezi různými ženami v tomto těžkém historickém momentu militarizace (ve jménu války proti drogám) a kriminalizace sociálních hnutí.

Teoreticko-politická práce Chandry Mohanty přispěla k rozvoji myšlení domorodých žen, které zpochybňuje etnocentrické vize akademického a politického feminismu v Mexiku a ukazuje jeho obtíže s chápáním toho, že podřízenost a genderová nerovnost nejsou izolované, ale protínají se s etnickým vyloučením, třídou, rasou, náboženstvím atd. Mohli bychom říci, že [její práce] postavila mimo centrum hegemonní koncepce genderu, čímž přispěla k rekonceptualizaci pojmu genderu jako mnohadimenzionální kategorie. Mayské intelektuálky a intelektuálové z Guatemaly v dialogu s prací [Mohanty] volají

po uznání toho, že existují různé způsoby, jak pojmenovat identity a genderové projekty v konstelacích aktérů a hnutí různorodé a nerovné Latinské Ameriky.¹⁶

Hernández Castillo (správně) říká, že adekvátní kritika kapitalismu v Latinské Americe se musí vztahovat k diskusi o globalizaci vězeňského státu. A přesně určuje partikulární kontexty, ve kterých bývá mylně vykládána má práce: „Některé městské mexické feministky se domnívají, že první článek generalizuje „bílý, městský feminismus“, čímž opakují stejné chyby, které článek kritizuje tím, že homogenizuje akademický feminismus.“¹⁷ Tato kritika homogenizace akademického feminismu je ukotvena ve známých postmoderních argumentech, kde „rozdíly uvnitř“ vždy přetrumfnou kritické analýzy dominantních diskursů. To pak vede k odmítání existence hegemonního feminismu, což má systematické dopady na marginalizované komunity. Proto jsou ty aspekty mé práce, které jsou užitečné pro domorodé a mayské feministické intelektuálky v jejich snaze identifikovat diskursivní kolonialismus mexického akademického a politického feminismu a volání po sebeprezentaci domorodých žen, zavrhovány na základě kritiky, která odmítá uznat svoji vlastní hegemonní vůli po moci v neoliberální postmoderní kultuře mexického feminismu a latinskoamerického akademického prostředí. V privilegovaných kruzích je moje kritika moci hegemonního feminismu z pozic epistemologického prostoru marginalizovaných komunit žen čtena mylně jako politika reprezentace, která se primárně zaměřuje na rozdíly uvnitř akademického feminismu. A tak zatímco mě ty, které analyzují moc a systematicky demystifikují globální kapitalistické a neokoloniální procesy z epistemického místa chudých a marginalizovaných komunit žen, chápou dobře, hegemonní verze feminismu, kterým jde o privilegia, mají tendenci číst moji práci mylně. Tyto vzorce jsou také rozpoznatelné v palestinském kontextu, ke kterému obrátím svoji pozornost nyní.

V kontextu palestinského ženského hnutí je neoliberalismus pocíťován velice silně. Vzhledem ke koloniální okupaci a naléhavé potřebě národního osvobozenického boje upozorňují mnohé palestinské feministické badatelky-aktivistky jako Islah Jad (2007, 2009) a Eileen Kuttab (2008, 2010; viz též Johnson, Kuttab 2001) na NGOizaci palestinského ženského hnutí v období po dohodách v Oslu. Od první intifády se vlivem neoliberalismu a koloniální okupace stalo palestinské ženské hnutí závislé na financování prostřednictvím donátorských neziskových organizací, což vedlo k profesionalizaci sociálních hnutí. Jad (2007) argumentuje, že tato NGOizace vedla ke kooptaci občanských sociálních hnutí, která představovala přímou výzvu okupaci, a ta se začala zaměřovat na politické změny týkající se konkrétních témat. Kuttab (2008, 2010) také zkoumá, jak neoliberální globální rámce ovlivnily palestinský feminismus po dohodách v Oslu, a tvrdí, že od 90. let 20. století posouvají profesionalizované feministické NNO místní zaměření od provázanosti genderového a národního osvobození k me-

zinárodnímu zaměření na genderovou rovnost. Podle Jad vstoupila má práce do palestinské intelektuální/politické feministické komunity právě v tomto kontextu depolitizace a profesionalizace občanských feministických bojů:

Vaše práce přišla do Palestiny v momentě, kdy diskurs „mírového vyjednávání jako jediné možnosti“ začal dominovat po prvním palestinském lidovém povstání v roce 1987. Vaše práce hodně pomohla při dekonstrukci tohoto hegemonního diskursu, který pracoval na marginalizaci toho, co bychom mohli nazvat „doma vypěstovaným feminismem“, který není poháněn novým liberálním a univerzálním diskursem ženských práv. Vaše práce byla základem, který nám pomohl bránit naše vlastní pojetí „militantního feminismu“, jenž se snaží osvobodit zemi a ženy zároveň.

Myslím, že Vaše práce jednou provždy dekonstruovala koncept „sesterství je globální“. Místo toho jste založila „sesterství“ na základě solidarity a odporu vůči impériu a globálnímu kapitalismu a otočila jste tendenci vidět soudobý feminismus jako „apolitický“ a úzce zaměřený na „ženy“ v izolaci od jejich kontextu.¹⁸

Na rozdíl od Mulinari a Hernández Castillo Jad kategoricky říká, že moje práce „zde vůbec nebyla čtena mylně, právě naopak, dala nám obrovskou energii vzít si zpět ‚militantní feminismus‘ a velmi nám pomohla zdiskreditovat tábor ‚mírových vyjednávání‘, který s pomocí donátorského financování úporně pracoval na ‚přinucení izraelských a palestinských žen‘ budovat mír na základě předpokladu, že feminismus je sám schopný dělat divy. Vaše práce nám vrátila ducha odporu na základě solidarity.“¹⁹ I v tomto případě zhodnocení dopadu mé práce ze strany Jad nasvědčuje, že migrace konceptů jako diskursivní kolonizace, antikapitalismus, antiimperialistický feminismus a solidarita na základě vzájemnosti a odpovědnosti je v palestinském kontextu zcela zásadní. Jad souhlasí s Mulinari a Hernández Castillo, že nejdůležitější příspěvek mé práce leží v dekolonizaci znalosti, politice difference a vzájemnosti a v historizaci a specifikaci ženských bojů a identit v kontextu antikoloniálních, antikapitalistických bojů v neoliberální globální kultuře.

Mulinari, Hernández Castillo i Jad moji práci situují v kontextu mocných rozporů v transnacionální feministické praxi, díky čemuž moji práci vnímají jako kritickou intervenci proti hegemonním akademickým/politickým feministickým formacím. Vytvářejí diskursivní prostor pro dekolonizaci feministických hegemonií tím, že přiznávají epistemické privilegium nejmarginalizovanějším komunitám žen. Všechny tři myslitelky-aktivistky tak ve svém vlastním kontextu rozvíjejí jeden z hlavních teoretických a metodologických bodů mé práce, totiž důraz na dekolonizaci feministického myšlení a teorií a na epistemologii barevných žen. Epistemologie barevných žen proto vznáší otázky připsování rasových identit a politiky ve vztahu

k rasovým/etnickým migrantkám do norských a švédských feministických diskursů, otázky bojů domorodých žen a jejich aktérství do latinskoamerických feministických střetů a otázky palestinské feministické militantnosti a aktérství do diskursů míru a usmíření v izraelsko/palestinském feministickém kontextu.²⁰ Každá z nich identifikuje systémové analýzy dominance a odporu jako klíče k radikální feministické praxi: rasismus a antikapitalistické/odborové hnutí (Švédsko), kolonialismus a rasismus/domorodé aktérství (Mexiko) a kolonialismus/militantní místní feminismus (Palestina). Je důležité, že tyto komunity, které shledávají moji práci důležitou ve všech třech prostorech (imigrantském, domorodém, barevném), nacházejí rovněž svůj odraz ve Spojených státech amerických, což opět zdůrazňuje důležitost systémové analýzy kolonizace a odporu a zároveň naznačuje limity „post“ přístupů.²¹

Je to ovšem právě moc dekolonizovaného feministického myšlení, ukotveného v epistemologii barevných žen, ponořeného do systémové analýzy, co se snaží globální kolonialita potlačit. Tento článek jsem začala diskutovat o neoliberální intelektuální krajině a privatizaci a depolitizaci závazků genderové a rasové spravedlnosti prostřednictvím ochocení feministického myšlení ve státních a transnacionálních praktikách vládnutí, v akademických/institucionálních kulturách a v transformaci sociálních hnutí do sociálních kontraktů poháněných donátory. Jedním z primárních aspektů této diskuse byla privatizace sociálních rozdílů a individualizace zkušenosti, zhroucení myšlenky kolektivity do osobního a transformace moci a politického aktérství do spotřeby.²²

Jak ozřejmuje tento krátký průzkum přijímání mé práce v hegemonních a kontrahegemonních místech, uvnitř těchto neoliberálních intelektuálních krajin skutečně existuje práh zapomínání intersekcionalních, systémových protirasistických feministických projektů. Nahodilé šíření příliš obecného postmodernistického skepticismu vůči veškeré sociální a politické teorii by neoliberální agendě posloužilo velmi dobře.²³ Neoliberální privatizace a přizpůsobení si závazků sociální spravedlnosti může jít ruku v ruce s postmodernistickým/poststrukturalistickým rozpuštěním systémové kritiky struktur a institucí, která je patrná v intersekcionalních, transnacionálních materialistických feministických střetech. Takové zpronevěření se naší politice nám připomíná, že je vždy důležité obrátit svoji kritiku privilegovanosti vůči sobě samým. Rozpuštění systémové analýzy barevných a transnacionálních feministických projektů do čistě diskursivních (reprezentačních) analýz rozkolů, tekutosti a diskontinuit, které jsou symptomatické pro poststrukturalistickou kritiku, přispívá k práhu zapomínání materialistických protirasistických feministických projektů, které si berou na mušku státní a další vládní instituce. Toto nebezpečí přivlastnění si radikálních barevných a transnacionálních feministických projektů by nás všechny mělo zásadně znepokojovat.

Diskuse o výměně a překladech mé vlastní práce ukazuje na trvajícím důležitost systémových analýz radikálních protirasistických feministických projektů. Poukazuje také na

omezení znalostních projektů v neoliberálním akademickém prostředí. Co by znamenalo věnovat pozornost politice aktivistických feministických komunit na různých místech globálního Jihu a Severu a tomu, jak si představují a vytvářejí přeshraniční feministickou solidaritu ukotvenou v místních bojích? Jak by se proměnily akademické feministické projekty, pokud bychom byly odpovědné vůči aktivistickým/akademickým komunitám, jako jsou ty, o kterých hovoří Mulinari, Hernández Castillo a Jad? Věřím, že se musíme vrátit k radikální feministické politice kontextuálního jako zároveň lokálního a strukturálního a ke kolektivitě, která je vytlačována z existence privatizačními projekty. Myslím, že se potřebujeme znovu zavázat povstaleckým znalostem a komplexní politice protirasistických, antiimperialistických feminismů.

Poděkování

Velké díky patří Satye Mohanty za celoživotní konverzaci a trvalou kritickou zpětnou vazbu; Jacqui Alexander a Zillah Eisenstein za promyšlenou kritiku; a Anye Stanger za skvělou vědeckou pomoc. Děkuji také Kimberlé Williams Crenshaw, Leslie McCall a Sumi Cho, editorkám tematického čísla *Signs* zaměřeného na intersekcionalitu (Vol. 38, No. 4), a Beth Ribet za hodnotnou kritiku a zpětnou vazbu.

Literatura

- Abdulhadi, R., Chenzira, A., Davis, A. Y., Dent, G., Garcia, G. M., Guevarra, A. R., Guy-Sheftall, B., Nadesan, P., Ransby, B., Mohanty, C. T., Waziyatawin, A. 2011. „Palestine: A Call to Action from Indigenous and Women of Color Feminists.“ *Report, Women Living Under Muslim Laws*. [online]. [cit. 14. 10. 2011]. London. Dostupné z: <<http://www.wluml.org/node/7422>>.
- Alexander, M. J., Mohanty, C. T. 1997. „Introduction: Genealogies, Legacies, Movements.“ Pp. xiii–xlii in *Feminist Genealogies, Colonial Legacies, and Democratic Futures*. New York: Routledge.
- Alexander, M. J., Mohanty, C. T. 2010. „Cartographies of Knowledge and Power: Transnational Feminism as Radical Praxis.“ Pp. 23–45 in Swarr, A. L., Nagar, R. (eds.). *Critical Transnational Feminist Practice*. Albany, NY: SUNY Press.
- Alvarez, S. E. 2000. „Translating the Global: Effects of Transnational Organizing on Local Feminist Discourses and Practices in Latin America.“ *Meridians*, Vol. 1, No. 1: 29–67.
- Ayers, W., Ayers, R. (eds.). 2011. „Education under Fire: The U. S. Corporate Attack on Teachers, Students, and Schools.“ *Monthly Review*, Vol. 63, No. 3.
- Ayotte, K. J., Husain, M. E. 2005. „Securing Afghan Women: Neocolonialism, Epistemic Violence, and the Rhetoric of the Veil.“ *NWSA Journal*, Vol. 17, No. 3: 112–133.
- Bradford, C. 2007. „Representing Islam: Female Subjects in Suzanne Fisher Staples’s Novels.“ *Children’s Literature Association Quarterly*, Vol. 42, No. 1: 47–62.

- Braidotti, R. 2005. „A Critical Cartography of Feminist Post-postmodernism.“ *Australian Feminist Studies*, Vol. 20, No. 47: 169–180.
- Chen, C. 2007. „The Difference That Differences Make: Asian Feminism and the Politics of Difference.“ *Asian Journal of Women's Studies*, Vol. 13, No. 3: 7–36.
- Choudry, A. 2007. „Transnational Activist Coalition Politics and the De/Colonization of Pedagogies of Mobilization: Learning from Anti-neoliberal Indigenous Movement Articulations.“ *International Education*, Vol. 37, No. 1: 97–112, 133.
- Clark, R. 2002. „Why All the Counting? Feminist Social Science Research on Children's Literature.“ *Children's Literature in Education*, Vol. 33, No. 4: 285–295.
- Coogan-Gehr, K. 2011. „The Politics of Race in U. S. Feminist Scholarship: An Archeology.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 37, No. 1: 83–108.
- Costa, C. L. 2000. „Being Here and Writing There: Gender and the Politics of Translation in a Brazilian Landscape.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 25, No. 3: 727–760.
- Costa, C. L. 2006. „Lost (and Found?) in Translation: Feminisms in Hemispheric Dialogue.“ *Latino Studies*, Vol. 4, No. 1–2: 62–78.
- Davies, B., Gottsche, M., Bansel, P. 2006. „The Rise and Fall of the Neo-liberal University.“ *European Journal of Education*, Vol. 41, No. 2: 305–319.
- Davies, B., Bansel, P. 2010. „Governmentality and Academic Work: Shaping the Hearts and Minds of Academic Workers.“ *Journal of Curriculum Theorizing*, Vol. 26, No. 3: 85–98.
- Davis, A., Mendieta, E. 2005. *Abolition Democracy: Beyond Empire, Prisons, and Torture*. New York: Seven Stories.
- De los Reyes, P., Molina, I., Mulinari, D. 2002. *Maktens olika förklädnader. Kön, Klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige [The various guises of power: Gender, class, and ethnicity in postcolonial Sweden]*. Stockholm: Atlas.
- Eisenstein, Z., Mohanty, C. T. 2011. „In Support of Occupy Wall Street.“ [online]. *Feminist Wire*. [cit. 14. 10. 2011]. Dostupné z: <<http://thefeministwire.com/2011/10/in-support-of-occupy-wall-street/>>.
- Escobar, A. 2008. *Territories of Difference: Place, Movements, Life, Redes*. Durham, NC: Duke University Press.
- Feigenbaum, A. 2007. „The Teachable Moment: Feminist Pedagogy and the Neoliberal Classroom.“ *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies*, Vol. 29, No. 4: 337–349.
- Felski, R. 1997. „The Doxa of Difference.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 23, No. 1: 1–21.
- Foucault, M. 1969. *The Archaeology of Knowledge*. New York: Routledge (česky vydáno jako *Archeologie věděni*. Praha: Herrmann a synové, 2002).
- Genz, S. 2006. „Third Way/ve: The Politics of Postfeminism.“ *Feminist Theory*, Vol. 7, No. 3: 333–353.
- Giroux, H. 2003. „Spectacles of Race and Pedagogies of Denial: Anti-Black Racist Pedagogy under the Reign of Neoliberalism.“ *Communication Education*, Vol. 52, No. 3/4: 191–211.
- Gupta, J. A. 2006. „Towards Transnational Feminisms: Some Reflections and Concerns in Relation to the Globalization of Reproductive Technologies.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 13, No. 1: 23–38.
- Hall, E. J., Rodriguez, M. S. 2003. „The Myth of Postfeminism.“ *Gender and Society*, Vol. 17, No. 6: 878–902.
- Hanhardt, C., Gutierrez, L., Joseph, M., Licona, A. C., Soto, S. K. 2010. „Nativism, Normatively, and Neoliberalism in Arizona: Challenges Inside and Outside the Classroom.“ *Transformations*, Vol. 21, No. 2: 123–148.
- Harvey, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hernández Castillo, R. A. 2002. „Indigenous Law and Identity Politics in Mexico: Indigenous Men's and Women's Struggles for a Multicultural Nation.“ *PoLAR*, Vol. 25, No. 1: 90–109.
- Hernández Castillo, R. A. 2010. „Indigeneity as a Field of Power: Multiculturalism and Indigenous Identities in Political Struggle.“ Pp. 379–451 in Wetherell, M., Mohanty, C. T. (eds.). *The Sage Handbook of Identities*. London: Sage.
- Jad, I. 2007. „NGOs: Between Buzzwords and Social Movements.“ *Development in Practice*, Vol. 17, No. 4–5: 622–629.
- Jad, I. 2009. „The Politics of Group Weddings in Palestine: Political and Gender Tensions.“ *Journal of Middle East Women's Studies*, Vol. 5, No. 3: 36–53.
- Johnson, P., Kuttab, E. 2001. „Where Have All the Women (and Men) Gone? Reflections on Gender and the Second Palestinian Intifada.“ *Feminist Review*, No. 69: 21–43.
- Kuttab, E. 2008. „Palestinian Women's Organizations: Global Cooptation and Local Contradiction.“ *Cultural Dynamics*, Vol. 20, No. 2: 99–117.
- Kuttab, E. 2010. „Empowerment as Resistance: Conceptualizing Palestinian Women's Empowerment.“ *Development*, Vol. 53, No. 2: 247–253.
- Larner, W. 1995. „Theorizing Difference in Aotearoa/New Zealand.“ *Gender, Place and Culture*, No. 2: 177–190.
- Liinason, M. 2006. „Ph.D.'s, Women's/Gender Studies and Interdisciplinary.“ *NORA*, Vol. 14, No. 2: 115–130.
- Liinason, M. 2010. „Institutionalized Knowledge: Notes on the Processes of Inclusion and Exclusion in Gender Studies in Sweden.“ *NORA*, Vol. 18, No. 1: 38–47.
- Liinason, M. 2011. „Feminism and the Academy: Exploring the Politics of Institutionalization in Gender Studies in Sweden.“ Ph.D dissertation. Lund: Center for Gender Studies, Lund University.
- Luft, R. E. 2009. „Intersectionality and the Risk of Flattening Difference: Gender and Race Logics and the Strategic Use of Antiracist Singularity.“ Pp. 100–117 in Berger, M. T., Guidroz, K. (eds.). *The Intersectional Approach: Transforming the Academy Through Race, Class, and Gender*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

- Lykke, N. 2004. „Between Particularism, Universalism and Transversalism: Reflections on the Politics of Location of European Feminist Research and Education.“ *NORA*, Vol. 12, No. 2: 72–82.
- Lykke, N., Michel, C., Puig de la Bellacasa, M. 2001. „Women’s Studies: From Institutional Innovations to New Job Qualifications.“ [online]. Report, Advanced Thematic Network in Activities in Women’s Studies in Europe, University of Southern Denmark. [cit. 14. 10. 2011]. Dostupné z: <http://let.uu.nl/womens_studies/athena/whole_document.pdf>.
- Mama, A. 2009. „Rethinking African Universities: Gender and Transformation.“ [online]. *Scholar and Feminist Online*, Vol. 7, No. 2. [cit. 20. 12. 2011]. Dostupné z: <http://sfonline.barnard.edu/africana/mama_01.htm>.
- Marchand, M., Parpart, J. L. (eds.). 1995. *Feminism/Postmodernism/Development*. London: Routledge.
- McClennen, S. A. 2008–2009. „Neoliberalism and the Crisis of Intellectual Engagement.“ *Works and Days*, Vol. 26 & 27, No. 51/52, 53/54: 459–470.
- McLaughlin, L. 2004. „Feminism and the Political Economy of Transnational Public Space.“ *Sociological Review*, Vol. 52, No. 1: 157–175.
- McRobbie, A. 2007. „Top Girls? Young Women and the Post-feminist Sexual Contract.“ *Cultural Studies*, Vol. 21, No. 4–5: 718–737.
- Mendoza, B. 2002. „Transnational Feminisms in Question.“ *Feminist Theory*, Vol. 3, No. 3: 295–314.
- Mitchell, K. 2003. „Educating the National Citizen in Neoliberal Times: From the Multicultural Self to the Strategic Cosmopolitan.“ *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 28, No. 4: 387–403.
- Moallem, M. 2006. „Feminist Scholarship and the Internationalization of Women’s Studies.“ *Feminist Studies*, Vol. 32, No. 2: 332–351.
- Mohanty, C. T. 1986. „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses.“ *boundary 2*, Vol. 12, No. 3: 333–358 (česky vyšlo zkráceně v roce 2007 jako „Oči ma Západu“: Feministický výzkum a koloniální diskursy. Pp. 312–339 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Ženská literární tradice a hledání identit*. Praha: SLON).
- Mohanty, C. T. 2003a. *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham, NC: Duke University Press.
- Mohanty, C. T. 2003b. „‘Under Western Eyes’ Revisited: Feminist Solidarity through Anticapitalist Struggles.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 28, No. 2: 499–535 (česky vyšlo zkráceně v roce 2007 jako „Ještě jednou k textu ‚Oči ma Západu‘: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí.“ Pp. 339–356 in Oates-Indruchová, L. (ed.). *Ženská literární tradice a hledání identit*. Praha: SLON).
- Mohanty, C. T. 2011. „Imperial Democracies, Militarised Zones, Feminist Engagements.“ *Economic and Political Weekly of India*, Vol. 46, No. 13: 76–84.
- Mulinari, D., Keskinen, S., Irni, S., Tuori, S. 2009. „Introduction: Postcolonialism and the Nordic Models of Welfare and Gender.“ Pp. 1–16 in Keskinen, S., Tuori, S., Irni, S., Mulinari, D. (eds.). *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Burlington, VT: Ashgate.
- Mulinari, D., Rathzel, N. 2007. „Politicizing Biographies: The Forming of Transnational Subjectivities as Insiders Outside.“ *Feminist Review*, No. 86: 89–112.
- Murdock, D. F. 2003. „Neoliberalism, Gender, and Development: Institutionalizing ‘Post-feminism’ in Medellin, Colombia.“ *Women’s Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 3/4: 129–153.
- Nagar, R. 2002. „Footloose Researchers, ‘Traveling’ Theories, and the Politics of Transnational Feminist Praxis.“ *Gender, Place and Culture*, Vol. 9, No. 2: 179–186.
- Okin, S. M. 1998. „Feminism, Women’s Human Rights, and Cultural Differences.“ *Hypatia*, Vol. 13, No. 2: 32–52.
- Phillips, L., Cole, S. 2009. „Feminist Flows, Feminist Fault Lines: Women’s Machineries and Women’s Movements in Latin America.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 35, No. 1: 185–211.
- Saliba, T. 1995. „On the Bodies of Third World Women: Cultural Impurity, Prostitution, and Other Nervous Conditions.“ *College Literature*, Vol. 22, No. 1: 131–146.
- Sampaio, A. 2004. „Transnational Feminisms in a New Global Matrix.“ *International Feminist Journal of Politics*, Vol. 6, No. 2: 181–206.
- Seidel, L. 2005. „Review of *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, by Chandra Talpade Mohanty.“ *Feminist Teacher*, Vol. 15, No. 2: 163–164.
- Shope, J. H. 2006. „You Can’t Cross a River without Getting Wet: A Feminist Standpoint on the Dilemmas of Cross-Cultural Research.“ *Qualitative Inquiry*, Vol. 12, No. 1: 163–184.
- Staunæs, D. 2003. „Where Have All the Subjects Gone? Bringing Together the Concepts of Intersectionality and Subjectification.“ *NORA*, Vol. 11, No. 2: 101–110.
- Sudbury, J. (ed.). 2005. *Global Lockdown: Race, Gender, and the Prison Industrial Complex*. New York: Routledge.
- Sudbury, J., Okazawa-Rey, M. 2009. „Introduction: Activist Scholarship and the Neoliberal University.“ Pp. 1–16 in *Activist Scholarship: Antiracism, Feminism, and Social Change*. Boulder, CO: Paradigm.
- Télez, M. 2008. „Community of Struggle: Gender, Violence, and Resistance on the U. S./Mexico Border.“ *Gender and Society*, Vol. 2, No. 5: 545–567.
- Thobani, S. 2005. „Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity (Review).“ *Hypatia*, Vol. 20, No. 3: 221–324.
- Thornton, M. 2003. „Feeling Chilly (Again) in the Legal Academy.“ *Australian Feminist Law Journal*, No. 18: 145–151.
- Trevenen, K. 2005. „Stretching ‘The Political’: Governmentality, Political Society, and Solidarity across Borders.“ *Political Theory*, Vol. 33, No. 3: 426–431.

- Weber, B. R. 2010. „Teaching Popular Culture through Gender Studies: Feminist Pedagogy in a Postfeminist and Neoliberal Academy?“ *Feminist Teacher*, Vol. 20, No. 2: 124–138.
- Wing, A. K. (ed.). 2000. *Global Critical Race Feminism: An International Reader*. New York: New York University Press.

Poznámky

1 Text byl přeložen z anglického originálu Mohanty, C. T. 2013. „Transnational Feminist Crossings: On Neoliberalism and Radical Critique.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 38, No. 4: 967–991. © 2013 by The University of Chicago. Reproduced with permission of The University of Chicago Press and the author. Translation Marcela Linková.

2 „Staré“ (a přetrvávající) hierarchie kolonialismu, rasismu, třídy a (hetero)sexismu jsou v Palestině (stejně jako ve Spojených státech amerických) při plné síle. Globální procesy nadvlády a podřízení jsou v roce 2013 zcela jistě komplexní, technologie kolonialismu jsou nicméně stále doprovázeny násilím a vyloučením, která jsou systémové povahy.

3 Podobné kritiky mé práce zaznívaly od různých feministických teoretiček. Viz například kritiky Rity Felski (1997), Lindy Seidel (2005), Sunery Thobani (2005) a Kathryn Trevenen (2005).

4 Práce Kimberlé Williams Crenshaw o intersekcionalitě byla čtena podobným způsobem, přičemž kritici a kritičky často redukovali institucionální analýzu státní moci a epistemologii barevných žen na esencialistické a reduktivní formule. Naproti tomu Chao-Ju Chen (2007) čerpá ze systémové, institucionální analýzy v práci Crenshaw i mé vlastní k tomu, aby definovala politiku diference v asijském feminismu ve formě diferencovaného univerzalizmu v kontextu univerzálního morálního závazku.

5 Viz A. Sampaio (2004), A. Davis a E. Mendieta (2005), D. Harvey (2005) a J. Sudbury (2005) k analýzám vazeb mezi neoliberalismem, vězněním, kriminalizací a novými sociálními hnutími.

6 Hnutí Occupy Wall Street, které vzniklo v roce 2011, je důležitým protipólem této neoliberální domestikace rozdílu, když pojmenovává 99 % versus 1 % z hlediska politické a ekonomické nadvlády a marginalizace. Krátkou analýzu naleznete u Z. Eisenstein a C. T. Mohanty (2011).

7 Některé z kritik a odpovědí na moje práce naleznete v M. Marchand a J. L. Parpart (1995), T. Saliba (1995), S. M. Okin (1998), R. Clark (2002), B. Mendoza (2002), L. McLaughlin (2004), K. J. Ayotte a M. E. Husain (2005), G. A. Gupta (2006), M. Moallem (2006), C. Bradford (2007) a A. Mama (2009).

8 Pozn. překladatelky: Tento překlad je podle mého názoru nešťastný, neboť výraz „struggles“ překládá jako „úsilí“ namísto přesnějšího „bojů“, zároveň tak používá výraz, jehož valence je z hlediska bojů za rovnoprávnost slabší. Dalo by se argumentovat, že jde přesně proti tomu, o čem Mohanty hovoří v tomto textu, neboť úsilí je spojováno s indivi-

duální snahou, kdežto boj je spojován s organizovaným, politickým snažením.

9 Je zajímavé si uvědomit, že *Signs* recenzovalo „Očima Západu“ během první poloviny 80. let, tedy v období, které K. Coogan-Gehr (2011) popsala jako příklad „prahu zapominání“ (s. 89) epistemologických a metodologických přínosů feministickému vědění ze strany černošských feministek v USA.

10 Badatelé a badatelky jako Kevin Ayotte a Mary Husain (2005), Jyotsna Agnihotri Gupta (2006) a Chao-Ju Chen (2007) na druhou stranu odkazují konkrétně k vazbám mezi zvláštností a generalizací, ke konceptům solidarity napříč rozdíly a k politice odpovědnosti.

11 Čerpám jak z vědeckých textů, tak z osobní komunikace s feministkami na všech třech místech. Všude jsem klíčové kolegyni feministce položila několik otázek. Jde o kolegyně, které jsou ukotveny v intelektuálních/aktivistických komunitách, vůči kterým se já sama cítím odpovědná a které jsou součástí transnacionálního, protirasistického, dekolonizačního feministického projektu, do kterého situuji i sebe samu. Výpovědi jednotlivkyň zjevně nezakládají systematický výzkum, ale poskytují vtělený a horizontální dialog napříč hranicemi, který je důležitým místem znalosti. Tyto výměny také odpovídají na důležitou otázku, kterou je možné položit a na niž je možné dát odpověď pouze přímo, tedy otázku po bojích, které moje práce pomáhá na těchto třech místech posouvat vpřed.

12 Podobné otázky jsem kladla feministickým kolegyním v Mexiku (R. Aída Hernández Castillo) a v Palestině (Islah Jad): „Můžeš krátkce popsat, jak si myslíš, že je moje práce čtena ve Švédsku/Mexiku/Palestině? Které konstrukty/formulace/myšlenky/teorie jsou nejužitečnější? Které intervence do hegemonických diskursů moje práce umožňuje (pokud nějaké)? Jaké omezení vidíš v tom, jak je moje práce překládána do švédského/mexického/palestinského kontextu? Jak je/může být mylně vykládána?“

13 Myslím, že stojí za to Mulinari citovatobšírněji, protože její hlas reprezentuje určité centrum boje:

„Očima Západu“ [...] není uznáváno pouze jako naprosto nová intervence, fungovalo také jako základ pro analýzu toho, jak eurocentrické reprezentace „jiných žen“ vstupují ve Švédsku a ve Skandinávii do témat od sociální politiky po média. Téměř všechny práce, které stavějí na kritickém přístupu ke kategorii „rasy“, rámuji svoji analýzu argumenty formulovanými v článku Mohanty. Je důležité vyzvednout, že tento článek měl dopad, který jde za rámec feministických akademických kruhů [...]

[...] Práce Mohanty různými způsoby učinila téměř nemožným diskutovat o genderu, aniž by byla zahrnuta intersekcionalní analýza různých os moci vepsaných v genderových identitách se speciálním důrazem na kategorii „rasy“ [...]. *Third World Women and the Politics of Feminism* staví Globální Jih a zejména ženy do centra děláni „feministické“ teorie a otevřelo nové pole ve vztahu k lokaci a pozici jižních feminismů.

Feminism without Borders mělo dopad nejen mezi postkoloniálními a antirasistickými badateli a badatelkami, kteří zkoumají témata sociální spravedlnosti a solidarity. Tento vývoj v její práci zásadním způsobem přispěl k vytvoření mostu mezi postkoloniální teorií a výzkumy práce a mezi kritickými rozvojovými studii a etnickými/rasovými studii. Zaměření a důraz, který Mohanty klade na práci, činí její dílo unikátní mezi postkoloniálními akademiky a akademičkami, a byly důležitým zdrojem pro to, aby feministická postkoloniální analýza mohla být představena a začleněna do výzkumů práce a organizací (e-mailová výměna mezi Dianou Mulinari a autorkou, 5. listopadu 2011).

14 Ibid.

15 O dopadu „Očima Západu“ na odpor domorodých žen Hernández Castillo píše: „Texty Mohanty byly přeloženy a začaly se šířit v historickém kontextu, ve kterém domorodé autonomní požadavky ústavních reforem otevřely diskusi o tom, jak uznání kolektivních práv a sebeurčení původních obyvatel může zahrnovat práva domorodých žen. V tomto kontextu stál důležitý sektor hegemonního feministického hnutí proti uznání autonomních domorodých práv ve jménu ženských práv, s použitím rasistických diskursů proti původním kulturám a vykreslení domorodých žen pouze jako obětí patriarchálních tradic. V této diskusi odmítly domorodé aktivistky feministické reprezentace své kultury a odsoudily koloniální dopad těchto politických a akademických diskursů. Některé domorodé intelektuálky začaly používat práce Chandry Mohanty ke kritice koloniálního dopadu, který by viktimizace domorodých žen mohla mít na jejich životy a jejich boj. Zároveň byly texty používány v několika seminářích organizovaných domorodými ženami v Guatemale, kde se diskutovalo o tématu dekolonizace guatemalského akademického prostředí. Významné mayské intelektuálky jako Aura Cumes, Emma Chirix a Gla-

dys Tzul použily texty Mohanty ve svých pracích na téma diskursivního kolonialismu a potřeby nových strategií sebereprezentace (e-mailová výměna mezi R. Aidou Hernándezem Castillo a autorkou, 18. listopadu 2011).

16 Ibid.

17 Ibid.

18 E-mailová výměna mezi Islahem Jadem a autorkou, 6. listopadu 2011.

19 Ibid.

20 Toto stojí v protikladu ke kritice modernistické feministické mezinárodní agendy (do které je započítávána moje práce) ze strany Moallem (2006); v těchto interpretacích mé práce neexistují žádné „jiné“, které by měly být zachráněny nebo postaveny do centra.

21 Viz zejména diskuse o mé práci v T. Saliba (1995), R. Clark (2002), K. Ayotte a M. E. Husain (2005), J. A. Gupta (2006) a A. Mama (2009).

22 Užitečné diskuse o postfeminismu, neoliberalismu a znalostní ekonomice nalezneme v W. Larner (1995), E. J. Hall a M. S. Rodriguez (2003), D. Staunæs (2003), R. Braidotti (2005), B. Davies, M. Gottsche, P. Bansal (2006), S. Genz (2006), J. H. Shope (2006), A. Choudry (2007), A. Feigenbaum (2007), A. McRobbie (2007) a S. A. McClennen (2008–2009).

23 Podobnou kritiku postmoderního skepticismu jsem vznesla jinde. Viz M. J. Alexander a C. T. Mohanty (1997, xvii–xviii; 2010) a Mohanty (2003b, 504–505; 2011).

Chandra Talpade Mohanty, profesorka ženských a genderových studií na Syrakuské univerzitě v USA. Ve své práci se zaměřuje na vztah feministické znalosti a sociálních hnutí, dekolonizaci znalosti, transnacionální feministickou antikapitalistickou kritiku a feministickou přeshraniční solidaritu. Korespondenci zasílejte na: ctmohant@syrr.edu.

INSPIRACE TRANSNACIONÁLNÍHO FEMINISMU PRO TRANSNACIONÁLNÍ FEMINISTICKOU SOCIÁLNÍ PRÁCI¹ / RADKA JANEBOVÁ

Inspirations of Transnational Feminism to Transnational Feminist Social Work

Abstract: The mission of social work is to promote human rights, social justice and social change. One of the currents of social work, transnational feminist social work analyses complex oppression based on racism, hierarchical nationalism, class exploitation and sexist control of women in different times and locations in the era of globalization. The paper aims to reflect on inspiration that transnational feminism can offer to transnational feminist social work and possible ways of social work in the era of globalization. Transnational Feminist Social Work originated as a response to globalization; theoretically it builds on transnational social work and transnational feminism. Therefore, the author firstly introduces a new transnational definition of social work, which responds to the global situation. Then she pays attention to the inspiration that transnational feminism brings to transnational feminist social work. In conclusion, she focuses on how to implement transnational feminist social work at the macro, meso- and micro-levels.

Key words: transnational feminism; international social work; feminist social work; globalization

Janebová, Radka. 2015. „Inspirace transnacionálního feminismu pro transnacionální feministickou sociální práci.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 17–29, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.127.2.217>

Posláním sociální práce je prosazovat lidská práva, sociální spravedlnost a sociální změnu, což znamená postavit se chudobě, útlaku a jiným formám sociální nespravedlnosti. Na tyto změny reagovala tzv. *Global Agenda for Social Work and Social Development*,² což je programové prohlášení klíčových mezinárodních organizací sociální práce, které reaguje na narůstající sociální nerovnosti a potřebu ochrany sociálních jistot na globální i lokální úrovni. Jak tyto principy naplnit ve vztahu k ženským právům, navrhuje a realizuje na národní úrovni řada proudů feministické sociální práce, které jsou zpravidla považovány za součást tzv. kritické sociální práce. Avšak ambici vymanit se z lokálních kontextů, zkoumat útlak žen v souvztažných lokálních a globálních souvislostech a postavit se proti útlaku žen vyplývajícím z nerovného rozdělení moci a sociálních nespravedlností mezi zeměmi bohatého Severu a chudého Jihu v době globalizace má pouze „transnacionální feministická sociální práce“. Jedná se o proud, který alespoň v teoretické rovině teprve formuluje svá východiska, principy a metody.

Dopady globální situace na podmínky výkonu sociální práce a na potřebu reformulace jejího poslání reflektovaly již takové mezinárodní osobnosti sociální práce jako například Malcolm Payne (např. Payne, Askeland 2008; Payne 2014), Walter Lorenz (2006) nebo Lena Dominelli (2010). Tyto reflexe však končí u formulace potřeby transnacionální sociální práce obecně a nezabývají se její možnou feministickou perspektivou (s výjimkou Leny Dominelli). Pokusy rozpracovat tuto perspektivu lze najít spíše v dílčích článkách³ severoamerických akademických pracovníků a pracovníků, jako jsou například Lamba-Nieves Deepak, Mehmoona

Moosa-Mitha nebo Fariyala Ross-Sheriff, jejichž myšlenky budou představeny v následujícím textu.

Cílem předkládaného textu je reflektovat výzvy, které může feministické sociální práci v éře globalizace nabídnout transnacionální feminismus a možné způsoby této sociální práce. Vzhledem k tomu, že transnacionální feministická sociální práce navazuje na mezinárodní feministickou sociální práci, popíšu stručně genezi tohoto proudu jako reakci na kritiku mezinárodní feministické sociální práce. Poté se budu věnovat výzvám, které pro transnacionální feministickou sociální práci může přinášet transnacionální feminismus. Na závěr se zaměřím na způsob, jak lze realizovat „transnacionální feministickou sociální práci“ (dále TFSP) na makroúrovni, mezoúrovni a mikroúrovni. Na úvod považuji za nezbytné vymezit klíčový pojem „sociální práce“ v nových globálních souvislostech.

Nové vymezení sociální práce jako reakce na globální situaci

Globalizace se stala součástí každodenního života společností jak globálního Severu, tak globálního Jihu a zásadním způsobem ovlivňuje fungování sociálních států a jejich možností reagovat na novodobé sociální problémy. Formování globálních řetězců výroby, posilňování globálních obchodních toků, etablování nadnárodních korporací, globální spekulace s finančním kapitálem a celková globální akumulace kapitálu s sebou přinášejí mnohé sociální a ekonomické nerovnosti. Národní státy se stávají stále bezmocnějšími a neschopnějšími zasahovat do fungování nadnárodních korporací, a tak se snaží požadavkům těchto korporací alespoň přizpůsobit prostřednictvím lákavých nabídek a zvýhodňo-

vání s cílem zapojit je do národních ekonomických infrastruktur. To všechno činí na úkor lokálních firem, daňových poplatníků a klesajících výnosů pro potřeby sociálního státu. S tím, jak se národní státy dostávají do služeb transnacionálních korporací a finančních institucí, stávají se samy transnacionálními (Robinson 2009).

Labilita národních států vede ke zvyšování sociálních, ale i jiných forem nespravedlností, nerovností, narůstání extrémní chudoby celých populací (Shijun in Hrubec 2013: 40) a vyhrocování protikladu mezi bohatou menšinou a chudou většinou (Robinson 2009). Tristní dopady má globalizace zejména pro země globálního Jihu, kde ohrožuje lidské životy. Tyto země nesou obrovskou dluhovou zátěž, která vznikla v důsledku často nelegitimních úvěrů ze strany Mezinárodního měnového fondu (dále MMF) a soukromých korporátních investorů. Některé z těchto úvěrů byly získány zkorumpovanými vládami a diktátory, kteří zneužili peníze pro svůj osobní prospěch. Další půjčky byly poskytnuty na základě projektů a doporučení MMF a Světové banky, které nevzaly nebo nechtěly vzít v úvahu předchozí zadluženost těchto zemí (Stiglitz in Deepak 2011). Půjčky byly podmíněny požadavky zásadních škrtů ve výdajích na zdravotnictví, mzdy, vzdělávání a zajištění sociálních práv a privatizací veřejných komodit jako například vody (Polack in Deepak 2011). Vnucená politika volného obchodu požadovala, aby země globálního Jihu otevřely své hranice obchodu a odstranily všechny regulace nebo dotace pro klíčová odvětví, což nelze říci o zemích globálního Severu, z nichž řada významně dotuje např. zemědělství. Trhy rozvojových zemí pak zaplavilo dotované zboží ze zemí globálního Severu, čímž byla negativně ovlivněna jejich konkurenceschopnost, schopnost vyrábět lokální zboží a zajistit zaměstnání a obživu vlastních lidí (Klein in Deepak 2011). Součástí globálního vykořisťování je i okrádání těchto zemí o jejich duševní vlastnictví. Jsou zaznamenány příklady biopirátství, kdy firmy Severu ukradly tradiční vědění země (např. rýže basmati) a posléze chtěly platit za využití tohoto duševního vlastnictví (Deepak 2011).

Výše uvedená negativa současné podoby globalizace se odrážejí nejenom v rozsáhlé a narůstající chudobě lidí, ale také v devastaci přírody, ve změnách klimatu, a souvisejí se vznikem nových válečných konfliktů a s masovou migrací. Přesto nemusí být globalizace vnímána pouze negativně. Nechci se zabývat glorifikujícím pohledem ekonomických neoliberalů, ale upozornit na potenciál k utváření protestů a sociálních hnutí (Robinson 2009) či příležitosti k uplatňování širších lidských práv – nejen občanských a politických, ale i sociálních a ekonomických (Sklair in Hrubec 2013: 42). Pozitivním efektem globalizace může být zejména vzestup „transnacionální veřejnosti“ (Fraser 2007) nebo sociálních hnutí a organizací transnacionálního charakteru. Moosa-Mitha a Ross-Sheriff (2010) uvádějí jako příklady organizace Lékaři bez hranic nebo *Development Alternatives with Women for a New Era*, v oblasti sociální práce *Mezinárodní federaci sociálních pracovníků*.

Popsané globalizační dopady na sociální stát nemohou neovlivňovat ani sociální práci. Tato ambivalentní profese zpravidla financovaná státem či jeho samosprávnými částmi má na jedné straně sloužit jako „agent společnosti“ a plnit normativní roli. Jinak řečeno slouží ke kontrole a pacifikaci problémových lidí a k udržení sociálního řádu (Galper in Peters 2012). Na druhé straně má sociální práce prosazovat práva lidí, sociální spravedlnost a stát na straně utlačovaných (např. Mezinárodní etický kodex z roku 2004). Na národních úrovních může vést tato ambivalence poslání přinejmenším ke dvěma reakcím sociální práce na globalizační dopady. Část profese se snaží přizpůsobit. Snaží se tedy vzorně naplňovat neoliberálně definované normativní poslání kontroly „nepřizpůsobivých“, primárně se místo na pomoc lidem zaměřuje na jejich umístění na pracovním trhu (což je hlavní poptávka státu v kapitalistickém systému), nenápadně stigmatizuje příjemce pomoci jako ty, co nezaslouženě odčerpávají omezené zdroje sociálního státu (Peters 2012), a převádí strukturální problémy do individuálních zavinění (Weinberg 2008). Druhá část profese se snaží na důsledky globalizace reagovat aktivně, stojí na straně chudých, utlačovaných a bezmocných a orientuje se na změnu struktur. Zpravidla se takový způsob práce označuje jako „kritická sociální práce“. Ta klade důraz na kritiku a analýzu moci a útlaku ve společnosti (Healy 2000) a jejím cílem je celková společenská transformace k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy 2001). Healy (2000) ji někdy označuje jako „aktivistickou sociální práci“, někteří autoři ji ztotožňují s „radikální sociální prací“ (např. Staub-Bernasconi 2009; Matoušek 2013) nebo ji raději označují jako „kritickou praxi“ (např. McDonald 2006).

Právě sociální pracovníci⁴ z této kritické větve nejvíce slyší výzvy globalizace pro sociální práci a snaží se na její negativní důsledky reagovat. Neplatí to samozřejmě univerzálně, protože i kritické sociální pracovnice mohou být až příliš „zabředlé“ ve svých lokálních realitách (Mohan 2005: 246). Přesto to jsou zejména pomáhající, vycházející z této perspektivy sociální práce, kteří přicházejí nejčastěji s výzvami k budování „světového občanství“ a k mezinárodní politizaci sociální práce (Mohan 2005).

Na mezinárodní úrovni tak aktuálně působí *The Global Agenda for Social Work and Social Development: Commitment to Action* (dále *Global Agenda*⁵), což je programové prohlášení tří nejvýznamnějších mezinárodních profesních organizací sociální práce – IFSW (*Mezinárodní federace sociálních pracovníků*), IASSW (*Mezinárodní asociace škol sociální práce*) a ICSW (*Mezinárodní rada pro sociální péči*). Toto prohlášení z roku 2012 reaguje na sociální změny na globální, národní i lokální úrovni. Posláním dokumentu je obhajoba nového světového řádu, který bude respektovat lidská práva, lidskou důstojnost a lidskou diverzitu. Reflektuje zejména nedostupnost lidských práv pro velkou část světové populace, nedodržování mezinárodních standardů v oblasti pracovních podmínek ze strany firem, potlačování kulturní diverzity se závažnými důsledky pro menší kulturní skupiny

ny, potlačování solidarity ze strany dominantních ekonomických, politických a sociálních elit a ohrožení zdraví lidí v důsledku mezinárodní nezodpovědnosti k životnímu prostředí. Pro léta 2012 až 2016 stanovuje jako priority podporu sociální a ekonomické rovnosti, podporu důstojnosti a hodnoty všech lidí, zaměření na udržitelnost životního prostředí a posílení uznání významu lidských vztahů (IFSW 2012). Vyústěním *Global Agendy* je také tvorba nové definice sociální práce, kterou lze vnímat jako „kritickou“ a alespoň z hlediska procesu tvorby jako „transnacionální“. Na regionálních seminářích zástupci profesních organizací diskutovali o různých aspektech chápání sociální práce s cílem připravit takový návrh, který by odrážel celou šířku současné praxe sociální práce, jež je realizována v odlišných sociokulturních kontextech. Definice usiluje o dosažení shody s regionálními definicemi sociální práce, které vycházejí z odlišných kontextů a úloh sociální práce v jednotlivých zemích (Levická, Levická 2013). V roce 2014 byla profese vymezena takto: Sociální práce je prakticky založená profese a akademická disciplína, která podporuje sociální změnu a rozvoj, sociální soudržnost, zplnomocnění a osvobození lidí. Zásadními principy sociální práce jsou sociální spravedlnost, prosazování lidských práv, kolektivní odpovědnost a respekt k lidské diverzitě. S podporou teorií sociální práce, sociálních věd, humanitních a domorodých znalostí se sociální práce zabývá lidmi a strukturami v jejich prostředí s cílem řešit jejich životní problémy a zlepšovat životní podmínky (IFSW 2014).

Z globálního dění v sociální práci je zřejmé, že alespoň prostřednictvím *Global Agendy* se sociální práce na nadnárodní úrovni pokouší odrážet a reflektovat sociální, ekonomické i politické celospolečenské trendy a jejich dopady na ty nejvíce bezmocné a utlačované, včetně žen.

Od mezinárodní feministické sociální práce k transnacionální feministické sociální práci

Rozvoj feministické sociální práce od mezinárodní po transnacionální je v podstatě analogický přerodu od západocentrického přístupu ke „globálnímu sesterství“ po transnacionální feminismus (viz např. Kolářová 2010). Nejprve se v reakci na propojování kultur a společností etablovala tzv. mezinárodní sociální práce, která měla i svou feministickou větev. V počátcích se jednalo spíše o humanitární činnosti ze strany žen z tzv. rozvinutých zemí pro ženy v tzv. rozvojových zemích. Byla chápána jako sociální práce v jiné zemi, než je země původu sociální pracovnice (Hugman, Moosa-Mitha, Moyo 2010). Případně se jednalo o snahu z teoretických východisek Severu učít ty z Jihu, jak dělat sociální práci ve smyslu modelu „Západ učí zbytek světa“. Zejména první feministky v křesťanských misích se snažily pozvednout „primitivní“ ženy z barbarických podmínek lokálních kultur tím, že přijmou hodnoty bílých, západních žen střední třídy. Západní ženy měly vést mezinárodní organizace sociální práce a jejich utlačované sestry z mimoeuroamerické kultury je měly následovat⁶ (Saulnier 1996). Poté

se objevily pokusy nahradit koncept „stejnosti žen celého světa“ konceptem „ženy třetího světa“, který předpokládal podobnou zkušenost útlaku žen Jihu (společný útlak rasový, genderový, třídní, koloniální a imperiální) (Mohanty 1991; Kolářová 2010). I ten se ukázal jako nevhodný, protože byl opět nepřiměřeně unifikující a v rozporu s principem individuálního přístupu sociální práce⁷.

Oba tyto unifikující pohledy jsou nyní nahrazovány důrazem na zkoumání nerovností mezi ženami prvního a třetího světa (Jaggar 2010; Kolářová 2010). Začalo se objevovat kritické zkoumání praktik národních států v globální ekonomice a způsobu, jakými jsou sociální pracovnice zapojeny do těchto procesů při podpoře práv žen (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010). Sociální pracovnice začaly volat po revizi mezinárodní sociální práce, aby více reflektovala procesy globalizace a jejího dopadu na ženy (např. Dominelli 2010), více se zaměřila na globální politiky ve prospěch žen a mocenské vztahy (Midgley 2007) a vliv těchto otázek na nerovnosti mezi ženami a muži a životy rodin a komunit (Midgley 2007). Na základě těchto kritik se začala etablovat transnacionální feministická sociální práce.

Transnacionální sociální práce se vymezovala proti perspektivě mezinárodní sociální práce postavené na konceptech rozvoje jako dobíhání Západu a na liberálním diskursu lidských práv. Tato perspektiva nevěnovala dostatečnou pozornost historickým ani současným strukturálním nerovnostem, ani privilegiím a moci držené sociálními pracovníky globálního Severu. Dominantní koncept mezinárodního rozvoje ovlivněný západní modernizační teorií totiž vztahoval globální nerovnosti více k technologickým a kulturním rozdílům mezi národy než k historickým a strukturálním nerovnostem. Byl postaven na neoliberálním předpokladu, že každá země může dosáhnout úrovně ekonomického rozvoje Severu prostřednictvím svobodného trhu. Fungoval v praxi jako civilizační mise kolonialismu, která posilovala příběh západního zachránce pasivní oběti třetího světa. Mezinárodní sociální práce je také postavena na liberálním diskursu lidských práv, který je více založen na konceptu individuálních práv než na konceptu komunitních a kulturních práv a je užíván selektivně Západem jako ospravedlnění intervencí v zemích, kde to prospívá západním zájmům (Deepak 2011).

V reakci na kritiku mezinárodní feministické sociální práce se začala vynořovat TFSP, která věnuje pozornost komplexitě mocenských vztahů a jejich dopadů na ženy uvnitř a mezi mikrosystémy, mezosystémy a makrosystémy, a své poslání vidí v prosazování sociální spravedlnosti a sebeurčení žen v jejich globálních i lokálních kontextech. Globalizaci vnímá jako všeprostupující mocenskou dynamiku od osobního k národnímu až ke globálnímu, která vyžaduje citlivý přístup k ženskému rozvoji a ženským právům. Za základní princip považuje vzájemnou solidaritu marginalizovaných populací žen na globálním Jihu a Severu (Deepak 2011). Přes oprávněnou kritiku mezinárodní feministické sociální práce si dovoluji vyslovit předpoklad, že v součas-

nosti stále v rovině praktické sociální práce dominuje humanitárně orientovaný proud mezinárodní feministické sociální práce nad TFSP.

Inspirace transnacionálního feminizmu pro transnacionální feministickou sociální práci

Vzhledem k tomu, že TFSP prozatím nedisponuje ucelenými teoretickými východisky, uvedu možné inspirace z transnacionálního feminizmu, které pro TFSP zdůrazňují její duchovní matky a otcové (zejména Lamba-Nieves Deepak, Mehmooona *Moosa-Mitha* nebo Fariyala Ross-Sheriff). Nejprve vymezím transnacionální feminizmus a poté se budu jeho možným inspiracím věnovat v obecnější a posléze v konkrétních rovinách. V rovině teorie a výzkumu zdůrazním možnosti využití poznatků v oblastech zneužívání ženské pracovní síly nadnárodními firmami, obchodování s lidmi, transnacionalizace péče, globálního přístupu žen ke zdravotní péči a náhradního mateřství. V rovině praxe uvedu inspirace v odmítání misijních způsobů práce a prosazování jejich alternativ formou participace a ve výzvě k sebereflexi vlastního profitu z globalizace. Přestože se chci věnovat inspiracím transnacionálního feminizmu pro TFSP, tak se domnívám, že tyto inspirace by měly směřovat k sociální práci jako celku. Respektive zastávám názor, že celá sociální práce by měla být feministická i transnacionální. Toto stanovisko mě místy vede k tomu, že níže uváděné inspirace nevztahují výhradně k TFSP, ale k sociální práci obecně, kterou ideálně vnímám jako feministickou a transnacionální.

Transnacionální feminizmus vznikl v reakci na sociální, ekonomické a politické boje proti útlaku žen v rámci koloniálních a národních kontextů, přičemž navíc začal věnovat pozornost roli globalizace (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010). Zabývá se nespravedlivými důsledky globalizace pro ženy globálního Jihu a globálního Severu na globální, národní i lokální úrovni (Deepak 2011). Zaměřuje se na vliv genderu, rasy, třídy a sexuality v útlaku žen, ale více než na zobecňování útlaku na všechny ženy Jihu se orientuje na specifickou podstatu tohoto útlaku – tedy jak vznikají přes souvztažnost rasy, třídy a dalších lokací sociální struktury a identity uvnitř lokálních kontextů (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010). Zahnuje kritiku politických a často patriarchálních implikací neo/kolonialismu, nacionalismu, fundamentalismu, neoliberalismu, hegemonního feminizmu a zkoumá genderové fungování moci v rámci rodin, komunit, organizací, národů i v nadnárodním kontextu. Centrálními tématy transnacionální feministické teorie jsou moc a odpor (Deepak 2011). Na jedné straně klade důraz na propojenou a prostupující moc mezi identitami přesahujícími rámec binárních předělů kolonizátor – kolonizovaný a utlačovatel – utlačovaný (Grewal, Kaplan 1994) a na straně druhé podporuje politický aktivismus jako cestu odporu.

Za obecnou nebo nadstavbovou inspiraci transnacionálního feminizmu pro sociální práci považují právě přesun pozornosti z lokální izolované úrovně národních sociálních

prací na úroveň globální a hledání vzájemných vazeb mezi lokálním a globálním a jejich dopadů pro ženy. Obdobně jako transnacionální feministky překročily stín esencialistické představy viktimizované ženy chudého Jihu (Jaggar 2010), měla by i TFSP zaměřovat svou pozornost a své intervence na hledání vzájemných vztahů mezi lokálními sociálními problémy a globálními vlivy. Prozatím se zdá zejména v českém, ale i zahraničním kontextu praxe většinou uvězněná v individuálních, rodinných, lokálních či národních hranicích analýz a intervencí. Otázkou, jak sociální problémy žen ovlivňuje proces globalizace – tedy nejširší makrorovina systémů – se sociální práce na praktické úrovni příliš nezabývá.

Přítom inspirující pro ni může být právě diskuse o chudobě žen v rámci feministických hnutí. Také předtransnacionální feministické perspektivy byly původně poměrně jednostranné a vnímaly ženy globálního Jihu jako pasivní oběti útlaku náboženských a kulturních tradic, které potřebují zachránit západní feministickou civilizační misí (Mohanty 1991). Oproti tomu lokální zastánci tradic prezentovali „své“ ženy jako kulturně integrované a dobrovolně se podřizující tradičním (opresivním) zvyklostem (Spivak 1995), nebo protikladně vůči západním ženám, které byly vyobrazovány jako sobecké, promiskuitní, drzé a materialistické (Chatterjee in Deepak 2011). Tyto protikladné pohledy se díky multikulturalismu odrazily ve fatální filosofické otázce, jak by měli západní teoretikové a teoretičky odpovědět na nezápadní kulturní praktiky, které jsou vnímány jako nespravedlivé vůči ženám (Jaggar 2010: 4). Dvě klíčové účastnice této debaty – M. Nussbaum a S. Okin – podle A. M. Jaggar (2010: 5) však ustrnuly u představy, že chudoba žen je primárně důsledkem lokálních kulturních tradic, zejména tradice izolace žen. Transnacionální feminizmus se pokouší této kulturní nadřazenosti západního feminizmu zbavit a zaměřuje se na vzájemné ovlivňování mezi patriarchálními lokálními tradicemi a nespravedlivým globálním řádem na životy žen.⁸

Domnívám se, že praktická sociální práce je stále uvízlá v dilematu mezi „feminizmem vs. multikulturalismem“ a buď „zachraňuje utiskované ženy ze zaostalých zemí“, nebo je ponechává bez pomoci v útlaku jejich kultury v zájmu respektu k diverzitě kultur. Prozatím není příliš schopná chápat roviny lokálního a globálního jako souvztažné. Transnacionálním feminizmem by se mohla inspirovat na úrovni témat sociálního výzkumu i konkrétní praxe. Níže nejprve uvedu několik příkladů konkrétních témat výzkumu týkajících se globální situace žen, které by mohly být výzvami pro akce sociální práce, poté se pokusím věnovat inspiracím do praxe intervencí sociální práce.

Transnacionální feminizmus se zabývá například tématem zneužívání ženské pracovní síly ze strany nadnárodních společností. Ty preferují najímání mladých svobodných žen, protože jsou vnímány jako schopné provádět monotónně se opakující práce za nízké mzdy a zároveň jako méně rizikové oproti mužům z hlediska sdružování v od-

borech nebo zpochybňování pracovních podmínek (Deepak 2011). Ženy představují více než 80 % takových nekvalifikovaných pracovních sil v mezinárodní produkci a službách v celosvětovém měřítku (Sassen in Deepak 2011). Přesto je v sociální práci téma vykořisťování pracovní síly vnímáno spíše jako genderově neutrální.

A. M. Alvarez a E. J. Alessi (2012) považují za zásadní téma transnacionálního feminismu obchodování s lidmi (především se ženami a dětmi) zejména za účelem nucené práce a sexuálního zneužívání. Globální výdělký z této činnosti se odhadují na více než 31 miliard amerických dolarů (Belser in Alvarez, Alessi 2012) a např. v roce 2007 bylo odhadováno, že na celém světě bylo obchodováno se 4 až 27 miliony lidí (US Department of State in Alvarez, Alessi 2012). Zatímco téma sexuálního zneužívání bývá stereotypně chápáno jako ženské téma, tak nucené práce jsou opět spíše vnímány jako genderově neutrální téma bez reflexe vyšší zranitelnosti žen. Ta nevyplývá nutně z nižšího vzdělání nebo kvalifikace žen, ale ze sféry práce, ve které se ženy častěji pohybují. Se ženami se nejčastěji obchoduje v oblasti domácností, zábavním průmyslu nebo v sociální a zdravotní sféře, kde jsou ženy izolované od svých sociálních sítí, jejich situace je mnohem skrytější a tím více zneužitelná (Therborn 2000).

Jiným aktuálním tématem je transnacionalizace péče, kdy jsou ženy z globálního Jihu prostředkem k uspokojení rostoucích potřeb péče o rychle stárnoucí populace Severu. To v jejich domovských zemích vede k narušování a nezajištění péče u jejich vlastních rodin (Boccagni 2014) a k nedostatku pracovníků ve zdravotnictví a sociálních službách (Deepak 2011). Ženy slouží jako komodita, s níž obchodují globální agentury práce nebo v některých případech i samotná rodina. Tato komodita zaplňuje globální mezery v systémech péče bohatších zemí. Činí tak na úkor svých vlastních rodin i zemí. Paradoxně se tak sama sociální práce a péče stávají nástrojem útlačku žen chudých zemí, což by mělo být ze strany sociálních pracovníků a pracovníků profitujících zemí reflektováno. Například P. Boccagni (2014) v kontextu sociální práce vyzývá bohatší země, aby převzaly odpovědnost za tento zdánlivě soukromý nebo národní problém zemí Jihu, a vyzývá k ustavení nadnárodního sociálního zabezpečení. Bohužel, podoby takového zabezpečení více nekonkretizuje.

Sociální práce by se měla věnovat také tématu globálního přístupu žen ke zdravotní péči a obecně jejich právu na zdraví. Například M. M. Alzate (2009) upozorňuje na větší celosvětový výskyt chudoby u žen, která brání jejich přístupu ke zdravotní péči, na skutečnost, že rovná práva na zdravotní péči jsou nezbytná pro dosažení rovnosti žen a mužů, a na to, že zajištění zdravotní péče pro ženy představuje významný aspekt praxe sociálních pracovníků. S tématem reprodukčního zdraví souvisí i téma náhradního mateřství, kdy jsou ženy chudého Jihu komodifikovány ženami Severu. Role náhradních matek je v tomto nerovném uspořádání redukována na odnošení a porod dítěte za peníze.

Ross-Sheriff (2012) v této souvislosti kritizuje globální zdravotní cestovní agentury, které učinily z mateřství pouhou finanční transakci spojenou s reklamou a marketingem. Tento jev vnímá jako kulturně urážlivý i z toho hlediska, že na prostředek „líně“ jsou redukovány ženy ze zemí, kde má mateřství tradičně velmi vysokou hodnotu.

V rovině praxe může transnacionální feminismus přinášet také řadu inspirací pro sociální práci. Především varuje aktivistky za lidská práva včetně sociálních pracovníků před přehlížením globálních nerovností, které formují životy těch, jimž se snaží pomoci, a před zjednodušujícími řešeními (Kabeer in Deepak 2011). Například v rámci boje proti dětské práci a novodobým otrokářským manufakturám je třeba vzít v úvahu realitu globální chudoby a důvody, proč jsou zde děti nuceny pracovat. V žádném případě nemůže být jakákoliv dětská práce opodstatněná, ale snaha o její zákaz musí vycházet z pochopení ekonomické situace, které musejí chudé děti a jejich rodiny čelit. V zemích, kde neexistuje záchranná sociální síť, může dojít k tomu, že děti a zaměstnanci, kteří jsou „zachráněni“ kampaněmi proti porušování lidských práv, mohou skončit v ještě méně bezpečných zaměstnáních, jako je například prostituce. Aby se zabránilo těmto nežádoucím efektům, je nutné pochopit globální i lokální kontexty místní reality těch, ke kterým směřuje „pomoc“ (Deepak 2011).

Obdobně A. M. Jaggar (2010) varuje před „misijními způsoby“ práce, kdy západní feministky „zachraňují utiskované ženy“ cestami, které nereflktují širší kulturní kontext. Na příkladu Aminy Lawal, nigerijské ženy odsouzené islámským soudem za cizoložství k trestu smrti ukamenováním, kterou se snažily západní feministické organizace podpořit mezinárodně šířenou peticí, poukazuje na rizika této kulturně necitlivé strategie. Petice v důsledku několika mylných informací Aminu ve svých důsledcích spíše ohrožovala. Jaggar (2010: 12) z pozice transnacionálního feminismu upozorňuje, že ženy v řadě komunit chudého Jihu nejsou jen pasivními oběťmi patriarchálních kulturních tradic, ale jsou schopny se aktivizovat v lokálních lidskoprávních organizacích, které znají situaci nejlépe a které jsou aktivní při prosazování práv utiskovaných žen.

Příklady dětské práce a Aminy Lawal, které reprezentují rizika kulturní povýšenosti, mohou najít svou paralelu v tzv. humanitární sociální práci, která nese znaky „mise“ a „zachraňování bezmocných“. Zároveň mohou být výzvou k aktivizaci nebo podpoře lokálních organizací sociální práce. Sociální práce pro takovou podporu k aktivizaci užívá pojem „zplnomocňování“ (*empowerment*)⁹. Právě tuto metodu sociální práce by měly využívat organizace bohatého Severu, které čerpají výhody z nerovných dopadů globalizace, namísto paternalistických přístupů. Konceptně tuto ideu rozpracovává Iris Marion Young (2010), která zdůrazňuje potřebu uznání principu sebeurčení národů z mezinárodní perspektivy, ale odlišuje ho od principu nevměšování. Sebeurčení interpretuje jako vztahovou autonomii v kontextu institucí, jejichž cílem je zabránit nadvládě, nikoliv jako

toleranci k utlačování. Nadnárodní perspektiva hledá kreativní způsoby, jak překonat útlak, aniž by ignorovala historické a lokální kořeny tradic. Young (2010) argumentuje, že problémy žen celého světa je třeba řešit jak ve vztahu k jejich specifické roli v různých typech patriarchy, tak ve vztahu k mezinárodní ekonomické nadvládě.

Obdobně I. Grewal a C. Kaplan (1994) představují myšlenku „rozptýlených hegemonií“, které se vzájemně prolínají a mezi něž řadí globální ekonomické struktury, patriarchální nacionalismus, domorodé formy tradic, místní struktury nadvlády a zákonný útlak na více úrovních. Předpoklad rozptýlených forem nadvlády spojují s nadějí, že obdobně musí existovat také rozptýlené formy odporu, které mohou napak spojovat místní, národní a globální struktury. Podpora a organizace takových rozptýlených forem odporu by mohla být úkolem právě pro sociální práci. Příklad autonomních skupin odporu, které se objevují v souvislosti s procesem konstrukce a dekonstrukce národních států, popisuje Nira Yuval-Davis (in Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010) zabývající se izraelskými a palestinskými ženami, které utrpěly ztrátu svých mužských členů rodiny v důsledku palestinsko-izraelských válek. Tyto ženy z opačných stran válečného konfliktu se začaly společně aktivizovat, neboť vzájemně sdílely odpor vůči vojenským praktikám jejich států a podobné pocity ztráty v důsledku smrti blízkých.

Poslední inspirace pro sociální práci je výzvou k sebereflexi. Globalizace má rozdílné důsledky pro ženy globálního Jihu a globálního Severu, ženy z různých sociálních pozic nebo v různých ekonomických, kulturních, politických a sociálních situacích. Zatímco část žen přivádí globalizace do extrémní chudoby, jiným ženám může poskytnout příležitost pro emancipaci a autonomii a některé ženy z ní mohou dokonce výrazně profitovat (Kabeer in Deepak 2011). Například Zuzana Uhde (2012) popisuje, jak globální nerovnosti mezi různými makroregiony umožňují komodifikovat ženskou emancipaci ve prospěch těch ekonomicky silnějších. Nákupem levného zboží ve formě ženské péče z chudších zemí se transnationalizují praktiky péče (nekvalifikované domácí práce a péče zpravidla ze strany migrantek nebo au-pair) a vytvářejí se nové typy nerovností mezi skupinami žen. Uhde tento jev označuje jako „deformovanou emancipaci“. Sociální pracovnice by měly být schopny reflektovat, jak ony samy profitují na globálním rozdělení moci a sociálních nespravedlnostech, měly by reflektovat svůj podíl či svou roli v útlaku žen z jiných lokálních a kulturních kontextů a měly by hledat cesty, jak se těmto spojitým nespravedlnostem postavit.

Níže představím příklady, jak autorky a autoři zabývající se specificky TFSP, navrhují její realizaci na makroúrovni, mezoúrovni a mikroúrovni.

Makrorovina transnacionální feministické sociální práce

Přestože se nejprve věnuji možnostem realizace TFSP na makroúrovni, činím tak s vědomím, že jednoznačné oddě-

lení makroroviny od mezoroviny a mikroroviny práce je nemožné, na druhou stranu mi to umožňuje text strukturovat přehlednějším způsobem.

TFSP v mikrorovině je obtížně oddělitelná od globálního feministického aktivismu. Staví totiž na stejných hodnotách a své poslání chápe nad rámec sociální, jak ukazuje výše citovaný závazek *Global Agency*. Podle A. C. Deepak (2011) by TFSP měla na makroúrovni propagovat nový společný smysl světového bytí, měla by převzít účast v „rozptýleném odporu“ (ve smyslu Grewal a Kaplan 1994) a měla by více zdůrazňovat protihegemonickou transnacionální solidaritu než dehistorizující individualismus nebo partnerství. Partnerství je totiž iluzí, jak zdůrazňují L. Kreitzer a M. Wilson (2010). Tvrdí, že idea partnerství mezi globálním Severem a Jihem mezi nimi předpokládá vyrovnanou moc, ale ta reálně neexistuje. Proto upřednostňují hodnotu transnacionální solidarity ve smyslu „*ne vidět sebe jako pomáhající/hodruhým, ale ve smyslu vzájemné solidarity, kdy se nacházíme v globálních problémech všichni společně a všichni společně bychom je měli řešit ve prospěch nás všech*“ (Kreitzer, Wilson 2010: 714). Transnacionální solidarita může globalizaci využívat pozitivně, protože takové její doprovodné jevy jako pohyb a migrace lidí nebo globální komunikace mohou sloužit jako nástroje podpory a propojení komunitního odporu. Transnacionální solidarita může svůj odpor vůči globálním hegemoniím vystavět zdola a podpořit ho dostupnými technologiemi, aby působil jak centrálně, tak rozptýleně s cílem rozvracet nadnárodní společnosti (Deepak 2011).

Zejména sociální pracovnice Severu by měly být schopny kriticky zvažovat vlastní privilegia vycházející z jejich globálních sociálních lokací (Deepak 2011) a zvažovat svou roli v prosazování zájmů dominujících globálních struktur (Hugman, Moosa-Mitha, Moyo 2010) ve smyslu „rezistence“ Henryho Giroux (2001). Měly by hledat způsoby, jak využít jejich globální zvýhodnění k prosazování změn v životech těch, kterým se snaží pomoci, ale zároveň tyto aktivity nevykonávat imperialisticky. Centrálním principem takové transnacionální solidarity je, že se musí odrazit od lokálních znalostí a pochopit místní realitu a boje, kterým lidé čelí. Například v případě ženské a dětské práce lze začít od dialogu s rodinami, aby se vyjasnily potřeby, zájmy a práva žen a dětí, ale v mikrorovině se může jednat o podporu, emancipaci a dialog s lokálními alternativami, které mohou koordinovat odpor vůči globálním hegemonním praktikám, organizování bojkotů výrobků prodávaných v zemích globálního Severu společnostmi, které těží z dětské a ženské práce, nebo o jednání s nadnárodními korporacemi s cílem vytvořit lepší pracovní podmínky (Deepak 2011). Taková kritická reflexe vlastních privilegií s sebou nese značné napětí, protože na jedné straně jsou sociální pracovníci povinni reagovat spravedlivě na potřeby všech členů společnosti, ale na druhé straně jsou zaměstnanci sociálního státu, který odmítá uznat potřeby těch, kteří se podílejí na výrobě mimo jurisdikci těchto národních států (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010).

TFSP lze realizovat prostřednictvím spolupráce mezi zeměmi sdílením nápadů a práce na projektech, které překračují hranice jednotlivých států. Cílem TFSP by mělo být vedení států bohatého Severu, které jsou cílovou zemí migrantek, k naplnění globální odpovědnosti vůči zemím chudého Jihu. Cílové země zpravidla uplatňují vůči imigrantkám individuální asimilační politiku, přestože důvody migrace mohou být globální (války, hladomory, přírodní katastrofy). Solidární zapojení do předcházení a řešení situací a katastrof, kterým jsou vystaveny migrující osoby v zemích původu, může fungovat nejen na úrovni bilaterální spolupráce mezi zeměmi, ale i na úrovni zapojení komunit a rodin migrujících osob (Hugman, Moosa-Mitha, Moyo 2010).

V rovině makropraxe by sociální pracovníce měly reflektovat propojenost mezi osobním utrpením žen a strukturálními tlaky na globální úrovni (Sewpaul in Deepak 2011). Jedná se o pochopení místního kontextu z hlediska dopadů ekonomické a kulturní globalizace na místní socio-kulturní podmínky (a opačně) ve smyslu „glokalizace“, a naopak o odmítnutí diskursu diferencujícího protikladu mezi lokálním a globálním. Takový předpoklad oddělenosti až protikladnosti brání odporu proti negativním lokálním dopadům globalizace (Hugman, Moosa-Mitha, Moyo 2010).

Feministický rozměr lze dát transnacionální solidaritě prostřednictvím důrazů na nadnárodní feministické analýzy důsledků globalizace pro ženy. S. Y. Jung a T. Tripodi (2007) rozlišují tři typy výzkumů v oblasti transnacionální sociální práce: nadnárodní (supra-national), intranárodní (intra-national) a transnacionální (trans-national). Nadnárodní výzkum je prováděn v rámci jedné země, ale na rozdíl od národního výzkumu se teoreticky opírá o výzkumy z jiných zemí a pokouší se zobecňovat zjištěné poznatky a dopady v jednotlivých zemích (např. Critelli, Willett 2010). Intranárodní výzkum se zabývá především studiemi migrujících osob, které se nacházejí na pomezí dvou zemí. Tyto výzkumy se mohou zaměřovat na transnacionální pozice žen migrantek a jejich potřeby vyplývající z bytí mezi rozdílnými politickými a kulturními doménami, které přesahují národní rámec imigrační země (např. Aksoy, Robins 2003; Spitzer, Neufels, Harrison, Hughes, Stewart 2003). Transnacionální výzkum zkoumá dopady globalizace na lokální situaci žen v různých zemích.

Hlavní metodou transnacionální feministické sociální práce je vytváření mezinárodních sítí ženských organizací, které mohou podporovat práva žen v jednotlivých zemích či regionech (více viz Kolářová 2010 nebo Saulnier 1996). Jednou z nejvýraznějších arén globálního odporu vůči neoliberální hegemonii je v současnosti *Světové sociální fórum*, které se objevilo v roce 2001 jako protiváha proti *Světovému ekonomickému fóru*. Jedná se o volné sdružení nevládních organizací a komunitních skupin z celého světa, jehož motto zní „jiný svět je možný“ (Deepak 2011).

Sociální pracovníci mohou pracovat na mezinárodní úrovni v rámci organizací jako *Organizace spojených národů*,

Světová zdravotnická organizace, *Světová banka* nebo *Mezinárodní měnový fond*. Například v rámci *Populačního fondu Organizace spojených národů* se mohou zapojit do aktivit proti genderově založenému násilí na ženách, které tato organizace považuje za nejrozšířenější a sociálně tolerované porušování lidských práv (zejména práva žen na život, zdraví, bezpečnost, tělesnou integritu, politickou participaci a základní životní potřeby jako potraviny, zaměstnání a bydlení) (Critelli, Willett 2010). Úsilí o vymýcení násilí na ženách se přerodilo v globální hnutí žen na celém světě, které deklaruje prosazování ženských práv prostřednictvím různých mezinárodních deklarací a úmluv, jako je například Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen (*CEDAW*). Je diskutabilní, zda práce pro tyto organizace se spíše neblíží humanitárnímu imperialistickému způsobu práce. Proto lze podle A. C. Deepak (2011) ve stejné době nalézt sociální pracovníce i mezi organizátorkami a účastnicemi protestů proti výše uvedeným institucím.

O obdobné ambivalenci lze uvažovat z hlediska organizací mezinárodní sociální práce. Zdá se, že jejich agenda je stále ovládána spíše odborníky z vyspělých západních zemí a zvláště muži. Přestože například v organizaci *Mezinárodní federace sociálních pracovníků* zastoupení sociálních pracovníků z globálního Jihu roste, projevují se zde stále zřetelné snahy o prosazování univerzálních principů bez lokálních spojitostí (Hugman, Moosa-Mitha, Moyo 2010).

Mezi mikrorovinou a mezorovinou transnacionální feministické sociální práce

V následující části popíšu vybrané příklady metod TFSP mezi mikrorovinou a mezorovinou, které jsem identifikovala v odborné literatuře. Tyto způsoby práce by neměly být realizovány izolovaně, ale v kombinaci s prací na makroúrovni. Na mikroúrovni a mezoúrovni působení TFSP totiž nelze rezignovat, protože hledání forem odporu proti globálnímu násilí může kořenit jak v individuálních formách emancipace, tak v rodinném nebo skupinovém vzdoru. Budu se věnovat třem vybraným metodám, a to diskursivní analýze, překonávání hranic mezi „tady“ a „tam“ a rodinným konferencím v mezinárodním kontextu.

Diskursivní analýza

Metodou TFSP na mikroúrovni může být diskursivní analýza, jejímž cílem je odhalit předpoklady, jazyk a mýty, které udržují pojetí tzv. Pravdy nějaké skupiny v čase a prostoru. „Diskurs“ bývá vymezován jako dílčí způsob, kterým je mluveno o světě a rozuměno světu (Peters 2012). Například lze zkoumat diskurs o ženách, které podstoupily interrupci, diskurs o chudobě a chudých, o matkách samoživitelkách, o stejnopohlavních rodičích atd. Znakem diskursu je, že používá výhradně takový jazyk, který ho legitimizuje, a naopak odmítá jazyk, který by mohl vést k jeho zpochybnění. Diskursům je v rámci kritické teorie rozuměno jako součástí ideologie, která legitimizuje sociální řád.

Prostřednictvím diskursu se lidé vidí jako součást určitých subskupin nebo tříd, a tak se mohou vnímat jako „jiní“ či „špatní“. Tato metoda značně nabourává humanistickou koncepci člověka jako svobodné lidské bytosti se svobodou volby. Naopak zdůrazňuje provázanost individuálních faktorů s faktory strukturálními (Pease, Fook 1999). Pro kritickou perspektivu není diskurs zajímavý pouze z hlediska odkrývání mocenských vztahů ve společnosti, ale také proto, že dává prostor pro tvorbu alternativních diskursů. Premisou je, že diskurs nemusí být vnímán fatálně jako zcela determinující. Naopak vychází z toho, že lidé mohou odmítnout cesty, kterými jsou zakotveni v diskursu, a zároveň mohou sami vytvářet diskursy nové, alternativní, emancipatornější (Pease, Fook 1999). Tato transformace může být postavena na foucaultovském tvrzení, že není důležité „*co jsme*“, ale „*odmítnout, co jsme*“ (Healy 1999).

Příklad, jak lze využít diskursivní analýzu v TFSP, popisuje Amy Rossiter (2005) na kazuistice sociální pracovníce Maxine, která se o ni pokusila s pomocí supervizorky. Ta pracovala v organizaci zabývající se sociálněprávní ochranou dětí. Vzhledem k tomu, že sama Maxine byla přistěhovalkyně a nebyla „bílá“, měla její organizace tendenci přidělovat jí „barevné“ klienty. Jednou z těchto klientek byla paní M., svobodná matka dvou dospívajících dcer pocházející z karibské oblasti. Sama paní M. imigrovala do Kanady jako adolescentka. Její matka emigrovala, když byla ještě malá, a zanechala ji v péči prarodičů z otcovy strany a nevlastního otce. Poté, co přišla paní M. do Kanady, žila se svou matkou jen krátce. Poměrně rychle se od ní odstěhovala a začala se vzdělávat. Měla dvě náctileté dcery, které ponechala v zemi původu, když byly ještě velmi malé. Do kontaktu s Maxine se dostala, protože začala mít konflikty se svou starší dcerou po jejím příjezdu do Kanady. Organizace sociálněprávní ochrany dětí začala vyšetřovat paní M. za to, že napadla svou dceru, která se chovala neposlušně a neuctivě. Navzdory úsilí sociální pracovníce situace skončila trvalým umístěním dcery do péče příbuzných. Sociální pracovníce se velmi trápila svým neúspěchem, neboť se snažila dát vztah mezi matkou a dcerou do pořádku. Považovala špatný výsledek za své selhání a vzpomínka na celý případ v ní budila velký smutek.

Diskursivní analýza ukázala, že Maxine vnímala celou situaci optikou dominujícího diskursu teorie bazálního vztahu (teorie citové vazby, teorie připoutání). Jedná se o velmi vlivnou teorii vývojové psychologie Johna Bowlbyho a Mary Ainsworth, podle které mají malé děti vrozenou vlastnost přilnout k nejbližším pečujícím osobám. Rané zážitky dětí z těchto pečujících vztahů mají celoživotně ovlivňovat schopnost navazovat a udržovat vztahy člověka s dalšími lidmi. Pokud není taková vazba navázána, protože například není přítomnost rodiče konzistentní, rodič je nepředvídatelný nebo je ohrožující, může to podle teorie bazálního vztahu zásadně ovlivnit osobnost dítěte. Tyto teorie slouží jako běžné vysvětlení konfliktů mezi rodiči a dětmi v rodinách imigrantů, kdy byly děti odděleny od rodičů

kvůli imigraci rodičů. Psychické poškození dětí je připisováno emigraci jejich rodičů.

Z pozice teorie bazálního vztahu vnímala Maxine jako svůj úkol sociální pracovníce sociálněprávní ochrany dětí kritizovat selhání matky při tvorbě bazálního vztahu mezi ní a její dcerou v raném dětství. Matka z hlediska této teorie selhala, protože opustila své děti jako malé a neumožnila jim tak vytvořit si zralou osobnost. Jenže tato diskursivní pozice Maxine se dostala do kolize s její další pozicí – pozicí „barevné“ ženy přistěhovalkyně, která cítí solidaritu s paní M. Osobní znalost problémů „barevných imigrantek“ a společné kulturní dědictví ji vedly k silné empatii vůči paní M. Rozuměla hněvu paní M. na kanadské orgány sociálněprávní ochrany dětí, protože i ona měla zkušenost s obtížnou životní realitou žen z karibské oblasti.

Když byly Maxine kladeny kritické otázky, jak lze interpretovat rozpor mezi dominujícím diskursem teorie bazálního vztahu a její potřebou solidarity, začala reflektovat ukázkující moc dominujícího diskursu. Uvědomila si, že teorie bazálního vztahu je slepě aplikována na jednotlivce bez ohledu na jejich kontext a životní příběh. Nepřihlíží k těžké situaci žen z karibské oblasti, které se potýkají s chudobou a hladem. Nebere v úvahu, že tyto ženy mohou pomoci svým rodinám z chudoby tím, že přijmou práci v tzv. vyspělých zemích, ale že tato práce je podmíněna tím, že služebné (což je práce nabízená karibským ženám) u sebe nebudou mít děti. Nereflektuje ani historický kontext, ve kterém karibské rodiny žijí, v němž bylo běžné nucené odloučení členů rodin v době otrokářství a přetrvalo v jiných podobách i po zrušení otroctví. Teorie bazálního vztahu činí za problémy dětí odpovědné ženy. Viní ženy za problémy jejich dětí coby nezodpovědné matky, aniž by se snažila porozumět kontextu jejich zkušeností. Zároveň to je teorie alibistická, protože nepřipouští, že se na vzniku problémů může podílet samotný stát, který trestá jednotlivé lidi za svou špatnou imigrační politiku. Maxine také reflektovala, že je využívána i svou vlastní zaměstnavatelkou organizací, která ji tlačí k tomu, aby činila násilí na svých vlastních lidech.

Diskursivní analýza, kterou si Maxine vyzkoušela, podle A. Rossiter (2005) ukázala, že tzv. Pravda může sloužit jako alibismus mocných, kteří nechtějí slyšet o chudobě jinde ve světě a kteří raději pro své čisté svědomí převádějí globální nebo strukturální příčiny problémů na individuální úroveň.

Překonávání hranic mezi „tady“ a „tam“

TFSP může na mikroúrovni a mezoúrovni poskytnout nástroje k překonávání dichotomických binarit, v nichž je Jih chápán jako „tam“ a Sever jako „tady“. V případě migrujících osob tato binarita nemizí. Jejich lokace „v meziprostoru“ by měla hrát zásadní roli při poskytování služeb sociální práce. Intervence sociálních pracovníků by se neměly vztahovat pouze k potřebám spojeným s pobytem v nové zemi, ale měly by počítat i s potřebami, které si přináší ze země svého původu (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010).

Příklad implementace takové práce popisuje A. Sarang a kolektiv (2009) na projektu *Across Boundaries*, který realizuje *Centrum pro závislosti a mentální zdraví (Centre for Addiction and Mental Health)* v Torontu. Jedná se o projekt zaměřený na podporu duševního zdraví u lidí jiných ras nebo etnik, který klade důraz na transnacionální zakotvenost imigrantů a její možné dopady na jejich duševní zdraví. Cílovou skupinou projektu jsou lidé minoritních ras a etnik v Kanadě, kteří pocházejí z rozličných kulturních prostředí, mnohdy z válkou zmiňovaných oblastí, a setkali se s institucionálním rasismem v kanadské společnosti. Protože se uprchlice a uprchlíci mnohdy setkávají s traumatickými zážitky, jako jsou mučení, znásilnění, smrt blízkých, věznění, což je v kanadských uprchlických táborech a ubytovných doplňováno konflikty mezi obyvateli, nejistotou, stísněnými podmínkami, ztrátou statusu a sociální role, mohou se potýkat s problémy v oblasti duševního zdraví. Tím jejich trápení nekončí, protože řada z nich je špatně diagnostikována nebo bere nevhodné léky kvůli stereotypům, předsudkům nebo nedorozuměním ze strany kanadského zdravotnického systému, který ignoruje transnacionální aspekty jejich situace.

Projekt nabízí imigrantkám útočiště jak po stránce uspokojení základních fyzických potřeb, tak podporu ve znovuoobnově duševního zdraví. Respektuje jedinečnou zkušenost každé klientky a za nezbytné považuje intervence na individuální, organizační i systémové úrovni.

Na úrovni individuální je cílem „prolomit ticho“, což znamená hovořit o rasismu, sexismu, etnocentrismu a zkušenostech s traumatem v zemích původu. Klienti by si měli uvědomit, jaké formy útlaku ovlivňují jejich život. Jde o to, aby si uvědomili, že mají právo mluvit o svých zkušenostech s útlakem, že je za to, že o něm mluví, nečekají žádné negativní následky. Součástí této sebereflexe je i odkrytí důsledků různých forem oprese pro duševní zdraví.

Dále jsou hledány souvislosti mezi různými zdroji útlaku (vedle genderu a rasy také náboženství, jazyk, třída, národnost, sexuální orientace, postižení apod.). Lze se ptát, jakou zkušenost mají s útlakem jiní lidé v komunitě, v čem je tato zkušenost společná a v čem se liší od ostatních. Může to vést k odhalení souvisejících forem oprese. Je užívána jak individuální terapeutická, tak skupinová práce (např. skupina *What's Your Story?*). Zároveň jsou spolu s klientkami hledány cesty, jak se souvisejícím formám oprese mohou jako jednotlivci i komunity postavit. Poté, co jsou identifikovány systémové bariéry uzdravování, mohou být klientkám v rámci podpory nabízeny služby, které jsou kulturně senzitivní a poskytované lidmi, kteří mluví jejich jazykem (Sarang et al. 2009).

Služby projektu jsou přizpůsobovány individuálním potřebám a přáním klientů. Zplnomocnění vnímají pod heslem „nic o mně beze mě“, což znamená, že všechna rozhodnutí musí být učiněna za spolupráce a souhlasu klientky. Personál nevyžaduje od klienta sdělení diagnózy, volba, zda o ní bude mluvit, je ponechána na něm. Setkání se při-

způsobuje náboženství klientů, potřebám vyplývajícím z péče o děti a dalším specifickým klientek. Je uplatňován komplexní přístup, což znamená, že není věnována pozornost pouze duševní nemoci, ale i dalším potřebám klientky v takových oblastech, jako jsou nezaměstnanost, kulturní šok, chudoba, hlad apod. S každým klientem je hledán individuální typ léčby, který bude přihlížet k jeho jedinečnosti (např. u někoho je vhodnější východní medicína, ať ve formě tradiční čínské medicíny, ajurvedy, arteterapie, jógy, tvůrčího vyjádření apod., jinému vyhovuje západní způsob léčby).

Na úrovni organizační je nezbytné vzdělávat a cvičit personál v kulturních kompetencích, podporovat kulturně senzitivní praxi, poskytovat supervizi nebo ověřovat přítomné opresivní praktiky přímo v organizaci. Na systémové úrovni je realizována osvěta o transnacionálním působení oprese pro sociální a zdravotnické služby v oblasti duševního zdraví.

Rodinné konference

Jedním z doporučení pro TFSP bývá, že by měla zpochybnit z velké části jednosměrný pohyb znalostí od Severu k Jihu a že by měla reflektovat lokální hodnotové kontexty (Moosa-Mitha, Ross-Sheriff 2010). Příkladem takové změny směru jsou „rodinné skupinové konference“ (*family group conference*, dále RSK), což je jedna z metod skupinové práce, která bývá užívána převážně v oblasti sociálněprávní ochrany dětí a na globální úrovni v oblasti mezinárodních adopcí. Její využití si lze také představit ve všech oblastech sociální práce, kde se mohou střetávat různé kulturní hodnoty v rámci rodiny (např. u seniorů, duševně nemocných, lidí s omezenou způsobilostí k právním úkonům nebo u lidí, kteří jsou této způsobilosti zbaveni). Lze ji vymezit jako setkání rodiny, dalších angažovaných osob a členů komunity s cílem společně najít řešení problému v rodině tak, aby bylo zajištěno bezpečí ohroženého člena a posílily se kompetence samotných členů rodiny. Primárně je zaměřena na ochranu práv dětí, aby neskončily v ústavní výchově, a z globálního hlediska může napomoci příbuzným (ženám) dětí, které putovaly do mezinárodní adopce, aby měly vliv na kulturní zázemí těchto dětí (Rotabi, Pennell, Roby, Bunkers 2012).

Metoda RSK vznikla v 80. letech 20. století na Novém Zélandu jako reakce na selhávání standardních eurocentrických způsobů práce s domorodými obyvateli a jejich dětmi. Sociální práce s rodinami se původně vyznačovala paternalistickými přístupy postavenými na kulturních hodnotách majority, které však v případě maorské komunity nefungovaly. Proto tato komunita vyvolala diskusi o kulturních limitech a bariérách užívaných metod sociální práce a podařilo se jí prosadit metodu RSK, která umožňuje sladování nesourodých kulturních rodinných hodnot. S postupem času se tato metoda rozšířila i do zemí Severu, kde si postupně získává stabilní místo (Rotabi, Pennell, Roby, Bunkers 2012).

Ústřední roli při tvorbě řešení nepříznivé sociální situace v RSK hrají rodina a komunita, u nichž se předpokládá nejlepší znalost vlastních slabin i zdrojů. Oproti tomu roli sociálních pracovníků a pracovníků je pomoci se svoláním RSK, poskytnout organizační zázemí, informovat rodinu o možnostech a službách, hodnotit vytvořený plán s ohledem na to, zda je v zájmu dítěte, a následně pomoci při realizaci plánu. Zpravidla také podávají rodině podnět k uspořádání RSK. Na RSK by měla být přítomna i osoba „obhajující“ dítě, což je člověk blízký dítěti, kterému dítě důvěřuje a který chrání jeho zájmy (Dunovská 2012). Tato metoda může napomoci najít porozumění mezi standardy péče o děti prosazovanými majoritou a kulturními specifiky, takže nemusí být využitelná pouze při hledání kulturně specifických plánů řešení, ale již při samotné formulaci cílů práce s rodinou.

Závěr a diskuse

Transnacionální feminismus může být pro TFSP (respektive pro sociální práci jako celek) inspirativní zejména v apelu na přesun pozornosti z izolované lokální analýzy situace žen na úroveň globální a hledání vzájemných souvislostí mezi různými formami útlaku. Přináší nový pohled na privilegia žen bohatého Severu a výzvu k sebereflexi těchto privilegií a přichází s novými aktuálními globálními tématy pro sociální práci. V makrorovině TFSP nabízí sociální práci globální hodnotu transnacionální solidarity, která se může realizovat rozmanitými formami „rozptýleného odporu“. Také v mikrorovině a mezorovině TFSP lze vypátrat způsoby práce, které lze považovat za transnacionální, alespoň v tom smyslu, že se snaží propojovat rozdvojené identity migrantů.

Je otázkou, jak funguje TFSP reálně. Z analýzy zahraničních anglicky psaných zdrojů vyplývá, že tento způsob práce je popisován zatím pouze v odborných časopisech. Není mi známa odborná kniha renomované autorky nebo autora sociální práce, která by se explicitně věnovala tomuto způsobu práce. Teorie se spíše nachází ve střípcích, a to střípcích značně vágně charakterizovaných. Makropraxe je popisována spíše v obecných principech a pojmech než v jasných příkladech, zatímco mikropraxe není sjednocena vůbec. V jejím případě jsem se musela uchýlit k vyhledávání způsobů práce, které by mohly být v rámci TFSP využitelné. Možná je tato neutěšená situace dána tím, že TFSP se nachází ve svých začátcích a v praxi zakotvená teorie potřebuje čas na svou krystalizaci. V rámci této krystalizace by bylo vhodné ujasnit vzájemné vztahy mezi TFSP a aktivismem za globální ženská práva. Zatím se diskurs TFSP v makrorovině jeví totožný s transnacionálním feminismem. Sociální práce jako profese by měla jasně reflektovat svá východiska, principy, metody a rizika, měla by umět deklarovat, v čem na transnacionální feminismus navazuje a v čem jsou její aktivity specifické.

Co se týče českého kontextu, lze stav rozvoje TFSP charakterizovat jako „nepopsaný list“, což logicky vyplývá

z toho, že česká sociální práce zatím příliš nezaregistrovala ani feministické perspektivy sociální práce, ani globální a transnacionální výzvy pro budoucí fungování. Prozatím se zdá být uvězněná v úzkém lokálním kontextu. Obecně zde zůstává kritická praxe mimo pozornost sociálních pracovníků, kteří buď o kritické praxi vědí minimum, nebo se od ní distancují. Pokud se organizace české sociální práce zapojují do mezinárodních aktivit, nabývají tyto aktivity spíše „humanitárního“ charakteru.

Příležitostí, jejímž prostřednictvím by se do české sociální práce mohla TFSP začlenit, je současná tzv. migrační krize. Ta ukazuje, že důsledky globalizace nejsou pro české prostředí sociální práce jen imaginárním jevem, ale současnou i budoucí realitou, na kterou bude muset chtít nechtě reagovat. Přestože se momentálně zdá, že Česká republika je aktivní spíše v oblasti represe vůči migrujícím osobám, je pravděpodobné, že do budoucna bude z centrální i samosprávné úrovně reflektována a více poptávána potřeba i po profesionálních způsobech pomoci. Politická zakázka na sociální práci bude pravděpodobně požadovat bezproblémové zapojení migrantů do české společnosti. Této příležitosti by se mohly chopit sociální pracovníci, které by nemusely opakovat chyby svých zahraničních kolegů v jednostranném uplatňování všeakceptujícího multikulturalismu, či naopak v jednostranné misi západního feminismu. TFSP jim nabízí cestu, jak se obou extrémů vyvarovat.

Poznání, že globální dění se citelně promítá i do české národní úrovně sociální práce, může být spouštěčem k tomu, aby čeští sociální pracovníci začali přemýšlet o tom, že se nemusejí nutně omezovat pouze na řešení důsledků globalizace u nás, ale že má smysl ovlivňovat i globální dění. V tomto ohledu lze spatřovat velkou výzvu pro akademickou půdu, která podle mého názoru téma globalizace interpretuje také pouze jednosměrně – jak globalizace limituje možnosti sociálního státu. Hledání opačného směru pohledu – jak může sociální práce využít globalizace, aby byla nápomocná při odporu vůči mocenským globálním strukturám – čeká na zařazení do kurikula vysokých a vyšších odborných škol sociální práce. V rámci vzdělávání předávané metody, jak přispívat ke světovému globálnímu dění, by snad také mohly napomoci zmírnit pocity bezmoci sociálních pracovníků. Ty mnohdy rezignují na iniciaci změn v širším sociálním prostředí klientů, protože mají pocit, že ze své pozice na změny na úrovni makrosystémů, jako jsou obce nebo stát, nemají šanci dosáhnout. Pokud jim transnacionální teorie sociální práce ukáže, že změny lze prosazovat i na úrovni globální společnosti, mohlo by to zvýšit jejich odhodlání měnit utlačující lokální a národní podmínky klientů.

Současná „migrační krize“ může být vnímána jako příležitost pro začlenění perspektivy TFSP do sociální práce, ale může zafungovat i zcela opačně. Neoliberální diskurs, ve kterém se sociální pracovníci pohybují, jim mohl vnutit představu, že migrace je důsledkem individuální volby lidí,

kteří chtějí využívat systémy sociální ochrany naší země. V tomto diskursu jsou pak migrující osoby chápány jako konkurenční cílová skupina, která ukrojí z předem daného omezeného rozpočtu peníze jiné cílové skupině. Byly to podle mého názoru právě sociální pracovníce, které v rámci diskusí v kyberprostoru přišly s argumentem, že „musí na své klienty sbírat víčka, zatímco na uprchlíky se peníze najdou“. Aby se takovým interpretacím předcházelo, je potřeba rozvíjet a předávat pomocí systému vzdělávání kritickou sociální práci v České republice – zejména její kritiku neoliberálního diskursu a kapitalismu. Teprve kritická reflexe důsledků kapitalismu na globální, národní a lokální dění může připravit české sociální pracovníky na implementaci TFSP do vlastní praxe.

Literatura

- Aksoy, A., Robins, K. 2003. „The Enlargement of Meaning. Social Demand in a Transnational Context.“ *Gazette: The International Journal for Communication Studies*, Vol. 65, No. 4–5: 365–388.
- Alvarez, M. B., Alessi, E. J. 2012. „Human Trafficking Is More Than Sex Trafficking and Prostitution: Implications for Social Work.“ *Affilia*, Vol. 27., No. 2: 142–152.
- Alzate, M. M. 2009. „The Role of Sexual and Reproductive Rights in Social Work Practice.“ *Affilia*, Vol. 24, No. 2: 108–119.
- Boccagni, P. 2014. „Caring about Migrant Care Workers: From Private Obligations to Transnational Social Welfare?“ *Critical Social Policy*, Vol. 34, No. 2: 221–240.
- Critelli, F. M., Willett, J. 2010. „Creating a Safe Haven in Pakistan.“ *International Social Work*, Vol. 53, No. 3: 407–422.
- Deepak, A. C. 2011. „Globalization, Power and Resistance: Postcolonial and Transnational Feminist Perspectives for Social Work Practice.“ *International Social Work*, Vol. 55, No. 6: 779–793.
- Dominelli, L. 2010. „Globalization, Contemporary Challenges and Social Work Practice.“ *International Social Work*, Vol. 53, No. 5: 599–614.
- Dunovská, K. 2012. *Metodika rodinných konferencí*. Chrudim: Amalthea.
- Fraser, N. 2007. *Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.
- Giroux, H. 2001. *Theory and Resistance in Education: Towards a Pedagogy for the Opposition*. Westport: Bergin & Garvey.
- Grewal, I., Kaplan, C. 1994. „Introduction: Transnational Feminist Practices and Questions of Postmodernity.“ Pp. 1–33 in Grewal I., Kaplan, C. (eds.). *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis, MN: Regents of the University of Minnesota.
- Healy, K. 1999. „Power and Activist Social Work.“ Pp. 115–134 in Pease, B., Fook, J. *Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective*. London: Routledge.
- Healy, K. 2000. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications.
- Healy, K. 2001. „Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism.“ *Critical Social Work*, Vol. 2, No. 1.
- Hrubec, M. 2013. „Globální ne/spravedlnost.“ Pp. 13–80 in Hrubec, M. *Kritická teorie společnosti*. Praha: Filosofia.
- Hugman, R., Moosa-Mitha, M., Moyo, O. 2010. „Towards a Borderless Social Work: Reconsidering Notions of International Social Work.“ *International Social Work*, Vol. 53, No. 5: 629–643.
- IFSW. 2012. *The Global Agenda for Social Work and Social Development*. [online]. [cit. 17. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://cdn.ifsw.org/assets/globalagenda2012.pdf>>.
- IFSW. 2014. *Global Definition of Social Work*. [online]. [cit. 17. 3. 2015]. Dostupné z: <<http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>>.
- Jaggard, A. M. 2010. „Zachraňte Aminu': Globální spravedlnost pro ženy a interkulturní dialog.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 1: 3–16.
- Jung, S. Y., Tripodi, T. 2007. „Brief Note: Trends in International Social Work Research.“ *International Social Work*, Vol. 50, No. 5: 691–698.
- Kolářová, M. 2010. „Od globálního sesterství k transnacionálnímu feminizmu: Výzvy ženskému hnutí ve formě kulturních odlišností a nerovností mezi ženami.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 1: 30–40.
- Kreitzer, L., Wilson, M. 2010. „Shifting Perspectives on International Alliances in Social Work: Lessons from Ghana and Nicaragua“ *International Social Work*, Vol. 53, No. 5: 701–719.
- Levická, J., Levická, K. 2014. „Global Agenda a jej význam pro budoucí vývoj sociální práce.“ [online]. *Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe*, roč. 7, č. 1. [cit. 15. 1. 2015]. Dostupné z: <<https://aosp.upce.cz/article/view/246/179>>.
- Lorenz, W. 2006. *Perspectives on European Social Work. From the Birth of the Nation State to the Impact of Globalisation*. Leverkusen: Barbara Budrich Publishers.
- Matoušek, O. 2013. „Radikální přístup.“ Pp. 115–116 in Matoušek, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- McDonald, C. 2006. *Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Midgley, J. 2007. „Perspectives on Globalization, Social Justice and Welfare.“ *Journal of Sociology and Social Welfare*, Vol. 34, No. 2: 17–36.
- Mohan, B. 2005. „New Internationalism: Social Work's Dilemmas, Dreams and Delusion.“ *International Social Work*, Vol. 48, No. 3: 241–250.
- Mohanty, C. 1991. „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses.“ Pp. 51–79 in Mohanty, C., Russo, A., Lourdes, T. (eds.). *Third World Women and the Politics of Feminism*. Indianapolis: Indiana University Press.

- Moosa-Mitha, M., Ross-Sheriff, F. 2010. „Transnational Social Work and Lessons Learned From Transnational Feminism.“ *Affilia*, Vol. 25, No. 2: 105–109.
- Navrátil, P. 2001. „Antipresivní přístupy.“ Pp. 237–244 in Matoušek, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- Payne, M. 2014. „We Meet as Brothers and Sisters – Human Solidarity in Global Relationships.“ Pp. 9–16 in Hessle, S. *Global Social Transformation and Action: The Role of Social Workers*. Surrey: Ashgate.
- Payne, M., Askeland, G. A. 2008. *Globalization and International Social Work. Postmodern Change and Challenge*. Aldershot: Ashgate.
- Pease, B., Fook, J. 1999. „Postmodern Critical Theory and Emancipatory Social Work Practice.“ Pp. 1–22 in Pease, B., Fook, J. *Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective*. London: Routledge.
- Peters, H. I. 2012. *Exploring the Spaces Between Theory and Practice: A Framework to Integrate A Structural Approach and Social Work Activities*. A thesis submitted in particular fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in The Faculty of Graduate Studies The University of British Columbia.
- Robinson, W. I. 2009. *Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi*. Praha: Filosofia.
- Rossiter, A. 2005. „Discourse Analysis in Critical Social Work: From Apology to Question.“ *Critical Social Work*, Vol. 6, No. 1.
- Ross-Sheriff, F. 2012. „Transnational Cross-Racial Surrogacy: Issues and Concerns.“ *Affilia*, Vol. 27, No. 2: 125–128.
- Rotabi, K. S., Pennell, J., Roby, J. L., McCreery Bunkers, K. 2012. „Family Group Conferencing as a Culturally Adaptable Intervention. Reforming Inter-country Adoption in Guatemala.“ *International Social Work*, Vol. 55, No. 3: 402–416.
- Sarang, A. et al. 2009. *How We Do It: Across Boundaries' Anti-racist, Holistic Service Delivery Model*. [online]. New York: United Nations. [cit. 10. 12. 2014]. Across Boundaries, Toronto, Ontario. Dostupné z: <<http://www.acrossboundaries.ca/HowWeDoItManual.pdf>>.
- Saulnier, C. F. 1996. *Feminist Theories and Social Work. Approaches and Applications*. New York: Haworth.
- Spitzer, D., Neufels, A., Harrison, M., Hughes, K., Stewart, M. 2003. „Caregiving in Transnational Context ‚My Wings Have Been Cut; Where Can I Fly?‘“ *Gender & Society*, Vol. 17, No. 2: 267–286.
- Spivak, G. 1995. „Can the Subaltern Speak?“ Pp. 24–28 in Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (eds.). *The Postcolonial Studies Reader*. London: Routledge.
- Staub-Bernasconi, S. 2009. „Social Work as a Discipline and Profession.“ Pp. 9–30 in Leskošek, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana.
- Therborn, G. 2000. „Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance.“ *International Sociology*, Vol. 15, No. 2: 151–179.
- Uhde, Z. 2012. „Slepá ulička instituce nájemní domácí péče.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 12–23.
- Weinberg, M. 2008. *Structural Social Work: A Moral Compass for Ethics in Practice*. [online]. *Critical Social Work*, Vol. 9, No. 1. [cit. 11. 11. 2014]. Dostupné z: <<http://www1.uwindsor.ca/criticalsocialwork/structural-social-work-a-moral-compass-for-ethics-in-practice>>.
- Young, I. M. 2010. *Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii*. Praha: Filosofia.

Poznámky

1 Článek vznikl v souvislosti s projektem Rozvoj a podpora multidisciplinárního vědecko-výzkumného týmu pro studium současné rodiny na UHK (RODINA-UHK, reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0209).

2 Názvy organizací, které mají zaběhnutý český název, uvádím v překladu do češtiny, naopak u těch, kde jejich český překlad nemá širší ukotvení, využívám názvy v angličtině.

3 Zejména v časopise *International Social Work*. Provedená rešerše anglicky psané odborné literatury v databázi Sage Journals, která zahrnuje většinu významných mezinárodních odborných časopisů k sociální práci, ukázala, že specificky k feministicky zaměřené transnacionální sociální práci lze nalézt minimum odborných zdrojů (respektive k jejím teoretickým východiskům). Kromě toho jsem podrobila rešerši časopis *European Social Work* a *Critical Social Work*, které v uvedené databázi nejsou zahrnuty. Knihu, která by se věnovala specificky TFSP, jsem rovněž neobjevila.

4 V zájmu genderově korektního jazyka a zároveň čtivého textu v článku nahodile střídám mužský a ženský rod.

5 Zkratku používám záměrně v angličtině, vzhledem k tomu, že v rámci profese sociální práce se jedná o zaběhnutý způsob komunikace o tomto programovém prohlášení.

6 Pro tento způsob práce se ujalo i v rámci sociální práce označení „globální sesterství“ a prosazovaly ho bílé středostavovské feministky v 70. a 80. letech 20. století na základě úvahy o univerzálním patriarchátu a společné zkušenosti s útlakem žen po celém světě, což by mělo ženy vést k vytvoření jednotného hnutí proti patriarchátu. Tento koncept tzv. imperiálního feminismu byl posléze opouštěn vzhledem ke kritice předpokladu jednotné zkušenosti žen celého světa a implicitní nadřazenosti žen prvního světa nad ženami rozvojových zemí (Kolářová 2010).

7 Vytvářel iluzi průměrné ženy třetího světa, která je nevzdělaná, chudá, tradiční, nábožensky orientovaná, nezná svých práv, domácká, zaměřená na rodinu, zaostalá, oběť socioekonomických systémů, mužského násilí, kolonizačního procesu, muslimského systému rodiny, rozvojového procesu, islámského práva apod. Tento koncept byl kontrastem k představě „západních žen“ jako vzdělaných, moderních, majících kontrolu nad svými těly a sexualitou, svobodných dělat vlastní rozhodnutí, sekulárních atd. (Kolářová 2010).

8 Popis konkrétních souvislostí viz např. A. M. Jaggar (2010).

9 V českém jazyce se jedná o zavedený překlad. Thompson (in Navrátil 2001) důrazně rozlišuje mezi „zplnomocněním“ (*empowerment*) a uschopněním (*enabling*). Zatímco „uschopnění“ (vlastní konvenční sociální práci) znamená, že sociální práce umožňuje lidem vytvořit strategie, kterými se vyrovnají s podmínkami jejich života, tak *empowerment* znamená nejenom se přizpůsobovat, ale naučit se převzít kontrolu nad vlastními životy i životními podmínkami.

© Radka Janebová, 2015

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Mgr. Radka Janebová, Ph.D. – pracuje jako odborná asistentka v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovnice v Občanském sdružení Salinger v projektu Triangl, kde se věnuje sanaci rodiny a moderování případových konferencí. Zabývá se kontexty rozhodování v sociální práci a genderovými aspekty sociální práce. Korespondenci zasílejte na: radka.janebova@uhk.cz.

Dudová, Radka. 2015. *Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory.* Praha: SLON.

Poskytování péče o seniora v rodině je náročný úkol a praktická podoba této péče může mít mnoho tváří. Kniha Radky Dudové se zaměřuje na palčivé otázky a problémy, které v České republice péči o seniory provázejí z pohledu pečujících blízkých osob. Klade vedle sebe výsledky analýzy mediálního a politického diskurzu a výsledky biografického výzkumu neformálních pečovatelek a pečovatelů. Pojmenovává přitom rozpory a paradoxy, které v této oblasti existují. Mediální prezentace tématu péče o seniory zdůrazňuje odpovědnost rodiny a příbuzných za zajištění péče a blahodárnost péče v domácím či přirozeném prostředí. Osobní příběhy pečujících žen a mužů oproti tomu ukazují ambivalentnost zkušenosti péče: na jedné straně obětavost a lásku projevenou v každodenních aktivitách, na straně druhé ekonomická rizika, vyčerpání, pocit nezastupitelnosti i hledání jiných možných řešení. Kniha přispívá do diskuse, zda je skutečně možné v neformální péči v rámci rodiny spatřovat budoucí řešení narůstající potřeby péče o seniory v souvislosti se stárnutím populace. Ukazuje na možné nové zdroje sociálních nerovností a na slepé uličky současného uvažování o daném problému.

„JEŠTĚ NEPATŘÍM DO STARÉHO ŽELEZA“ ANEB PARADOXY MIGRACE PÉČE Z ČR DO RAKOUSKA¹ / ANDREA KUCHYŇKOVÁ, PETRA EZZEDDINE

“Not Ready to Be Thrown on the Scrap Heap” or the Paradoxes of Care Migration from the Czech Republic to Austria

Abstract: The paper focuses on the social situation and social practices of female care migrants (at the age of 50 and above) from the South Moravia (the region of Mikulov, Břeclav) who migrate for work to Austria as domestic workers-caregivers for seniors at regular intervals (circular migration). The main aim of the text is to argue that translocal female migrants paradoxically perceive their labour migration as a specific form of emancipation, despite the fact that they work in the so-called live-in-service jobs (where they live and work in private households) and often experience indignity. While in Austria they work in gendered and very demanding jobs with low wages, circular care migration provides them with the possibility to extend their gender power in the transforming Czech society. There is thus a paradox in that while they are marginalized in Austria, they are empowered on the Czech side of the border. This is achieved through paid reproductive work and better access to income, which leads to personal consumption based on their own interests and overall personal benefit. Special attention is paid to new forms of translocal care chains and new forms of these women's partner cohabitation (living apart together).

Key words: female care migration, gender identity, semi-structured interviews, translocal care chains, living apart together

Kuchyňková, Andrea, Ezzeddine, Petra. 2015. „Ještě nepatřím do starého železa“ aneb paradoxy migrace péče z ČR do Rakouska.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 30–41, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.218>

„Jak říkám, ještě nepatřím do starého železa.“
(paní Miroslava, 67 let, rozvedená)

Česká republika stejně jako ostatní vyspělé státy v současnosti čelí výrazné proměně věkového složení svého obyvatelstva. V důsledku klesající porodnosti a prodlužující se délky života, nastává proces tzv. demografického stárnutí (Rabušic 1995), který vnáší řadu změn do oblasti veřejného a soukromého života jedinců. Nejvíce se změny dotýkají skupiny osob nad 50 let. Mění se jak „produktivní“ pracovní biografie těchto pracujících, tak jejich přístup k ekonomickým zdrojům, který je výrazně ovlivněn genderovou identitou. Ve stáří je výše ekonomických zdrojů rozhodujícím ukazatelem kvality života stárnoucích lidí. Množství zdrojů (tzv. penze) se přitom přímo odvíjí od velikosti příjmu, jakého jedinci dosahovali v pracovním věku (Dudová 2012).

Na rozdíl od mužů musejí ženy mnohem častěji čelit chudobě v důchodovém věku. Zároveň jsou v důsledku pokročilého věku (50+) a své genderové identity na trhu práce mnohdy diskriminovány (Cozlová 2011). Z toho důvodu hledají jiné alternativy, jak si zajistit důstojné stárnutí. Rozhovory s vybranými ženami, jež jsme realizovaly v období dubna 2013 až března 2014, ukázaly, že námi zkoumané ženy pocházející z jižní Moravy z okolí Břeclavska a Mikulovska například volí jako jednu ze strategií řešení jejich ekonomickou situaci ve starobním důchodu translokální

pracovní migraci do Rakouska.² Migrují cirkulačně (v týdenních nebo čtrnáctidenních intervalech) zejména jako dočasně spoluzijící pracovnice v domácnosti.³

Od 90. let 20. století se v Rakousku zvyšuje počet ilegálních migrantů/ek v sektoru pečovatelských služeb v domácnostech. Jedná se zejména o ženy pocházející ze sousedních států a zemí východní Evropy. V roce 2006 v Rakousku pracovalo až na 40 tisíc ilegálních pracovnic v sektoru domácí péče, a to hlavně v rodinách středních a vyšších společenských vrstev (Hitzemann a kol. 2012). Tento nelegální trh se zahraničními pečovatelkami fungoval především prostřednictvím neformálních migrantských sítí (tzv. *networking*) a komerčních náborových agentur. Rakouskou veřejností byl více méně tolerován a státním aparátem přehlížen, avšak pouze do srpna 2006, kdy byl muž z Dolních Rakous pokutován částkou 2 200 eur za to, že nelegálně zaměstnával dvě slovenské pečovatelky (Bachinger 2009). Tím se poprvé ve větší míře dostalo téma nelegální domácí péče do popředí zájmu rakouské veřejnosti.⁴

Výsledkem veřejných debat bylo nařízení Spolkového ministerstva hospodářství a práce ze dne 1. listopadu 2006, jež upravilo podmínky zaměstnávání občanů z nových členských států Evropské unie (dále jen EU) pracujících jako pečovatelé/ky v rakouských domácnostech (Bachinger 2009). Následně 1. července 2007 vstoupil v platnost zákon o domácí péči a změnách v živnostenském řádu (dále jen zákon o domácí péči, HBeG 2007), který položil právní základ pro

legální dvacetičtyřhodinovou asistenci stárnoucím osobám či dlouhodobě nemocným v rakouském domácím prostředí, přičemž tato péče je vykonávána v rámci samostatné nebo závislé výdělečné činnosti (Wirtschaftskammern Österreichs 2014).

Právní definice pro výkon pečovatele/ky je uvedena v § 1 odst. 3 zákona o domácí péči: „Asistence ve smyslu tohoto spolkového zákona zahrnuje činnosti pro klienta, které spočívají v pomoci zejména při vedení domácnosti a v životních situacích“ (Hausbetreuungsgesetz 2007). Primárně tak tento zákon cílí na klienty – rakouské seniory, kterým je tudíž zajištěna právní ochrana ve stáří. Naopak pečovatelky jsou stavěny do pozice „vykonavatelek přání klienta/ky“ bez jakéhokoli právního zastání. Ze zákona jim tak plyne více povinností než práv, které jsou jinak pracujícím v Rakousku právně garantovány.⁵

Zároveň byla v roce 2008 zřízena i státní finanční podpora pro rodiny, jež služeb dvacetičtyřhodinové pečovatelky v domácnosti využijí. Výše tzv. příspěvku na péči se odvíjí od fyzického stavu seniorů nebo dlouhodobě nemocných a od času vyžadujícího asistenci jiné osoby při běžných úkonech (např. hygiena, příprava jídel, úklidové činnosti, péče o zvířata a rostliny atd.). I přes původně dobrý úmysl vymanit domácí péči ze spárů šedé ekonomiky a začít ji legálně financovat, vykazuje tento krok jisté nedostatky a rizika. Nebyl nijak podpořen rozvoj veřejného sektoru péče, v němž jsou pečovatelky i nadále vystaveny špatným pracovním podmínkám (zpravidla pracují za minimální mzdu a po velmi dlouhou pracovní dobu) (Kreimer 2011) a jsou podrobeny mocenskému vztahu (klient – pečovatelka). Místo, aby docházelo ke stírání genderových nerovností, jsou tyto nerovnosti v rakouském systému domácí péče mnohem více prohlubovány. V současnosti patří české pečovatelky v rakouských domácnostech mezi 11 631 legálně vedených migrujících z České republiky (Statistik Austria 2015).

V našem příspěvku se hodláme zabývat tím, jak ženy migrantky důchodového věku pracující ve sféře ošetrovatelství konstruují své genderové identity ve vyšším věku prostřednictvím fyzicky a psychicky náročné reprodukční práce. Jinými slovy, nás zajímá, jaký význam vybrané ženy na prahu starobního důchodu připisují pracovní migraci péče.

Jako teoretický rámec nám posloužil koncept genderových geografí moci (*gendered geographies of power*) autorem Patricie R. Pessar a Sarah J. Mahler (2001), který vnáší nový způsob pohledu na genderové vztahy do studií migrace, a to z transnacionální perspektivy. Tento koncept popisuje jak mocenskou/sociálněstatusovou, tak prostorovou dimenzi genderu v rámci transnacionálního prostředí, což je důležité pro náš výzkum, jelikož chceme mimo jiné ukázat, že i napříč transnacionálními/translokálními oblastmi se neustále znovu ustavují a posilují ne/rovné genderové vztahy v podmínkách moci a je opět vyjednávána genderová identita jedince. Spojení mi-

grantů a migrantek charakterizují někteří autoři jako „sociální pole“, kde „lidé dělají akce a rozhodnutí, prosazují své zájmy a rozvíjejí identitu v rámci sociálních sítí, které simultánně propojují jednu a více společností“ (Glick Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1995: 2). Podobně argumentuje také L. E. Guarnizo a M. P. Smith (1998: 52), když hovoří o „neoddělitelných částech habituálních životů, které jsou v nich zahrnuté“. Stejně tak Mahler a Pessar tvrdí, že gender může simultánně operovat v různých prostorových a sociálních polích. Právě „sociální lokace“ (*social location*), která je daná konkrétní osobní pozicí v mocenských hierarchiích (určených historicky, sociálně, ekonomicky, příbuzensky atd.), může ovlivňovat přístup ke zdrojům a mobilitě v transnacionálním prostoru (v našem případě translokálním prostoru), ale ovlivňuje rovněž jejich schopnosti jednání (tzv. *agency*) v tom, jaké sociální a osobní změny mohou aktéři/aktérky zapojení do této mobility učinit (Pessar, Mahler 2001).

Metodologie

Data, z nichž v této studii vycházíme, jsme získaly prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů realizovaných v období od srpna 2013 do března 2014. Do našeho pilotního vzorku jsme zahrnuly deset žen ve věku nad 50 let pocházejících z oblasti Mikulovska, Břeclavska a majících zkušenost s prací ošetrovatelky v Rakousku. Původním záměrem našeho výzkumu bylo zjistit dopad (translokální) migrace na rodinnou strukturu a genderové role v rodinách, ve kterých matka migruje v pravidelných intervalech za prací do zahraničí. Po provedení několika pilotních rozhovorů jsme však zjistily, že v námi zkoumaném prostředí je situace zcela odlišná oproti například Moldávii, Ukrajině, Slovensku a dalším východoevropským státům (Sekulová 2013; Ezzeddine 2012). Místo matek, jež zanechávají své nezletilé děti v zemi původu a migrují za prací, aby zabezpečily svou rodinu (tzv. transnacionální mateřství), jsou ve zkoumaném regionu těmi, kdo migrují, zejména ženy pokročilejšího věku s dospělými dětmi.

Současná sociálně-ekonomická situace rodin v ČR prozatím není tak nepříznivá, aby se pro ženy matky stávala migrace nutností, jako je tomu u našich východních sousedů (Slovensko, Ukrajina). Jak jsme se dozvěděly z rozhovorů s našimi informátorkami, po tzv. sametové revoluci odcházeli za prací do zahraničí zejména muži. Tento trend migrujících z jihozápadního a západního příhraničí z ČR do Rakouska a Německa i nadále přetrvává, avšak v rámci břeclavského okresu se objevuje nový fenomén „migrujících babiček“, pro které migrace představuje prostředek ke zlepšení vlastní finanční situace v důchodovém věku.

Proto jsme i náš zájem obrátili směrem k ženám nad 50 let se zkušeností s prací ošetrovatelky pro seniory v Rakousku. Do účelového vzorku (Denzin, Lincoln 2011) se tak dostaly ženy různého stupně dosaženého vzdělání (od základního po středoškolské s maturitou), různé délky odpracovaných let v zahraničí (od devíti měsíců až po pat-

náct let) a různých předchozích zkušeností s prací ošetřovatelky (např. péče o své nebo manželovy rodiče), ale všechny pocházely z jedné konkrétní oblasti České republiky, a to z okresu Břeclav. Nejmladší participantce výzkumu bylo 50 let a té nejstarší 82 let. Zároveň se jednalo o ženy převážně rozvedené či ovdovělé, pouze tři z nich jsou stále vdané a jedna z žen je vdaná, ale s manželem žijí odděleně.

Pro účel výzkumu jsme zvolily metodu polostrukturovaných rozhovorů, a to z důvodu možnosti otevřené interakce mezi námi jako výzkumnice a našimi informátorkami. Získaly jsme tak vhled do žitých osobních zkušeností těchto žen. Díky technice „chápacího rozhovoru“ (Kaufmann 2010) se nám podařilo docílit otevřenosti a přístupnosti participantek výzkumu, které nám mnohdy sdělovaly i velice osobní informace. V průběhu výzkumu jsme neustále reflektovaly interakci mezi námi a participantkami, informovaly jsme je o průběhu výzkumu a nakládání s osobními daty formou informovaného souhlasu, který byl vždy stvrzen podpisem obou stran. Všechna jména našich informátorek byla s ohledem na povahu výzkumu anonymizována a jedná se pouze o smyšlené pseudonymy.

Konstruování genderové identity prizmatem věku a migrace

Genderová identita je po dobu životního cyklu neustále redefinována a znovu ustavována (Hasmanová Marhánková 2008). Nejen životní cyklus má však vliv na formování genderové identity. Ačkoliv se to může jevit jako paradoxní a neslučitelné, tak právě spojení zkušenosti se stárnutím a migrací výrazně problematizuje vyjednávání genderové identity jedince. Pro ženy však mohou tyto zkušenosti, probíhající ve stejný čas, znamenat příležitost k vyvážení se z genderových očekávání a rolí (Pedraza 1991). Stárnutí i migrace totiž ženám přináší potenciál osvobodit se (i když pouze dočasně) od genderových a mocenských vztahů, ve kterých byly dosud sevřeny. Pro všechny naše informátorky představovala migrace v pokročilejším věku určitý únik ze sociálně konstruovaných rolí manželky-matky-babičky nebo dcery stárnoucích rodičů a naopak jim poskytla pocit potřebnosti a uplatnitelnosti na pracovním trhu. Pracovní uplatnění a finanční motivace u těchto žen převážila strach a obavy z možných rizik migrace.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že se důvody pro zahájení práce v zahraničí různily, všechny výpovědi našich informátorek měly jeden společný jmenovatel, a to propuštění z práce a nemožnost najít uplatnění na českém pracovním trhu z důvodu vyššího věku, případně nedostačující kvalifikace. Příkladem může být úryvek z rozhovoru s paní Monikou (66 let, vdaná):

V 50 jsem nemohla sehnat místo. Zrušili nám podnik, a to jsem si myslela, kdoví, jak nás nebudou všude chtít, ale ne v 50 (smích). Na úřadu mi řekli, když jsem se nahlásila poprvé, že si těžko seženu práci.

Zpočátku začínaly mnohé z nich s prací v Rakousku například jako pomocná síla při zemědělských pracích či jako chůvy nebo uklízečky a až později se jim prostřednictvím kontaktů na místní obyvatele a migrantských sítí podařilo získat práci pečovatelky o seniory v domácnosti. Takové „prvotní“ práce však byly převážně ilegální, proto se některé naše informátorky k tomuto tématu nerady vyjadřovaly a o době strávené v Rakousku před prací pečovatelky se zmínily až v pokročilejším stadiu rozhovoru. Hovoří paní Zuza (63 let, rozvedená):

No poslední kapka byla, že jsem zůstala bez práce, byla jsem na pracovním úřadě a byla možnost teda pracovat v tom Rakousku, tak jsem nejdříve dělala ve vinohradě a tam byly ty známosti. Zeptali se mě, jestli bych nechtěla dělat opatrovníci mamince od jednoho toho šéfa tam, tak jsem řekla, že to zkusím no. Ty začátky byly jako, no, já nevím, jestli to tam můžete uvádět... Byla jsem tam, byla jsem tam vlastně tři čtvrtě roku na černo, předtím než mě nahlásili na úřadě jako jejich pečovatelku.

Dokud je člověk v pracovním procesu, náleží mu/jí jistá sociální role, jejíž význam je pro něj/ni, stejně jako pro jeho/její okolí čitelný, avšak po 50. roku života nastává zlom, kdy daný jedinec začíná být „házen do starého železa“ (Haškovcová 2010). Jaroslava Hasmanová Marhánková (2008) upozorňuje na to, že ženy jsou na českém pracovním trhu znevýhodňovány dříve než muži a zároveň jsou vnímány jako „staré“ v nižším věku, proto se mnohé z nich snaží svou pracovní aktivitou budovat své vlastní penzijní nároky. Výše starobního důchodu je totiž kromě jiného v České republice navázána na předchozí pracovní příjem (Dudová 2012). Feministické autorky a autoři (viz např. Condon 2001; Leitner 2001; Ginn 2004; Vlachantoni 2012) ale upozorňují, že tento systém cíleně znevýhodňuje ženy. Neplacená pečovatelská práce (péče o děti nebo stárnoucí rodiče), které převážná většina žen věnuje část svého profesního života, je kompenzována dřívějším odchodem do důchodu, tudíž odchodem do důchodu v nižším věku, než je tomu u mužů.

Pro většinu migrujících žen poté představuje méně kvalifikovaná práce v pečovatelském sektoru za nižší mzdu vidinu vysokého finančního výdělků vzhledem k jejich socioekonomické situaci v zemi původu. Příčiny migrace péče se tedy shodují s ekonomickou migrací, jelikož země, z nichž migrují pocházejí, jsou označovány za „chudší“ a míra nezaměstnanosti zejména u starších žen v těchto státech je poměrně vysoká (Ezzeddine, Pavelková 2014).⁶ Z tohoto důvodu se českým migrujícím pečovatelkám podle jejich názoru „vyplatí“ dojíždět za prací do Rakouska, jelikož reálná výše jejich příjmu v podobě starobního důchodu v zemi původu je stále nižší než tzv. reprodukční typ práce v zahraničí. Reflektují to například výňatky z rozhovorů s paní Janou a paní Miroslavou:

No u nás ty peníze nemáš. Nemáš. Finančně nemáš. Jo, je to zodpovědnost teda jako, jo. Ale nemáš ty peníze u nás nikdy... Dneska bys z toho důchodu nevyžila, z těch devíti tisíc nevyžiješ. To se nedá. Kdybys byla úplně sama, tak jsi úplně..., prostě jen živoříš.

(paní Jana, 60 let, rozvedená)

No jako je to hlavně o těch penězích jako jo, protože kdo má malý důchod, kdybych ho měla deset tisíc nebo jedenáct, tak tam (pozn. do Rakouska) ani nepáchnu, protože člověka už leccos bolí, že? Klouby a ten tlak a to, ale jako musela jsem no, tak jsem si něco našetřila, tak teď už jsem klidná (úsměv), nesmím to ale vybírat (smích).

(paní Miroslava, 67 let, rozvedená)

Přestože fyzické obtíže doprovázející proces stárnutí často podle rozhovorů zneprjemňovaly či ztěžovaly našim informátorkám jejich práci, netematizovaly je jako problém. Třebaže si uvědomovaly, že s přicházejícím věkem jsou pro ně některé pracovní úkony obtížněji proveditelné než jiné, například manipulace s devadesátikilovým klientem/kou při běžné osobní hygieně, v žádném z rozhovorů nepadla zmínka o nemohoucnosti nebo jakémkoli poklesu jejich pracovní výkonnosti. Všechny ženy, se kterými jsme během výzkumu hovořily, se cítily být aktivní a plné síly. Fyzické obtíže pro ně pouze představovaly logický důsledek stárnutí, které považovaly za součást životního cyklu. Mnohem důležitějším aspektem doprovázejícím stárnutí se pro tyto ženy ukázala být proměna jejich sociálních rolí a partnerských vztahů. Změny v sociálních rolích – ukončení reprodukční role a partnerských vztahů – rozvod, ovdovění – měly u našich informátorek za následek zhoršení jejich finanční situace, a tudíž zásadním způsobem ovlivnily jejich rozhodnutí migrovat. Pro mnohé z nich bylo dokonce existenčně nezbytné znovu se zapojit do pracovního procesu, protože pozbyly finanční jistoty plynoucí z heterosexuálního manželství:

...důchod mám malý, tak jsem si musela přivydělávat. Když jsem se s manželem rozvedla, tak mně peníze chyběly, tak jsem si musela hledat práci, no, přes kamarádky, které už tam pracovaly. Ty mi daly nějaké (pozn. kontakty).

(paní Miroslava, 67 let, rozvedená)

Jo manžel už byl několik let po smrti, když jsem se rozhodla tam (pozn. do Rakouska) jet, za chvíli to bude 20 let. Byla jsem sama, takže jsem nebyla nijak vázaná.

(paní Magdalena, 82 let, vdova)

Starší rozvedené nebo ovdovělé ženy mohou být mnohem častěji ohroženy chudobou než ženy, jež setrvávají po celý svůj život v manželském svazku s jedním mužem, jelikož tyto páry obvykle sdílejí svůj důchodový příjem, který je vyšší než u žen žijících bez partnera (Calasanti, Slevin 2001). Odchod partnera či vdovství se podle C. Balkwell (1981) vy-

značuje ekonomickými obtížemi, samotou a mnohdy i zdravotními těžkostmi.

Přestože jsou v odborné a populární literatuře často prezentována právě tato negativa života v osamění, pro některé ženy může vdovství nebo život tzv. svobodných bez závazků přinést nový druh svobody, které se jim v důsledku genderových očekávání v manželském svazku nedostávalo (Hasmanová Marhánková 2008). Obě tyto životní zkušenosti mohou reprezentovat pozitivní vstup do nové životní etapy, zejména pro ženy, jež se mohly cítit ve svých manželstvích omezované či svazované mnohými genderovými stereotypy, což naznačuje například výpověď jedné z našich participantek:

Však víte, ten Honza umřel, pak jsem měla toho, co jsem s ním bydlela tolik roků. Nakonec se s tebou rozvede, že máš chlapy. Tak co si můžeš myslet? Takže jsi zklamaná, dost hodně, jo, protože jsem přišla o vdovský (pozn. důchod), když se vdáš, tak už ho pak zpátky nedostaneš. Říkám, peníze nejsou všechno, ty se dají vydělat, a než se tady někde sžítat, že nemůžeš s nikým promluvit, to nejde. A tak si teda, je to dva roky, co jsme rozvedeni, tak si zažádal o rozvod a myslel si, že já mu to nepodepíšu. Velice ráda, mě už nic k němu netáhne, já bych s ním už nemohla být. Na mou povahu musíš jako skousnout hodně.

(paní Jana, 60 let, rozvedená)

Vyvázaní se z jedné genderové role a očekávání, jež jsou na ženu během jejího života kladeny, může ve vyšším věku přinést nové role a očekávání, jejichž prostřednictvím je genderová identita znovu utvářena. Za jednu z takových rolí lze považovat například prarodičovství. Přestože prarodičovství klade na ženu nové pečovatelské nároky, ta je již v pozici (která je dána jejím věkem a zkušenostmi), kdy si sama může určovat hranice a pravidla, kdy a jak bude tuto roli naplňovat. Většina participantek ve výzkumu byla v době našeho rozhovoru už několika-násobnými babičkami, či dokonce prababičkami. Některé z nich prarodičovská role naplňovala natolik, že se jí chtěly oddat zcela a byly ochotné vzdát se práce v zahraničí a stát se babičkami na plný úvazek. Jiné se oproti tomu snažily udržet svou volnost a „užívat si své pozdní svobody“ (Haškovcová 2010: 70) tím, že ony samy určovaly, kdy a kde se budou svým vnoučatům věnovat. Ony byly těmi, kdo tvořily pravidla. Příkladem je paní Miroslava (67 let, rozvedená):

Ano, vnoučata mám čtyři, dvě tady v Mikulově a dvě v Břevlavi... já ale říkám svým dětem, moc si nezvykejte (smích), do školky je zavedu jen občas, ale ne pořád jako, nechci se tím nechat omezovat. Mám kamaráda tady, no tady v Rakousku, tak jezdím hodně tam, tak jsem většinou tam.

Ženy, které se vyznačovaly i jinými sociálními vazbami, než byla pouze nukleární rodina, si mnohem více kontrolova-

ly rozložení svého času. Většina z nich se s prarodičovskou rolí ztotožňovala a považovala ji za nezbytnou a důležitou součást svého života. Tím, co velmi ovlivňovalo jejich prožívání prarodičovství a jejich postoje k výkonu role babičky, byl vztah s jejich vlastními dětmi. Záleželo na tom, zda byly svými dětmi do této role spíše tlačeny, nebo zda jim byl ponechán ze strany dětí prostor pro vlastní seberealizaci. V analyzovaných rozhovorech jsme zaznamenaly rozdíl v tom, jakým způsobem jednotlivé informátorky zvýznamňovaly své představy o prarodičovství. Pro některé role babičky znamenala již uvedené hlídání vnoučat, pro jiné poskytování financí a materiálních statků ve formě dárků k narozeninám nebo k Vánocům. To by však nebylo možné v případě, že by nemigrovaly za prací. Tímto způsobem hovoří paní Milada (66 let, vdova):

Vnučka dělá vysokou školu – zubařinu, tak jí občas něco dám. Pořád je něco, děti mají narozeniny, tak místo pětistovky dostanou tisíc a na Vánoce dostanou každý pět tisíc (smích). Já se cítím tak volná po strážce finanční, jo? Ale samozřejmě, když to nepůjde, tak zůstanu doma, no.

Naproti tomu paní Jana (60 let, rozvedená), přestože naznačuje, že by mohla svým dětem a vnoučatům finančně pomoci, se své odpovědnosti vůči nim zříká a reflektuje to jako činění „v jejich prospěch“.

Tak takhle si vždycky něco ušetříme, než abychom to dávali dětem. Ať se sami starají. No dneska je to tak, že se musí starat o sebe.... Abychom šetřili peníze, dávali dětem a oni nebudou pracovat? A já budu stará baba pořád makat a oni co? No to ne.

Domníváme se, že právě opětovným získáváním vlastního příjmu v důchodovém věku nastává pro námi zkoumané ženy specifická fáze života, kdy se začnou vzpírat očekávaným genderovým rolím a identitám a počínají si vytvářet vlastní verzi (pro své okolí někdy zřejmě nekonvenční) genderové identity, jejíž součástí je také translokální forma partnerského soužití.⁷

„Já tam mám taky toho kamaráda Rakušáka.“

Partnerské vztahy ve stáří mnohem více než kdy jindy během života mohou plnit funkci podpory, emoční stability a duševní pohody (Calasanti, Slevin 2001). Kromě těchto dvou typů vztahů se však mezi postaršími jedinci začíná nově objevovat i tzv. oddělené soužití (*living apart together*), kdy se oba partneři pravidelně scházejí, navštěvují se, tráví spolu volný čas, avšak každý z nich vlastní svou domácnost. Tuto formu vztahu preferují především starší ženy, pro které například zkušenost s ovdověním nebo rozvodem znamenala tak zásadní změnu v jejich životě (většinou v negativním slova smyslu), že se již nechtějí znovu nechat svazovat genderovými stereotypy v podobě heterosexuálního manželství.

Odchod partnera pro ně mnohdy může znamenat vyvážení se z genderových očekávání a znovunabytí svobody, které se jim dosud z důvodu genderové dělby práce v partnerském vztahu nedostávalo. Volí tedy takovou formu partnerského soužití, jež jim přinese emocionální podporu a intimitu zároveň, ale přitom je nepřipraví o jejich vlastní nezávislost (Arber, Davidson, Ginn 2003). Translokální partnerství námi zkoumaným ženám přináší i výhodu uchování určité míry soukromí a ženy tak mohou prožít svou autonomii, což splňuje vlastnictví samostatné domácnosti. Ta je pro ně totiž místem vyvažujícím jejich potřebu po soukromí a zároveň demonstruje jejich schopnost udržet si bydlení vlastními finančními prostředky. Ukazuje to například úryvek z rozhovoru s paní Miroslavou (67 let, rozvedená):

Tak jsem poprosila děti, prodáme dům, já chci byteček malinký, mně to stačí, já se už vdávat nechci. Neříkám, že nějakého kamaráda, se kterým se budeme navštěvovat. Já taky k nikomu nechci jít bydlet, já jsem tak strašně šťastná... jsem moc spokojená tady na tom bytečku.

Přestože se vlastní domácnost pro ženy stává místem, v němž si mohou samostatně rozhodovat, aniž by byly zatěžovány jakýmikoliv povinnostmi vůči komukoliv, zůstává podle S. Arber a kolektivu autorů (2003) rozdělení práce mezi mužem a ženou v oddělených soužitích také poměrně tradiční (genderově stereotypní), když jsou spolu, což potvrdil i náš výzkum. Informátorky v rozhovorech uvedly, že jsou „zvyklé“ v časech, které tráví společně se svým partnerem, pomáhat svým druhům s běžnými domácími úkony a muži se jim za to, podle jejich názoru, odvděčují nezbytnými opravami v jejich příbytcích. Podobnou zkušenost popisuje i paní Milada (66 let, vdova):

U něho doma dělám všechno. Vařím, pomáhám s úklidem, občas vyžehlím, prostě všechno, co je potřeba. Jeho známí mu říkají, že si mě má vážit, že kdo by mu takového ‚vola‘, s promínutím, dělal (smích). Oni jsou rádi, že není sám, že mu jako někdo pomáhá.

Právě povaha nesezdaného soužití ale ženám poskytuje možnost kdykoliv se z mužské nadvlády vymanit únikem do vlastní domácnosti. Tam totiž mohou být „samy sobě vlastní paní“, což naše informátorky považovaly za jednu z hlavních výhod odděleného soužití. Jejich motivace udržovat s partnerem pouze tuto formu vztahu je však rovněž podmíněna i získáním volného „času pro sebe“, který již nemusí být naplněn jakýmikoli pečovatelskými aktivitami nebo povinnostmi vůči druhovi. V námi analyzovaných rozhovorech se ale také ukazuje, že naše informátorky by v případě vážné nemoci počítaly s pomocí svému partnerovi a naopak. Hovoří paní Zuzana (63 let, rozvedená):

On by se určitě postaral, to vím, že o manželku se taky staral, než umřela. Jako on je strašně pozorný a nedovedl by to se mnou ukončit, to vím stoprocentně, že kdyby se mi něco stalo, že se o mě bude starat, a myslím si, že já o něho taky.

Založit nový partnerský vztah se s přibývajícím věkem může jevit jako velice obtížné a většinou tomu podle Hany Haškovcové (2010) brání několik faktorů, mezi něž například patří vyzrávání povahových rysů nebo snížená adaptabilita ve stáří. Participantky našeho výzkumu, zejména ty rozvedené či ovdovělé, potkaly své stávající partnery během pracovní migrace. Seznámily se s nimi buď prostřednictvím společných přátel, při vycházkách se svými klienty/kami nebo tím, že u nich nejprve pracovaly jako pracovnice v domácnosti:

Když jsem začínala, pracovala jsem v Rakousku jako uklízečka. Chodila jsem uklízet do různých domů a kamarádka mi nabídla práci tady v jedné vesničce právě u toho mého partnera. No a tak jsme se seznámili, začala jsem u něj uklízet a tak jako vznikl takový pěkný vztah mezi námi. No a trvá dodnes.
(paní Miroslava, 67 let, rozvedená)

Jak ukazuje analýza rozhovorů, z původně pracovních vztahů se u některých našich informátorek vyvinuly vztahy partnerské. Tato zkušenost není ojedinělá, ačkoliv v případě žen, se kterými jsme vedly rozhovory, může působit poněkud paradoxně. Žena, zaměstnaná jako uklízečka nebo pracovnice v domácnosti (příp. pečovatelka), vykonává běžné reprodukční práce (jako je například úklid domácnosti, vaření, praní, péče o seniory), za něž dostává od svého zaměstnavatele – budoucího partnera – finanční odměnu. Tento finanční zisk, který ženě placená práce v domácnosti přináší, je však následně s rostoucími vzájemnými sympatiemi mezi ní a jejím zaměstnavatelem nahrazen ziskem emočním. Prvotně mocenský vztah finanční závislosti mezi partnery (prostředkem moci jsou peníze) se tak postupně transformuje na vztah emoční závislosti (prostředkem moci je potřeba citové podpory), který nicméně opět degraduje placenou reprodukční práci na pouhý výkon činností, jež by na základě svého genderu měly dělat automaticky „pro druhé“ (Oakley 2000), a to bez nároku na finanční ohodnocení. Hovoří paní Veronika (61 let, rozvedená):

...tak jako žádné peníze bych teď od něj za to, že mu pouklízím, nevzala. To už ne. Ze začátku, když to začínalo, tak ano, ale teď, když už jsme partneři, tak si nedovedu vůbec představit, že bych si od něj vzala peníze.

Právě touha po emoční podpoře je tím hlavním, co podle některých autorek zabývajících se vztahy mezi seniory/kami (de Jong Gierveld 2002; de Jong Gierveld, Peeters 2003; Spalter 2010) motivuje jedince ve vyšším věku k zakládání intimních partnerství. Analýza našich rozhovorů ukázala, že vzájemná citová podpora mezi partnery je rovněž itím,

co námi zkoumané ženy v daných vztazích udržuje. Translokální partnerské vztahy s muži z Rakouska jim ale také poskytují psychickou podporu v obdobích strávených v pracovní migraci a užitečnou pomoc při vyřizování pracovní dokumentace na rakouských úřadech:

Já si kolem práce jako dokážu vše obstarat, ale abych si zařizovala něco někde na úřadě, to ne. Já jsem tak ráda, že mám toho kamaráda Rakušana, že se mnou jezdí a všechno se mnou vyřídí.

(paní Zuzana, 63 let, rozvedená)

Člověk se lekne toho vyřizování, těch papírů a tady toho všeho, proto říkám, že je dobré, že on (pozn. partner) tam za mě některé ty věci vyřídí. Vezme mě autem na úřad a se vším mi pomáhá.

(paní Nina, 63 let, rozvedená)

Přestože rakouští partneři hrají v životech našich informátorek důležitou úlohu a poskytují jim oporu, ony nemají potřebu jejich vztah nijak formalizovat. Na rozdíl od stárnoucích mužů se totiž většina žen důchodového věku, pokud mají partnera/ku, staví odmítavě k opětovnému sezdání nebo sestěhování (Calasanti, Kiecolt 2007; Kreider 2005). Je to dáno méně příležitostmi, které by reálně vedly ke sňatku,⁸ ale také tím, že ženy více než muži upřednostňují tzv. přijatelného partnera (Haškovcová 2010). Muže, jenž bude akceptován jejich rodinami a přáteli. Některé z participantek našeho výzkumu v rozhovorech reflektovaly obavy, že by jejich nový vztah mohl narušit pouto mezi nimi a jejich dětmi, vnoučaty či kamarádkami. Strategie za účelem ochrany a uchování sociálních vazeb s okolím se proto ukázaly být velmi důležitou součástí výpovědí našich informátorek. Setkaly jsme se s dvojím typem jednání:

a) Oddalování setkání partnera se členy rodiny a přáteli. Příkladem je úryvek z rozhovoru s paní Miladou (66 let, vdova):

A. K.: Můžete mi povědět o tom, co na Vašeho partnera říká Vaše okolí? Vaše rodina a přátelé?

Paní Milada: No zatím o tom ještě nikdo moc neví (smích). Je to krátce, teprve teď to budou dva roky. Ještě jsem ho s sebou ani nikam nevzala.

b) Nespecifikování povahy vztahu, aby nebyla zřejmá míra intimity a náklonnosti, kterou k sobě s daným jedincem chovají, což dokazují například výňatky z rozhovorů s paní Miroslavou a paní Janou:

Teď mám toho kamaráda z Rakouska, tak nechci nic na stálo (pozn. stálý partnerský vztah)...

(paní Miroslava, 67 let, rozvedená)

Já to jako, to jako není úplně partner, já to jako neberu na stálo, kdepak já mám ještě Honzy dost. Nechci jako úplně stá-

lý vztah (důrazně). Já mám mamku na starosti a já se nemůžu sbalit a jít a pustit to za hlavu. To ani nejde, z mojí strany to nejde, z jeho by to bylo rychlé, ale z mojí to nejde v žádném případě. Já se tomu bráním.

(paní Jana, 60 let, rozvedená)

Významným popudem k tomuto jednání je společností stále ještě tabuizované navazování známostí v pokročilém věku. Proto v zájmu zachování vlastní důstojnosti raději tyto ženy volí taktiku zamlčování, oddalování nebo nespécifikování povahy vztahu, což jim v jejich případech ulehčuje fakt, že mezi nimi a jejich partnery leží geografická hranice, která nejenže odděluje životy těchto žen prostorově, ale také vztahově:

...opravdu žiješ vlastně teď půl života tam a půl života tady. Je to půl na půl. Tak to je.

(paní Gabriela, 58 let, vdaná – ale s manželem žijí odděleně)

Většinou rozvedených nebo ovdovělých žen, se kterými jsme hovořily, tento typ translokálního vztahu vyhovuje mnohem více než manželství, ve kterém se cítily spíše utlačované a znevýhodňované. Nyní jsou ony těmi, kdo těží z této nové formy partnerského soužití, a to nejen proto, že jim poskytuje pocit nezávislosti, ale také jim dává možnost vlastního prostoru, v němž se mohou autonomně rozhodovat a nerušeně se zde setkávat se svými blízkými. Zároveň některým z nich umožňuje vypořádat se po svém s péčí o své stárnoucí rodiče a plně se věnovat placené reprodukční práci v zahraničí (vznik translokálních řetězců péče), aniž by byly zatěžovány pečovatelskými aktivitami vůči svému druhovi.

Já pečuji, ona pečuje: translokální řetězce a rizika nájemní péče o seniory

Transnacionální praktiky péče (např. péče o děti, seniory/ky a handicapované) souvisejí s globalizačními procesy a nabývají na stále větším významu také v Evropě. Arlie Hochschild v souvislosti s transnacionálními praktikami péče hovoří o tzv. globálních řetězcích péče (*global care chains*). Tímto konceptem popisuje situace, ve kterých migrantky odcházejí za prací pečovatelek nebo chův a zanechávají přitom za sebou propast v zemi původu, jež by měla být vyplněna jejich vlastními praktikami péče (Hochschild 2008). Při analýze námi zkoumaných žen jsme se setkaly s podobným fenoménem, ačkoliv ve zcela jiném kontextu, než jak jej popisuje Hochschild. Zaznamenaly jsme nově vznikající formy řetězení péče, které fungují v rámci konkrétně vymezené oblasti na česko-rakouském pohraničí.⁹ První z nich vzniká tím, že dcery-migrantky profesí pečovatelky platí jiným ženám ošetřovatelkám za péči o své stárnoucí matky. Dochází tak k reprodukci placené péče na malém, geograficky ohraničeném prostoru. Jedním z důvodů, proč migrantky volí právě takovou strategii, může být obava ze ztrá-

ty lépe placeného zaměstnání v zahraničí.¹⁰ Jako tomu bylo v případě paní Jany (60 let, rozvedená), z jejíhož vyprávění je patrný vnitřní rozpor mezi společenským, resp. genderovým očekáváním (ujmout se role pečující dcery), potřebou finančně se zajistit a dostát svým závazkům vůči své zaměstnavatelce.

Na rok jsem u nich (pozn. v rakouské rodině) musela přerušit práci. Celý rok jsem tam nebyla, byla tam místo mě jedna paní. No a právě s ní nebyli spokojeni, čekali na mě, chtěli, abych se vrátila. Tak jsem tam vždycky na jeden týden jezdila, jenomže moji mamku mezitím musela hlídat jiná paní ... Tenkrát se ještě neoblíkla, nic sama neudělala, protože po té mozkové příhodě, to se nedalo starat se o cizí paní a svoji mamku nechat tak, to nešlo, to bych nemohla. Nemohli se s tím smířit, ale nedalo se nic dělat, musela jsem tam skončit úplně.

Druhým typem translokálního řetězení péče, který jsme identifikovaly, je přebírání nebo „dědění“ pečovatelské práce v rakouské domácnosti z matky na dceru. Jinými slovy, vzniká tzv. druhá generace migrantek, jež nahrazují svou matku po jejím odchodu z pracovního trhu v zahraničí. Zajímavé je, že se tak děje z důvodu pokročilého věku pracovní aktivní matky, která již nezvládá běžné pracovní úkony. Povolá si tedy svou dceru, aby jí pomohla, čímž jí zajistí práci v zahraničí. Reprodukce se tedy placená péče v cizí domácnosti, ale v rámci jedné rodiny.

První tam (pozn. do Rakouska) jela moje mamka a já jsem mamce jezdila ze začátku pomoci, protože mamka byla už v té době důchodkyně. Pomáhala jsem jí, aby tu paní zvládla... A pak už to mamka dělat nemohla a já jsem zrovna v té době dostala výpověď v práci, no a za pár korun nebudeš doma, když tam jsi měla peníze za jeden den vydělané.

(paní Monika, 66 let, vdaná)

Pečovatelská práce zahrnuje různé formy úkonů, z nichž některé mohou být pro ženy v pokročilém věku fyzicky náročné, tudíž nezvladatelné a tím i frustrující. Jedná se také o práci, při níž je vyžadována dvacetičtyřhodinová bdělost nad ošetřovaným člověkem po celých čtrnáct dní, a proto těmto ženám mnohdy hrozí nejen fyzické, ale i psychické vyčerpání. Hovoří paní Miroslava (67 let, rozvedená):

Je to hrozná práce, jako ono se to řekne opatrovat, opatrovat, ale to je taková zodpovědnost, hlavně v noci. U jedné babičky jsem nespávala ani v noci, protože volala. Ona se asi bála, že se neprobudí, to jako není lehké a na psychiku už vůbec ne. S jednou (pozn. pečovatelkou) jsem mluvila a ona říkala, že byla u doktora a psychologka jí normálně řekla, že osmdesát pět procent těchto ošetřovatelek má psychické problémy. To se vám neprojeví hned, ale později. Já a psychika? Já se teda léčím na vysoký krevní tlak. Měla jsem ho dvě stě dvacet ten tlak, tak jsem šla k doktorovi a on mi dal injekci a prášky,

a říká: ‚Doufám, že nepracujete.‘ Musela jsem s pravdou ven, on řekl, ať toho okamžitě nechám, že je to pro mě stresující, že to s vysokým krevním tlakem dělat nemůžu, tak já jsem teď od předvánočního období doma.

Osobní zkušenosti našich informátorek naznačují, že pečovatelské v sobě nezahrnuje pouze péči a činnosti s ní spojené, ale promítají se do něj i pocity a emoce. Arlie Hochschild hovoří o konceptu péče jako emocionální práce (Hochschild 2003). Podle jejího názoru je (také) ošetřovatelská práce, v níž jsou „koordinovány“ emoce. Emoce ke klientovi v tomto případě nemají hodnotu směnnou, jako je to u financí, ale hodnotu užitnou, a vznikají vždy v reakci na nějaký podnět, ať už osobu, věc nebo událost. Nejmotivnějším zásahem pro naše pečovatelky zpravidla bývá úmrtí jejich klienta/ky, a přestože se smrtí počítají a považují ji za součást života, nebývá lehké se s ní u svých opatrovaných vyrovnat. Ukazuje to například příběh paní Gabriely (58 let, vdána – s manželem žijí odděleně):

...a potom přišlo takové jedno období, kdy jsem měla asi tři lidi a všichni mi umřeli. Já jsem z toho byla docela špatná na psychiku a myslela jsem, že odsud odejdu. Protože když jste s těmi lidmi, a já jsem takový citlivý vnímavý člověk a já s nimi cítím, já mám pak ty bolesti taky. Po tom, co mi ty tři případy umřely, už jsem chtěla volat na tu agenturu, že končím, že už jsem z toho na prášky a nebudu tady v tom pokračovat.

Emoční komponent péče bývá úzce propojen s požadavky na vysoce interaktivní práci, proto je nutné, aby se péče odehrávala na základě dobrých vztahů mezi opečovávaným/ou a pečující/m (Bauer, Österle 2013). Opečovávaný/á je mnohdy odkázán pouze na svého ošetřovatele/ku, proto je také nezbytná důvěra mezi těmito jedinci. Avšak zároveň si musíme uvědomit, že opečovávaní i přes své zdravotní problémy (různé míry a intenzity) zaujímají pozici symbolických zaměstnavatelů/ek, proto i v těchto případech mohou vznikat mocenské hierarchie mezi opečovávaným/ou a pečující/m. Ve sdílených domácnostech se pak tyto vztahy mohou ještě více vyhrotit, jelikož pečovatel/ka coby zaměstnanec/kyně pobývá s opečovávaným/ou v jeho/jejím domě nebo bytě. Osoba vykonávající toto povolání se tak musí neustále přizpůsobovat nově vzniklým situacím a pohotově na ně reagovat, což vyžaduje silnou psychiku a emoční odolnost. Námí zkoumané ženy během rozhovorů reflektovaly, že mnohdy je lepší si raději udržovat odstup od opatrovaného člověka, avšak při dlouhodobějších pracovních kontraktech se to jeví jako nemožné.

Téměř všechny informatorky reflektovaly nedůstojné podmínky při výkonu své práce. Ve svých rozhovorech si zejména stěžovaly na nedodržování pracovní doby a na to, že neměly ani pauzy na oddech. Ukazují to například úryvky z hovorů s paní paní Zuzanou a Ninou:

...můžu si fakt postěžovat na ty dvě hodiny, že se to nikde nedodrzuje, a přitom je to tak zapotřebí. Čtrnáct dní je člověk zavřený v jedné, ve dvou, ve třech místnostech neustále a ještě k tomu s nemocným člověkem. Jako stresující to opravdu je. (paní Zuzana, 63 let, rozvedená)

No jako oni jsou Rakušané takoví jiní. Jedna rodina teď, co jsem byla předtím, před touto, kde jsem teď, tak tam to bylo takové... Já nevím, jak bych to řekla. Tady třeba dostanu dárek k narozeninám, dárek k Vánocům. Tam jsem prostě dostala plat, a co bych víc chtěla. Tam jsem byla taková prostě lepší služka, jo? Jsou rodiny, já jsem to teda nezažila, ale jsou rodiny, kde je pečovatelkám, které dojdou do rodiny, řečeno, že za jedny peníze budou opatrovat, dělat práci v domácnosti, kterou teda jako my máme normálně, plus budou chodit do vinohradu a budou okopávat zahradu. Berou je spíše jako dělníky, takže to se mi jako nelíbí. Spíše to bývá tady za těmi hranicemi, vyloženě u těch sedláků tady. Oni zkusí, zkusí, do jaké míry jste schopná si, jak se říká, ‚hrábnout na dno‘. Prostě říkám si zas jako dost někdy!

(paní Nina, 63 let, rozvedená)

Žena-pečovatelka-migrantka má totiž téměř vždy ztíženou výchozí pozici při vyjednávání o podmínkách pracovní smlouvy vůči svým zaměstnavatelům (i těm agenturním), a to z důvodů společenské hierarchie třídy, etnicity, rasy, statusu migranta/ky, národnosti atd. (Hondagneu-Sotelo 2007). Náplň práce také často zahrnuje úkony, jež s ošetřovatelstvím nikterak nesouvisí, jako například praní a žehlení prádla nejen klientovi/ce, ale i jeho/jejím dětem a celé rodině, práce na zahradě, odklizení sněhu, štípání dříví atp. Námí dotazované ženy v rozhovorech citlivě reflektovaly svou etnicitu a sociální situaci, které je na jedné straně zvýhodňovaly na rakouském pracovním trhu s domácí péčí o seniory/ky oproti místním, a to zejména z důvodu nižších výdajů na jejich platy pro rakouské rodiny. Zároveň je ale totéž paradoxně i znevýhodňovalo, jelikož spolu se ženami ze Slovenska, Rumunska a Ukrajiny byly řazeny do kategorie pracovních migrantek „z Východu“, které jsou ochotné pracovat v tvrdých podmínkách za minimální mzdu (2 eura na hodinu):

Tady ta pečovatelka je zaplacená minimem z minima, proto to ani ti Rakušané nedělají, proto to děláme my – Slovenky, Rumunky a další. Tak to vnímám a tak to cítím.

(paní Ilona, 51 let, rozvedená)

To je 2 eura na hodinu... Prodávám vlastně svůj život, svoje lidi a žiji jakoby v úplně jiném okruhu. Do žádné míry se vlastně v tomto smyslu nedá nic naplánovat.

(paní Veronika, 61 let, rozvedená)

Všude jsem dělala všechno. Okna čistila, prala, všechno vlastně. Všechno, čili tak jste vytížená. Celých 12 hodin, od rána

do večera, ale oni Vám platí vlastně čtyřicet hodin, protože teda tam spíte, ale vlastně to je nic, protože máte 2 eura na hodinu a co to je? To je jak tady (pozn. v Česku) 50 korun na hodinu. Takže nějaký pořádný výdělek, že by to byl nějaký trháček?... Je to hrozná práce. Hrozná. Jako hrozná no...

(paní Emílie, 73 let, vdaná)

Přestože lze v některých případech v souvislosti s podmínkami domácího ošetřovatelství vykonávaného migrantkami hovořit o vykořisťování, s ohledem na rozdíly ve finančním ohodnocení dané práce v zemi původu a v cílovém státě tyto ženy raději upřednostní ji nějak „přestát“ a získat tak vlastní finanční nezávislost, která jim umožňuje užívat si své pozdní svobody. Paradoxem ale je, že navzdory své „zranitelnosti“ umocněné nejen jejich genderem, statutem migrantky, ale i věkem, shledávají svou práci v Rakousku spíše pozitivně:

Někdo by za to plakal, taky mě to někdy bude mrzet, ale zase si tam můžeš přivydělat trošku, tak tě to vždycky tak nějak nabije.

(paní Jana, 60 let, rozvedená)

Pro mě je plus to, že vlastně už máme dospělé děti a už netrávíme tolik času s dětmi, tak si myslím, že mě to naplňuje, že mě to baví ta práce s těmi lidmi.

(paní Jitka, 50 let, vdaná)

Ženy, které se zúčastnily našeho výzkumu, se shodovaly, že si musely k dané práci vytvořit vztah: „musí vás to bavit“, jinak by neměly šanci v této oblasti a v daných pracovních podmínkách uspět. K tomu, aby těžké pracovní podmínky vydržely, napomáhal také specifický cirkulační charakter nájemní práce v domácnosti a 14denní interval mezi jednotlivými službami, který jim poskytoval čas na relaxaci a regeneraci psychických a fyzických sil v klidu svých českých domácností.

Závěr

Jak ukázal náš kvalitativní výzkum, translokální migrace za placenou domácí práci se pro ženy nad 50 let stává ojedinělou osobní zkušeností, kterou doprovázejí paradoxy spojené s jejich specifickým postavením v České republice, v Rakousku, ale také s globálními trendy pracovní migrace. Pečovatelská práce pro seniory v rakouských domácnostech umožňuje námi zkoumaným ženám emancipovat se od tradičního pojetí ženy důchodového věku jako pasivní osoby závislé na pomoci druhých. Poskytuje jim, podle jejich osobních výpovědí, prostor pro vlastní (navazující profesní) realizaci a sebeuplatnění. Paradoxně ale za cenu toho, že opět pečují, jelikož pracují (a žijí) v soukromých domácnostech a často zažívají nedůstojné zacházení. Ony samy ale subjektivně vnímají svou pracovní migraci spíše jako specifický způsob emancipace a možnost rozšíření vlastní genderové moci. Domníváme se, že je to pro-

to, že jejich současná reprodukční práce (placená domácí péče o seniory) je, na rozdíl od předchozích etap jejich života a současné role babiček, finančně ohodnocena. Paradoxně je toto ohodnocení opět jenom výsledkem jejich (etnického, genderového a migračního) znevýhodnění – v tomto případě na rakouském trhu péče o seniory, kde jsou jako migrantky z České republiky ohodnoceny nižší mzdou než rakouské pečovatelky. Zároveň ale pracovní mobilita a finanční zdroje, které pomocí ní získaly, umožňují ženám prožít důstojné stáří v krajině původu, kde by mohly být ohroženy chudobou.

Migrace v námi popisovaném kontextu není pouze „prostorovým přemístěním“ v translokálním prostoru, je to především dalekosáhlá osobní zkušenost, která může (i když jenom dočasně) měnit genderové vztahy a role migrujících (Carling 2005). Při analýze genderových geografí moci musíme také reflektovat zasazení zkušenosti námi zkoumaných žen do globálních mocenských hierarchií, protože ty výrazně limitují jejich schopnosti jednání, jejich agentnost (Mahler, Pessar 2001). Translokální, cirkulační pracovní migrace je výhodná zejména pro vysílající a přijímající společnosti. Ty se v našem případě nemusejí tak intenzivně zabývat sociální situací žen ve vyšším věku na trhu práce a chudobou starších žen v důchodovém věku v České republice na straně jedné a překerními podmínkami ve sdílených domácnostech a nedostatečnou podporou a dostupností (rodinné a institucionální) péče o seniory v Rakousku na straně druhé, protože si to migrantky a rakouské rodiny umějí a musí vyřešit samy. Právě z těchto důvodů je cirkulační charakter migrace tak typickou formou pracovní migrace v neoliberalních ekonomikách (Castles 2013). Ti, kdo na něm rozhodně trápí, jsou ale migranti a migrantky, kteří velice obtížně dosahují stejných pracovních podmínek a sociálních práv jako občanky států, ve kterých (i když jenom dočasně) pracují (Salazar-Parreñas 2001).

Jak ukazuje náš kvalitativní výzkum, geografická hranice není ani v situaci „bezhraniční“ EU nevýznamná. Právě naopak, výrazně ovlivňuje životní trajektorie námi zkoumaných žen. Umožňuje ženám žít paralelní životy plné paradoxů v translokálním prostoru, kde oscilují mezi jejich reprodukční a produktivní rolí. Mezi rolí pečujících dcer, babiček a partnerek, které si díky hranicím udržují současně alternativnější a pro ně vyhovující formy partnerských, ale také příbuzenských vztahů. Mezi rolí ženy, kterou domácí společnost již „zařadila do starého železa“, a tou, v níž v přijímající společnosti aktivně, ale levně nahrazují absenci péče o stárnoucí obyvatelstvo.

Literatura

- Arber, S., Davidson, K., Ginn, J. (eds.) 2003. *Gender and Aging: Changing Roles and Relationships*. Maidenhead: Open University Press.
- Balkwell, C. 1981. „Transition to Widowhood: A Review of the Literature.“ *Family Relations*, Vol. 30, No. 1: 117–127.

- Bachinger, A. 2009. *Der irreguläre Pflegearbeitsmarkt. Zum Transformationsprozess von unbezahlter in bezahlte Arbeit durch die 24-Stunden-Pflege*. Disertační práce. Wien: Universität Wien.
- Bauer, G., Österle, A., 2013. „Migrant Care Labour: The Commodification and Redistribution of Care and Emotional Work.“ *Social Policy and Society*, No. 12: 461–473, <http://dx.doi.org/10.1017/S1474746413000079>.
- Calasanti, T., Kiecolt, K. J. 2007. „Diversity among Late-Life Couples.“ [online]. *Generations*, Vol. 3, No. 3: 10. [cit. 30. 4. 2015]. Dostupné z: <<https://www.questia.com/read/1P3-1397467941/diversity-among-late-life-couples>>.
- Calasanti, T. M., Slevin K. F. 2001. *Gender, Social Inequalities, and Aging*. Maryland: Rowman Altamira.
- Carling, J. 2005. „Gender Dimensions of International Migration.“ [online]. *Global Migration Perspectives*, No. 35: 1–27. [cit. 30. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://www.refworld.org/pdfid/42ce54e94.pdf>>.
- Castles, S. 2013. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 5th ed. London: Pallgrave Macmillan.
- Condon, M. 2001. „Gendering the Pension Promise in Canada: Risk, Financial Markets and Neoliberalism.“ [online]. *Social & Legal Studies*, Vol. 10, No. 1: 83–103. [cit. 30. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://sls.sagepub.com/content/10/1/83.abstract>>.
- Cozlová, K. 2011. *P.E.O.P.L.E Věková diverzita a věková diskriminace v České republice*. [online]. Praha: Gender Studies. [cit. 11. 10. 2015]. Dostupné z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03bf445e4c3031ce326c68558ae/Vekova_diskriminace.pdf>.
- ČSÚ. 2013. *Nezaměstnanost podle úrovně vzdělání a věku*. [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 10. 5. 2014]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20552561/310113q138.pdf/ef75fed6-acea-490e-bb7d-fd1068f87795?version=1.0>>.
- de Jong Gierveld, J. 2002. „The Dilemma or Repartnering: Considerations or Older Men and Women Entering New Intimate Relationships in Later Life.“ *Ageing International*, Vol. 27, No. 4: 67–78.
- de Jong Gierveld, J., Peeters, A. 2003. „The Interweaving of Repartnered Older Adults' Lives with Their Children and Siblings.“ *Ageing and Society*, No. 23: 187–205.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. 2011. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Fourth ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Dudová, R. 2012. „Neplacená práce a reformy důchodového systému“. Pp. 46–54 in Hornová, M. (ed.). *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené domácí péči v ČR*. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- Ezzeddine, P. 2012. „Mateřství na dálku. Transnacionální mateřství ukrajinských migrantek v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 24–32.
- Ezzeddine, P., Pavelková, L. 2014. „Migrantky a nájemná práce v domácnosti: Úvod do problematiky.“ Pp. 6–11 in Ezzeddine, P. a kol. (eds.). *Migrantky a nájemná práce v domácnosti v České republice*. Praha: SIMI.
- Ginn, J. 2004. „European Pension Privatisation: Taking account of gender.“ *Social Policy and Society*, Vol. 3, No. 2: 123–134.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C. 1995. „From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration.“ *Anthropological Quarterly*, Vol. 68, No. 1: 48–63.
- Guarnizo, L. E., Smith, M. P. (eds). 1998. *Transnationalism from Below*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Hasmanová Marhánková, J. 2008. „Genderové nerovnosti ve stáří: marginalizace a zvýhodnění žen ve stáří.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 8, č. 2: 28–36.
- Haškovcová, H. 2010. *Fenomén stáří*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Hitzemann, A., Schirilla, N., Waldhausen, A. 2012. *Pflege und Migration in Europa: transnationale Perspektiven aus der Praxis*. Freiburg im Breisgau: Lambertus-Verlag.
- Hochschild, A. R. 2003. *The Managed Heart*. London: University of California Press.
- Hochschild, A. R. 2008. „Láska a zlato. Globální řetězce péče.“ Pp. 107–128 in Hrubec, M. a kol. *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha: Filosofia. Hondagneu-Sotelo, P. 2007. *Doméstica: Immigrant Workers Cleaning and Caring in the Shadows of Affluence*. Berkeley: University of California Press.
- Kaufmann, J.-C. 2010. *Chápající rozhovor*. Brno: Sociologické nakladatelství.
- Kreider R. M. 2005. *Number, Time, and Duration of Marriages and Divorces: 2001*. Current Population Reports. Washington, DC: U.S. Census Bureau.
- Kreimer, M. 2011. „Caring for the Elderly at Home: Developments in the Long-term Care Sector in Austria.“ Pp. 121–140 in Hrženjak, M. *Politics of Care*. Ljubljana: Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies.
- Leitner, S. 2001. „Sex and Gender Discrimination Within EU Pension Systems.“ *Journal of European Social Policy*, Vol. 11, No. 2: 99–115.
- MPSV. 2011. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí* [online]. Praha: MPSV. [cit. 11. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13613/rocenka_2011.pdf>.
- MPSV. 2013. *Regionální statistika ceny práce – Jihomoravský kraj*. [online]. Praha: MPSV. [cit. 11. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://portal.mpsv.cz/sz/stat/vydelky/jim/ns?stat=200000000071&obdobi=4&rok=2013&uzemi=116&send=1>>.
- Oakley, A. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- Pedraza, S. 1991. „Women and Migration: The Social Consequences of Gender.“ *Annual Review of Sociology*, Vol. 17: 303–325.
- Pessar, R. P., Mahler, J. S. 2001. *Gender and Transnational Migration*. Princetown: Princetown University.
- Rabušic, L. 1995. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova univerzita.

- Salazar-Parreñas, R. 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Sekulová, M. 2013. *Migrantky a sféra domácí práce opatrovatelky v Rakúsku v transnacionálnej perspektíve*. Disertační práce. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzita Komenského.
- Spalter, T. 2010. „Social Capital and Intimate Partnerships in Later Life: A Gendered Perspective on 60+ Year-Old Israelis.“ *Social Networks*, No. 32: 330–338.
- Statistik Austria. 2015. *Migration and Integration figures. data.indicators 2015*. [online]. [cit. 11. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Integration/Integrationsbericht_2015/20150709_migration_integration2015-EU.pdf>.
- Vlachantoni, A. 2012. „Financial Inequality and Gender in Older People.“ [online]. *Maturitas*, Vol. 72, No. 2: 104–107. [cit. 30. 4. 2015]. Dostupné z: <<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0378512212001028?showall=true>>.
- Wirtschaftskammern Österreichs. 2014. *Daheim Statts ins Heim Schritt für Schritt zum Personenbetreuer*. [online]. [cit. 11. 8. 2015]. Dostupné z: <https://www.wko.at/Content.Node/branchen/k/Personenberatung_Personenbetreuung/Personenbetreuer/Leitfaden_Personenbetreuer.pdf>.

Zákony

Das Hausbetreuungsgesetz und Änderungen der Gewerbeordnung (HBeG.) [online]. 2007. [cit. 11. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/RegV/REGV_COO_2026_100_2_337540/REGV_COO_2026_100_2_337540.pdf>.

Poznámky

- 1** Článek vznikl za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze pro rok 2013 v projektu č. 851313 „Vliv translokální migrace na rodinnou strukturu a genderové role (migrace péče z ČR do Rakouska)“.
- 2** Jelikož se projekt zaměřuje na migraci v rozmezí několika desítek kilometrů, kterou tak nelze považovat za transnacionální, byl pro účel výzkumu zvolen vhodnější termín translokální. Cílem je popsat migraci z konkrétních příhraničních částí České republiky (Mikulovsko, Břeclavsko) do rakouských vesnic nebo měst (Drasenhofen, Poysdorf, Mistelbach, Vídeň).
- 3** Výraz spolužijící jsme převzali z dědického práva občanského zákoníku, jelikož příhodně označuje osobu, která žije s jiným člověkem (v dědickém právu nazývaným se zůstavitelem) nejméně po dobu jednoho roku (před jeho smrtí) ve společné domácnosti a o onu společnou domácnost pečuje. Pracovnice v domácnosti také sdílí domácnost se svým stárnoucím (někdy skomírajícím) klientem a pečuje o ni, a to nepřetržitě 24 hod. po dobu 14 dní, což v součtu činí řádo-

vě i několik let. V angličtině se v tomto případě užívá pojem *live-in*.

4 Ne úplně šťastně v té době tuto problematiku uchopila tehdejší vládnoucí politická strana Österreichische Volkspartei (ÖVP), jejíž předseda Wolfgang Schüssel v jednom ze svých výroků v předvolební kampani před parlamentními volbami pronesl, že se rakouští občané „nemohou neustále dovolávat státu v případech týkajících se péče o děti, celodenní školní docházky a péče jako takové“ (Schüssel citován in *Kurier* 13. 8. 2006). Přičemž vyšlo najevo, že i on sám ilegálně zaměstnává slovenskou pečovatelku pečující o jeho stárnoucí matku, což mělo za následek otevření politické debaty o možnostech legalizace asistované péče v rakouských domácnostech.

5 Například je v zákoně o domácí péči v odd. 3 § 5 stanoveno, že „asistent činný v pracovněprávním vztahu je vůči zaměstnavateli povinen dodržovat jím určené směrnice chování pro každodenní i nouzové situace“ a zároveň „při výkonu své činnosti musí především jednat ve prospěch klienta a nesmí zneužívat svou profesní autoritu k získání osobních výhod“ (Hausbetreuungsgesetz 2007). Není sporu o tom, že toto opatření má chránit zejména „bezbranného“ stárnoucího nebo těžce nemocného člověka, avšak žádný jiný pracovní zákon v Rakousku neukládá zaměstnanci povinnost, jak se má chovat vůči svému zaměstnavateli.

6 V roce 2013 bylo v ČR 193 600 nezaměstnaných žen, přičemž více než pětina z nich (21,9 %) ve věkové skupině nad 55 let (ČSÚ 2013). V jednotlivých obcích, odkud pocházely naše participantky ve výzkumu, se nezaměstnanost u žen v roce 2011 (poslední dostupná statistika podle pohlaví v obcích) pohybovala mezi 6 až 9 %, přičemž počet nezaměstnaných žen nad 50 let se v početně menších obcích v přepočtu na obyvatele/ku (Klentnice, Březí) blížil až k 28 % a v těch početně větších (Mikulov, Břeclav) dosahoval hranice 20 % (MPSV 2011).

7 Jedná se o přeshraniční vztahy odehrávající se v konkrétně vymezené oblasti, kde dojezdová vzdálenost od jednoho z partnerů ke druhému nečiní více než 50 km.

8 Starší muži upřednostňují sňatky s mladšími ženami a starší ženy obvykle přezívají své vrstevníky (Calasanti, Slevin 2001).

9 Pro účely výzkumu jsme je označily za translokální řetězce péče, jelikož se jedná o řetězení péče v rámci lokalit vzdálených od sebe jen několik desítek kilometrů.

10 Kvalifikované/mu ošetřovatelce/li v oblasti domácí péče a terénních sociálních služeb připadal v ČR v roce 2013 průměrný hrubý měsíční plat 16 745 Kč (MPSV 2013), kdežto v Rakousku se hrubý měsíční plat v této oblasti podle výpovědi našich informátorek pohybuje v průměru okolo 28 tisíc Kč (v závislosti na aktuálním měnovém kurzu eura).

© Andrea Kuchyňková, Petra Ezzeddine, 2015
© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Andrea Kuchyňková v současné době dokončuje magisterské studium v programu genderová studia Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Její stávající výzkumný projekt je zaměřen na genderové aspekty migrace péče z České republiky do Rakouska. V průběhu svého studia absolvovala několik odborných stáží, např. v organizaci Člověk v tísni, v Mezinárodní organizaci pro migraci (IOM) a na oddělení rovnosti žen a mužů při Úřadu vlády České republiky. Korespondenci zasílejte na adresu: andrea.kuchynkova@email.cz.

*Petra Ezzeddine, Ph.D., je sociální antropoložka, přednáší na katedře obecné antropologie a katedře genderových studií FHS UK v Praze. Ve svých etnografických výzkumech se věnuje problematice genderu v migraci, transnacionálnímu mateřství, transnacionálním sítím péče o děti a staré lidi a stárnutí v migraci. Jako aplikovaná antropoložka dlouhodobě spolupracuje s řadou mezinárodních a neziskových organizací, které působí v oblasti migrace a lidských práv. Je členkou redakční rady www.migraceonline.cz a časopisu *Human Affairs (Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly)*. Od roku 2014 je také členkou předsednictví České asociace pro sociální antropologii (CASA). Korespondenci zasílejte na adresu: petra.ezzeddine@fhs.cuni.cz.*

Víznerová, Hana, Nyklová, Blanka. 2016. Hledání dynamické rovnováhy. Tři generace výzkumnic na VŠCHT Praha. Praha: Vysoká škola chemicko-technologická v Praze a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

Kniha představuje dvacet rozhovorů s výzkumnicemi, které působí na VŠCHT Praha. Rozhovory se zaměřují na studijní a profesní dráhy badatelek z několika „generací“ – od začínajících vědkyň v doktorském studiu po profesorky, které působí rovněž ve vedoucích a rozhodovacích orgánech školy. Termín „dynamická rovnováha“ je použit jako metafora pro pozici žen v českých technických oborech. Zatímco na vstupní straně jejich počet roste („výchozí látka“ je čím dál tím více), dynamickou rovnováhu se stále nedaří nalézt a ženy z těchto oborů po dosažení doktorského titulu, ale mnohdy i dříve, často mizí. Reflexi výpovědi žen z hlediska generačního srovnání a podmínek pro profesní uplatnění a kariérní postup žen v současném systému vědy a vysokého školství se věnuje úvodní kapitola knihy. Rozhovory vznikaly od roku 2014 v rámci projektu TRIGGER, který realizuje VŠCHT Praha spolu s NKC – gender a věda. Jeho cílem je strukturální změna pracovních podmínek a kultury pracovního prostředí tak, aby organizace fungovala na principech férovosti a genderové rovnosti bez vlivu genderových a jiných předsudků a stereotypů. Rozhovory jsou přístupné také na webových stránkách projektu gro.vscht.cz.

THE SURROGATE'S WOMB¹ / ARLIE RUSSELL HOCHSCHILD

Abstract: The essay focuses on reproductive tourism and estrangement not only from our products and people who produce what we consume but also from our emotions and our intimate lives. Concretely, the author focuses on experience of commercial surrogates in India – poor women in whom a couple's embryo is implanted and who carry that baby to term for domestic or foreign clients. Drawing on interviews, the author analyses the world's largest womb rental service and how – out of financial need – the surrogate manages her emotional ties to her own body.

Key words: commercialization, surrogacy, India, global inequalities, reproductive tourism

Hochschild, Arlie Russell. 2015. „The Surrogate's Womb.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 42–52, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.219>

At dusk one evening in January 2009, a Muslim call to prayer in the air, I walked around mud puddles along the ill-lit path through a village on the edge of Anand in the northwest state of Gujarat, India. Sari-clad women carrying pots on their heads, gaggles of skinny teenage boys, scurrying children, and elderly men shuffled along the jagged path past brick and tin-roofed shacks and mildew-stained concrete homes. Aditya Ghosh, a Mumbai-based journalist, was with me. We were here to visit the home of a commercial surrogate, 27-year-old Anjali, seven months along with a baby grown from the egg of a Canadian woman, fertilized by the sperm of her Canadian husband, and implanted in Anjali's womb at the Akanksha Infertility Clinic.² In several dormitories, the clinic houses the world's largest known gathering of commercial surrogates – women who carry to term the genetic babies of infertile couples living anywhere around the globe. I was to learn from Anjali and others how it feels to finally afford a house secure against the monsoon rains; to rent one's womb to a couple who would remain strangers to her; to manage a detachment from her womb, her baby, and her clients; and to feel she was acting out of “free choice.”

I had come to Anand because it seemed to me the ultimate expression – in the words of Robert Kuttner – of “everything for sale.”³ Over the past three decades, in the United States, India, and many other parts of the globe, influential thinkers have pressed for a free market and the policies that would strengthen it – deregulation, privatization, and cuts in public services. The late Nobel Prize-winning University of Chicago conservative economist Milton Friedman, for example, linked these policies to the idea of progress and to the welcomed movement of a market frontier into nearly every sphere of life.⁴ On one side of this frontier lies the idea of personal, unpaid favours, gatherings of family, friends, and neighbours. On the other side lies the idea of these activities as available for rent or sale. Some services, such as life coaches, offer expertise that help us do personal, unpaid tasks ourselves – like bring up a baby. Other services take the activity off our hands. Some services have become modern-day essentials (childcare and eldercare,

for example), while others seem optional (Internet dating services, life coaches, wedding planners).

What is the human story behind a world of everything for sale? In the *Economic and Philosophic Manuscripts*, Marx noted that a person could become estranged from – as a stranger to – the object he makes (say, a shoe), from the making of it (the cutting and hammering), and from himself.⁵ The more capitalism and commodification, he argued, the more estrangement or alienation; he used the terms interchangeably. Not only did the worker become estranged from himself, his tools, and his product, Marx thought, but the customer, too, felt separated from what he bought. Through a “fetishism of commodities,” the customer comes to focus on the shoe itself and forgets his relationship to the maker of the shoe, and to the circumstances in which the worker lives and works. For Marx, the growth of factories, the division of labour, and capitalism estrange us from our work and from our being, regardless of culture or human agency.

But what if we flip his statement into a question? Instead of declaring “The worker and client are estranged,” we ask “Is the worker estranged?” or “Is the client estranged?”. What if cultural ideas about what makes for “intimate life” or a “market” – and about what makes for a “good” mix between the two – play a part in a loss of connection or meaning? When does a person become so detached from what she makes or buys as to be estranged from it? To draw a mundane example from modern middleclass life, in my interviews for *The Outsourced Self*, I heard many busy workers say, “I never have time to cook.” And yet, many became oddly attached to their newly purchased oven. It seemed to become personal, as it was associated with the fantasy of cooking, which itself remained a warm, homey thing to do. In everyday life, we often become separated from symbols representing our core identity. But when and how? And in what ways do we relocate symbols of self in order to keep personal life feeling personal?

How, we can ask further, do we distinguish estrangement from the many good, necessary, and normal forms of detachment in everyday market life? A checkout clerk cannot sustain friendly feelings toward all 300 customers

whose groceries he daily scans at the checkout counter. Nor, again, can a train conductor personally like the holder of each ticket he punches. What feeling rules guide our sense of just how emotionally involved or uninvolved we should be in any given circumstance?⁶ In addition to sensing *what* we feel – joyful or sad, for example – there is the question of *how much* we should care at all.

This is a strange line of questioning. Normally, we imagine we know what personal life is and assume there is not anything we are doing to “keep” it personal. And we are not “doing” anything to keep relationships impersonal, either. We detach – render impersonal – the inconvenient, uninvited, dropped, or culturally ignored bonds. To understand how and when we attach or detach, we are led to wonder about that which is attached or detached – feelings. When we become estranged from a person, we don’t *feel* anything for that person. Acts symbolically linked to that person – searching for a photo, visiting – cease to matter. Knowledge symbolically linked to that person – their favourite songs, their sense of humour – cease to matter. When we become estranged from something, we stop having feelings about it.⁷

The realms in which we often think we should feel the most deeply involved – family, community, church – are governed by an overarching ethic, what Lewis Hyde, drawing from Marcel Mauss, has described as “the spirit of the gift.”⁸ If the world of the market centres on the efficient monetary exchange of goods and services and a capacity for finely measured degrees of emotional detachment, the world of the gift moves through a continual affirmation of bonds, based on responsibility, trust, and gratitude and premised on our capacity for wholehearted attachment. To be sure, these realms can be fraught with difficulty. Families can be confining, churches can promote harsh ideas, and communities can exclude. But as an *ideal*, the spirit of the gift governing all of these defines what we think should go on within these realms. When we affirm symbols of the spirit of the gift, we reaffirm our attachment to – our nonestrangement from – others, even those we meet in the market and those living across the globe.

Geeta and Saroj: Commercial Surrogates

Parallel to the movement of migrant women inbound from the Third to First World is an outbound flow of First World clients to care-workers who remain in the Third World. Some retirees from the North, for example, make long-term moves to take advantage of the cheaper care and sunnier climates of the South. After cuts in pensions, a 65-year-old American whose middle-aged children work long hours and live far away might find it more affordable to retire and live – at a third of the cost, according to recent MetLife data – in an assisted living facility in Mexico.⁹ Indeed, 1.2 million American and Canadian retirees now live in Mexico. Similarly, a divorced or childless Japanese man might retire to northern Thailand. A French elderly person of modest

means might retire to Tunisia or a Norwegian to Spain to be cared for by women who – in contrast to migrant domestic workers – stay in their country of birth.

Northern clients also make short-term trips to the global South as so called “medical tourists.” A middle-class American may fly to Mexico to get a tooth capped at lower cost. A Canadian woman might travel to Brazil for half-price cosmetic surgery or to Mexico for a tummy-tuck. A western European might turn for less expensive treatment to Thailand or India.

In 2012, medical tourism to India was worth about \$2 billion and had become second only to Internet technology as a source of national revenue.¹⁰ Advertisements describe India as the global doctor offering First World skill at Third World prices with shorter waits, privacy, and – especially important when hiring surrogate mothers – an absence of legal red tape. At various Indian offices and hospitals, a bone can be reset, a knee replaced, or a heart valve repaired. In addition to medical or dental treatments, many facilities offer “pre-care” and “after-care” that can last some time.

Westerners have grown used to the idea of a migrant worker caring for a First World child and even to the idea of hopping an overseas flight for surgery, but a growing part of medical tourism now centres on reproduction, in particular on the sale of eggs and sperm and the rental of wombs. In India, commercial surrogacy is legal and, as of early 2013, still unregulated; nowadays a Westerner of moderate means can go to an Indian clinic to legally hire a surrogate mother to carry a baby to term. Normally the surrogate is implanted with a fertilized egg from the client couple, but if the wife cannot produce an egg, one can be bought and fertilized with the husband’s sperm. Egg, sperm, and womb can all be bought or rented in India or (as the documentary film *Google Baby* shows) from elsewhere from around the world.¹¹

The Akanksha Infertility Clinic in Anand, Gujarat, houses the world’s largest collection of gestational surrogates – women who rent their wombs to incubate the fertilized eggs from clients in India and from around the globe. Since 2004, when Akanksha began offering surrogate services, it has supervised the births of over 500 babies. Sixty surrogates are gestating babies at any one time.¹² Since 2002, when surrogacy was declared legal in India, well over 350 other assisted reproductive technology (ART) clinics have opened their doors around the country.

As the clinic’s charismatic director Dr. Nayna Patel views the matter, the client and the provider enact a mutually beneficial transaction.¹³ A childless couple gains a child, and a poor woman earns money. “What could be the problem?” she asks. If one looked only at the front stage of the global free market, Dr. Patel has a very good point. But more goes on backstage. Like nannies, surrogates do a great deal of emotional labour to suppress feelings that might interfere with the performance of their job – including feelings about the babies they bear.¹⁴

In January 2009, I followed a kindly embryologist, Harsha Bhadarka, to an upstairs office of the Akanksha Infertility Clinic in Anand, India, to talk with two surrogates whom I will call Geeta and Saroj.¹⁵ They entered the small room, nodding shyly. Both lived on the second floor of the clinic, although most of its residents live in one of two hostels for the duration of their pregnancy. The women are brought nutritious food on tin trays, are injected with iron supplements (a common deficiency), and are kept away from prying in-laws, curious older children, and lonely husbands, with whom they are, for nine months, allowed no visits home or sex.

Typical of the other surrogates I spoke with, Geeta had only a brief encounter with the parents who paid her to carry their genetic baby. "They're from far away. I don't know where," she said. "They're Caucasian, so the baby will come out white."

Seated next to Geeta was Saroj, a heavy-set, dark woman with intense, curious eyes, and a slow-dawning smile. Like the other Hindu surrogates at Akanksha, she wore *sindoor* (a red powder applied to the part in her hair) and *mangalsutra* (a necklace with a gold pendant), both symbols of marriage. She was, she told me, the mother of three children and the wife of a street vendor who sold vegetables. She had given birth to a surrogate child a year and three months ago, and she was waiting to see if a second implantation had taken. The genetic parents were from Bangalore, India. (It is estimated that half the clients seeking surrogacy from Indian ART clinics are Indian, and the other half are foreign. Of the foreign clients, roughly half are American.)¹⁶ Saroj, too, knew almost nothing about her clients. "They came, saw me, and left," she said.

Saroj's husband's wages were 1,260 rupees (or \$25) a month, so she turned to surrogacy so that they could move out of a shed with an earthen floor to a rain-proof house and she could feed her family well. Yet she faced the dilemma of all rural surrogates: being suspected by neighbours or distant relatives of adultery, a cause for shunning or worse. I asked the women whether the money they earned had not also improved their social standing. For the first time, the two women laughed out loud, and talked to each other excitedly. "My father-in-law is dead, and my mother-in-law lives separately from us, and at first I hid it from her," Saroj said. "But when she found out, she said she felt blessed to have a daughter-in-law like me because I've given more money to the family than her son could. But some friends ask me why I am putting myself through all this. I tell them, 'It's my own choice.'"

Geeta and Saroj freely chose to become surrogates, but what were their options? Their villages reflected appalling government neglect – rundown schools, decrepit hospitals, and few well-paying jobs. Given these circumstances, surrogacy was the most lucrative job in town for uneducated women.

The director at Akanksha organized surrogacy much as she would have organized the manufacture of shoes. She

proudly sought to increase inventory, exercise quality control, and improve efficiency. In the case of surrogacy, that translated into the goals of producing more babies, monitoring the surrogates' diet and sexual contact, and ensuring a smooth, emotion-free exchange of baby for money. (For every rupee that goes to the surrogates, observers estimate, three go to the clinic.) In Akanksha's hostel, the women slept on cots, nine to a room, for nine months. Their young children slept with them; the older children were not allowed to stay in the hostel, though they could visit. The women also exercised inside the hostel, rarely leaving it and then only with permission.

Dr. Patel also advised surrogates to limit contact with the clients. Half-hour meetings to sign a contract, perform the implantation, and pick up the baby were typical. Staying detached from the genetic parents, she said, helps the surrogate mothers give up their babies and get on with their lives and on with the next surrogacy. It increased efficiency.

What happens when a surrogate dies in labour? Or when the commissioning genetic parents reject a disabled newborn? Or the money does not come through? The laws regulating commercial surrogacy have been under consideration since 2004; but as of March 2013, no laws have been passed.¹⁷ Even if the laws were to pass, they would do little to improve the life of women such as Geeta and Saroj. The law currently under consideration specifies that the doctor, not the surrogate, has the right to decide on "foetal reduction" (abortion). Under no circumstances can the surrogate decide because, legally speaking, she is not carrying *her* baby.¹⁸ Moreover, federal laws in India are merely advisory to powerful state governments, which are free to disregard federal law. Most Indian courts are woefully backlogged, causing years, even decades, of delay, and even if the laws were enforced, what surrogates can read the contracts they have signed? Most have a seventh-grade education in Gujarati (some illiterate surrogates sign by thumbprint), but their contracts are written in English. Even if she could read her contract, what aggrieved surrogate could *afford* to hire a lawyer?

Should the law pass in the Indian parliament, it would do nothing to address the crushing poverty that presses women into surrogacy in the first place.¹⁹ The Indian government itself considers surrogacy a form of "economic development." It gives tax breaks to the private hospitals that treat overseas patients and lowers import duties on medical supplies. As a \$455 million a year business in India, surrogacy improves the national bottom line.²⁰ But, as in the case of migrant remittances, revenue helps individual surrogates alleviate their poverty without doing much to revitalize the overall economy.

Moreover, the surrogates are also exposed to the global free market's "race to the bottom." Indian surrogates charge less than American surrogates by a factor of one to ten.²¹ But Thailand could undersell India, Cambodia could undersell Thailand, Laos could undersell Cambodia, and Sri

Lanka could undersell Laos. Each country could undercut the next cheapest, cutting fees and reducing the legal protections for surrogates along the way. If the race to the bottom, as William Greider calls it in *One World, Ready or Not*, can apply to the global competition to sell cheaper cars, computers, and shoes, it could tragically apply to the global competition for inexpensive surrogacy.²²

Anjali: Free Choice Estrangement

As I sat on a cot in her new concrete house, Anjali, now in her second surrogate pregnancy and contemplating a third, explained how she had become one of hundreds of surrogates to give birth at Akanksha since it opened in 2004. Anjali told me how she tried to detach herself from her baby, her womb, and her clients. So I wondered how she reordered the parts of herself that she claimed and disclaimed, and what emotional labour that might require her to do.²³ I wondered if Anjali's story could shed light on lives far closer to our own.

Her husband, a house painter, had gotten lime in his eye from a bucket of paint. A doctor would not attend him unless he was paid an amount of money the family did not have. After fruitless appeals to family and friends, Anjali turned to a money lender who charged an exorbitant fee. The couple used the money to hire the doctor who helped the painter recover his eyesight. Afterward, the money lender hounded them mercilessly for repayment, and the family took to paying twice-daily visits, heads hung low, to the Hindu temple for daily meals. It was under these desperate circumstances that Anjali approached the Akanksha clinic and offered her services as a surrogate. At the same time, mindful of the scorn neighbours felt for surrogates, whom they confused with adulterers and prostitutes, Anjali moved her family to another village.

As her relations with extended kin and neighbours atrophied, those with her fellow surrogates grew closer. For her first pregnancy, Anjali stayed nine months in Akanksha's hostel with other surrogates, nine cots to a room. (Women were only selected for surrogacy if they were married mothers, so all of them had husbands and children at home.) Their young children were permitted to sleep with them; older children and husbands could pay daytime visits. During their confinement, the women rarely left these premises, and then only with permission.

Meanwhile, the clinic's director told Anjali to maintain a business-like detachment from her clients, the genetic parents of the baby she carried. Partly, as other gynaecologists explained, this protected their Western clients from the possibility that poverty-stricken surrogates would later approach them to ask for more money. Partly such detachment also reduced the chance that, for the next baby, the client and surrogate would not cut out the middleman – the director, who took a large cut of the fee.

Anjali met the genetic parents on only three occasions, and then only briefly. The first time she spoke to them

through an interpreter for a half-hour and signed a contract. (Her fee could range from \$2,000 to \$8,000.) The second time, Anjali met them when eggs were harvested from the wife, fertilized in a Petri dish with the husband's sperm, and implanted in her womb. The final time she met them was when she gave over her – and their – newborn baby. When I asked about her clients, she could not recall their names but told me that they “came from Canada.” Other surrogates were similarly vague: “They come from far away.”

Surrogates should think of their wombs as “carriers” and themselves as prenatal babysitters, the clinic director told them. So, as a matter of professional attitude, they were to detach themselves from their womb, a task that might be especially hard in a strongly pronatalist culture such as India's.²⁴

When I asked Anjali how she managed not to become too attached to the baby, she repeated what the director said: “I think of my womb as a carrier.” Then she added, “When I think of the baby too much, I remind myself of my own children.” Instead of attaching her idea of herself as a loving mother to the child she carried, she prompted herself to mentally substitute the idea of the child she already had, whose school fees her surrogacy would pay for.

Another surrogate, a mother of a 3-year-old daughter who could not afford to have the second child she greatly wished for, told me, “If you put a jewel in my hand, I don't covet it. I give it back to its owner.” And others said simply, “I try not to think about it.” In another case, a surrogate said, “I have three children, I don't need one more.” Or “When children grow up, many become disloyal to their parents. They don't help you.” Surrogates living together in the clinic and dormitories helped each other detach, and they were guided by the practices and philosophy of the clinic itself. For their nine months under the clinic's direction, Anjali and her fellow surrogates became part of a small industry run according to three goals: *to increase inventory* by recruiting surrogates and producing more babies (it now produces a baby a week); *to safeguard quality* by monitoring surrogates' diets and sexual contact; and *to achieve efficiency* by ensuring a smooth, emotion-free exchange of babies for money. By applying this business model, the clinic hoped to beat the competition in the skyrocketing field of reproductive tourism, which has been legal in India since 2002 and remains unregulated today.²⁵

Anjali's story raises a host of issues: the life of desperate poverty, the appalling absence of the most basic government services, the lack of legal rights for surrogates or clients, the question of cultures that assign greatest honour to biological parenthood, and the absence of nonprofit or community answers to infertility. But the issue that so strongly drew me to Anjali's home was the very idea of applying to the most personal act of surrogacy a business-like model of relationships, one that called for a high degree of emotional detachment on all sides.

Others I interviewed for *The Outsourced Self*, a book on the meanings we attach to outsourcing, responded to Anjali's story by drawing different moral lines:

Why do we need genetic offspring? There are so many orphans in the world, why don't infertile couples adopt babies already born who need parents?

Or

I can understand couples wanting their own genetic offspring, but why not inquire whether a friend or acquaintance could help you out?

Or

I can understand preferring to deal with a stranger rather than a friend or acquaintance, but it should be under the auspices of a nonprofit agency, not a for-profit one.

Or

It's fine if a couple finds a surrogate through a for-profit agency, so long as parents and surrogate have a warm relationship with one another and the surrogate isn't doing it strictly for money.

Or

It's fine if a surrogate carries a baby strictly for money, if she needs the money . . . Up to two births; after that she becomes a baby-making machine.

The sociologist Amrita Pande, who spent nine months at the Akanksha clinic talking in Gujarati to the surrogates, described the conversations the surrogates had among themselves about Anjali, whom they felt had become too driven, too strategic, and too materialistic with her fancy new house and stereo surround-sound system. She had crossed their moral line.²⁶ A photographer for the *Hindustan Times* told me that he had earlier photographed Anjali weeping just after she had a miscarriage. He asked her what she was thinking, and she answered, "We were going to redo the first floor of the house. Now we can't." That seemed to cross his quietly held line.

In their dormitory life together, some surrogates blamed Anjali for carrying a baby "only for money," which made her therefore "like a whore." But it was a dishonour they themselves feared: sadly, all the Akanksha surrogates were renting their wombs because they desperately needed money. There was little talk in the dormitory of altruism, Pande reports, and many enjoyed their nine months for all "taahe coconut water and ice cream we want." Yet most also took pride in not giving in "too much" to materialism and not imagining their wombs as "only" money-making machines. They were motherly. They were givers. They did not want to be or to seem too detached from their bodies or

babies. So they ate for the baby, and they felt the baby kick. They felt their ankles swell and their breasts grow larger and more tender. So it was no small matter to say about the baby "this is not mine." As one surrogate told another interviewer, "We will remember these babies for as long as we live." But they had to prepare to let their babies go and to do the emotional labour of dealing with the potential sadness or grief that evoked.

Like Anjali, many surrogates seemed to take certain actions in order to walk their path along the market frontier. First of all, they avoided shame by avoiding visibility: they moved out of their villages, they kept their pregnancy a secret from in-laws, and they lied about where they were. If photographers came to the clinic, they wore surgical masks. As their doctor instructed, they developed a sense of "me" that was distinct from "not me." For "me," they embraced the pride-saving idea of giving a gift to the clients and giving money to their families. Some felt they were babysitting the baby before it was born. In the "not me" or "not mine" – much of the time – were the womb and the baby. Beyond this, they did the emotional labour needed to avoid a sense of loss and grief, working on their feelings to protect their sense of self as a caring mother in a world of everything for sale. Each woman drew for herself a line beyond which she would be "too" estranged from the baby she carried, up to which she might not be estranged enough. She guarded that line through work on her feelings.

Anjali had reached her own line in a very unexpected way. A deeply devoted Hindu, Anjali and her family had become deeply suspicious of Muslims, for she lived a hundred miles from the site of the 2002 Godhra train burning, in which dozens of Hindu pilgrims were killed by Muslims in revenge for the destruction of a mosque, a series of events which led to further widespread violence throughout Gujarat. After giving birth to the child of the commissioning Canadian couple, Anjali was horrified to learn that the baby and the receiving family were Muslim. "I have sinned," she told the journalist Aditya on the phone. "Still you got the money didn't you?" he replied. "Yes, but I should have waited for another – Hindu, Christian, or Buddhist – client. Anjali had imagined she would be detached from the baby, but on learning of its parents' religion, she was struck by her *attachment* to the baby as a being who reflected on her own identity. She had crossed her own line.

Echoes on the American Market Frontier

Anjali's circumstances were drastically more desperate, her options far fewer, and her clientele more specialized than those of the other service providers I interviewed. But her calibrations regarding "how much to care" echoed a theme I had heard among upscale First World consumers, starting with one American couple who were clients at the Akanksha Clinic.

Sitting in the living room of their home in Jackson, Louisiana, the genetic father-to-be, a mild-mannered

musician named Tim Mason, recalled meeting the Akanksha surrogate who would carry their baby:

The surrogate was very, very short and very very, very skinny and she didn't speak any English at all. She sat down and she smiled, then kept her head down, looking towards the floor. She was bashful. The husband was the same way. You could tell they were very nervous. We would ask a question and the translator would answer, just to try and make conversation. They would give a one or two word response. We asked what the husband did for a living and how many kids they had. I don't remember their answers. I don't remember her name.

Tim's 40-year-old wife, Lili Mason, an Indian-American who described a difficult childhood, a fear of motherhood, and an abiding sense that she was not "ready" to be a mother, gave her own impressions:

I was nervous to meet the surrogate just because of this Indian-to-Indian dynamic. Other client couples – American, Canadian – all react more emotionally. They would hold hands with her [their surrogate]. I was thinking, "That's weird." We don't do that touchy-feely goo-goo gaa-gaa thing – especially for a service. "I am so glad you are doing this for me, let me hold your hand." She is doing a service because of the money, and the poor girl is from a poor family. I am a little bit rough around the edges anyway, and this meeting isn't going to put me in a touchy-feely mood.

Lili did not feel she should try to attach herself to the surrogate, nor did she want to. For her, motherhood was a core identity, but she disconnected the idea of a close relationship with her surrogate from it. Although they did not say so, perhaps the couple also wished to avoid the shame of admitting to friends and acquaintances that they needed a surrogate to have their baby. If they remained detached during the pregnancy, they could feel freer to leave the surrogacy a secret. The clinic's ethic encouraged this detachment. Finally, there was the gaping chasm between First World and Third, the moneyed and non-moneyed, those with more power and those with less, all factors that discouraged the forming of a bond.

It is hard to know how typical Anjali is of Indian surrogates or how typical the Masons are of her clients. Still, their experiences lay bare the deeper questions about how we detach ourselves from symbols of self on the production side of intimate life, and attach ourselves to symbols of self on the consumption side of it.

"The Experts Know What Makes 5-Year-Olds Laugh"

It would be easy to assume that Anjali's estrangement from her womb and Anjali's life itself have no bearing on life among the affluent of the global North. Anjali is desperately poor, and she lives in a poor nation. To compare any part of her life to that of privileged people in privileged nations

might seem to trivialize Anjali's serious plight. But it need not. Comparing moments of estrangement across worlds can help us pry open questions we seldom ask and extend our compassion.

In an upscale neighbourhood in the San Francisco Bay area, friends of the nearly 5-year-old daughter of Michael Haber all had birthday parties organized by hired planners. Still, Michael, a professional who worked long hours but was eager to declare himself a hands-on dad, told his wife one day, "It's stupid to hire a party planner. I'll do everything for her birthday." As his wife recalled,

All of Raquelle's friends' parents hired a party planner named Sophie. All the kids loved Sophie's parties. Kids would write her thank you notes, "Dear Sophie, Thank you very much for the fun birthday. Love from your friend, Harrison." Or even, "Dear Sophie, I was wondering how you are today. Love, Maya." Kids around here come into birthday parties these days and immediately ask, "Where's the coordinator? Where's the itinerary?" It's what they expect.

Sophie might be wonderful, Michael granted, but Sophie had moved in where dads and moms had moved out, as he saw it – he, for one, was going to buck the trend.

So Michael sent out invitations to Raquelle's friends. He ordered a cake. He blew up the balloons. He taped up pink and blue streamers. He planned games. Even though he was rebelling against paying a party planner, he borrowed the idea from party planners that a party needed an entertainer. His wife described the event:

Michael dressed up as a cowboy from the Australian outback – like Crocodile Dundee [an alligator wrangler portrayed in a film of that name]. He put on a broad-brimmed hat, khaki shirt and shorts, and tall leather boots. He stalked about on a pretend stage in front of the girls, describing this and that wild animal in a flat Aussie accent. And he went on for three or four minutes. Then he ran out of things to say. Michael hadn't thought out more to say. Worse yet, the children didn't think his jokes were funny. They began to examine his knobby knees. Then they began to fidget. Then the whole thing fell apart.

When Michael recalled the same event, he put it differently:

Do you know how long two hours is? I didn't know it would be so hard! ... It's a skill running groups of twenty or thirty 5-year-olds. ... It's like being a continual standup comic. It nearly killed me.

Meanwhile, a neighbour standing at the kitchen door, watching the entire event, told him, "Michael, leave it to the experts. They know what 5-year-olds think is funny. They know games 5-year-olds like. We don't. Don't embarrass yourself. Leave it to them."

Michael concluded that his neighbour was right. Sophie could do it better. Like Lili, he moved his symbol of himself as a “hands-on dad” from the production side of personal life to the consumption side of it. Michael decided he “couldn’t have the baby himself.”

Michael was not, like Anjali, forced by desperate need into estrangement from a womb. His was an apparently trivial matter woven into ordinary upscale American life: he was detaching himself from the idea that “I should know what makes my child laugh.” But by juxtaposing extreme examples of estrangement – Angali from her womb, and Michael from knowledge about what makes daughter laugh – we can better recognize the many moments of life between these two extremes.

The Mommy Mall

A working mother named April was looking over an array of ads for parenting services available to middle-class Americans in her city. These services included offers for coaching parents on what to buy for one’s baby (baby planners), installing safety gates and cord-free windows (safety proofers), choosing a baby’s name (nameologists), potty training a child (potty trainers), teaching a child to sleep through the night (sleep specialists), teaching a child to ride a bike (sports coaches), picking a summer camp (camp consultants), and creating a fun ambiance at a teen party (party animators).

At 35 years old, April was a marketing specialist and mother of two small boys. For her, the important encounter was not between “me” and “my body” (Anjali), or between “me” and “what I should know” (Michael). Rather, April was struggling with the relationship between her sense of “me” and an idea of parent and child that she felt was implied by this entire tempting “mommy mall.” In her time as a mother, April had gladly employed a wonderful babysitter, paid a neighbour to drive her children various places (the babysitter did not drive), hired a hair delouser (when the kids had gotten lice), and was the client of a much revered psychiatrist. But she also suspected that the mall was inviting her to worry about meeting the standards it invented and was preying on her anxiety about being a good mom.

In the realm of work, she believed a person should get very good at one special thing – for her, it was corporate public relations. In that arena, she was a great believer in the principle of specialization: outsource what you can to experts and become a specialist in something yourself. But how far should she take that idea, especially when this principle impinged on her identity as a mother? “I’m not the earth-mother type,” she said. But, on the other hand, “If you outsource all these tasks to different specialists, your kid is going to feel like the car you take in for the tune-up, oil change, wheel rotation, lube job. How would he remember his childhood? Appointment, appointment, appointment ...”

She felt the need to distinguish between the “me” who was a good mother and the “me” who might be tempted to anxiously over-rely on expert help. She gave a recent example:

All the second- and third-graders in our school district are supposed to do a special report on the California missions [built by eighteenth and nineteenth-century Spanish missionaries]. They are supposed to build little replicas. A few years back, parents hunted up the materials themselves. Then Jimmy’s Art Supply began to provide the tile material for the roof, the yarn for your trees, the green paint for your garden. Now the store has a special section that has even the precut foam board, trees, railroad, grass. There’s one kit for Mission Dolores, another for San Juan Bautista. You pull it off the hook at Jimmy’s, take it home, glue four walls together, put on the roof, glue the trees, and take it to school. What are the kids learning? That the storebought mission is better than the mission they could build on their own.

This meant that a child who didn’t make it to Jimmy’s would bring to school a ridiculous-seeming mission. “You may be a parent who says to their kid, ‘build the mission out of things you scrounge around the house,’” April explained, “but then your kid is embarrassed to walk to school with his home-made mission. I know.”

Like Michael’s neighbours, April felt that experts knew more than parents. The baseball-coached child threw a better ball. The cyclist-trained child rode a steadier bike. But she also saw that parents eager to help their kids become good at a wide range of things could feel surrounded on all sides by raised standards against which to measure their perfectible child. She felt the easy trip to Jimmy’s was wiping away something parents and children should know – how to work on something together. Reflecting on party animators paid to get the party going at bar and bat mitzvahs, she commented, “I want my kids to learn, themselves, what to do when the party gets dull.” Like others I talked to, April was trying to do invisible repair work – a work of reattachment – in a system of outsourcing that, like new technologies, had divided her from her symbols of connection.

Anjali, Michael, and April all benefited from one aspect of modern capitalism: its giant web of buyers and sellers had attached them to a wondrous array of goods and services they wanted. For Anjali, that was money; for Michael, it was an entertaining birthday; for April, it was time for work. Seen from this perspective, the free market has brought them and others like them much good.²⁷ Through this market, we cooperate to produce, sell, and buy many useful goods and services of our own choosing, and so improve prosperity for the many. This is the market triumph story, the story we celebrate and know by heart.

But a vast chasm has opened up between the world of Anjali on the one hand, and that of Michael and April on the other. As a system, the free market has no governing

purpose other than to perpetuate itself. And the current terms of global trade have acted to increase the gap between the world's rich and poor. Now more than ever, the Anjalis of the global South want to escape to the North.²⁸ While they were waiting to give birth, the surrogates of the Akanksha Clinic stitched together a large patchwork quilt, made of individual embroidered squares, and on many squares they have sewn images of airplanes pointing up toward the sky. Each plane carries a dream of escape to the North. Maybe the fantasy is to fly to the country of the genetic parents of their babies to care for them, or to care for other children or the elderly to make money and become part of the global care chain.

If we can so easily detach ourselves from the small details of personal life in the global North, how vastly more easy it is for those of us in the rich North to detach ourselves from the concerns of the Anjalis of the poor South. Next to our detachment from the crying needs of this green earth itself, it is the detachment of the world's rich from the poor that looms as our biggest challenge. But re-charting our "underdeveloped" empathy maps, we can find ways to meet it. So when we ask "how's the family?" there will be a whole world to answer.

On your Own in the Free Market

Geeta, Saroj and Anjali say they freely chose to give up the babies to whom they gave birth. Given their extraordinary circumstances, their choices made sense to them, as they would to many in their shoes. By their own accounts, in no sense were those choices easy. Yet our free market culture invites us – and them – to look past the painful circumstances to their "free" choices in an imagined world of "win-win" market transactions.

In the free-market imagination of those on the front stage of global life, the object of fear and dread is Big Brother government. Such novels as George Orwell's *1984*, with its "Ministry of Truth," or Ray Bradbury's *Fahrenheit 451*, with its image of Nazi-type book burning – offer an image of coercion, intrusion, and utter control over what we think and do. Aldous Huxley's 1932 *Brave New World* offers the image of the London Hatchery in which babies are designed by white-uniformed eugenic scientists. Margaret Atwood's disturbing 1985 novel *The Handmaid's Tale* describes a right-wing Christian state that divides women into Handmaids who procreate, Marthas who tend house, and Wives who are wives.²⁹ In all these nightmares, our fear is directed toward an all-powerful government that undermines and replaces the family and community.

But the stories of Geeta, Saroj, and Anjali point toward another nightmare. In this one, there is no menacing policeman, no harsh jailer, no Big Brother. Indeed, the free-market exchanges go on with almost no government regulation – or help – at all. Instead of a paramilitary trooper breaking into one's home at night, there is the opposite sense of no one coming to one's aid in an hour of

need. Indeed, in this nightmare, the government provides no fine schools, no well-equipped hospitals, no reliable police service, no beautiful parks, no safety-checked water or food, and no effective safety net. We face a world starved of public services, where helpless people make "free choices" between harrowing options. Many of us are poised to look for a Mack truck coming from the left where Big Bad Government is found, but the other big truck of unregulated capitalism is already approaching from the right, though the purr of its engine is hard to hear. The so-called free market – composed of international treaties governing the flow of goods, services, and people, and the flow of things and people itself – is shaped by the policies of do-nothing governments in the Third, Second, and First Worlds. In this dystopia, a "structural tragedy," as the German sociologist Kai-Olaf Maiwald calls it, takes place.³⁰

Most surrogates probably want both a government that neither oppresses nor abandons them and a world more equal than the one they have. But in the absence of a more positive alternative, Geeta, Saroj, and Anjali may say they are freely choosing to take part in the two-way global traffic, but what they really need is the freedom to choose between the world we have and a world that tends to the happiness of those on the backstage – a world that brings the backstage to the front.

Notes

1 This is a revised version of the chapter „The Surrogate's Womb“, published in Hochschild, A. R. 2013. *So How's the Family? and other essays*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, pp. 165–180. Reproduced here with permission of Arlie R. Hochschild.

2 All names in this article are pseudonyms. See also Hochschild, A. R. 2009. "Childbirth at the Global Crossroads." *American Prospect*, October: 25– 28; Hochschild, A. R. 2012. *The Outsourced Self: Intimate Life in Market Times*. New York: Metropolitan Press/Henry Holt; Garey, A. I., Hansen, K. V. (eds.). 2011. *At the Heart of Work and Family: Engaging the Ideas of Arlie Hochschild*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

3 Kuttner, R. 1997. *Everything for Sale: The Virtues and Limits of Markets*. New York: Albert Knopf.

4 Friedman, M. 1962. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

5 Marx, K. 1932/1959. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Moscow: Progress. Using different terms, a number of sociologists have dealt with this question. In Granovetter's seminal 1985 paper, he proposes that we think of markets as embedded in society and think of society as a set of social networks. Since then, some network theorists have talked about such social networks in increasingly threadbare terms. B. Uzzi, for example, writes that "a network structure rich in structural holes is virtually all that is needed to induce information and resources to flow through the network like electric current

through a circuit board" (Uzzi, B. 1997. "Social Structure and Competition in Interfirm Networks: The Paradox of Embeddedness." *Administrative Science Quarterly* 42: 35–67, p. 63). S. Zukin and P. DiMaggio propose that we distinguish between structural, political, cognitive, and cultural forms of embeddedness (Zukin, S., DiMaggio, P. 1990. *Structures of Capital: The Social Organization of the Economy*. New York: Cambridge University Press). V. Zelizer, a pioneer in this field, warns that "embeddedness" as a concept can lead us to avert our eyes from the "relational work" through which actors fit money (or other media of exchange) to the needs of selfdifferentiating individuals (Zelizer, V. A. 2010. "How I Became a Relational Economic Sociologist and What Does That Mean?" Paper presented at the Relational Work Conference; University of California, Davis; May 1).

6 Hochschild, A. R. 1983. *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press; Hochschild, A. R. 2003. *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Work and Home*. Berkeley: University of California Press.

7 V. Zelizer gives us the idea that money penetrates our everyday lives. We give and receive allowances, pin money, gifts, payment for chores, alimony, all within the realm of "intimate life." Individual will and culture matter a great deal, she argues (Zelizer, V. A. 2005. *The Purchase of Intimacy*. Princeton, NJ: Princeton University Press). A. Appadurai adds to Zelizer the intriguing idea that things – religious relics, stones, artefacts – have a social life. That is, they get valued and devalued in the eye of the beholder depending on what they represent. In the same way, the value of personal services can rise and fall in the eyes of clients, depending on the cultural eyes through which we see them (Appadurai, A. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press).

8 Although the concept of a gift economy was first applied by M. Mauss to preliterate societies (Mauss, M. 1954/2000. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. New York: W. W. Norton), L. Hyde points out that in modern life the rules of the gift economy apply to relations between lovers, family, friends, and other forms of community (Hyde, L. 1983. *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*. New York: Vintage).

9 Iliff, L. 2008. "U.S. Seniors Find They Can Get More – for Less: Retirees Enjoy Low-Cost Amenities, Family-Style TLC in Growing Market." *Dallas Morning News*, November 16, 1A.

10 Confederation of Indian Industry, McKinsey & Company. 2012. "Healthcare." *Building Business Leadership*, www.cii.in/Sectors.aspx?enc=prvePUj2bdM_tgTmvPwvisYH+5EnGjyGXO9hLEcvtuNu2yMtqEr4D408mSsgilyM/.

11 *Google Baby*. 2009. Directed by Zippi Brand Frank. Israel: Brandcom, Ltd., 75 min.

12 This was the number of births and surrogates in residence as of 2011. Ditte Bjerg, Executive Producer and

Director, *Global Stories*, Copenhagen, Denmark, personal communication with author.

13 Bjerg, personal communication.

14 For more on emotional labour, see Hochschild, A. R. 1983. *The Managed Heart*. C. d.

15 Aditya Ghosh, a journalist with the *Hindustan Times*, translated for me from Gujarati to English.

16 Dr. Ghautam N. Allabadia, Director of the Rotunda Clinic, Mumbai, India, interview with author, 2010.

17 The regulatory bill drafted in 2010 is with the Indian Law Ministry, having not yet reached the parliament. N. B. Sarojini, SAMA Women's Health, Delhi, India, personal communication with author, 2010.

18 For a summary, see Pet, D. 2011. "India Moves Toward Regulation of Assisted Reproduction and Surrogacy." *Biopolitical Times*, February 10, www.biopoliticaltimes.org/article.php?id=5591, and the letter posted there from the SAMA Resource Group for Women and Health to the Indian Health Ministry.

19 For N. B. Sarojini, director of the Delhi-based SAMA Resource Group for Women and Health, a nonprofit feminist research institute, the problem is one of distorted priorities. "The ART clinics are posing themselves as the answer to an illusory 'crisis' of infertility," she says. "Two decades back, a couple might consider themselves 'infertile' after trying for five years to conceive. Then it moved to four years. Now couples rush to ARTs after one or two. Why not put the cultural spotlight on *alternatives*? Why not urge childless women to adopt orphans? And what, after all, is wrong with remaining childless?" See Hochschild, A. R. 2012. *The Outsourced Self*. C. d.

20 Solid information on the size of the reproductive tourism sector is difficult to find. See Hochschild, A. R. 2012. *The Outsourced Self*. C. d., chapters 4 and 5, as well as Pande, A. 2009a. "It May Be Her Eggs But It's My Blood': Surrogates and Everyday Forms of Kinship in India." *Qualitative Sociology* 32: 379–97; Pande, A. 2009b. "Not an 'Angel,' Not a 'Whore': Commercial Surrogacy as 'Dirty' Workers in India." *Indian Journal of Gender Studies* 16: 141–73; Pande, A. 2010. "'At Least I Am Not Sleeping with Anyone': Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India." *Feminist Studies* 36: 292–312; and Rudrappa, S. 2012. "India's Reproductive Assembly Line." *Contexts*, Vol. 11, No. 2: 22–27.

21 There are no official data comparing how much less Indian surrogates receive than their American counterparts, but published estimates range from between less than 10 percent to up to 50 percent (Smerdon, U. R. 2008. "Crossing Bodies, Crossing Borders: International Surrogacy between the United States and India." *Cumberland Law Review*, Vol. 39, No. 1: 15–85; Gentleman, A. 2008. "India Nurtures Business of Surrogate Motherhood." *New York Times*, March 10, www.nytimes.com/2008/03/10/world/asia/10surrogate.html; Arora, I. 2012. "Wombs for Rent: Outsourcing Surrogacy to India." *Prospect*:

Journal of International Affairs at UCSD, January 10, <http://prospectjournal.org/2012/01/10/wombs-for-rent-outsourcing-surrogacy-to-india-2/>). Because of broker and institutional fees, the relationship between what clients pay and what surrogates receive varies between the countries as well. The clients of U.S. surrogates may pay anywhere from double (Rudrappa, S. 2012. "India's Reproductive Assembly Line." C. d.) to three times (Gentleman, A. 2008. "India Nurtures Business of Surrogate Motherhood." C. d.), five times (Fontanella-Khan, A. 2010. "India, the Rent-a-Womb Capital of the World: The Country's Booming Market for Surrogacy." *Slate*, August 23, www.slate.com/articles/doubl_x/doublex/2010/08/india_the_rentawomb_capital_of_the_world.html); Roy, N. S. 2011. "Protecting the Rights of Surrogate Mothers in India." *New York Times*, October 4, www.nytimes.com/2011/10/05/world/asia/05iht-letter05.html), or nearly six times (Haworth, A. 2007. "Surrogate Mothers: Womb for Rent." *Marie Claire*, July 29, www.marieclaire.com/world-reports/news/surrogate-mothers-india) what they would if they were contracting surrogacy in India.

22 Greider, W. 1997. *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*. New York: Simon & Schuster. Right now international surrogacy is a confusing legal patchwork. Commercial surrogacy is banned in Canada, New Zealand, Australia, and much of Europe (such as Spain, Belgium, France, the Netherlands) and elsewhere (Davis, E. 2012. "Rise of Gestational Surrogacy and the Pressing Need for International Regulation." *Minnesota Journal of International Law*, 21: 120–44; Roy, N. S. 2011. "Protecting the Rights of Surrogate Mothers in India." C. d.; Anderson, L., Snelling, J., Tomlins-Jahnke, H. 2012. "The Practice of Surrogacy in New Zealand." *Australian and New Zealand Journal of Obstetrics and Gynaecology*, Vol. 52, No. 3: 253–7; Ahmad, N. 2011. "An International View of Surgically Assisted Conception and Surrogacy Tourism." *Medico-Legal Journal*, Vol. 79, No. 4: 135–45), though altruistic surrogacy is legal in some of these nations. Commercial surrogacy is unregulated or is permitted with few restrictions in some countries such as China (Davidson, N. 2012. "China's Surrogate Mothers See Business Boom in Year of the Dragon." *The Guardian*, February 8, www.guardian.co.uk/world/2012/feb/08/china-surrogate-mothers-year-dragon), India, and Russia (Davis, E. 2012. "Rise of Gestational Surrogacy and the Pressing Need for International Regulation." C. d.; Svitnev, K. 2010. "Legal Regulation of Assisted Reproduction Treatment in Russia." *Reproductive Biomedicine Online*, Vol. 20, No. 7: 892–94). It is legal, regulated, and paid for by the state in Israel for Israeli citizens (Teman, E. 2010. "The Last Outpost of the Nuclear Family: A Cultural Critique of Israeli Surrogacy Policy." Pp. 107–26 in D. Birenbaum-Carmeli, Y. Carmeli. *Kin, Gene, Community: Reproductive Technology among Jewish Israelis*. Oxford: Berghahn Books; Weisberg, D. K. 2005. *The Birth of Surrogacy in Israel*. Gainesville: University of

Florida Press). In the United Kingdom, one cannot hire a commercial surrogate, but one can use foreign surrogates and, pending approval by the High Court, secure legal parenthood in the United Kingdom after birth (Davis, E. 2012. "Rise of Gestational Surrogacy and the Pressing Need for International Regulation." C. d.). The handling of gestational surrogacy in the United States varies widely. According to M. Gugucheva "most states have unclear laws governing surrogacy agreements. Nevertheless, they can roughly be grouped into six categories, reflecting the degree of restriction they impose on surrogacy agreements. Ranging from most favourable to most restrictive, there are states that: (1) hold surrogacy agreements valid and enforceable, (2) have unclear statutes but favourable case law, (3) explicitly allow surrogacy agreements but regulate the market, (4) have unclear statutes and no case law, (5) hold surrogacy agreements void and unenforceable, and (6) prohibit and/or penalize individuals entering such agreements, sometimes under threat of heavy fines and jail time. Most states fall in the middle, and most do not have statutes that address the validity or legality of surrogacy contracts." (Gugucheva, M. 2010. "Surrogacy in America." Cambridge, MA: Council for Responsible Genetics, www.councilforresponsiblegenetics.org/pageDocuments/KAEVEJOA1M.pdf, p. 13). The Centre for American Progress identified only seventeen states and the District of Columbia that had statutory laws on the books in 2007, including California, which allows surrogacy, and New York, which bans it.

23 If a person were to donate a kidney to an ill child, one would detach the idea of "me" from the organ and conceive of it as a gift-for-my-child. But what if one has a child for money, and the money is intended for one's existing child? Is a person detached from the baby but attached to the money? How, I wondered, does this work?

24 And, of course, this perspective denies the myriad ways that the surrogate and foetus are strongly connected. The surrogate feels the baby's presence in many other parts of her body—her digestive system, ankles, hips, and breasts, not to mention her fantasies and dreams. And psychologists have found that babies respond with faster heartbeats to their (gestational) mother's voices in utero (for example, see Kisilevsky, B. S., Hains, S. M. J., Lee, K., Xie, X., Huang, H., Ye, H. H., Zhang, K., Wang, Z. 2003. "Effects of Experience on Fetal Voice Recognition." *Psychological Science*, Vol. 14, No. 3: 220–224).

25 Government of India Ministry of Health and Family Welfare, and Indian Council of Medical Research 2010; Roy, N. S. 2011. "Protecting the Rights of Surrogate Mothers in India." *New York Times*, October 4, www.nytimes.com/2011/10/05/world/asia/05ihtletter05.html; SAMA Resource Group for Women and Health. 2012. "The Regulation of Surrogacy in India: Questions and Concerns." *Kafila*, <http://kafila.org/2012/01/10/the-regulation-of-surrogacy-in-india-questions-and-concerns-sama/>.

26 Pande, A. 2009a. "It May Be Her Eggs But It's My Blood': Surrogates and Everyday Forms of Kinship in India." C. d.; Pande, A. 2009b. "Not an 'Angel,' Not a 'Whore': Commercial Surrogacy as 'Dirty' Workers in India." C. d.; Pande, A. 2010. "At Least I Am Not Sleeping with Anyone': Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India." C. d.

27 Left out of the usual story, however, is good government. Anjali credited the market for her good fortune and thought nothing about government services. But where she to live in Canada – the country of her clients – she would not be forced to earn money to pay for a good education for her children or medical care for her husband, nor would she herself lack an education. Given an honest, well-functioning government, these would be hers as a citizen. With better resulting options, she would have freer choices.

28 Indeed, at this writing, a large new dormitory called "The Nest" is being constructed at the Akanksha Clinic to house some sixty more surrogates. Ditte Bjerg, Director of Global Stories, Copenhagen, Denmark, personal communication with author, 2012.

29 Orwell, G. 1949 (orig. pub. 1953). *Nineteen Eighty-Four*. London: Secker and Warberg; Bradbury, R. 1981. *Fahrenheit 451*. New York: Ballantine Books; Huxley, A. 1932. *Brave New World*. London: Chatto & Windus; Atwood, M. 1985. *The Handmaid's Tale*. New York: Fawcett Crest. Various films carry these themes further. *Amerika* (1987) was a television miniseries about a United States taken over by communism, with strict martial law enforced by a U.N.-appointed Russian general governing the United States from Moscow. To be sure, some recent films such as *Inside Job* (2010) have cast, as the villain, powerful corrupt companies.

30 Professor Kai Maiwald, Osnabruck University, Germany, personal communication with author, 2011.

Arlie Russell Hochschild is a professor emerita at the University of California, Berkeley. In her work she explores emotion management at home, at work, in the role of consumer, and in an upcoming project, in politics. Her forthcoming book tentatively called The Heart of the New Right: Their Deep Story, Honor, and Fire from the South will be published by the New Press in 2016. Email: ahochsch@berkeley.edu.

PEOPLE KNOW WHAT THEY NEED. AN INTERVIEW WITH WOMEN ACTIVISTS IN ZAMBIA

Uhde, Zuzana, Tožička, Tomáš. 2015. „People Know What They Need. An Interview with Women Activists in Zambia.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 53–59, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.220>

The eight Millennium Development Goals agreed upon at the UN Millennium Summit in 2000 approached their deadline in 2015. They focused on reducing extreme poverty and hunger in the world as well as building foundations for social development by providing primary education, basic health care or employment to the global poor. Although they provided some tools to combat human suffering, the MDGs were also criticized for being disembedded from local activities and lacking strong objectives and analytical power. These shortcomings were to be overcome in the new post-2015 development agenda of Sustainable Development Goals (SDGs). The SDGs were adopted in September 2015 at the United Nations Sustainable Development Summit. The SDGs are ambitious goals to eliminate extreme poverty and hunger altogether, providing everyone with quality education, health care, clean water, decent work and access to sustainable energy. They also focus on gender equality and reducing global inequalities among countries. Moreover, they also endorse the commitment to sustainable development by changing industry, production and consumption patterns, combating climate change and deterioration of life in oceans, desertification and deforestation, and promoting world peace and global partnership. How these goals will be implemented is another challenge. Despite their ambition, concrete results are to be measured by fragmented and controversial indicators. Another contestation centres on the power of the private sector which was inscribed into the very logic of the SDGs.

In March 2014 we talked with women representatives of women's and anti-poverty organisations in Lusaka, Zambia, about the contemporary development cooperation framework, the previous era of the MDGs as well as the upcoming challenges. Zambia is a country rich in resources and yet there is a lot of poverty, a country with progressive past and uncertain future in today's unjust global economic and political arrangement.

Zuzana Uhde: The Millennium Development Goals approach their deadline in 2015. It was clear that not all the goals would be fulfilled. How do you look back at the framework of the MDGs and development cooperation today?

Emily Joy Sikazwe: The women's movement in Zambia was disappointed that the Millennium Development Goals

diluted the Beijing Platform for Action, which we think was stronger. And we felt that the men in the United Nations and countries that they represent have hijacked the women's agenda because they felt the Beijing Platform for Action was militant. If you compare the Beijing Platform for Action and the MDGs, the first was very clear, the latter is wishy-washy. That's why it is important to bring it back on the agenda.

I think our position was vindicated. Talking about the MDGs in Zambia and their implementation, we issued a Social Watch report in which we show that Zambia was unlikely to meet the MDGs, except maybe one or two: education and maybe health to some extent. And this is only because the international community was focusing on those two, not because Zambia invested a lot of money in them.

Priscilla Chileshe: I agree. Moreover, these two MDGs are really not a threat to patriarchy, that's why they are accepted. But there are other goals that challenge the status quo. Especially the MDG 3 on gender equality in which we saw a minimum achievement. It remains a battlefield. The African Ministers of Gender stated that the goal of gender equality has not yet been addressed across Africa. And for that reason, they pushed for a stand-alone goal on gender equality in the post-2015 agenda. For us a lot of things have not been resolved. The fundamental issue is that politically correct things will not do what needs to be done.

Diana Ngula: Firstly, I want to say that the MDGs were not consulted with people at grassroot levels and their implementation was not well connected with the needs of communities. The way the budgets are planned needs to be consulted with people at grassroot levels; we need to ask them if what the community needs is to address water supplies or money transfers to vulnerable groups etc. There should be some form of consultation how the public budget should be allocated. For example, in areas such as social protection we do a lot of monitoring but then people have to wait how the funds will be allocated, they never really sit in the committee to decide what the community needs.

The important goal was to address poverty. But I think this issue demonstrated that our government did not show the political will. And we all know very well that the goal

of halving the number of people living in poverty won't be met. The poverty level is still very high. If we compare the indicators for 2006, 2010 and 2014, the poverty level is reduced 0.5, zero or 1.5 percentage points respectively. It's nothing. It looks like it's really a long way only to halve the poverty level in Zambia.

Juliet Kalaluka: I think the problem lies in our concept of governance – we elect a few people to run state affairs and we have no say until 5 years later. To include people in decision-making is an important challenge for us. The old model was that the government is the authority you don't question. But people start to contest this, the government has the responsibility to *us* as citizens.

Emily Joy Sikazwe: I would like to add that the European Union and other cooperating partners are not doing Africa a favour by insisting on economic growth at the expense of social empowerment of people and their own development. They know very well that our governments are weak and our governments are going to obey at the expense of having a dialogue with their own people. Before China came on the scene, the EU and the USA enforced conditionalities on aid. But then the African governments said we could turn to China for money. And the EU and USA have lost the power edge. The weaker the government is, the better for the EU and USA and their businesses.

We are not blind to that. We say poverty wears a woman's face. We are concerned as the women's movement about what is happening in our countries. Women are dying; maternal mortality rates are very high. Our children are poorly nourished. There is unemployment. Our children get a school degree but they can't get a job. The farmers are just slaves on their own farms. The prices for agriculture products are very low. It is the 21st century and people don't have drinking water. They share water with frogs and snakes and cows. They lack proper housing, people share one room and they sleep in turns with their children. So if you want to make love with your husband you chase your children to go to the street where they get raped because you want to have privacy. But there's no space for privacy in one room. So these are some of the issues that concern us. We need social protection in terms of social and economic rights which would hold our governments responsible.

The EU keeps giving money but we don't see this aid trickling down. The EU is also fond of giving business to their companies here at the expense of labour laws, at the expense of women. They don't insist that their companies respect laws and promote gender equality. The EU gives grants of 250,000 US dollars plus to white commercial farmers. And where is the share for women? If they give any of that money to women, these are women who are friends of the ruling government or their own personal friends because they've worked in Zambia before and so they know them – I can give you the names of these women. What

about grassroots women? What about the cooperatives that women establish? What about clubs women have? They do a lot with very little money. Ministers' wives and businessmen's wives receive money to grow roses instead of food.

So that brings the question in whose interest they are acting. It applies not just to the EU but also to the USA. What are their interests? If only they were fair in terms of trade, we should be able to get something from our agriculture. They say they promote development but really that's not the issue. We are poor because of these relationships with the EU and the USA. They challenge local governments only if it is in their self-interest. It is almost like collusion with those people who have the resources that we should all share.

Priscilla Chileshe: And if we ask: Where do our resources go? Where do our African leaders keep their money? It is in Europe.

For example, the war in Kongo sees no end. Because of those interests. But women are paying the ultimate price – they are raped, they are killed, they are made to send their children as child soldiers and we are watching.

Tomáš Tožička: What is the major problem in the way how money intended for development cooperation is distributed?

Emily Joy Sikazwe: Firstly, the Paris Declaration¹ killed the spirit of civil society because now the money is allocated to *projects* not programs. And when you bring money as projects not programs, you are saying: robots do those projects. There's no money for administrative support. And I saw the declining critical mass in Zambia in terms of civil society work. Secondly, after the Paris Declaration the EU and the USA have brought their own NGOs here to compete with us on the ground. Norwegian Church Aid, Danish Church Aid, Christian Aid, Swedish Save the Children and other US organizations. They only came after the Paris Declaration; they were not in Zambia before. Before, we received money directly from embassies. But they said they cannot monitor activities and read our reports. So now we are slave labourers for big international NGOs. We write proposals in conjunction with big international NGOs and they get the funding, they subcontract us to work in our own communities. We are only sub-contracted. And this subcontracting also means that they get the bulk of money. They don't show us what their salaries are. We don't have a voice. International NGOs submit proposals for consideration to the EU and they subcontract local organizations. What about small NGOs working in local communities? The applications are so complicated. We can't have paid consultants to write proposals. But we are not illiterate, we know what to do and how we want to do it and what we want to achieve.

This is the double standard and the hypocrisy. They get 5

million dollars, the local NGO gets 250 000, out of 5 million dollars. Why talk about transparency and accountability? They assume black people steal. And because of this assumption, they cannot trust us with money. But Africans learned corruption from Europeans. We didn't know it before colonization. We had a barter system here so we didn't know money. I am not saying there's no corruption in Africa. But I say before you corrupt there is a corruptor. With whom did the local governments make corrupted deals?

Priscilla Chileshe: We must address structural causes of inequality and political and economic underpinnings of how development is pursued. Our European counterparts give us money so they also tell us what to do. When we are upset about this cooperation, we tell them what about the foreign interest which pays your salaries.

For Zambia one of the priorities is fighting against poverty. What can you do for families that care for children with no parents because of HIV/AIDS. Grandparents take care for 10 children. At least the Catholic Church is distributing food. Otherwise there are families where half of the members eat on Monday and then on Tuesday they fast so that the other half can eat. And the ones who ate on Tuesday cannot eat on Wednesday. That is the reality for many Zambians.

Juliet Kalaluka: Society for Women with AIDS distributes family support in these communities. Without that children have nothing to eat. When they are starving how can they perform at school? This is poverty.

Priscilla Chileshe: A lot of schools have feeding programs because they found children are not able to continue the school because they were hungry. So children can come to school and at least they eat something. I think the number of people in poverty is much higher than what the official statistics show.

Zuzana Uhde: If you look at the development over the past couple years, what do you think was successful in terms of fighting against poverty and what was left unanswered?

Priscilla Chileshe: Zambia is not an island. We face consequences of liberalization and privatization as elsewhere. In 1991 we changed from a one-party state system to a multiparty system and we introduced liberalization and privatization. Along with that we saw a lot of companies closed down. So a lot people on whose salaries many others depended were suddenly without jobs. Before, we had services for free. You could go for treatment to the hospital for free; you could send your children to school for free. At the same moment when jobs started disappearing, public services became paid. So it was a very difficult period. And also it placed the burden especially

on women. They are the ones making sure their families survive, growing tomatoes, selling something on the market, anything. And women are the ones who are in debt. I overheard one conversation: "We were aircraft engineers in one minute and in the next minute there were no jobs." I don't know how many people died because of that sudden situation. It was too much to bear.

Emily Joy Sikazwe: It also brought about gender imbalance. Women keep families together. Men are frustrated without jobs.

The Structural Adjustment Programmes (SAPs) forced down on this country contributed a lot to the increasing level of poverty. The UN was present in Zambia at that time and they knew the SAPs are bad. G8 together with the World Bank and the IMF ignored the African Alternative Framework to Structural Adjustment Programmes (AAF-SAP)² agreed upon in the 1980s in Abuja. The SAPs killed industries, killed the human resources that Zambia had been investing into since 1964 by educating people. People are now dying because of poor nutrition, HIV/AIDS. So how can you reduce poverty if you lose half of the skilled population?

And for what industries can you educate people? For mining where our people who were engineers in the same mining company are now snipers?

Diana Ngula: The government introduced some measures to reduce poverty. For example it increased the level of income which is tax free. But people who earn just little above that pay high taxes. Food and water prices increased. The cost of having a small business is very high. At the same time, many mining companies and other investors (i.e. Zambia sugar) are diverting taxes. Mining companies make huge profits but the provinces they are located in are in horrible state. The corporate social responsibility doesn't work. So you can say that the government has tried to reduce poverty but it has not much of an impact. The greatest impact would be if we introduced the windfall tax on mining, if we strengthened the tax collection on big business, if we ended tax evasions. Corporations cannot just come, completely rape the land and leave people in poverty.

Emily Joy Sikazwe: Another problem is the sustainability of newly built infrastructures. It is not enough to build hospitals in rural areas. The communities need money to run them. Today, you see that rural hospitals lack basic drugs, they are understaffed, sometimes there are no doctors, only nurses.

Diana Ngula: The same applies to education. The enrolment rates are rising but the schools do not have capacities to teach all these children. There are classes in the Eastern province with 128 pupils in one class. They don't

even have a chair to sit on. Sometimes it's really shocking. One teacher was supposed to teach all grades – one, two, three and four. But she cannot divide herself so she put them in one classroom and taught them successively. You can imagine the concentration of these children. And you can see the stress the teacher faces. You can see the quality of education that those pupils get. It is a good thing that children go to school. But this is not the kind of education we want at the end of the day. They have no books. And sometimes when it rains and the road is bad they can't even go to school.

Priscilla Chileshe: Community schools which are self-organized by parents and locals because there are no public schools in the area are sometimes better than government schools. Children in community schools are doing better than those in government schools. So it speaks a lot about the quality of education. Government has introduced a policy of taking over community schools as Government responsibility.

Juliet Kalaluka: In rural areas a lot of talented children cannot continue to study. We are losing a lot of talents. It's NGOs who are supporting these children and struggling to provide education for them, not the government.

And family planning. People have a lot of children; it is very difficult to provide for them. If the government expands family planning programs to reach also communities in remote areas and to educate women and their husbands about family planning, it would help to reduce child mortality.

Emily Joy Sikazwe: This would help only few. Without health care others would still continue dying. If you talk about family planning, women look at you as if you are not normal. They say: "If I have four children, three are likely to die. So if you assure me that my four children will live, I don't need to keep on getting pregnant. Do you think I like to walk long distances to deliver a baby? Do you think I don't know that dirty water, bad nutrition, diarrhoea get children sick?" That is the problem with family planning, people are so down. They think you are not normal telling them to have fewer children because nobody can guarantee them they will survive.

Zuzana Uhde: All these challenges – poverty, lack of infrastructure, education in schools in remote areas, gender inequality – how do you think we can address them successfully?

Priscilla Chileshe: We need to strengthen people's participation in the whole system. That is the key. Somebody must ask questions and hold the authorities accountable. Zambia has been talking about decentralization but it is not implemented. And we need the NGOs' input to make sure people are invited to participate and ask questions,

such as why there are no books in schools, why hospitals have no drugs, where are fertilizers for farmers when the government provided money to buy them? We need more transparency and openness.

Emily Joy Sikazwe: However, I have a problem with this issue of transparency and accountability. It is presupposed that accountability is about money. But it is not. It's about actions for the people in poverty. We need to devolve power. And that is the key. Central government has no business in budgeting for people in local communities; the budgets must come from them and their needs. Decentralization and devolution of power could contribute towards eradication of poverty. We need to focus on structural causes of inequalities that cause poverty.

Zambia has been talking about decentralization for very long time. The Irish, the British are putting a lot of money into this. That decentralization hasn't worked because the government is afraid of devolution of power.

Zuzana Uhde: During the negotiation of the post-2015 agenda the focus has been on public private partnership (PPP) as a new approach of achieving sustainable development goals. What do you think about this focus of the development cooperation?

Emily Joy Sikazwe: It is laughable. The Capital does not feel sorry for the poor. The owners and managers do everything for profit. When they talk about PPP, it is really about the interest of the Capital which feels threatened that the communities will riot and they lose their profit. So to keep people calm, they give some small change to communities and villages. In the name of PPP people will get some crumbs.

Priscilla Chileshe: Actually, we have a very good example of how this works from the past. The copper mining companies. They make sure miners' families are busy. They had youth training programs, women's clubs for miners' wives. But they have no possibilities to move forward with their lives. They have no possibilities for emancipation. If a miner loses a job, his family is worse off than people in rural areas. So this is really only window dressing. And there are many other examples of these private initiatives for the poor. Why should it be different this time? The interest of the private companies is their profit, what they can get for themselves. This is our experience.

Emily Joy Sikazwe: And again, these concepts are coming from the USA and Europe, the Bretton Woods institutions. They impose them on us, and our governments implement them. I don't need to be an economist to understand that is a bad premise. How can it work? This is the way these companies operate. How can our grand/parents in the village negotiate with these companies? We can see through them.

Zuzana Uhde: This leads us to future priorities. What do you think should be the priorities both at national and global level for social development and how should they be articulated in order to eliminate poverty?

Emily Joy Sikazwe: I think for Zambia the priority is to have a new constitution. Once the new constitution is in place, the goal is going to be to make it popular. Most of our problems stem from the fact that the governance system is not clear; too much power is vested in individuals. That is the legacy of the colonial system. I think this is the starting point. Since 1964 the women's movement has been demanding a new constitution that would give women equal rights. And we want to have social and economic rights that protect the poor.

There are other points which we think need to be addressed at the international level. The EU and USA are pushing how we should govern ourselves. But the goal of the UN is to help all our governments to govern properly. It seems to me that those who have big money have more power. I don't think that local consultations on the post-2015 agenda are seriously taking place. Those who are preparing the post-2015 agenda are still using the same old approach. They are not really hearing what people are saying. And we think that should change.

We also need to talk about land issues. Land is being grabbed in Zambia by Europeans, Americans, and Chinese at the expense of our people. In Zambia only 6% of the land belongs to the government, the rest of the land belongs to people. Nobody should sell it. It belongs to our ancestors, to people living today and to those who are unborn yet. That land is priceless. Today the land is given away to big companies at the expense of women, at the expense of youth and everybody else. If there's going to be a war in Africa, it is going to be over the land. This is an issue that we seriously need to address.

Josephine Bwalya Muchelemba: Let me go back to the post-2015 agenda. I think it needs to be centred on citizen-led development. I think we will need to find a way to protect people at all levels, from other individuals, from their own government and from actors in the international and transnational arena who collide with them. This issue of land is just one example. The challenge is governance. Too much power is vested in authorities. We need to find a way in which people can make demands.

The globalization opens other issues. For example, fair terms of trade. We would not need foreign aid if there were fair terms of trade. Africa is not a poor continent. Zambia is a rich country. We must be able to use our resources for the benefit of all Zambians. This should be the goal for the post-2015 agenda. On a personal level I ask myself why I must write an essay just to get a visa to Great Britain. I don't even want to spend a week there. When they come here it is all easy.

Priscilla Chileshe: I think Africa is crying for leadership that is not self-interested but centred on the interests of people. This is what is lacking. We want leaders who have passion for the development of their own people, for the development of their land.

For me, gender equality is the priority in the post-2015 agenda. Women make up more than 51% of this country's population. And if we are serious about the development of Zambia, it must be about gender equality. We need to unlock the potential that rests in women, they are held back.

Zuzana Uhde: What do you think communities need for developing their capacities for living dignified life and for their social development?

Emily Joy Sikazwe: As we said, it needs to be a people-centred development, which means that people have to know what is happening, why it is happening and what they can do about it by themselves. What will be the effects on their lives. They have their rich experience, they know their environment, they know their land. I think we need to build their capacity to exploit the assets they already have. They can tell you the rainfall pattern has changed so we need to plant at this time and not another. We are disempowering them because we think we know it all and they don't. So our approach should be to start from where they are to build their capacity to be more resilient. If they need the training, we give them the necessary training. But we need to listen to them.

Priscilla Chileshe: I completely agree. People have the answers. Our role is only to steer them. To help them realise what they already have. They have a lot of experience. For me number one is to help them build their resilience. We can provide information, help to build capacities and just sit and see how well they're doing and see how their own piece fits into the puzzle.

Emily Joy Sikazwe: People can do informed choices if they have enough information. We taught them that working together is better than to work isolated. And they did. And it works. They are working in solidarity among themselves because they understand the issues, they form cooperatives and clubs. If you went to any area where these associations work and ask them what their basic rights are, they talk about water, health, education, food, security, shelter. And if you ask them what they want to see in the constitution, they will mention the same things. The government should put this in the legal language and put it in the constitution. They can tell that their children are walking 10 kilometres to school, barefoot on a hungry stomach and that's why their capacity to absorb what the teacher is saying is very limited. They understand that. They see that women in labour are put on a sledge. There is no road, there is no car,

there's no bicycle. When the labour is difficult, they cannot handle it in the village. They're pulling her on a sledge for 60 kilometres and she dies on the way. So they understand that. How can one say they don't understand the right to healthcare or the right to education?

Diana Ngula: You need to give people information, you need to show them the structure in which they can participate when it comes to the budget or their social and economic rights and they can begin to advocate for themselves. We need to mediate the discussion between communities and public service providers. They ask why our children drink water from a fish pond at school. Why is there no borehole? And we see that after that the borehole is done. They ask why there is only one bed in the maternity ward in the rural hospital. Women are dying on the way and if they make it to the hospital they could not be admitted because there was no available bed. We saw the maternity ward was expanded to accommodate more than 10 women now. Once you give people information and you facilitate a platform where they can ask questions why certain things are going the way they are, then they are able to engage. But when they don't know that they can question something, nothing will happen. Service providers know what is needed but only after you follow them and ask them where the money is, you begin to see the results.

Tomáš Tožička: Emily mentioned cooperatives as a good way of engaging people. How is it with cooperative development and support in Zambia?

Emily Joy Sikazwe: I think cooperatives are the best way. Woman in most places organize clubs and other groups. Those are, in fact, cooperatives. Some of them are registered, others not. These are seed growing cooperatives, cargo cooperatives, and other. In Zambia villages are far from each other, information doesn't flow very much, people are isolated. Government structures do not reach remote rural communities. People need cooperation to survive. If they work together, they have more muscle, they have more information that they can share and generate new ideas. The cooperatives work very well. Africans work in a cooperative world and we must build on this culture to make sure that people develop socially and economically together.

There is a strong history of cooperatives in our country. But with the change in government in 1991 and the shift to economic liberalization, the new government killed the cooperatives. They used to be strong, now they are weak. The Eastern province cooperative unions, the Southern province cooperative unions and also the Central province cooperative unions were the biggest and they had a political voice also at the international level, such as the UNEP Convention.

Priscilla Chileshe: It is true; we had a long history of cooperatives movement in this country. And we also found

that there is a space for women, women are founding women's clubs. However, the state support for farmers in the form of fertilizer goes through cooperatives. But only through registered cooperatives. A lot of women then don't have access to it. This is what we need to change. Women's clubs have to have access to farmer input support. Some studies we did in the Eastern province and the Southern province show women were excluded or have traditional roles as secretaries. We also need to address the traditional mindset that men always need to have a higher position. We have some cooperatives benefit but one group is disadvantaged. Zambian women and men should equally benefit from the resources of the country.

Zuzana Uhde: Do you think the concept of ubuntu can be an inspiring way of development which is not enforced from outside but comes from within.

Priscilla Chileshe: That has been the bedrock of the African way of life. It means "I'm because we are". This idea has always been there and Kenneth Kaunda (the first president of Zambia) in his own way really developed this into humanism. We all protect each other.

Emily Joy Sikazwe: Ubuntu means social protection. If I die today, there is always someone to protect my children. No orphanages. Traditionally there is a concept of killing the selfishness inside. And also it is built on the fact that we all have something to give. You must be concerned about what's happening around you and take care not only about your family but also about other people around. It is an important concept but it's weakening. However, it is not completely gone.

Priscilla Chileshe: In Church communities, there is help with funerals, for the sick, the poor, the orphans. This is the cooperative spirit where you learn to care for each other. This is something which we can build on. Not economic but social cooperative. The church is run basically by women, they do all these things and the priest supports them. But something went wrong. Practically people are overburdened and they cannot help each other. If you are a widow with ten children you cannot help your sister. But this is individualistic and this is where corruption and indifference come from because you focus on yourself, what you can get at the expense of others, and you don't hear somebody is crying for help. We have learned these vices but we can unlearn them.

Josephine Bwalya Muchelemba: Ubuntu is our way of life. This is the way we do it. Children used to call their mother's sister mother. So if their mother dies, they have more mothers and fathers. But it is changing. The concept of ubuntu is known in the international arena because of Mandela.

Zuzana Uhde, Tomáš Tožička

Notes

1 *The Paris Declaration on Aid Effectiveness*. 2005. Available from <http://www.oecd.org/dac/effectiveness/34428351.pdf>

2 United Nations Economic Commission for Africa. 1990. *African alternative framework to structural adjustment programmes for socio-economic recovery and transformation (AAF-SAP)*. Addis Ababa: UN. Available from <http://repository.uneca.org/handle/10855/5670>

© Zuzana Uhde a kol., 2015

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Emily Joy Sikazwe worked as a director of Women for Change which was founded in Zambia in 1992. She focuses on gender equality and development of rural communities.

Priscilla Chileshe is a director of Zambia Association for Research and Development founded in 1985.

Diana Ngula works at Civil Society for Poverty Reduction, an umbrella organization uniting over 70 civil society organisations founded in 2000.

Juliet Kalaluka works at Society for Women with AIDS in Zambia which was founded in 1989.

Josephine Bwalya Muchelemba worked as a government civil servant in Zambia, focusing on development and planning.

Zuzana Uhde is a sociologist at the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences.

Tomáš Tožička works at Educon, a member organization of the international network Global Call to Action Against Poverty (GCAP).

DOKDY JE MOŽNÉ FERTILIZOVAT ŽENU? PARLAMENTNÍ DEBATA O ZÁKONNÉ ÚPRAVĚ ASISTOVANÉ REPRODUKCE¹ / LENKA SLEPIČKOVÁ

Until What Age Can a Woman Be Fertilized? A Debate on the Legislative Regulation of Assisted Reproduction in the Czech Parliament

Abstract: Assisted reproduction has shifted from being an experimental technique to becoming a part of mainstream reproduction medicine. It has become a common and increasingly prevalent method of procreation in the 21st century. The boundaries of what is and is not normal in reproduction (and therefore desired, in the foucauldian sense) are not determined by what is medically possible; rather, they are bound by the legislation, public demand, and ethical and religious norms. Effort to redefine the boundaries determined by the legislation governing assisted reproduction occurred in the Czech Republic between 2008 and 2011. This effort was part of the so-called reformation package, which also included the Act on specific medical services. The Act regulates the conditions under which assisted reproduction is available. One issue that turned out to be controversial was the age barriers for women receiving assisted reproduction. Age barriers together with the issue of availability of assisted reproduction for women without a partner had not been previously clearly defined in the legislation. The main purpose of the paper is to analyse the discussions that occurred in the Parliament when the Act was debated. The paper will focus particularly on the three following issues: how was nature and normality discussed in the context of assisted reproduction; how were these topics related to nature and to society; and how does the adopted Act reflect on the position of a woman as an actor of reproduction.

Key words: assisted reproduction, legislative gatekeeping in assisted reproduction, age norms for assisted reproduction, parliamentary debate analysis

Slepičková, Lenka. 2015. „Dokdy je možné fertilizovat ženu? Parlamentní debata o zákonné úpravě asistované reprodukce.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 60–72, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.221>

Na počátku 21. století se z asistované reprodukce jako experimentální (a potenciálně riskantní) techniky stává stále běžnější a normální součástí mainstreamu reprodukční medicíny. Právo na léčbu asistovanou reprodukcí je považováno za součást reprodukčních práv. Asistovaná reprodukce však není ryze technickým řešením léčby neplodnosti, ale má významné implikace sociální, etické i právní. Nastoluje nové typy vztahů příbuzenství, mateřství a otcovství (Russo, Denious 2005), má revoluční potenciál pro naše chápání toho, co je a co není v reprodukci přirozené a normální, a jak se k sobě vztahuje příroda a kultura (Lie 2002). Techniky léčby neplodnosti také otevírají otázku po zásluhách – otázku, kdo a na čí náklady jich má právo využít. Sepětí asistované reprodukce s vědeckým pokrokem a nákladnými technologiemi, stejně jako její revoluční potenciál ve vztahu k příbuzenství, partnerství a rodičovství, vede ke snahám o její regulaci, na které se podílejí různé instituce a aktéři.

Mantinely toho, co je a co není v reprodukci a léčbě neplodnosti žádoucí a legitimní, tedy nenastavuje jen medicínská praxe a její možnosti, ale i zákony, etická nebo náboženská pravidla, pravidla pojišťoven pro úhradu jednotlivých procedur, ale i regule a praxe klinik, které se touto léčbou zabývají. S reprodukcí pomocí umělého oplodnění a jiných ART technik souvisejí nové hierarchie a nové podoby vyloučení, asistovaná reprodukce vytváří stratifikovanou

reprodukcí (Colen 1995), neboť ne všichni k ní mají stejný přístup. Mimo hranice toho, co je považováno za normální, a tedy žádoucí napodobit technikami umělého oplodnění, se dostávají různé definované kategorie technik, ale také pacientek a pacientů usilujících o rodičovství – ať už kvůli svému věku, partnerskému statusu nebo sexuální orientaci. Ti přitom své úsilí o rodičovství často vnímají právě jako snahu o to, být normálními a plnohodnotnými členy společnosti (Sandelowski, Holditch-Davis, Harris 1990).

Nerovný přístup k léčbě neplodnosti a především skutečnost, že bariéry v přístupu nejsou rovnoměrně distribuovány napříč sociální strukturou, ale limitují zejména určité typy pacientů (Beckman, Harvey 2005; Bell 2014), jsou sociálními vědci a vědkyněmi kritizovány jako diskriminující a udržující medicínskou a státní moc nad reprodukcí obyvatel. Autoři a autorky upozorňují na diskrepance v nastavování a zdůvodňování limitů v přístupu k léčbě. Tematizují také skutečnost, že hlavním motivem těchto limitů není proklamované racionální využití veřejných zdrojů, ale především ochrana dominantních společenských hodnot, zejména „posvátnosti“ početí v rámci heterosexuálního manželského páru a ideálu nukleární rodiny jako nejlepšího prostředí pro výchovu dítěte (deLacey 1998; Paulson, Sauer 1994; Bryld 2001; Fenton 2006; Banh, Havemann, Phelps 2010).

V České republice je asistovaná reprodukce rychle se rozvíjejícím medicínským oborem² s dlouhou tradicí.³ Coby země s poměrně liberální legislativou a zároveň kvalitní a relativně levnou péčí je Česká republika oblíbeným cílem tzv. reprodukční turistiky (Whittaker, Speier 2010).⁴ Páry ze zahraničí vyhledávají především léčbu s použitím darovaných vajíček⁵, protože na rozdíl od České republiky nejsou procedury využívající buněk dárčů v jiných evropských zemích (např. v Itálii) legální, případně k nim nejsou snadno dostupné dárkyně.

V průběhu let 2008–2011 se v České republice projeví pokusy o redefinici legislativně stanovených hranic asistované reprodukce a o ustavení regulace některých dosud neregulovaných situací, a to prostřednictvím zákona o specifických zdravotních službách. Tento zákon, který byl součástí tzv. reformního balíčku zákonů o zdravotnictví, mimo jiné upravuje podmínky provádění výkonů asistované reprodukce.⁶ Nejdiskutovanějšími v souvislosti s návrhem zákona byla ve vztahu k asistované reprodukci dvě témata: zpřístupnění asistované reprodukce i pro ženy bez partnera (které bylo součástí prvního věcného záměru zákona z roku 2008) a stanovení maximální věkové hranice pro provádění umělého oplodnění, která do té doby zákonem určena nebyla.

Tento text se soustředí na analýzu debaty v Poslanecké sněmovně a Senátu Parlamentu ČR, tak jak probíhala v rámci tří čtení návrhu zákona v Poslanecké sněmovně a jednoho projednávání v Senátu v roce 2011. Zde opakovaně vyvolal diskusi návrh Ministerstva zdravotnictví na stanovení věkové hranice žen pro asistovanou reprodukci na 55 let (jako je tomu v USA). Diskutovalo se mj. o přirozenosti mateřství matek ve vyšším věku, o přirozeném řádu reprodukce a o snaze zákonodárců nezavádět do legislativního pořádku nic, co je „nenormální“ a „proti přírodě“. Nejvyšší věková hranice pro provedení asistované reprodukce byla nakonec stanovena na 49 let věku ženy. Pro umělé oplodnění hrazené pojišťovny platí i nadále věková hranice 39 let a asistovaná reprodukce byla znovu definována jako zdravotnická služba určená výhradně párům složeným z muže a ženy. Zákon byl vyhlášen 8. 12. 2011 ve Sbírce zákonů v částce 131 pod číslem 373/2011 Sb.⁷

Analýza této debaty neusiluje o to, sledovat konkrétní posuny věkových norem nebo analyzovat jednotlivé stranické pozice, které by mohly stát v pozadí debaty vyslovovaných názorů. Liberální i konzervativní postoje k asistované reprodukci, jak dále uvidíme v analýze, se ne vždy překrývají s ideologickými východisky reprezentovaných politických stran. Poslanci nebo senátoři zastupující stejné politické uskupení mnohdy razí velmi odlišné názory a ve svých argumentacích odkazují spíše než k politickým zásadám a principům ke svému přesvědčení či osobním zkušenostem. Analýza se tedy soustředí především na způsoby argumentace, které jsou s vyslovovanými názory a postoji spojené. Zaměří se zejména na to, jakými způsoby je v diskusi k reprodukci vztahována příroda a přirozenost a jakým způsobem je v diskusi prezentována žena coby aktérka re-

produkce. Reprodukce je tím, co výrazně reguluje ženskou životní zkušenost, přičemž nejde jen o regulaci v rámci binárních kategorií (neprodukující se versus reprodukující se žena), ale i v rámci dalších norem a regulací, formálních či neformálních, které oddělují správné a nesprávné formy reprodukce a které jsou odrazem procesu, který v 19. století spoutal sexualitu (především ženskou) do rámce heterosexuální reprodukce a pod dohled medicíny a regulujících mechanismů společnosti (Foucault 1999; v současném českém prostředí např. Hašková, Zamykalová 2006). Legislativní vymezení věku pro přístup k asistované reprodukci a debata o něm je ukázkou toho, jak vzniká a je legitimizován určitý typ omezení reprodukce, který marginalizuje, nebo přímo patologizuje životní zkušenost konkrétní kategorie žen.

Jak ukazují analýzy podobných politických debat například z Velké Británie a Itálie (Fenton 2006) či Polska (Radkowska-Walkowicz 2014), jen málokdy se v diskusi jedná jen o reprodukční technologie. Toto téma je často prostředkem v rámci snahy politických aktérů stanovit národní „morální kód“ (Mayer 2000: 3 in Radkowska-Walkowicz 2014), národní identitu nebo vzorce správného genderového jednání (Radkowska-Walkowicz 2014). Diskuse o asistované reprodukci a jejích věkových hranicích je dokladem toho, že reprodukce jen zdánlivě patří výhradně do intimní sféry oblasti rodiny a partnerských vztahů. Naopak, stává se objektem výsostně politických bojů (Gal, Klugman 2000).

Povaha analytického materiálu a práce s ním

Analytický materiál tvořily stenografické přepisy jednání v Poslanecké sněmovně a parlamentu, které jsou dostupné na parlamentních webových stránkách. Jednalo se o přepisy ze čtyř jednání, tři v Poslanecké sněmovně a jednoho v Senátu. Během prvního čtení daného zákona v Poslanecké sněmovně (12. 7. 2011) se debata na věkové limity příliš nesoustředila.⁸ Jednalo se především o zákonu a motivech jeho předložení ze strany ministra (a odporu vůči němu ze strany opozice) obecněji. Během následujících dvou poslaneckých (30. 8. 2011 a 7. 9. 2011) a jednoho senátního čtení byla debata na asistovanou reprodukci zaměřena více – věkový limit byl, spolu s úpravou pravidel pro sterilizaci a anonymního dárcovství, uváděn jako kontroverzní součást zákona nejčastěji. Před schválením zákona v Poslanecké sněmovně, tedy při třetím čtení, bylo podáno několik pozměňovacích návrhů týkajících se věkového limitu: jediný návrh na zvýšení tohoto věku, konkrétně na 56 let, zvažoval podat poslanec Boris Šťastný (ODS), ale nakonec svůj návrh stáhl a nebylo o něm hlasováno. Jaroslav Plachý (ODS) navrhoval snížení limitu na 49 let a poslankyně Chalánková (TOP 09) a poslanec Antonín (ČSSD) na 49 let. V Senátu preferoval hranici 45 let senátor Jiří Čunek (KDU-ČSL) s tím, že tento návrh nepodá, protože předpokládá, že zákon schválen nebude.⁹ Senát skutečně zákon zamítl (přičemž důvody zamítnutí nejsou v oficiálních dokumentech obsaženy), ale Poslanecká sněmovna setrvala na původním návrhu zákona a 6. 11. 2011 jej schválila.

Postihnout komplexnější obraz mapující situaci kolem projednávání zákona nebo význam jeho analyzovaného aspektu, tedy věkových limitů asistované reprodukce, je obtížné, jsme-li odkázáni jen na retrospektivní pohled a na všeobecně dostupné zdroje. Dá se předpokládat, že spíše než v Poslanecké sněmovně či Senátu probíhá významná část jednání o zákonech ve vládních výborech, případně zcela mimo oficiální fórum. Není ani možné získat obraz o atmosféře či o přítomnosti nebo zapojení jednotlivých poslanců kromě toho, co nám tyto záznamy sdělují. To ale nemusí umenšovat význam oficiálních a veřejně dostupných záznamů, právě naopak, neboť ty poskytují voličům jediný přístupný a trvalý doklad o tom, jakým způsobem zákonodárny proces probíhal a jaký typ argumentace je na takto veřejném fóru obvyklý.¹⁰

Po zúžení záznamů na jednání, která se týkala konkrétních věkových limitů, zbylo pro detailnější analýzu 30 normostran stenografického zápisu. Analýza probíhala v souladu s induktivní logikou, tedy postupně, v průběhu opakovaného čtení, fragmentarizace a redukce dat a jejich již interpretačně zaměřeného opětovného propojování a hledání významových vzorců se zaměřovala na nejvýznamnější témata. Nešlo přitom čistě jen o obsahovou složku, ale také o způsoby vedení argumentace a prezentace jednotlivých stanovisek.

Co předcházelo projednávání zákona v Parlamentu ČR

S přípravou zákonů, které byly prezentovány jako tzv. reformní, začal v době svého působení na Ministerstvu zdravotnictví od roku 2007 ministr Tomáš Julínek (ODS). Tyto zákony byly součástí tzv. balíčku reformních zákonů.¹¹ Nově například stanovují, co je a co není v lékařské péči standardní péče nebo stanovují limit pro dojezd záchranné služby. K reformě, reprezentované tímto souborem zákonů, uvedl ministr ve svém tiskovém prohlášení v červnu roku 2008: „Za reformou si stojím. Je poctivě odpracovaná týmem špičkových expertů. Je zaměřena na budoucnost a vymaňuje je české zdravotnictví z bludů minulosti. Je moderní a plně v souladu s evropským vývojem v oblasti veřejného zdravotního pojištění. Posiluje současnou míru solidarity. V jejím středu stojí svobodně se rozhodující pacient (...).“ (Ministerstvo zdravotnictví 2008) Ministr Leoš Heger (TOP 09), který výše uvedené zákony dovedl před projednávání v Parlamentu ČR, také zdůrazňuje pokrokovost nových zákonů a práva pacienta. K zákonu o specifických zdravotních službách uvádí ve všech oficiálních materiálech konkrétně toto: „Řeší problematiku eticky složitých oblastí medicíny, modernizuje legislativu v odvětvích, která prošla výraznými změnami, klade důraz na osobnostní integritu a důstojnost pacienta.“ (Informační centrum vlády 2015).

V období předcházejícím projednávání zákona ve sněmovně se do debaty o podobě zákona stanovujícího mimo jiné to, kdo může být léčen prostřednictvím asistované reprodukce, zapojila řada aktérů, kromě politiků také církevní organizace nebo novináři a publicisté. Diskusi vzbudil

především návrh zpřístupnění asistované reprodukce pro single ženy. Ostré reakce vyvolal komentář vedoucího zahraniční rubriky MfDNES Teodora Marjanoviče s titulkem „Jen zůstaň na ocet, dítě ti zařídí Julínek“, v němž návrh zákona označuje za „zrůdnost“ (Marjanovič 2007). Na svém blogu na něj kriticky reagovala současná ministryně práce a sociálních věcí za ČSSD Michaela Marksová-Tominová, která se naopak vyjádřila pro tento návrh (Marksová-Tominová 2007). Pro právo svobodných žen na umělé oplodnění se rovněž v této době opakovaně v různých vyjádřeních a rozhovorech vyslovil Radim Uzel (Uzel 2010). Co se týče jiných ustanovení, která zákon oslavuje, mediální diskuse nebyla tak živá.

Nakonec byl tento bod ze zákona vyjmut. Ministr Tomáš Julínek (ODS) upustil od svého úmyslu zpřístupnit asistovanou reprodukci svobodným ženám, jak informují média, na nátlak lidoveckých poslanců a České biskupské konference (Novinky, ČTK, Právo 2008). Lidovečtí politici tímto krokem podmiňovali podporu zákona při hlasování ve vládě (tam byl balíček zákonů schválen 9. 4. 2008).¹²

Kontroverzi, spojované s umělým oplodněním pro osamělé (či lesbické) ženy, se ministerstvo snažilo bránit mimo jiné důrazem na nutnou existenci zdravotních důvodů pro podstoupení zákroku. Mluvčí ministerstva, Tomáš Cikrt, v televizní reportáži k nesouhlasu církve s plány na zpřístupnění asistované reprodukce i samostatným ženám, uvedl: „Rozhodně to není zákon, který by umožňoval výrobu dětí jako na běžícím pásu třeba pro lesbické páry.“ (Česká televize, Události, 3. 4. 2008). Ministerstvo svůj úmysl zpřístupnit asistovanou reprodukci také svobodným ženám prezentovalo jako zrovnoprávnění pacientů: „Bude daná přesná definice zdravotní služby, která odstraňuje zdravotní problém. Nárok na tuto službu mají všichni. A neplodnost je zdravotní problém,“ uvedl mluvčí ministerstva, Tomáš Cikrt, ve svém vyjádření pro Deník (Deník 2007). Opět se zde objevuje diskurs „medicínské indikace“, který má být prevencí vůči kritice související s kontroverzním zpřístupněním asistované reprodukce i pro ženy bez heterosexuálního partnera. Zdůraznění „medicínské“, tedy léčebné role asistované reprodukce ji chrání před stigmatem experimentální procedury, která se může v rukou nezodpovědných vědců zvrátit v nástroj produkující patologie a rozšiřující deviace. Svou snahu liberalizovat zákon tak ministerstvo (explicitně) nespojovalo s právy pacientek bez rozdílu sexuální orientace nebo vztahové situace na to, aby mohly využít asistovanou reprodukci.

Oba tábory odpůrců zpřístupnění asistované reprodukce single ženám argumentovaly právem dítěte na to, znát své rodiče. V prohlášení České biskupské konference, shrnujícím výhrady vůči zákonu, se uvádí, že: „Přijetí této úpravy by zásadně vyloučilo možnost otce podílet se na výchově dítěte. Navrhované řešení je zároveň v rozporu s úsilím o podporu existence úplné rodiny. Optimální předpoklad pro zdárný vývoj dítěte je totiž život s biologickými rodiči“ (Česká biskupská konference 2008). Tyto argumenty zdů-

razňují právo dítěte, a to na úplnou rodinu a na život s biologickými rodiči. Jedná se přitom o dvě odlišné skutečnosti, neboť vyloučení biologického otce (či matky nebo obou) z možnosti podílet se na výchově dítěte je součástí pomyslného kontraktu s dárci a příjemci u všech procedur využívajících dárcovských spermií, vajíček nebo embryí. Důraz na roli otce a úplnou rodinu je snahou o reprodukci ideálu nukleární rodiny, se kterým se jeví asistovaná reprodukce pro svobodné ženy v rozporu a který je stavěn nad práva individuálních žen – příjemkyň léčby.

Verze zákona projednávaná parlamentem roku 2011 a předložená tehdejším ministrem zdravotnictvím Leošem Hegerem (TOP 09) už záměr zpřístupnit léčbu ženám mimo heterosexuální pár neobsahovala. Pozornost vzbudil především záměr stanovit horní věkový limit pro možnost podstoupit asistovanou reprodukci (dříve nic takového zákon nestanovoval). Součástí první verze návrhu zákona byl limit 55 let „za předpokladu přirozené plodnosti ženy“. Za přirozenou plodnost zde nebyla považována existence oplodněnischopných gamet v těle ženy (od vyššího věku žen už je možné IVF efektivně provádět jen s dárcovskými oocyty), ale schopnost ženského těla donosit plod.

Bariéry v přístupu k asistované reprodukci a jejich legitimizace

Specifičnost diagnózy neplodnosti a její léčby dává velký prostor pro neklinické a spíše sociálně než medicínsky zdůvodněné rozhodování ohledně kategorií pacientů, jimž bude léčba poskytnuta. Reprodukční technologie a jejich fungování totiž nesedí jednoduše do pozitivistického medicínského paradigmatu. Příčiny neplodnosti léčba obvykle nemění, ale obchází je, a jasná kauzální spojitost mezi klinicky definovanou poruchou plodnosti a způsobem jejího řešení v léčbě často chybí (Smajdor 2011). Prostřednictvím asistované reprodukce jsou „lčeny“ například i páry, u nichž se žádná příčina neplodnosti nenašla. Samotná lékařská definice neplodnosti coby neúspěchu v početí po 12 měsících pravidelného sexuálního styku je založena na absenci těhotenství jako následku heterosexuálního chování spíše než na popisu fyzických příčin neplodnosti (deLacey 1998).

Bariéry přístupu k asistované reprodukci fungují na několika úrovních a mají formální i neformální podobu. V první řadě se jedná o bariéry vycházející z právní úpravy této léčby (jedná se o tzv. legislativní gatekeeping). Zákon upravuje, které procedury (případně pro koho) jsou dostupné, a zákaz nebo nezahrnutí některých procedur do legislativy (v ČR například absence právní úpravy náhradního mateřství) tedy znamená omezení přístupu k nim. Další bariéry jsou vytvářeny pravidly zdravotních pojišťoven pro úhradu některých procedur. Léčba neplodnosti pomocí asistované reprodukce je nákladná a pro mnohé není bez úhrady pojišťovnou dostupná. Cena asistované reprodukce je tedy dalším faktorem, který brání v přístupu k ní (tzv. ekonomický gatekeeping). Další typ bariér vychází z pravidel a praxe zařízení, která léčbu poskytují. Mohou mít formální podobu

(zařízení stanovují kritéria pro uchazeče o léčbu, například z hlediska věku, diagnózy, psychické nebo fyzické kondice), ale také podobu neformální (lékaři mohou různými způsoby pacientům léčbu zpřístupnit nebo naopak odepřít). Sociální, kulturní a ekonomický kontext je v otázce přístupu k asistované reprodukci klíčový i mimo rámec formálních pravidel. Pro zahájení léčby a pro rozhodování se o jejím průběhu je totiž důležité mít rovněž kapitál v podobě informací. Ne všechny procedury (byť legislativně povolené a praktikované) mohou navíc být pro individuální klienty nebo pro společnost akceptovatelné či zproštěné stigma (Beckman, Harvey 2005).

Bariéry v přístupu k asistované reprodukci jsou legitimizovány různými argumenty (de Wert 1998). V případě regulací ze strany zdravotní pojišťovny se jedná o argument omezených zdrojů a sledování efektivity léčby (úhrada je tak často limitovaná věkem ženy, neboť ten tvoří důležitý faktor pro úspěšnost léčby). V případě omezení přístupu k asistované reprodukci určitým typům pacientů (ať už se jedná o homosexuální páry, single ženy nebo páry neprojevující dostatečnou fyzickou či mentální kondici nebo způsobilost k rodičovství) se argumentuje především zájmem nenarozeného dítěte nebo absencí medicínské příčiny neplodnosti (jako je tomu například u single žen). Využití medicíny pro jiné cíle než léčbu zdravotních problémů, například pro naplňování individuálních tužeb a aspirací, což jsou motivy, které jsou některým pacientům klinik pro léčbu neplodnosti připisovány, je vnímáno jako nepatřičné (Fischer, Sommerville 1998). Důležitým motivem pro odepření přístupu k asistované reprodukci určitým kategoriím žadatelů je „rizikovitost“ této léčby. Ta má dvě roviny, rovinu sociální, kdy se rizika vztahují k možné reprodukci rodinných modelů, které jsou vnímány jako nežádoucí nebo deviantní, a rovinu zdravotní, kdy se přihlíží k rizikům zdravotních komplikací pro matku či dítě (de Wert 1998). Odkaz na zájem dítěte vstupuje do argumentace podporující limity v přístupu k léčbě také v souvislosti s rizikem jeho předčasného osiření v případě, že se narodí starším rodičům (de Wert 1998; Banh, Havemann, Phelps 2010).

Argumenty o nutnosti medicínské indikace k léčbě, které používají odpůrci léčby pro homosexuální páry nebo single ženy, jsou problematické, protože i v léčbě heterosexuálních párů se sociální a medicínské příčiny léčby kombinují (deLacey 1998). Podle údajů o polovičním podílu mužských příčin neplodnosti na neplodnosti páru tvoří polovinu pacientek klinik asistované reprodukce plodné ženy, které léčbu podstupují kvůli diagnóze partnera. K léčbě mají oficiální přístup rovněž páry, které jsou plodné, ale jsou nositeli genetických nemocí, nebo páry, které trpí sexuálními poruchami, jež početí znemožňují (deLacey 1998).

Fenomén reprodukční turistiky jako reakce na legislativní či finanční omezení léčby v rámci jednotlivých států vede k dalšímu typu debat o omezení přístupu k asistované reprodukci, konkrétně k debatám o tom, zda je různé nastavení podmínek v blízkých, či dokonce sousedních zemích

nebo v zemích EU vůbec legitimní. Reprodukční turistika je také spojována s komercializací medicíny a s novými typy nerovností ve zdraví – jen pacienti vlastníci ekonomický a sociální kapitál dostatečný pro vycestování do zahraničí za léčbou se mohou „vykoupit“ z omezení, které jim nastavuje domovská země (Blyth, Farrand 2005).

Kdo, komu, co a proč stanovuje?

Vymezení debaty a jejích účastníků

Návrh zákona prezentovalo ministerstvo zákonodárcům při jeho projednávání v Poslanecké sněmovně a později v Senátu jako ustanovení, které chce řešit společenské souvislosti medicínské praxe. Z hlediska medicínského nebo technického se podle ministra v případě „umělé fertilizace“, jak toto téma označuje, jedná o problém, který je „dávno vyřešený“. Perspektiva zdravotnictví je podle jeho názoru nutně omezená a projednávání zákona v parlamentu reprezentuje „celospolečenskou diskusi.“ Medicínská praxe se totiž neustále vyvíjí a dochází k některým „absurditám“, které „jsou na hranici etiky a společenských diskusí“. Původní návrh věkového limitu (55 let) podle ministra zdravotnictví reprezentuje právě čistě medicínskou perspektivu – jedná se o věk, do kdy lze podle odborníků s velkou pravděpodobností donosit plod bez rizika pro zdraví matky nebo zdraví dítěte. Nicméně, jak uvedl ministr při představení zákona v Poslanecké sněmovně, „obecně se nepokládá za rozumné, aby byly oplodňovány umělým oplodněním ženy staršího věku“. Tento výrok naznačuje pozici, která ve stanovisku politické reprezentace k asistované reprodukci, jak uvidíme dále, převládá. Jedná se o vnímání ženy coby pasivní (a sociálně izolované) příjemkyně lékařských intervencí, neschopné nahlédnout na dopady vlastních rozhodnutí, včetně rozhodnutí o mateřství.

Zároveň „není žádným tajemstvím“, jak uvedl při své prezentaci zákona v parlamentu ministr, že existuje i komerční zájem na „této službě“ ze strany lékařských institucí. Proto „nelze naslouchat jenom lékařům, ale je třeba naslouchat celé společnosti.“ K podezření z neetičnosti jednání vědců schopných experimentovat s lidským materiálem a narušovat tak normalitu společnosti, což je klasický argument zdůvodňující nutnost regulovat vědecký pokrok politikou (Bryld 2001), tak vyjádření ministra přidává další argument. Poukázání na snahy lékařů využít medicínu ke komerčnímu zisku má přispět k ostrážitosti před výroky a jednáním lékařů. Lékaři jsou ministerským úvodem, ale také v rámci následující diskuse, prezentováni jako nebezpeční a nezodpovědní obchodníci, kteří nectí etiku. Politici jsou na druhé straně těmi, kdo mohou – coby reprezentanti společenské diskuse – jejich jednání nastolit pravidla a tím zabránit potenciálním nebezpečím.

Také poslanci vystupující v debatě zdůrazňují „etickou spornost“ otázek řešených zákonem a nutnost nastolení pravidel, která budou vyjadřovat společenský konsensus a zahrnovat sociální rizika asistované reprodukce. Tím, kdo má tuto „společenskou debatu“ nebo „celospolečenskou

diskusi“ reprezentovat, jsou podle zákonodárců odborníci – poslanci, ministerští úředníci, právníci nebo vědci (tedy převážně muži, kteří dominují na všech výše uvedených pozicích), jak vyplynulo například z dotazu senátora Vladimíra Drymly (ČSSD) na autora návrhu věkového limitu.

Já bych se chtěl, pane ministře, zeptat (...) kdo navrhoval, jestli to byl poslanec, nebo nějaký ministerský úředník, nebo nějaký vědec, právě tu hranici 49 let, a především hlavně podle jakých kritérií. (Senátor Vladimír Dryml, ČSSD, 12. 10. 2011)

Ministr Heger také zdůvodňuje snahu stanovit horní věkový limit pro žadatelky o asistovanou reprodukci poukazem na to, že ženy o tuto léčbu žádají a stávají se takto matkami, „děje se to tak trochu pod pokličkou (...), ale jsou právníci, kteří říkají, že by to mělo být lépe ošetřeno“. Není to tedy ani tak praxe, která si legislativní úpravu žádá, ale odborníci, kteří považují neregulovatelnost reprodukčních intencí starších žen za nepřijatelnou. Také senátor Čunek poukazuje na nezbytnost regulace toho, co popisuje jako zasahování do přirozených jevů.

Já se domnívám, že kdy je vhodné pro ženu otěhotnět, doposud řešila příroda a nebyl s tím žádný problém. Jakmile člověk přichází a chce nahradit toto svým rozhodnutím, to, co doposud bylo řešeno přirozenou cestou, tak samozřejmě hranice stanovená být musí. (senátor Jiří Čunek, KDU-ČSL, 12. 10. 2011)

Předmětem debaty jsou přitom věkové limity týkající se výhradně žen. Kromě věkového limitu pro dárcovství nefigurují u mužů, jakkoli tvoří polovinu pacientů (tj. osob se sníženou plodností) klinik asistované reprodukce, žádné věkové hranice omezující právo na léčbu, a tedy rodičovství. Zájem či perspektiva žen jsou však v diskusi prezentovány minimálně. „Bezpečností pro ženu“ argumentuje právě ministerstvo při obhajobě stanovování limitu jako takového. Ženy jsou popisovány marginalizujícím způsobem: v debatě převážně figurují jako směšné a pošetilé postavy matek v babičkovském věku, které se „dožadují“, jak uvedla místopředsdkyně Senátu Alena Palečková (ODS), léčby asistovanou reprodukcí hluboko po menopauze.

Reprodukční záměry žen vyššího věku jsou popisovány jako jednání sociálně izolovaných žen. Žádný z mluvčích nezmiňuje partnera žen usilujících o rodičovství, a tedy budoucího otce, nikdo nepopisuje rozhodnutí o rodičovství jako věc páru, jakkoli je asistovaná reprodukce v zákoně definována jako služba poskytovaná výhradně heterosexuálním pářím a žena bez partnera (jakéhokoli věku) na ni proto nemá nárok. Z hlediska poslanců a senátorů je třeba mateřství žen dosažené pomocí asistované reprodukce limitovat z několika důvodů. Kromě toho, že je třeba tyto ženy chránit před zdravotními riziky pozdního mateřství, jak bylo uvedeno výše, také proto, že nejsou schopny dohléd-

nout na následky svého jednání a jsou nositelkami trendů, které jsou označovány jako rizikové nebo společensky nežádoucí.

Příliš nesouhlasím s tím, že některé ženy si berou příklad z biblické Sary, která když měla Izáka, tak jí bylo 80 let, podle Bible. Já si myslím, že tohle je příklad, který hovoří o zázraku. K těmto zázrakům my bychom se asi přibližovat neměli. (senátor Jiří Čunek, KDU-ČSL, 12. 10. 2011)

Sociálním rizikem pozdního mateřství je status „babičky-matky“, který je automaticky přisuzován těm, kdo se stanou matkami ve vyšším věku. „Babička“ pečující coby matka o malé dítě je směšnou postavou (debata o „babičkách“ má často ironizující podtón) a k výchově dítěte se jí nedostává kompetencí, sil, energie ani prostředků. Produkovat babičky-matky je nežádoucí a narušuje to práva dítěte („dítě má právo na maminku, nikoli na babičku“). Jako ikony zkušenosti (či přesněji směšnosti) mateřství ve vyšším věku v debatě figurují události nebo životní etapy dětí, jako je pubertáta, maturitní ples nebo vysokoškolské studium.

Před časem jsme měli ministra Drábka u nás na klubu a ptali jsme se ho, co třeba by měla 60letá zdravotní sestra dělat těch deset let do důchodu, když už neuzvedne stokilového pacienta a nevidí dobře na výpočetní techniku, a bylo nám řečeno, že se rekvatifikuje na něco jiného a najde si jinou práci. A v podstatě jsem tady našel vysvětlení v jednom bodu, kde se píše, že umělé oplodnění lze provést ženě v jejím plodném věku, pokud její věk nepřekročil 55 let. Hle, ona může absolvovat umělé oplodnění a v podstatě může jít na mateřskou místo toho, aby se rekvatifikovala. A pak v 74 doprovodí své dítě na maturitní ples a bude se těšit na jeho další studijní výsledky. (poslanec Pavel Antonín, ČSSD, 12. 7. 2011)

Neumím si představit, jak žena ve věku 70 let vychovává své patnáctileté pubertální individuum. Stejně tak si neumím představit, jak žena ve věku 80 let platí vysokoškolské studium svého potomka. (poslanec Jaroslav Plachý, ODS, 30. 8. 2011)

Matkám, které se v určitém věku automaticky mění v „babičky“, péče o malé dítě nepřísluší – nejsou-li však těmito dětmi vnoučata. Patrně bezdětné žadatelky o asistovanou reprodukci jsou tak paradoxně volány k naplňování věkové adekvátní, tedy prarodičovské role.

Na druhé straně jsou tady názory, že už ten věk okolo 50 let není správný jako věk, kdy by měli lidé rodit děti, nebo ženy rodit děti, ale kdy by se měly starat spíše o svá vnoučata. (ministr zdravotnictví Leoš Heger při vystoupení v Senátu 12. 10. 2011)

Rétorika týkající se kompetencí k rodičovství je opačná, týkají-li se konkrétní věkové limity mužů. To je případ dár-

covství pohlavních buněk, u kterého zákon formuluje věkové limity pro dárce i dárcyně. Zatímco u žen je hranice 35 let týkající se dárcyně neproblematizovaná a „pochopitelná“, mužským (dárcovským) pohlavním buňkám se připisuje blahodárné zrání, související s nabýváním zkušeností. Přestože přínos dárce je ryze biologický a na výchově dítěte se jeho osobnost nepodílí, argumentuje se jeho zralostí a zkušeností, která může eventuálně vyvážit nevýhody související s vyšším věkem:

Nemyslím si, že někteří muži po čtyřicítce už by nebyli vhodnými dárce, naopak, už jsou dostatečně vyvinutí a zkušení, takže mi připadá, že nevím ten důvod ... (senátor Jaroslav Kubera, ODS, 12. 10. 2011)

Podobně se rétorika proměňuje v diskusi o jiném bodě zákona – o možnosti požádat o sterilizaci ve věku od 21 let. V této souvislosti je zdůrazňován společenský zájem, kterým je zajištění fyzické reprodukce obyvatelstva. Zatímco „umělé oplodňování“ babiček je nežádoucí, reprodukce obyvatel jiné věkové kategorie je v zájmu zachování populace vysoce žádoucí a jejímu omezení na základě svobodného rozhodnutí by měli zákonodárci zabránit:

Jsem přesvědčen, že mladý člověk ve věku 21 let nemá žádný objektivní důvod pro dobrovolnou sterilizaci. Myslím si, že vytvářet generaci sterilních v situaci, kdy národ stárne a vymírá, je velmi nezodpovědné. Vyměříme po meči či po přeslici, a to přece nechceme. (poslanec Jaroslav Plachý, ODS, 7. 9. 2011)

Takže v podstatě v jedenadvaceti se pacient může rozhodnout, že nebude plodit žádné potomky, a tím výrazně podpoříme politiku hodně dětí, které by zajišťovaly naši důchodovou reformu. (poslanec Pavel Antonín, ČSSD, 12. 7. 2011)

Apel na „zodpovědnost“ poslanců vůči společnosti nebo na význam jejich vůle (nechceme vymřít po meči či po přeslici) vytváří představu, že ti občané, kteří zvažují sterilizaci, budou, pokud jim v jejich záměru poslanci zvýšením věkového limitu zabrání, přivádět na svět potomky a podílet se tak na odvrácení nepříznivé demografické situace.

Pronatalitní rétorika, která je v českém odborném i mediálním diskursu spojovaná především s hrozbou stárnutí a vymírání populace (Zamykalová 2006), se uplatňuje jen v konkrétním kontextu a nevyklučuje se se snahami výrazně regulovat přístup k asistované reprodukci. Jak upozorňuje L. J. Beckham a S. M. Harvey (2005), právě pronatalitní společnosti jsou paradoxně často nejrestriktivnější, pokud jde o pravidla pro asistovanou reprodukci. R. A. Fenton (2006) připomíná událost z Itálie, kdy zároveň s právní úpravou asistované reprodukce v roce 2004, která zakazuje používání dárcovských buněk v asistované reprodukci a vylučuje tak z přístupu k léčbě neplodnosti širokou kategorii pacientů, vláda vyzvala obyvatele k tomu, aby uplat-

ňovali svůj nárok na finanční bonus při narození druhého a dalšího dítěte.

Hlasy, které zdůrazňují autonomii ženy v rozhodování o mateřství, jsou v celé debatě ojedinělé:

Brát právo rozhodnout se o tom, jestli žena bude nebo nebude matkou i po 49. roce, to bych raději místo zákona nechal na té matce. Ony dobře vědí, jaká ta rizika jsou nebo nejsou. (senátor Vladimír Dryml, ČSSD, 12. 10. 2011)

My přece nemáme žádné právo ženám diktovat, v jakém věku jsou ještě fertillní a v jakém věku ještě nejsou. (poslanec Boris Šťastný, ODS, 30. 8. 2011)

Úvahy o spornosti otcovství ve vyšším věku se v této diskusi, stejně jako ve veřejné či mediální debatě, neobjevují a muži v prarodičovském věku, kteří se stávají otci, nejsou konfrontováni se společenským tabu nebo stigmatem (Zamykalová 2003; Paulson, Sauer 1994; Banh, Havemann, Phelps 2010). Mateřství ve vyšším věku je naproti tomu považováno za společensky nepřijatelné, pošetilé a výrazně rizikové a ohrožující zájmy dítěte. Ikona „babičky“, jak jsou potenciální starší matky pojmenovávány, jen podtrhuje nepatřičnost mateřství ve vyšším věku („babičku“ si lze jen těžko představit jako rodičku a matku malého dítěte) a je ženám automaticky a bez ohledu na jejich rodinnou situaci připisována, jakkoli absurdně v souvislosti s (pravděpodobně) bezdětnými ženami, které prarodiči v biologickém smyslu ani být nemohou. Zatímco pečovatelsví žen v obvyklém věku „babiček“ je považováno za přirozenou součást řady kultur (Paulson, Sauer 1994), včetně naší (děti, které ztratí rodiče, jsou obvykle soudně svěřovány do péče prarodičů), jejich mateřství je považováno za společensky nežádoucí. Reprodukční autonomie, partnerství či individuální situace těchto žen do debaty téměř nevstupuje. Jak upozorňují R. J. Paulson a M. V. Sauer (1994), mnohé žadatelky o asistovanou reprodukci přitom atakují věkové limity mimo jiné proto, že v době, kdy začaly svou neplodnost řešit, neexistoval přístup k takovým formám asistované reprodukce, které by jim k početí mohly pomoci – teoreticky tak mají větší šanci na mateřství než před 20 lety, byť byly v té době mladší (Paulson, Sauer 1994).

Na fyzickou zkušenost s životem ženy ve zralém věku apeluje jeden ze senátorů, když se pozastavuje nad nepřítomností senátorek.

Já jsem očekával aktivnější účast senátorek, které tady bohužel nejsou. Já jsem se jich chtěl zeptat, protože ony jsou ty, na rozdíl od nás trubců, které už stejně za chvíli nebudou ani potřebovat, protože se to naučí, udělat si to samy, ale myslím jsem, že senátorky se vyjádří k tomu, protože jsou to zralé ženy, jaký je ten správný věk, kdy by si ještě přály být uměle oplodněny. Ale protože tu nejsou, tak se jich zeptat nemohu. (senátor Jaroslav Kubera, ODS, 12. 10. 2011)

Hlas senátorek je označen jako cenný (být jen pro daný moment, protože svou aktuální nepřítomností jej ztrácejí nevratně), a to nikoli jako hlas senátorek, odbornic reprezentujících po boku svých mužských kolegů společenskou debatu, ke které vyzýval ministerský apel při představení zákona, ale jako hlas žen majících zkušenost se zralým tělem. Senátor je vyzýván k tomu, aby uvedly, zda by si přály „být uměle oplodněny“, podsouvá jim tedy pasivní pozici tváří v tvář odborníkům, kteří toto oplodňování provádějí. Marginalizování jejich pozice ve výpovědi figuruje v souvislosti s hrozbou emancipovaných žen pro muže – může se stát, že ženy muže nebudou potřebovat, protože se naučí „udělat si to samy“, neboť „trubce“, jak označuje budoucí mužskou roli senátor, už nebudou potřebovat. Biologická reprodukce je v parlamentní debatě vnímána jako téma, které souvisí s mužskou mocí. Její případné zpřístupnění jen ženám je tedy něčím, co z mužů dělá bezmocné a marginalizované („trubce“), a ženám naopak dává moc, která má povahu hrozby. Strach a nervozita politiků snažících se zabránit „šiléným“ vědcům v jejich eticky pochybných experimentech, kterou zmiňuje ve své analýze dánské politické debaty o asistované reprodukci M. Bryld (2001), se v českém parlamentu obrací jak vůči lékařům bažícím po zisku, tak vůči „zralým ženám“, které by si přály stát se matkami v libovolném věku.

Na výzvu senátora Kubery reagovala Soňa Paukrťová.

Já bych k tomu chtěla říci, že to je opravdu velice těžké posoudit. Protože jedna věc je porodit zdravé dítě, a druhá věc je doprovodit dítě do jeho aktivity a dospělosti. A je samozřejmě velký rozdíl mezi ženami. Některé se cítí býti mladé ještě v 70 letech, a některé již dospívají do babičkovského věku, když jim je 61 let. Kdybych měla říci svůj vlastní názor, tak mně připadá těch 49 let, ta hranice stanovená správně. Nebo 50 let. Nikoli s ohledem na to, že by starší žena nemohla porodit zdravé dítě, ale protože by měla to dítě přivést k dospělosti a vychovat jej. (Soňa Paukrťová, Strana pro otevřenou společnost, 12. 10. 2011)

Na počátku svého příspěvku se citovaná senátorka zmiňuje o dvou argumentech, které nebyly v projevech jejích kolegů a kolegyně příliš časté – že nastavení limitního věku je obtížné a že individuální situace žen může být velmi odlišná a je těžké ji paušálně posuzovat. V závěru se ale připojuje k argumentaci svých předchůdců týkající se práva dítěte na matku, která jej přivede k dospělosti a vychová jej. Unikátnost jejího hlasu, která tkví v poukázání na obtíže a nejednoznačnost věkových limitů, nakonec zaniká přihlášením se k argumentaci, která již při projednávání zákona opakovaně zazněla.

Reprezentují poslanci přírodu, nebo společnost?

S přirozeností se v debatách o hranicích neplodnosti nebo definování plodnosti jako nemoci zachází různě. Jak ukazuje L. Zamykalová (2003), přirozenost může v různých

kontextech znamenat nezasahování, tělo samotné, tradici (nukleární rodinu) či heterosexuálnost. V kontextu debat o regulaci asistované reprodukce reprezentuje přirozenost to, co zasluhuje společenskou ochranu, co je svým způsobem „nevinné“ a vystavené radikálním zásahům (a demoničké moci) ze strany šílených vědců nebo „nepřirozených“ matek, jakými jsou například single ženy nebo ženy lesbické orientace (Bryld 2001).

Argument přírody a (ne)přirozenosti mateřství, dosaženého v určitém věku (a určitým způsobem), prochází celou analyzovanou debatou, byť byla ministrem uvozena především jako debata o sociálních souvislostech této medicínské oblasti. Ochrana přirozenosti slouží jako silná legitimizace striktního věkového limitu. Apel na „návrat k přírodě“, „návrat k přirozenému řádu“ nebo k řešení, které je „bližší přírodě“, je tak argumentem podporujícím větší regulaci asistované reprodukce ze strany státu. V následující citaci je tento argument ještě zesílen odkazem ke komerčnímu zájmu lékařů, čímž je posílen dojem hrozby vyplývající z přjetí horního věkového limitu.

Dámy a pánové, návrh 55 let věku jde proti přírodě. Nicméně kráčí vstříc organizacím, které asistovanou reprodukci provádějí. Proto vás vyzývám, abychom se vrátili zpět k přírodě a abychom se vrátili zpět k právům dítěte na maminku. (poslanec Jaroslav Plachý, ODS, 30. 8. 2011)

Řešení, které je „proti přírodě“, je spojováno s komerčními zájmy lékařů. Umožnit asistovanou reprodukci ve vyšším věku je „sociálním inženýrstvím“. Naopak řešení, které „proti přírodě“ není, znamená něco tak prostého, přirozeného a nekontroverzního, jako je zajištění „maminky“ dítěti.

„Příroda“ může legitimizovat asistovanou reprodukci ve vyšším věku jenom v případě, má-li podobu dlouholeté touhy po dítěti. Ta je s přírodou v souladu a podobně, jako je používána k legitimizaci případné nepřirozenosti procedur, které jsou k jejímu naplnění používány (Lie 2002; Stanworth 1987), zde může ospravedlnit i vyšší věkový limit pro zpřístupnění léčby jako takové.

Na druhé straně proti tomu ovšem stojí stanovisko touhy mít děti, kdy skutečně někdy může dojít k případu, že se to nedaří, nedaří, až dosáhne žena vysokého věku, a přesto by to dítě chtěla. (senátor Jaroslav Kubera, ODS, 12. 10. 2011)

V citaci vystupuje do popředí individuální zájem ženy, která po dítěti dlouhodobě touží. Pomoci jí může medicína a jsou to poslanci, kteří mají v rukou moc umožnit jí naplnění touhy po mateřství zmírněním věkových restrikcí. Asistovaná reprodukce je v tomto kontextu popisována jako adekvátní řešení zoufalé touhy ženy. Tato dyáda – odborníci (obvykle lékaři, ale v případě analyzované debaty jsou jimi zákonodárci), kteří mají v ruce klíč k řešení, a zoufalá žena, vedená přirozeným mateřským instinktem, je v mediální

i odborné prezentaci asistované reprodukce obvyklá. „Přirozená“ touha po dítěti, která legitimizuje využití asistované reprodukce, je však podle S. de Lacey (1998) připisována jen určité skupině žen – a to žen žijících v heterosexuálním partnerství, případně žen adekvátního věku. Touha po rodičovství u žen, které vypadávají z kategorie legitimních příjemkyň asistované reprodukce, je naopak viděna jako naivní, sobecká a společensky nežádoucí, ne-li nebezpečná (de Lacey 1998). Podobně je tomu i v analyzované debatě týkající se žen, které dosud neregulovaně „atakovaly“, jak uvedla místopředsedkyně Senátu, centra asistované reprodukce i ve zralém věku, kde se často domohly léčby, díky níž počaly a porodily dítě (Alena Palečková, ODS, 12. 10. 2011).

Odlíšné zacházení s argumentem přírody a přirozenosti, které naopak odmítá regulaci asistované reprodukce státem, nabídl poslanec Boris Šťastný (spolu s návrhem zvýšit věkový limit oproti původnímu návrhu na 56 let).¹³ Příroda zde vystupuje jako strážkyně vlastních norem, do kterých nepřísluší státu zasahovat:

Asistovanou reprodukci stát umožňuje neplodné ženě, resp. neplodnému páru, nahradit standardní způsob reprodukce. To znamená, že jestliže stát žádným způsobem nereguluje, v jakém věku ženy se smí tato reprodukovat, a já jsem rád, že tomu tak není, že žádný zákon této země neříká, v jakém věku žena může, nebo nemůže mít dítě přirozenou cestou, já jsem sám za sebe stoprocentně a bytostně přesvědčen o tom, že stát nemá ani žádné právo diktovat a určovat, v kolika letech tuto věc substituujeme lékařskou pomocí. (poslanec Boris Šťastný, ODS, 30. 8. 2011)

Na rozdíl od svých kolegů se tak spíše než k paternalistickému přístupu, tedy přístupu vnímajícímu asistovanou reprodukci a její limity jako záležitost, kterou má spravovat stát (viz Zoláková 2011), přiklání k přístupu liberálnímu. Neargumentuje však právem ženy na rozhodování o vlastní reprodukci, ale „přirozenou“ hranicí lidské fertility. Zásahy asistované reprodukce nejsou s touto přirozeností v rozporu, neboť fungují jako imitace (zde doslova „substituce“) přirozených dějů, což je argument, který asistovanou reprodukci provází od jejích počátků (Zamykalová 2003).

Závěr

Na jedné straně je asistovaná reprodukce (jako součást reprodukčních technologií) vnímána jako nástroj rozšiřující reprodukční volbu, protože dodává větší kontrolu nad vlastním zdravím a životem a umožňuje početí i těm, pro které by bez medicínské pomoci možné nebylo (Beckman, Harvey 2005; Malson, Swann 2003).¹⁴ Na druhou stranu je schopnost asistované reprodukce radikálně narušit to, co bylo dosud vnímáno jako normální a přirozené, zdrojem obav a snah o regulaci (Bryld 2001). Analyzovaná debata je jedním z mnoha příkladů toho, jak mohou reprodukční technologie fungovat jako nástroj, který reprodukčním právům žen vystavuje pevné mantinely legitimizované od-

kazy ke společenskému zájmu či přirozenosti. Namísto zplnomocnění ženy ještě více spoutává s biologickým tělem, jehož „přirozené“ limity zvýznamňuje, kvantifikuje a vykládá jako rizika, o jejichž přijatelnosti a nepřijatelnosti rozhoduje někdo jiný, než je samotná žena usilující o mateřství.

Analyzovaná debata vyniká svou ironičností a absencí racionálních argumentů. Poslanci mají suplovat společenskou diskusi, ale leitmotivem jejich sdělení je skutečnost, že jejich postoje se zakládají na individuálním a často emoční nebo ironií podbarveném názoru. Opakující se obraty, jako je „jsem hluboce/bytostně přesvědčen“, „jsem znepokojen“, nedávají prostor racionální argumentaci a odrážejí určitou neuralgickou tématu, kterému je třeba čelit expresivně, a nikoli věcně. Nezaznívá potřeba dalších informací (například o tom, kolik žen v určitém věku se v ČR v období „bez limitů“ pro asistovanou reprodukci stává matkami) a na opozitní názor volající po větší liberálnosti se reaguje odkazem ke snaze lékařů zajistit si větší finanční zisk.

Předpoklad primární orientace lékařů na finanční zisk je specifickým rysem české diskuse o limitech asistované reprodukce, který odráží svébytnost této oblasti medicíny v českém prostředí, otevřené komerčnímu fungování. Řada klinik poskytujících asistovanou reprodukci funguje na podnikatelské bázi, některé z nich se otevřeně orientují na zahraniční klientelu nebo formulují různé marketingové akce, aby zatraktivnily své ceníky. V rámci české medicíny není výrazná finanční spoluúčast pacientů na léčbě obvyklá a jen málokde dostává tolik prostoru jako v léčbě neplodnosti. V důsledku zacházení s delikátní a individuálně i sociálně významnou životní tranzicí, jako je ta k rodičovství, a zároveň v důsledku neproniknutelnosti a nelineárnosti léčby, která je spíš obcházením příčin neplodnosti, je léčba neplodnosti ideálním prostorem pro byznys v medicíně. Nahrává tomu také jen omezená štedrost zdravotních pojišťoven, neboť i přes deklarovanou úhradu čtyř cyklů IVF v praxi téměř neexistuje pár, který by i při využití hrazeného cyklu několik tisíc korun nedoplácel, a to za kvalitnější léky nebo jejich pohodlnější aplikaci či doplňující procedury. „Ziskuchtivý lékař“, který nectí etické hranice, v debatě o asistované reprodukci nahrazuje archetypální postavu „šíleného vědce“, který je natolik odtržen od sociálních dopadů svých objevů, že jeho úsilí musí být nastoleny hranice, a který stál na straně nepřítelů v prvních debatách o limitech asistované reprodukce ve světě (Bryld 2001)¹⁵. Po boku příliš svévolných, či naopak velmi zoufalých žen se tak stává postavou, která nemůže jednat samostatně a potřebuje racionální hranice, které nastoluje „společenská diskuse“ vedená poslanci a senátory.

Dalším rysem české debaty je její pronatalistický tón, neboť se časově i místně protíná s debatami, které mají punc rozhodování o blahobytu následujících generací, jako je například diskuse o důchodové reformě. Vymírání českého národa a ekonomické dopady nízké porodnosti po roce 1989 jsou tématem, které je stereotypně spojováno s životním

stylem a životními volbami (především) českých žen, kterým se přisuzuje sobectví, orientace na materiální požitky a honba za pohodlným životem, jež může mít pro biologickou existenci českého národa fatální důsledky (Zamykalová 2006). Individuální reprodukce je tak propojena se zájmem státu, který posvěcuje její žádoucí a nežádoucí podobu pomocí kategorií „příliš starý“ nebo „příliš mladý“ na rozhodování o vlastním rodičovství.

V diskusi se pracuje se stereotypním obrazem ženy, která usiluje o mateřství ve vyšším věku a získává status nepřirozené matky. Tato žena není aktérkou vlastní reprodukce, ale pasivním objektem v rukou lékařů, kteří ji „fertilizují“, a také poslanců, kteří jejímu úsilí o rodičovství, pro společnost, dítě i pro ni samotnou nebezpečnému, stanovují hranice. Hranice týkající se individuální reprodukce mají podobu paušálních limitů, které nezahrnují pestrost životních biografí ani fyzického nastavení. Jsou legitimizovány „péčí“ o její zdraví nebo o blaho nenarozeného dítěte, přičemž se předpokládá, že za určitých okolností, například s rizikem „staré matky“, je v nejlepším zájmu dítěte na svět nepřijít.

Případná autonomie žen v rozhodování o mateřství představuje riziko pro svrchovanost dohledu, jehož vykonavatelem je medicína, podřízená vůli a zájmu společnosti a státu (Foucault 1999). Tato žena v diskusi vystupuje jako sociálně izolovaná a neschopná nahlédnout na následky svých voleb. S partnerstvím se v jejím případě nepočítá, reprodukční intence nejsou jako záležitost páru posuzovány. To je paradoxní vzhledem k nezbytnosti partnera k provedení asistované reprodukce a také k důrazu na nezbytnost mužské nebo otcovské figury pro výchovu dítěte, který byl oficiálním důvodem pro to, aby bylo zamezeno zpřístupnění asistované reprodukce pro single ženy. Žena překračující věkový limit pro asistovanou reprodukci je tak v podobné pozici jako žena lesbické orientace – oběma k naplnění ideálu rodičovství chybí spásná mužská/otcovská figura, která garantuje normalitu, přirozenost a řád tváří v tvář nezodpovědnosti svěhlavých žen (Bryld 2001). Těhotenství ve vyšším věku je vnímáno jako výraz ženského egoismu a konzumentského přístupu k dětem, jako jedna z emancipačních snah žen, které ohrožují mužské pozice (Paulson, Sauer 1994). V pozadí pohledu na ženu žádající o asistovanou reprodukci ve vyšším věku je pravděpodobně předpoklad předchozího odkládání mateřství, které je spojováno s kariérami a konzumentskými aspiracemi žen a které implikuje představu sexuality nespoutané reprodukčními intencemi, jež je v případě žen něčím, co podléhá mocné sociální kontrole.

Kategorie přirozenosti vystupuje jako argument podporující legitimitu „ochrany“ dětí, společnosti, mužů a především samotných žen, kterým se nepřisuzují individuální zájmy, svoboda a volba, ale předpokládá se, že nejsou schopny nahlédnout na následky svého rozhodnutí. Tam, kde je přirozený řád věcí ohrožen, musí nastoupit autority a jejich přesvědčení a názory. V analyzované debatě se

naproti tomu, na rozdíl od jiných států, neobjevuje příliš odkazů k náboženským tradicím – ty do diskuse vstoupily v podobě výrazného odporu proti zpřístupnění léčby svobodným ženám ještě před projednáním zákona v parlamentu¹⁶. Zájem o zachování „přirozenosti“ je tedy klíčovým motivem, který zákonodárce v diskusi rétoricky a bez ohledu na stranickou příslušnost spojuje. Poslanci, kteří, jak bylo avizováno na začátku debat, mají reprezentovat hledisko sociálních souvislostí medicínské praxe, vystupují zejména jako strážci přirozeného řádu. Argument přirozenosti je mocnou legitimizací společenského statu quo (Bourdieu 2000), v tomto případě podřízenosti reprodukčních záměrů žen stanoveným limitům. Apel k přirozenosti se tak stává apelem k větší státní regulaci reprodukce. Jak uvádí M. Bryld (2001: 300), „nic není tak mocným impulsem k probuzení biologického esencialismu jako ‚nepřirozené mateřství‘“. Analyzovaná debata ukázala, že „nepřirozeným mateřstvím“ je mateřství bez limitu, kterému je připisována pošestilost nebo bezohlednost vzhledem k zájmům dítěte nebo společnosti.

Regulace přístupu k asistované reprodukci a její konkrétní příklad v podobě diskuse o věkových limitech je ukázkou toho, jakým způsobem funguje reprodukce, především v ženském životě, jako výrazný disciplinační mechanismus. Jen určitý typ reprodukce, a to reprodukce ve správném věku a v rámci heterosexuálního svazku, si zasluhuje „posvěcení“ mocných coby žádoucí a legitimní. Argumentace ochranou žen, dětí a celé společnosti před zdravotními riziky pozdního mateřství je příkladem pastýřské moci státu (Foucault 1999), který nám vštěpuje to, že jakákoli omezení jsou zejména v našem zájmu a že jeho zástupci jsou mnohem lépe než samotní budoucí rodiče schopni nahlédnout na rizika, dopady a společenský význam individuálních rozhodnutí. Absence věcných argumentů v této debatě kontrastuje s tím, jak výrazný dopad pro individuální životy a identitu má zabránění v přístupu k reprodukci. Vzniká tak paradoxní situace – na jedné straně je biologické mateřství klíčovou složkou života a identity žen, je tím, čím je žena souzena a poměřována (Malson, Swann 2003), na straně druhé je určitým kategoriím žen přístup k této identitě upírán. Jsou to ty kategorie žen, které se provinily vůči normativnímu ideálu ženství, neboť nenaplnily svůj „biologický osud“ předepsaným způsobem a ve správný čas, tak jak jim coby příslušnicím homogenní kategorie předepisuje dohled medicíny i společenský zájem, reprezentovaný (převážně) muži v mocenských pozicích. V odmítání takových žen či ve strachu z nich se projevuje mimo jiné negativní vnímání a společenské odmítání postmenopauzálních žen (Fischer, Sommerville 1998; Gannon 1994), stereotypní image žen bezdětných jako smutných, zoufalých, šílených nebo sobeckých, a také opozice vůči těm ženám, které jsou natolik pošestilé, že chtějí o reprodukci rozhodovat samy, mimo rámec omezení sexuality na reprodukční a heteropatriarchálně definovanou normu buržoazní rodiny Foucault 1999), a bez posvěcení mužů poslanců.

Literatura

- Banh, D., Havemann, D. L., Phelps, J. Y. 2010. „Reproduction Beyond Menopause: How Old is Too Old for Assisted Reproductive Technology?“ *Journal of Assisted Reproduction and Genetics*, Vol. 27, No. 7: 365–370.
- Beckman, L. J., Harvey, S. M. 2005. „Current Reproductive Technologies: Increased Access and Choice?“ *The Journal of Social Issues*, Vol. 61, No. 1: 1–20.
- Bell, A. V. 2014. „Diagnostic Diversity: The Role of Social Class in Diagnostic Experiences of Infertility.“ *Sociology of Health & Illness*, Vol. 36, No. 4: 516–530.
- Blyth, E., Farrand, A. 2005. „Reproductive Tourism a Price Worth Paying for Reproductive Autonomy?“ *Critical Social Policy*, Vol. 25, No. 1: 91–114.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bryld, M. 2001. „The Infertility Clinic and the Birth of the Lesbian the Political Debate on Assisted Reproduction in Denmark.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 8, No. 3: 299–312.
- Colen, S. 1995. „Like a Mother to Them’: Stratified Reproduction and West Indian Childcare Workers and Employers in New York.“ Pp. 78–102 in Ginsberg, F. D., Rapp, R. (eds.). *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*. Berkeley: University of California Press.
- Česká biskupská konference 2008. *Stanovisko České biskupské konference k návrhu věcného záměru zákona o specifických zdravotních službách*. 2. dubna 2008.
- Česká televize 2008. „Události.“ 3. 4. 2008.
- deLacey, S. 1998. „Assisted Reproduction: Who Qualifies?“ *Collegian*, Vol. 5, No. 4: 28–36.
- Denik.cz. 2007. „Pro umělé oplodnění musí svobodné ženy podvádět.“ [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.denik.cz/z_domova/umele_oplodneni20071105.html>.
- De Wert, G. 1998. „The Menopause. Playground for Reproductive Technology? Some Ethical Reflections.“ Pp. 221–237 in Haris, J., Holm, S. (eds.). *The Future of Human Reproduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Fenton, R. A. 2006. „Catholic Doctrine Versus Women's Rights: The New Italian Law on Assisted Reproduction.“ *Medical Law Review*, Vol. 14, No. 1: 73–107.
- Fischer, F., Sommerville, A. 1998. „To Everything There is a Season? Are There Medical Grounds for Refusing Infertility Treatment to Older Women?“ Pp. 203–220 in Haris, J., Holm, S. (eds.). *The Future of Human Reproduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Foucault M. 1999. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové.
- Gal, S., Kligman, G. (eds.). 2000. *Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gannon, L. 1994. „Sexuality and Menopause.“ Pp. 100–124 in Choi, P. Y. L., Nicolson, P. (eds.). *Female Sexuality: Psychology, Biology and Social Context*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

- Hašková, H., Zamykalová, L. 2006. „Mít děti – co je to za normu? Či je to norma?“ *Biograf*, roč. 40–41: 130.
- Idnes.cz. 2008. „Lidovecký návrh: Potrat jen s podpisem otce.“ [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/lidovecky-navrh-potrat-jen-s-podpisem-otce-f2g/domaci.aspx?c=A080409_213146_domaci_dp>.
- Informační centrum vlády 2015. „Odborně o reformě.“ [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://icv.vlada.cz/cz/reforma-zdravotnictvi/odborne-o-reforme/>>.
- Lidovky.cz. 2008. „Julínkův zákon nepustíme.“ Rozhovor s Jiřím Čunkem 8. 11. 2008. [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/julinkuv-zakon-nepustime-09c-zpravy.domov.aspx?c=A081108_094642_ln_rozhovory_ter#utm_source=clanek.lidovky&utm_medium=text&utm_campaign=a-souisejici.clanky.clicks>.
- Lidovky.cz. 2008. „Lidovci vytáhli proti Julínkovi.“ [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.lidovky.cz/lidovci-vytahli-proti-julinkovi-d4c-zpravy-domov.aspx?c=A081108_103400_ln_domov_ter>.
- Lie, M. 2002. „Science as Father? Sex and Gender in the Age of Reproductive Technologies.“ *European Journal of Women's Studies*, Vol. 9, No. 4: 381–399.
- Lorber, J. 1989. „Choice, Gift or Patriarchal Bargain: Women's Consent to in Vitro Fertilization in Male Infertility.“ *Hypatia*, Vol. 4, No. 3: 23–36.
- Malson, H., Swann, C. 2003. „Re-producing 'Woman's' Body: Reflections on the (Dis) Place (ments) of 'Reproduction' for (Post) Modern Women.“ *Journal of Gender Studies*, Vol. 12, No. 3: 191–201.
- Mayer, T. (ed.). 2000. *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. London: Routledge.
- Marjanovič, T. 2007. „Jen zůstaň na ocet, dítě ti zařídí Julínek.“ [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://zpravy.idnes.cz/jen-zustan-na-ocet-dite-ti-zaridi-julinek-ffx/domaci.aspx?c=A071029_204651_nazory_zra>.
- Marksová-Tominová, M. 2007. „Umělé oplodnění osamělých žen? No konečně!“ *Aktuálně.cz*. [online]. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://blog.aktualne.cz/blogy/michaela-marksova-tominova.php?itemid=1950>>.
- Ministerstvo zdravotnictví. 2008. „Ministr pokračuje v přípravě reformy, o zákonech povede otevřenou diskusi.“ Tisková zpráva z tiskové konference ministra zdravotnictví 19. června 2008. [online]. Ministerstvo zdravotnictví. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.mzcr.cz/dokumenty/ministr-pokracuje-v-priprave-reformy-o-zakonech-povede-otevrenou-diskuzi_1100_870_1.html>.
- Novinky, ČTK, Právo 2008. „Julínek asi vyhoví lidovcům a zdravotnické zákony upraví.“ [online]. *Novinky.cz*. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://www.novinky.cz/domaci/154038-julinec-asi-vyhovi-lidovcum-a-zdravotnicke-zakony-upravi.html>>.
- Paulson, R. J., Sauer, M. V. 1994. „Pregnancies in Post-menopausal Women Oocyte Donation to Women of Advanced Reproductive Age: ‚How Old is Too Old?‘“ *Human Reproduction*, Vol. 9, No. 4: 571–572.
- Radkowska-Walkowicz, M. 2014. „Frozen Children and Despairing Embryos in the ‚New‘ Post-communist State: Debate on IVF in the Context of Poland's Transition.“ *European Journal of Women's Studies*, 1350506814542881.
- Russo, N. F., Denious, J. E. 2005. „Controlling Birth: Science, Politics, and Public Policy.“ *Journal of Social Issues*, Vol. 61, No. 1: 181–191.
- Sandelowski, M., Holditch-Davis, D., Harris, B. G. 1990. „Living the Life: Explanations of Infertility.“ *Sociology of Health & Illness*, Vol. 12, No. 2: 195–215.
- Smajdor, A. 2011. „The Ethics of IVF over 40.“ *Maturitas*, Vol. 69, No. 1: 37–40.
- Stanworth, M. 1987. *Reproductive Technologies: Gender, Motherhood and Medicine*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Stehlíková, D. 2011. „Která žena smí být matkou?“ [online]. *Aktuálně.cz*. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://blog.aktualne.cz/blogy/dzamilastehlikova.php?itemid=14633>>.
- Ústav zdravotnických informací a statistiky 2013. *Asistovaná reprodukce 2012*. Praha: ÚZIS.
- Uzel, R. 2010. „Svobodné ženy a lesbičky nemají v Česku na umělé oplodnění nárok.“ [online]. *Novinky.cz*. [cit. 31. 1. 2015]. Dostupné z: <<http://www.novinky.cz/zena/zdravi/189601-radim-uzel-svobodne-zeny-a-lesbicky-nemaji-v-cesku-na-umele-oplodneni-narok.html>>.
- Whiteford, L. M., Gonzalez, L. 1995. „Stigma: the Hidden Burden of Infertility.“ *Social Science and Medicine*, Vol. 40, No. 1: 27–36.
- Whittaker, A., Speier, A. 2010. „ ‚Cycling Overseas‘: Care, Commodification, and Stratification in Cross-border Reproductive Travel.“ *Medical Anthropology*, Vol. 29, No. 4: 363–383.
- Zamykalová, L. 2006. „Mediaální reflexe bezdětnosti v české společnosti mezi lety 1994–2004.“ Pp. 95–144 in Hašková, H. (ed.). *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:4. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zamykalová, L. 2003. „Kdo smí participovat na asistované reprodukci? Ustavování hranic neplodnosti.“ *Biograf*, roč. 31: 26–50.
- Zoláková, Z. 2011. „Asistovaná reprodukcia v slovenskom právnom poriadku.“ *Časopis zdravotníckeho práva a bioetiky*, roč. 1, č. 2: 39–54.

Poznámky

1 Tato stať vznikla v rámci projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky „Porody, asistovaná reprodukce a zacházení s embryi. Sociologická analýza současné reprodukční medicíny v ČR.“ (GAP404/11/0621).

2 Podle údajů Národního registru asistované reprodukce (ÚZIS 2013) v roce 2012 provozovalo činnost 39 center asistované reprodukce. V těchto centrech bylo ve stejném roce zahájeno 27 353 cyklů asistované reprodukce (AR), z toho 19 106 cyklů ženám s českým občanstvím, oproti

roku 2011 se počet cyklů zvýšil o více než 11 %. V evropském srovnání se Česká republika řadí k zemím s vyšším než průměrným počtem cyklů AR na jeden tisíc žen fertiálního věku po bok Finska, Slovinska, Norska a Švédska. Aktuálnější data bohužel nebyla na počátku roku 2015 dostupná.

3 V roce 1982 byla v tehdejším Československu poprvé použita metoda GIFT (Gamete Intra-Fallopian Transfer). Při této metodě se oplodnění uskutečňuje uvnitř těla ženy poté, co jsou do vejcovodu zavedeny ženské i mužské pohlavní buňky. V roce 1984 byla poprvé použita metoda IVF (in vitro fertilization), při níž oplodnění probíhá mimo tělo.

4 V České republice jsou povoleny i ty procedury asistované reprodukce, které využívají dárcovských buněk (spermii, vajíček i embryí), provádí se zde preimplantační diagnostika i kryokonzervace embryí. Omezení v přístupu k asistované reprodukci se vztahuje k věku pacientek a také k pářům, které léčbu podstupují. Zdravotní pojišťovny hradí tři cykly ženám do 39 let a v případě, že v prvních dvou cyklech bylo přeneseno pouze jedno embryo, přispívají zdravotní pojišťovny rovněž na čtvrtý cyklus. Horní hranice pro pojišťovnou nehranzený pokus nebyla do roku 2012 stanovena. Léčbu neplodnosti mohou oficiálně podstoupit jen stabilní heterosexuální páry. Legislativně upraveno v České republice není náhradní mateřství, které se realizuje jako sled právních a lékařských procedur – práva jednotlivých stran však nejsou v tomto procesu vymahatelná, neboť podle českých zákonů je matkou dítěte žena, která jej porodila, bez ohledu na genetický vztah dítěte k dalším osobám.

5 Takové cykly tvořily 43,7 % ze všech cyklů provedených pacientkám z ciziny (ÚZIS 2013).

6 Zákon upravuje ale i další lékařské zákroky, jako je sterilizace nebo umělé přerušování těhotenství.

7 Vláda (jednalo se o vládu předsedy Petra Nečase, která působila od 13. 7. 2010 do 10. 7. 2013 a v níž byla zastoupena ODS, TOP 09 a Věci veřejné v poměru křesel 6:5:4) předložila Sněmovně návrh zákona 30. 6. 2011. Čtení v Poslanecké sněmovně proběhlo 12. 7. 2011, 30. 8. 2011, 7. 9. 2011; projednání v Senátu se uskutečnilo 12. 10. 2011. Prezident Václav Klaus zákon podepsal 22. 11. 2011.

8 Nicméně ani v dalších čteních se do diskuse nezapojovalo příliš mnoho zákonodárců – všichni zapojení do diskuse figurují alespoň jednou citací v následující analýze. Poslankyně Soňa Marková (KSČM) při prvním čtení zákona, dne 12. 7. 2011, nedostatečnou diskusi v parlamentu kritizovala slovy: „Problém je v tom, že se tady, v Poslanecké sněmovně, v podstatě nediskutuje. Tady je to spíše monolog ze strany opozičních poslanců a poslankyň (...), podívejte se na prořídle lavice poslanců a poslankyň vládní koalice. Nezazněly tady kromě zpravodajů žádné další diskusní příspěvky. A diskuse typu ‚psi štěkají a karavana jde dál‘ nejsou úplně to pravé, co by mělo zaznívat k takto důležitým zákonům.“

9 Byla to především KDU-ČSL, která měla k zákonu již v předchozích fázích nejvíc výhrad.

10 Za způsobem projednávání zákona se na svém blogu kriticky ohlédla Džamila Stehlíková (v té době už nepůsobila jako ministryně pro lidská práva za SZ, ani nebyla poslankyní či senátorkou a není zřejmé, zda byla u jednání osobně přítomna) v komentáři pod titulkem „Která žena smí být matkou?“ Věkové limity asistované reprodukce uvádí jako nejvýznamnější téma při projednávání zákona. „U mikrofonu se střídali v drtivé většině řečníci muži, a zaníceně se radili o tom, kdy ještě žena smí být matkou a kdy už nikoliv, a do jakého věku žena ještě může podstoupit umělé oplodnění. (...) Socioekonomická problematika stárnutí populace a klesající porodnosti ustoupila do pozadí před snahou udržet bohubilým zákonodárným úsilím ‚přirozený‘ řád věci.“ Džamila Stehlíková komentuje „dvojitý standard“ pro cestu k rodičovství, kdy právo žádat o adopci mají i jednotlivci, ženy i muži, bez ohledu na sexuální orientaci, zatímco o asistovanou reprodukci požádat bez heterosexuálního svazku nelze. „Překážkou nejsou možnosti medicíny, ale předsudky v hlavách ministrů a zákonodárců, kteří se za sněmovním řečnickým pultem proměňují tu v genetiky, tu v porodníky, tu v pedagogy, jen aby oprášili morální zásady svých babiček a obhájili status quo zastaralé české legislativy“ (Stehlíková 2011).

11 Jedná se o tyto zákony: zákon o zdravotních službách, zákon o specifických zdravotních službách, zákon o zdravotnické záchranné službě a zákon o veřejném zdravotním pojištění.

12 Tento „ústupek“ straně KDU-ČSL je médiu prezentován jako jeden z mnoha, ke kterému byl ministr přinucen ve snaze zákon prosadit. Zpravodajský server iDNES uvedl, že lidovci si na koalici zákaz umělého oplodnění pro osamělé ženy „vynutili“ (iDNES 2008). Další kontroverze se týkaly především regulace potratů, po jejímž zpřísnění lidovci volali. Lidovecký odpor proti zákonu shrnuly zpravodajské servery například prostřednictvím titulků „Lidovci vytáhli proti Julínkovi“ (Lidovky.cz 2008) a „Julínkův zákon nepustíme“ (Lidovky.cz 2008).

13 Poslanec Boris Šťastný je sám lékař (a v době projednávání zákona byl předsedou Výboru pro zdravotnictví) a svým návrhem na zvýšení věkového limitu se tak vystavil riziku toho, že bude podezírán z podpory komerčních zájmů center asistované reprodukce.

14 Osvobozující potenciál asistované reprodukce je zpochybňován z různých důvodů. Mimo jiné také proto, že právě existence těchto technologií vytváří podle některých badatelů tlak na jejich využití a tím ještě více ženu spoutává s nevyhnutelností biologického mateřství, situuje ji pod medicínskou kontrolu a přispívá ke stigmatizaci těch, které biologickými matkami nejsou (Lorber 1989; Whiteford, Gonzales 1995). Za medikalizací ženského těla a jeho reprodukčních funkcí stojí kromě mocenských rovněž komerční zájmy těch, kdo z prodeje služeb a produktů biomedicíny profitují (Stanworth 1987).

15 R. A. Fenton (2006) popisuje, že během projednávání zákona, který upravuje mj. pravidla pro asistovanou repro-

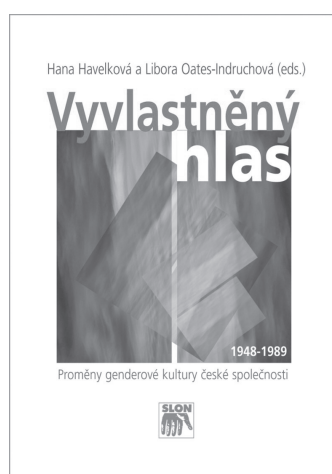
dukci v Anglii (Human embryology and fertilization act), byl tento zákon označován jako „Frankenstein report“.

16 Na silnou roli církve, které se po roce 1989 výrazně otevřel prostor pro to, aby mohla ovlivňovat politiku, v souvislosti se zákonnou úpravou IVF upozorňuje v Polsku Radkowska-Walkowicz (2014). IVF je zde odmítáno v paralele s potraty a popisováno jako tovární produkce lidí, mražení dětí, eugenika a nový holokaust. Zatímco na počátku 90. let byl tento odpor vůči asistované reprodukci zdůvodňován tím, že se jedná o socialistickou technologii, později se naopak IVF stala symbolem západních hodnot, „civilizace smrti“ a „morálního kolapsu“ západních společností, které se Polsko musí coby autonomní stát postavit (Radkowska-Walkowicz 2014).

Lenka Slepíčková je socioložka, pracuje v Ústavu populačních studií na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. Dlouhodobě se věnuje tématům z oblasti sociologie medicíny a sociologie rodiny, především tranzici k rodičovství, nedobrovolné bezdětnosti a asistované reprodukci. V letech 2011–2014 se podílela na projektu podpořeném Grantovou agenturou ČR, který se zabýval sociologickou analýzou české reprodukční medicíny (GAČR P404-11-0621, řešitelka PhDr. Iva Šmídová, Ph.D.). V něm se zaměřila právě na oblast asistované reprodukce, konkrétně na způsoby nastavování hranic normality a žádoucnosti v procesu léčby neplodnosti, a to zákonodárci i lékařskými profesionály. Kontaktní e-mail: lenka.slepickova@gmail.com.

© Lenka Slepíčková, 2015

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Havelková, Hana, Oates-Indruchová, Libora (eds.). 2015. Vyvlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989. Praha: SLON.

Autorky a autoři této knihy mapují proměny genderové kultury české společnosti v letech 1948 až 1989. Tento proces zahrnoval vždy jak emancipační, tak tradicionalistické tendence. Autoři a autorky ukazují, jak celá řada aktérů – organizací, odborných komunit i jednotlivců – jednala tak, že spoluvytvářela genderovou kulturu státního socialismu po celé období jeho trvání, a to i přesto, že komunističtí ideologové vyvlastnili agendu českého předválečného ženského hnutí. Záleželo komunistické vládě na rovnoprávnosti žen, anebo je jen „nahnal do práce“? Podporovala KSČ ženské hnutí? Má genderově citlivé myšlení v české společnosti tradici nebo je takové přemýšlení až polistopadový „import ze Západu“? Co udělalo komunistické právo pro ženy a co proti nim? Měly československé spartakiády gender? Nakolik se česká věda zabývala genderovými otázkami již před listopadem 1989? Jaké představy o manželství nabízela čtenářstvu za socialismu populární naučná literatura? Jak se žilo za socialismu neheterosexuálním lidem? Podařilo se českému filmu a literatuře překročit genderové stereotypy?

PŘECHOD K MATEŘSTVÍ – PLÁNY VERSUS REALITA TÝKAJÍCÍ SE PRACOVNÍCH ŽIVOTŮ VYSOKOŠKOLSKY VZDĚLANÝCH ŽEN¹ / OLGA NEŠPOROVÁ

The Transition to Motherhood: Plans versus Reality in the Working Lives of Women with Tertiary-Education

Abstract: The article provides a detailed insight into a critical stage in the life course of young women. It focuses on the transition to first-time motherhood among women with tertiary education in heterosexual dual-earner couples in the Czech Republic. The plans of pregnant women regarding their working lives following the birth of their first child are compared with the subsequent realities of their lives (the first eighteen months of their motherhood). The study is based on longitudinal qualitative research conducted between 2011 and 2014. The research revealed that pregnant women did not consider motherhood and paid work as contradictory and that most of them anticipated working before their child's third birthday. Due to the reality of motherhood and the chances of combining childcare and work, a number of the women in the sample changed their plans, did not return to work once their children reached eighteen months of age and did not expect to return to work in the near future. The lack of available non-maternal childcare or the unwillingness to take advantage of it were found to be the key factors in their decision not to work, coupled with a shortage of part-time work and flexible working arrangements (working hours and place of work). Conversely, the offer of flexible working conditions, the prospect of good financial rewards and a positive relationship between the woman and her work constituted the key reasons for women to return to work during the first eighteen months of their child's age. With regard to the fulfilment of their plans, structural conditions and constraints were identified as being of greater importance than personal preferences.

Key words: motherhood, work-life balance, childcare

Nešporová, Olga. 2015. „Přechod k mateřství – plány versus realita týkající se pracovních životů vysokoškolsky vzdělaných žen.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 16, No. 2: 73–84, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.2.222>

Přechod od bezdětnosti k mateřství je významným životním krokem, k němuž se pojí řada kulturně podmíněných představ a norem. Mnohé autorky a autoři upozornili na to, že přechod k rodičovství má v současných západních společnostech výraznější dopad na každodenní život žen v porovnání s muži (Křížková 2006; Sevón 2012; Singley, Hynes 2005). Rodičovství totiž souvisí s dvěma oblastmi, které jsou výrazně genderované, konkrétně s oblastí placené práce a oblastí péče. Přestože se placená práce vně rodiny stala pro české ženy (včetně matek) normou již v 70. letech minulého století (Jirková 1982: 60–65), stále platí, že je vnímána spíše jako součást mužské role. Proti ní stojí oblast péče, která je dodnes spojována primárně s rolí ženskou (Dudová, Volejníčková 2014; Křížková, Vohlídalová 2009; Maříková 2012; Uhde 2009). I poslední kvantitativní sociologické výzkumy potvrdily, že muži se častěji zaměřují na sféru práce vně rodiny, zatímco ženy se více věnují rodině (Mitchell, Hamplová 2012; Svobodová, Höhne, Žáčková 2010).

Je proto zajímavé sledovat, jak se promění život pracujících bezdětných žen s příchodem dítěte. Poněkud překvapivý je fakt, že se v České republice tomuto tématu doposud podrobně nikdo nevěnoval. Patrně je to způsobeno skutečností, že takový přístup vyžaduje longitudinální výzkum, který je poměrně náročný na realizaci. V zahraničí bylo přechodu k rodičovství věnováno víc pozornosti.

Mezi nejznámější patří práce britské feministické socioložky T. Miller, která na základě kvalitativního výzkumu popsala nejprve přechod k mateřství (Miller 2005, 2007) a později i k otcovství (Miller 2011). Zaměřila se na zkoumání mikroroviny, tedy na běžný život osob a na způsob, jak je v něm konstruován gender. Zkoumala představy těhotných žen (a jejich mužů) o rodičovství i následné rodičovské zkušenosti.

Takový přístup navazoval na vlivnou teorii, kterou již na konci 80. let 20. století publikovali C. West a D. H. Zimmerman (2008, orig. 1987). Sledoval přitom, jakým způsobem je v přechodu k rodičovství „dělán“ gender (*doing gender*). S uplatněním tohoto přístupu lze velmi dobře vysvětlit, jakým způsobem je ustavováno normativní chování a jak je reprodukována genderová nerovnost. Kritičky tohoto přístupu však poukazyvaly na fakt, že se zaměřuje spíše na symbolickou rovinu uskutečňování genderových identit než na konkrétní materiální úkoly (např. na péči o dítě), během kterých se genderové identity realizují. Tím opomíjí dvě další důležité oblasti, a sice sociální vztahy a sociální kontext, ve kterých se ustavování genderových identit odehrává (Fox 2009). Navíc, samotný přístup i termín „dělání genderu“ implikuje nezbytnost replikace genderových nerovností. Za účelem identifikace a analýzy zeslabování těchto nerovností F. M. Deutsch zavedla používání termínu rozvolňování genderu (*undoing gender*) (Deutsch 2007).

Důraz na sociální kontext, především v podobě postojů a strukturálních podmínek jakožto klíčových elementů pro vysvětlení různých pracovních vzorců žen, kladly i další autorky (Crompton, Harris 1998; Crompton, Lyolette 2005, 2011). Právě poukazem na různé sociální kontexty, profesní obory, podmínky na trzích práce i zaměstnanecké politiky v různých státech zpochybnila R. Crompton preferenční teorii C. Hakim (2000) o tom, že existují tři základní typy žen (zaměřené na domov, zaměřené na práci, adaptabilní), které přednostně volí odlišné cesty kombinace pracovního a rodinného života (Crompton, Harris 1998; Crompton, Lyolette 2005). Podle jejího soudu nejde tolik o vlastní osobní preference jedince, ale spíše o různá omezení, se kterými se ženy v profesní sféře hojně setkávají. Tato omezení často souvisejí právě s představami o mateřství a sociálními strukturami formujícími normativní vzorce genderových rolí žen a mužů, matek a otců.

To je důvodem, proč se autorka této studie zaměřuje nejen na konkrétní materiální rovinu, ale i na širší sociální kontext a představy, které se k dané oblasti vážou. Ty byly sledovány především v podobě plánů těhotných žen, kdy se do jejich výpovědí více promítaly normativy a ideály než nutnost řešit konkrétní praktické okolnosti sladování péče o děti a pracovního života. Cílem je nejen poukázat na genderové normy formující mateřství, ale i na jejich proměnlivost a rozmanitost. Autorka studie se zaměřuje na kombinaci pracovního a rodinného života. Představy pracujících vysokoškolsky vzdělaných těhotných žen z heterosexuálních párů očekávajících první dítě budou porovnány s realitou, která následovala po porodu až do doby, kdy bylo dítěti rok a půl. Jaké faktory stojí za zjištěnými proměnami? Lze pozorované výsledky přičíst spíše osobním preferencím, nebo strukturálním podmínkám?

Placená práce a péče

Kombinaci pracovního a rodinného života, respektive těžké pozici žen pracujících jak vně rodiny, tak i uvnitř ní byla věnována hojná pozornost již v dobách komunistické vlády, kdy se vysokou zaměstnanost žen podařilo rozšířit. Matky byly vnímány jako skupina nacházející se v nejnáročnější situaci v důsledku vysokých nároků na péči o děti a domácnost a současnou nezbytností uplatnit se zároveň na trhu práce (Šolcová 1984). A největší napětí mezi mateřskou a profesionální rolí bylo již tehdy zaznamenáno právě u vysokoškolaček (Možný 1983: 16–17). Obecně bylo řešení pro sladění pracovních a rodinných povinností žen spatřováno v rozvoji různých služeb pro rodiny (např. péče o děti a úklidové služby), v racionalizaci domácích prací a ve vylepšení pracovních podmínek žen (Bauerová, Berka 1971; Jirková 1982). Možnost ulehčit ženám tím, že by část jejich domácí práce a péče převzali muži, nebyla před rokem 1989 ještě považována za možnou (viz Hašková, Uhde 2009), protože odporovala kulturním normám a obecně sdíleným představám o genderových rolích.

Po roce 1989 obtížnou situaci, jak sladit práci a péči, vyřešili politikové tím způsobem, že se uchýlili k řešení, kte-

ré ještě více podtrhlo rozdíly mezi genderovými rolemi matek a otců. Ženy s nejmenšími dětmi byly sociální politikou podporovány v tom, aby zůstávaly zhruba tři až čtyři roky mimo trh práce a pečovaly doma o děti (Saxonberg, Sirovátka 2006; Saxonberg, Szelewa 2007; Sirovátka 2004).² Taková politika ovšem přinesla nezamýšlené negativní důsledky v podobě nárůstu diskriminace žen v plodném věku na trhu práce. Klíčovou otázkou mnoha žen s malými dětmi se stalo nalezení akceptovatelného pracovního místa, což bylo často velmi nesnadné (Bartáková 2005; Ettlerová a kol. 2006; Křížková a kol. 2011; Sokačová 2006). S tím souvisely i konkrétní podmínky týkající se sladování zaměstnání a péče o malé děti, kterým se české socioložky v minulých dvou desetiletích hojně věnovaly (viz např. Čermáková a kol. 2002; Dudová 2008; Křížková 2006; Křížková a kol. 2008; Křížková, Vohlídalová 2009; Kuchařová a kol. 2006).

Nově se objevilo téma rovných příležitostí žen a mužů, kde se diskutovalo i o možnosti, že by část domácí práce a péče mohli převzít muži, tedy otcové. Pokud by toto rozdělení bylo rovné, pak by patrně mělo vést k eliminaci znevýhodnění žen na trhu práce. Nejedná se však o obecně sdílenou představu, kulturní normy stále výrazným způsobem podporují genderově segregované role žen a mužů, matek a otců. Svědčí o tom i zanedbatelné množství pečujících otců a mužů, kteří dnes využívají rodičovskou dovolenou (Maříková 2009; Nešporová 2006; Šmidová 2004).³ V důsledku tohoto pohledu jsou práce a péče oblastmi, které musí sladovat především ženy.

Přestože se stav od konce 90. let 20. století velmi zvolna proměňuje,⁴ stále platí, že sociální politika podporuje domácí mateřskou péči o děti mladší tří let. Tomu odpovídá tříletá rodičovská dovolená i velmi omezená kapacita institucionální péče o děti mladší tří let (jeslí).⁵ V mnohých lokalitách je nadto velmi problematické umístit do státní mateřské školy i dítě ve věku od tří do čtyř let (Bartáková 2008). Zkrácené úvazky a flexibilní pracovní režimy jsou poskytovány pouze některými zaměstnavateli a spíše tehdy, když je to výhodné pro zaměstnavatele, než aby jejich poskytování odráželo požadavky zaměstnanců (Dudová 2008; Kyzlinková, Svobodová 2007).

Český trh práce je přitom v evropském kontextu specifický právě velmi nízkou mírou zaměstnanosti matek s malými dětmi do šesti let věku (OECD 2014). Přitom platí, že čím nižší vzdělání, tím nižší je míra zaměstnanosti matek. Vysokoškolsky vzdělané matky malých dětí jsou tak zaměstnané o něco hojněji než středoškolačky a mnohem častěji než matky se základním vzděláním nebo vyučené.⁶ Nezbytné je připomenout i dopady světové ekonomické krize (2008–2012) na český trh práce, a to především s ohledem na aspekty genderu, vzdělání a rodičovství. Zatímco u matek s dětmi mladšími šesti let zaměstnanost během krize ještě poklesla, u středoškolaček a vysokoškolaček naopak vzrostla (Křížková, Formánková 2014: 69).

Metodologie

Plán výzkumu vychází ze zahraničních zkušeností německých kolegů a byl postupně uplatněn v osmi evropských zemích, které se zapojily do komparativního mezinárodního projektu TransPARENT.⁷ Studie je založena na longitudinálním sociologickém kvalitativním výzkumu, který sestával ze dvou vln nestandardizovaných rozhovorů. První vlna byla realizována v letech 2011 a 2012, druhá vlna v letech 2013 a 2014. V první vlně byly zjišťovány plány a představy těhotných žen (a jejich partnerů) o nadcházejícím rodičovství, ve druhé vlně byly rozhovory zaměřeny na realitu každodenního života, s akcentem na zjišťování rozdělení genderových rolí a sladování pracovních a rodičovských rolí. Druhý rozhovor byl se stejnými osobami proveden v době, kdy bylo dítěti zhruba rok a půl. Rozhovory byly vždy vedeny s oběma partnery rodičovského páru, ovšem s každým individuálně, aby přítomnost druhého nemohla ovlivňovat výpověď dotazované informátorky nebo informátora.

Výzkumný vzorek užitý pro tuto studii sestával v první vlně výzkumu z deseti těhotných vysokoškolsky vzdělaných žen žijících v heterosexuálním partnerství, očekávajících narození svého prvního dítěte nejdéle za půl roku. Vysokoškolačky byly vybrány záměrně, za účelem dosažení větší homogenity vzorku. Dále proto, že vzdělanější ženy mají zpravidla více možností pracovního uplatnění, ale zároveň svoji vysokou kvalifikaci rychleji ztrácejí, pokud na delší dobu opustí trh práce. V neposlední řadě i proto, že nové postoje a vzorce chování zpravidla pocházejí od vyšších společenských vrstev a postupně se rozšiřují k těm nižším. Musí být dále zdůrazněno, že vysokoškolsky vzdělané matky rozhodně nelze v současnosti považovat za marginální skupinu, spíše naopak. V roce 2012 měla vysokoškolské vzdělání celá jedna čtvrtina žen, které v daném roce v České republice porodily (ÚZIS 2013: 2).

Všechny informátorky žily v kariérově a vzdělanostně homogenních partnerstvích a jejich pracovní pozice byla zhruba rovnocenná nebo vyšší než pozice muže. V šesti případech z deseti přítom byla v době prvního rozhovoru mzda ženy vyšší než mzda muže. Devět párů žilo v Praze nebo jejím blízkém okolí, jeden v Plzni. Věkový průměr informátorek činil 31 let, přičemž nejmladší informátorka byla 27 let a nejstarší 35 let. Sedm žen žilo v manželském svazku a tři žily v nesezdaném soužití.

Informátorky byly získány za pomoci širších sociálních sítí dvou tazatelek,⁸ dále oslovením v čekárnách porodnice, u dětské lékařky a na kurzu cvičení pro těhotné ženy. Rozhovory byly v naprosté většině případů realizovány u informátorek doma.

Rozhovory zjišťovaly v obou vlnách okolnosti každodenního života informátorek, a to s akcentem na oblast rozdělení genderových rolí, práce v domácnosti a rozvržení péče o děti mezi rodiče a další osoby či instituce. V prvním rozhovoru byly ženy dotazovány jednak na aktuální situaci, jednak byly zjišťovány jejich plány a očekávání týkající se nadcházejícího mateřství, a to s akcentem na oblast sladování

vání rodičovství s placenou prací. Zcela explicitně byly dotazovány právě na plány týkající se období od porodu do roku a půl věku dítěte, kdy byl posléze realizován druhý rozhovor. Dlouhodobější plány byly rovněž zjišťovány.

Zhruba hodinové rozhovory byly nahrávány na diktafon a posléze přepsány. Jejich následné kódování a analýzy byly provedeny za pomoci softwaru ATLAS.ti. Bylo využito otevřené kódování podle obsahu a kategorizace s následnou obsahovou analýzou. Ta byla realizována opakovaným studiem výpovědi informátorek vztahujících se k vybraným tématům a jejich porovnáváním (Guest, MacQueen, Namey 2012: 161–171). Protože autorka rovněž znala výpovědi mužů, musí být přiznáno, že se tato znalost mohla promítnout do průběhu analýzy a interpretace některých zjištění. Od podrobnější znalosti situace páru nebylo možné při práci s daty odhlédnout. Autorka se domnívá, že tento postup je relevantní a měl by vést spíše ke zpřesnění výsledků než naopak.

Plány a pracovní výhledy těhotných žen

Plánovaly těhotné ženy sladovat péči a práci, nebo se naopak chtěly věnovat pouze jedné z těchto sfér? Specifické bylo, že dotazované informátorky ve výpovědích o svých plánech na dobu po narození dítěte stavěly péči o dítě na centrální místo. Patrně k tomu nevedlo pouze téma rozhovoru (rodičovství), ale i kulturně stanovené normy týkající se mateřství a otcovství. U nastávajících otců totiž tento postup zaznamenaný nebyl. Mezi vysokoškolsky vzdělanými ženami se uplatňoval normativ ženy pečovatelky a kompletně k tomu bylo možné nalézt ve výpovědích jejich partnerů implicitní nebo explicitní předpoklad, že oni se po porodu stanou hlavními živiteli (podrobněji viz Nešporová, Stuchlá v tisku). Primární role matky pečovatelky a otce živitele nezpochybňovala žádná dotazovaná žena. V tomto bodě lze potvrdit, že (rané) rodičovství ‚dělá gender‘ (West, Zimmerman [1987] 2008). Tento normativ ženy pečovatelky a muže živitele byl přítom základním modelem rozdělení rolí i pro ty páry, kde žena plánovala placenou práci dříve než před skončením maximální délky rodičovské dovolené (do tří let věku dítěte).

Rozšířená představa o možnosti sladit péči o dítě mladší tři let s placenou prací

Navzdory tomuto hlavnímu rozdělení genderových rolí však naprostá většina informátorek (osm z deseti) zároveň předpokládala, že společně s péčí o dítě budou zároveň v nějaké míře pokračovat v pracovní činnosti dříve, než budou jejich dítěti tři roky. Je tedy zřejmé, že péči o malé dítě, ač ji stavěly na první místo, nepovažovaly za neslučitelnou s placenou prací, naopak.

Výpovědi jednotlivých žen se však lišily v tom, kolik času předpokládaly placené práci věnovat a v jakém věku dítěte s ní plánovaly začít. Představy těhotných žen byly často značně neurčité a otevřené různým možnostem s ohledem na potřeby dítěte i aktuální možnosti ženy samotné, kte-

ré většina informátorek nedokázala dopředu odhadnout. Všechny ženy (s výjimkou jedné) předpokládaly, že budou pokračovat ve stejné práci (zaměstnání či podnikání), kterou vykonávaly před narozením dítěte. Všechny přitom uvažovaly pouze o práci na částečný úvazek, většinou časově flexibilní a mnohdy kombinované s prací z domova. Pouze jedna informátorka plánovala, že nastoupí na plný úvazek v době, kdy budou dítěti dva roky. K tomu ji vedla neochota zaměstnavatele poskytovat zkrácené úvazky, sama by preferovala menší úvazek, který by mohl začít i dříve.

Důvodů, proč ženy plánovaly začít pracovat, bylo několik. Z výpovědí vyplynulo, že při péči o dítě mladší tři let vzdělané ženy často uvažovaly o práci nikoliv z důvodu prosté finanční nutnosti, ale spíše s ohledem na možnosti svého vlastního pracovního uplatnění v budoucnosti, kvůli zachování kontaktu s prací a tím i kvalifikace, ale i proto, že si nedokázaly představit, že jejich každodenní život najednou zaplní pouze péče o dítě a domácnost. Znalost jiných matek kombinujících péči o malé dítě s placenou prací často hrála roli v plánování rychlejšího návratu do práce.

V rozhovorech s ženami se opakovaně vyskytl i motiv práce jako změny a doplnění mateřské role, která byla sama o sobě nejednou anticipována jako nedostatečně uspokojující. Informátorky spojovaly vlastní identitu s profesním uplatněním a předjímalý, že jeho opuštění mohou vnímat negativně. To je pochopitelné, protože jejich dosavadní sociální identita se zakládala spíše na uplatnění v profesním životě než na péči o domácnost a druhé. Toto zjištění plně koresponduje s poznatky zahraničních i českých autorek studujících motivy vysokoškolsky vzdělaných žen pro kombinaci profesního života s péčí o malé děti (Bartáková 2008; Gatrell 2005).

A jak chtěly informátorky zajistit péči o dítě v době, kdy plánovaly pracovat? Je překvapivé, že péče o dítě někým jiným než matkou a otcem nebyla v jeho prvních měsících až letech pro nastávající matky často představitelná. Nebylo výjimkou, že ženy počítaly s tím, že zvládnou realizovat obě povinnosti zároveň. V některých případech předpokládaly, že část péče přenechají partnerovi.

Institucionální péči o děti v podobě jeslí informátorky většinou neplánovaly, některé ji dokonce explicitně odmítaly. Podobně tomu bylo i se službami chůvy, jejichž cena je sice poměrně vysoká, nicméně by vzhledem k příjmům byla pro mnohé páry dostupná. I k tomuto typu péče panovala vesměs nedůvěra a jako možný jej uvedly pouze dvě ženy. Mnohem větší byla důvěra v péči poskytovanou ze strany prarodičů, respektive babiček dítěte. Ani tu ovšem zpravidla ženy neplánovaly pravidelně využívat. Celkově se plány na svěřeni dítěte do instituce nebo využití nerodinné péče ve výzkumném vzorku vysokoškolsky vzdělaných těhotných žen objevovaly velmi výjimečně. Péče o dítě byla vnímána primárně jako úloha matky, případně s ní mohl pomoci otec dítěte (s čímž mnohé dotazované ženy počítaly či v to doufaly) nebo prarodiče.

O využití institucionální péče o dítě informátorky uvažovaly zpravidla v souvislosti s věkovou hranicí tří let či

více, v jednom případě žena počítala s umístěním dítěte do soukromé školky v jeho dvou letech. Tyto plány vesměs odrážejí strukturální podmínky, tj. aktuální český školský systém počínající se vzděláváním dětí od tří let v mateřských školách a současnou nízkou podporu institucionální i individuální péče pro děti mladší než tři roky (Hašková, Saxonberg 2012; Paloncyová a kol. 2014). Je ovšem nezbytné připomenout, že v lokalitách výzkumu se vyskytovaly jak jesle, tak různé nestátní instituce, které služby péče o děti mladší tří let poskytovaly. Pouze jediný pár z deseti byl otevřen různým možnostem péče o dítě, žena počítala s výraznou pomocí otce v péči o dítě, dále s pomocí babiček dítěte i s využitím případné chůvy a institucionální péče – jeslí pro dítě mladší než dva roky. To bylo ve vzorku výjimečné.

Spíše výjimečná představa „klasické“ tříleté rodičovské dovolené

Druhá a výrazně menší skupina informátorek (dvě z deseti) předpokládala, že po narození dítěte dá přednost „péči na celý úvazek“, tedy že s ním zůstane po dobu tříleté rodičovské dovolené doma. Tyto ženy neplánovaly, že by se ještě před jeho třetími narozeninami uplatnily na trhu práce. Chtěly se plně věnovat svým mateřským povinnostem, protože to považovaly za správné. I ony si ovšem za určitých (spíše nepředvídaných) okolností dokázaly představit, že by mohly začít pracovat ještě před skončením rodičovské dovolené. Pobídkou k práci by pro ně údajně byla například silná potřeba jejich příjmu, zajímavá pracovní nabídka s vysokým finančním ohodnocením nebo zjištění, že je mateřství a péče o dítě plně nenaplní a že k seberealizaci potřebují práci vně rodiny.

Realita prvního roku a půl mateřství

Nejvýraznějším rysem, který bylo možné sledovat při porovnání plánů s následnou realitou, bylo opuštění původní představy, že vedle péče o malé dítě se matka rovněž částečně uplatní v placeném zaměstnání. Naopak ale začala pracovat jedna ze dvou informátorek, které to původně neplánovaly. Z rozhovorů bylo zřejmé, že původní záměr matky upravují podle aktuálních okolností a potřeb nejen svých, ale výrazně s ohledem na dítě, partnera, zaměstnavatele a možnosti svěřeni dítěte do péče jiné osobě. V době, kdy bylo jejich dítětem zhruba 18–21 měsíců, bylo možné informátorky rozdělit při porovnání plánů s realitou do čtyř základních skupin: 1. *matky pečující i pracující ve shodě s plánem*, 2. *matky pečující i pracující v rozporu s plánem*, 3. *matky „pouze“⁹ pečující ve shodě s plánem*, 4. *matky „pouze“ pečující v rozporu s plánem*.

Při rozboru jednotlivých skupin žen a porovnávání okolností vedoucích k naplnění nebo nenaplnění původních představ byly identifikovány čtyři klíčové oblasti: *pracovní motivace, pracovní podmínky, finanční přínos a zajištění péče o dítě*. Těm se budeme v dalším textu podrobněji věnovat.

1. Matky pečující i pracující ve shodě s plánem

Pouze tři ženy naplnily svůj původní plán kombinování péče s placenou prací v prvním roce a půl mateřství. V systému, který v zásadě počítá s tím, že ženy po narození dítěte opustí na tři roky trh práce, je ústřední jasná a silná motivace ženy pracovat v době, kdy může využít placenou rodičovskou „dovolenou“.¹⁰ Tak se to alespoň jevílo z provedeného výzkumu. Důraz na profesní uplatnění souvisel buď se skutečností, že s ní daná žena významným způsobem spojovala vlastní identitu a práce ji „bavila“, nebo byl podněcován vědomím, že dlouhodobé opuštění profese povede ke ztrátě odborných dovedností, případně s přesvědčením, že by delší pracovní přestávka mohla zpřetrhat pracovní vazby a mít negativní vliv na možnost dalšího pracovního uplatnění informatorky.

Jasnou orientací na profesní sféru byl výjimečný případ HR manažerky Aleny.¹¹ Alena v těhotenství plánovala návrat do práce po mateřské dovolené, aniž by využila rodičovskou dovolenou. Motiv práce jako vlastní seberealizace byl v jejím případě velmi silný a sama ve druhém rozhovoru přiznávala, že to byla právě profesní sféra, která jí v počátečních měsících mateřství byla oporou a poskytovala jí pocit bezpečí v porovnání s neznámou sférou mateřství, kterému se musela teprve učit. Alena však zároveň reflektovala, že úspěšné kombinování péče o malé dítě s kariérním postupem je v českém prostředí výjimečné. Pro svého zaměstnavatele pracovala téměř bez přerušování, byť po dobu deseti měsíců pracovala jen v omezené míře několika hodin měsíčně. V deseti měsících věku syna nastoupila na tříčtvrtinový úvazek a pracovala tak zhruba 30 hodin týdně až do doby druhého rozhovoru, kdy bylo synovi devatenáct měsíců. Svoji situaci hodnotila velmi pozitivně a byla ráda, že dokázala mateřství sladit s prací, kterou pro svoji identitu považovala za důležitou:

Teď já nepociťuji v podstatě v práci vůbec pracovní žádný rozdíl. Prostě pracuji, dělám práci, která mě baví, a umožňují mi jí dělat velmi flexibilně. Takže musím říct, že tady teda jako překvapivě v podstatě a naopak bych řekla, že se mi daří ještě lépe, že postupuji i mi nabízejí nové a nové věci, abych dělala, což se standardně nestává matkám na mateřské [tj. rodičovské] dovolené. Takže jako musím říct, že pracovní já teda netrpím vůbec. [...] Všichni se diví, jak to zvládám nebo jak to jde? Jde to krásně. Chce to jenom si to zorganizovat a mít tu pomoc. Tak já mám ty babičky, nám tu pomůžou. A můžu si to hlavně dovolit. Já vždycky říkám, [že] se to musí vyplatit, chodit do práce, vydělávat dost peněz, abych si zaplatila chůvu a ještě mi z toho zbylo, že ano, ty peníze. Ale tam s tou podporou, kterou mám, tak to šlo bezvadně a pro mě to bylo důležité. Já se cítím hrozně dobře tím, že pracuji. Mě to baví ta práce a i ty peníze jsem ráda, že je máme. (Alena, HR manažerka, devatenáctiměsíční syn)

Z její výpovědi je zřejmé, že pokud je silná motivace a orientace na profesní sféru doprovázena vhodnými pracovními

podmínkami, lze mateřství i v jeho rané fázi sladit s profesním postupem. Vědomí výjimečnosti takového postupu rovněž zvyšovalo loajalitu informatorky k zaměstnavateli, který jí takové podmínky vytvořil. Vysoké profesní ambice a motivace Aleny však byly spíše výjimečné, a to i v porovnání s dalšími dvěma pracujícími ženami ve vzorku. Ty se snažily udržovat kontakt s prací primárně proto, aby ji neztratily. V obou případech se totiž jednalo o ženy samostatně výdělečně činné, které byly závislé na odběratelích svých služeb. Vědomí, že nemají zaměstnavatele, který je „musí“ po skončení rodičovské dovolené zaměstnat, patrně rovněž přispělo k omezení délky pracovní přestávky kvůli mateřství. Významnou roli hrála i skutečnost, že si mohly zvolit objem práce a upravit pracovní podmínky.

Výzkum naznačil, že flexibilita a možnost práce na jiný než plný úvazek je pro práci matek nejmenších dětí klíčová proto, aby se pokoušely péči o dítě sladit s placenou prací. Výše úvazku pak nebyla nejdůležitější a informatorky byly ochotné přizpůsobit se požadavkům zaměstnavatele a přijmout i vyšší úvazek, pokud jim bylo umožněno pracovat v časově a místně flexibilním režimu.

Například grafička Gabriela pracující na živnostenský list pokračovala ve své předchozí práci od doby, kdy byly její dceři tři měsíce. Umožnila jí to především skutečnost, že mohla pracovat z domova v době, kterou si sama volila. Výhodou v jejím případě byla i možnost práci jasně úkolově rozdělit a přenechat část někomu jinému, pokud by Gabriela zjistila, že veškerou zadanou práci nestihá udělat. To se ovšem zatím nestalo. Kombinaci práce a péče popsala následovně:

[...] začala jsem pracovat ve třetím měsíci Gerdičky. No, ono je to sice jakoby plný úvazek, ale víceméně bych řekla, že to je takový poloviční úvazek, protože jsem, pracuji jako grafička z domova pro jedno vydavatelství [...]. A bylo to docela hodně náročné ze začátku, protože právě Gerdička neuměla ještě, nebo neměla vybudovaný ten režim, nespala, ale pak bych řekla, že od toho čtvrtého měsíce dál už jsem přesně věděla, kdy bude spinkat. [...] Takže jsem si tu práci docela hezky organizovala. A pak jsem hodně pracovala večer, když teda šla spát[...]. A teď bych řekla, že si docela umím čas víc naplánovat a víc využívám čas, že v práci přece jenom člověk spoustu času i propovídá, což tady nehrozí. Takže pracuji mnohem intenzivněji. [...] Bylo to náročné, ale jsem za to ráda, že můžu pracovat, i z toho důvodu, že si vyčistím myšlenky trošku. (Gabriela, grafička, dvacetijednáměsíční dcera)

Gabriela si vážila možnosti pokračovat v práci. Částečně i proto, že tím spíše mohla očekávat, že pro ni práce ve vydavatelství bude i v budoucnu. Flexibilní pracovní podmínky a možnost práce z domova předtím neměla a byla za to svému faktickému nadřízenému velmi vděčná. V rozhovoru se zmínila, že jí pracovat umožnil její „hodný šéf“, který je „strašně laskavý“, za což je mu „strašně vděčná“, a doufá, že to tak půjde i nadále, až bude dcera větší. Protože, jak uvedla,

kariéra pro ni není prioritou, „radši bych trávila čas s rodinou“. A to jí právě umožňovala pracovní flexibilita. Její příklad dokládá, že pracovní podmínky jsou ústřední pro možnost sladit péči a práci. Přitom neplatilo, že by se do práce rychle vracely pouze ženy výrazně orientované na profesní život. Finanční stimul i vědomí zachování přívětivých pracovních podmínek, které byly příslibem jednoduššího sladění rodinného a pracovního života do budoucnosti, některé ženy motivovaly k rychlejšímu návratu do práce. Současný kladný vztah k vykonávané práci byl ale také nezbytný. Lze se domnívat, že ekonomická krize po roce 2008 zvýšila motivaci vzdělanějších matek k tomu, aby si snažily udržet dobrou pozici na trhu práce (srov. Formánková, Křížková 2014).

Další důležitou oblastí je finanční odměna za vykonávanou práci. Finanční přínos se objevil i v první citaci manažerky Aleny a grafička Gabriela uvedla, že získané finance jsou pro ni hlavním důvodem, proč pracuje. Třetí pracující matka, lektorka angličtiny (rovněž OSVČ), pracovala výrazně méně a výdělek měla v porovnání s prvními dvěma uvedenými nižší, přesto ho ani ona neopomněla v rozhovoru uvést jako další podpůrný důvod pro to, že pracuje. Pro žádnou ze zkoumaných domácností rozhodně nebyl příjem ženy existenčně nezbytný. Výše příjmu spíše může hrát roli v ochotě platit za služby péče o děti, které jsou poměrně drahé. A tím se dostáváme k poslední důležité oblasti a tou je samotná péče o děti.

Kdo se staral o dítě v době, kdy žena pracovala? Zastoupení otcem bylo ve všech případech možné omezeně, protože všichni pracovali na plný úvazek. Vzájemné srovnání pracujících a nepracujících matek ukázalo, že je to často právě nízká ochota svěřit dítě do péče někoho jiného, co blokuje možnost pracovního uplatnění. Na straně druhé plynou omezení z nedostatečně rozvinutých služeb v této oblasti, jejich vysoké ceny a nízké míry využívání. I pracující informatorky zpravidla upřednostňovaly domácí neplacenou rodinnou péči o děti ze strany otců dětí nebo babiček.

Ze všech deseti žen ve výzkumném vzorku to byla pouze manažerka Alena, která byla ochotná přenechat péči o syna chůvě nebo jeslím. Grafička Gabriela si dokázala představit občasnou výpomoc chůvy či uklízečky, byť ji nevyužívala, a lektorka angličtiny o takových službách vůbec neuvažovala (mimo jiné z důvodu vysokých finančních nákladů). Velký normativní důraz na rodinnou péči o malé děti (mnohdy až do věku tří let) byl v rozhovorech častý. Alena byla výjimkou. Využívala kombinace vlastní péče s péčí otce (která však byla vinou jeho vlastního vysokého pracovního vytížení limitovaná), péčí placené chůvy (kamarádky), obou babiček dítěte a jeslí. Je poněkud překvapivé, že pracující matky ve větší míře nenahrazovaly svoji péči o dítě péčí jinou osobou. Grafička Gabriela pracovala především v době, kdy dítě spalo, příležitostně ho hlídala jeho otec nebo babička. Lektorka angličtiny zajistila jednou týdně péči o dítě na několik hodin otcem a jinak rovněž pracovala, když dítě spalo. Ani jedna neuvažovala o brzkém umístění dítěte do institucionální péče.

2. Matka pečující i pracující v rozporu s plánem

Jedna ze dvou žen plánujících plně pečovat o dítě po celou dobu rodičovské dovolené změnila svůj původní plán a začala pracovat, a to dokonce na plný úvazek. Slib vysoké finanční odměny a práce rozvržená zhruba do jednoho měsíce vedly k tomu, že projektová manažerka Edita přijala pracovní nabídku v době, kdy bylo synovi devět měsíců. Pracovala zejména večer a v noci, kdy syn spal, případně v pracovních dnech, kdy ho hlídaly babičky nebo o víkendech manžel. Když se ukázalo, že je schopna zvládat péči o syna i práci na plný úvazek zároveň, přistoupila hned na další návrh, který znamenal práci na projektu po dobu zhruba tři čtvrtě roku. Za stejnou práci, kterou vykonávala v době před porodem, dostávala jako matka vyšší mzdu a místo původních zhruba 50 hodin týdně ji díky lepší organizaci zvládla vykonat za 25–30 hodin týdně.

Vysoké pracovní nasazení pro ni sice bylo náročné, nicméně vědomí omezeného časového úseku a vysokého příjmu pro rodinný rozpočet jí bylo dostatečnou satisfakcí, aby práci vykonávala. Náročná práce ji navíc těšila. Proměnil se tak i její pohled na možnost sladit péči o dítě s placenou prací. Zatímco v době těhotenství tuto možnost pro sebe vylučovala, v době, kdy bylo Emilovi 20 měsíců, Edita pracovala, byla v pátém měsíci dalšího těhotenství a nevyklučovala, že bude i s druhým dítětem při rodičovské dovolené pracovat.

Na programu dne je to, že bych si přibrala k té [další] rodičovské nějakou práci. To určitě na programu dne je. A myslím si, že možná, když tomu druhému dítěti bude třeba rok, rok a něco, tak když bude nejvyšší nouze, tak prostě si k tomu zase vezmu nějakou práci. Ale že bych šla do práce já a manžel [zůstal doma]? To ne. (Edita, projektová manažerka, dvacetiměsíční dcera)

Přestože její mzda byla vyšší v porovnání s manželem, nechtěla mu rodičovskou dovolenou přenechat. Jasný důvod neuváděla. Možná i proto, že poměrně hodně pracovala, zdůrazňovala Edita v rozhovoru zároveň svoji roli hlavní pečovatelky i skutečnost, že chce o svoje děti sama pečovat a rozhodně je nechce ve dvou letech umístit do soukromé školky (jesle v lokalitě nejsou) na celodenní pobyt pět dní v týdnu. Předpokládala spíše kombinaci rodinné péče a využití institucionální péče nejvýš na dva až tři dny týdně.

Souhra faktorů v uvedených čtyřech oblastech byla tedy důležitá k tomu, aby matka devítiměsíčního syna začala pracovat na plný úvazek, aniž to původně plánovala. Podle vlastní výpovědi byla tato změna vedena především ekonomickou motivací a vysokým finančním ohodnocením za vykonanou práci. K tomu dále přistupovala skutečnost, že jí zaměstnavatel umožňoval pracovat značně flexibilně a s výjimkou nezbytných jednání mohla pracovat z domova. Roli hrálo i vědomí časového omezení zadané práce, dále kladný vztah k vykonávané práci a ochota svěřit syna do péče jiných osob. Ta se evidentně zvyšovala s tím, jak vznikala nutnost řešit péči o dítě jinou osobou. Edita se tak po-

stupně stala otevřenější k možnostem umístit dítě do institucionální péče. Původně totiž vůbec neplánovala, že by jí a jejímu manželovi mohl s každodenní péčí o dítě někdo pomáhat.

3. Matka „pouze“ pečující ve shodě s plánem

Do této kategorie lze zařadit pouze jednu z deseti dotazovaných žen. Její důraz na komplementární rozvržení genderových rolí, kdy po dobu tří let rodičovské dovolené o dítě pečuje především matka, zatímco muž se stává hlavním živitelem rodiny, byl doplněn silným přesvědčením, že rodinná péče je pro osobní vývoj dítěte nejlepší. Navíc tato žena v době těhotenství nepředpokládala, že by jí zaměstnavatel mohl poskytnout práci na částečný úvazek a plný nechtěla. V době, kdy bylo dceři osmnáct měsíců, se její postoj ještě více posunul ve prospěch domácí péče o dítě, takže odmítala i možnost částečného úvazku. Byla spokojená se skutečností, že je každodenní a hlavní pečovatelkou a s péčí jí pomáhá otec dítěte a občas její matka, babička dítěte. Její postoj byl jasný, chtěla se péčí o dceru plně věnovat, aby se vyhnula nutnosti umístit ji do jeslí. Vysvětlovala to svou negativní zkušeností s jeslemi a dalšími zařízeními kolektivní péče:

[...] Tam (v jeslích) to já jsem brečela, i do školy, v každé školce. Takže ve dvou letech se mi to zdá brzy. Je to samozřejmě individuální. Některé děti, které jsou hlídatelné, které nejsou tak třeba v tom kontaktu těsném s tou maminkou, tak to zvládají dobře. Ale touhle cestou jsem jít nechtěla, chtěla jsem prostě jí ty tři roky dát. I s tím, že bych třeba už od těch dvou let někde třeba pracovala chvíli nebo [...]. Ale ne, určitě ani částečný pracovní poměr jsem nikdy nechtěla. Já chci být prostě doma s ní. (Nina, psychologka, osmnáctiměsíční dcera)

Důraz na pečovatelskou roli byl u této ženy jednoznačný a v podmínkách, kdy byl její partner schopen rodinu uživit, nespátkovala žádný důvod, proč by se měla vzdát možnosti využít tříletou rodičovskou dovolenou a vrátit se do zaměstnání dřív.

4. Matky „pouze“ pečující v rozporu s plánem

Polovina informátorek (pět osob) se z různých důvodů oproti předchozímu plánu rozhodla pro celodenní domácí péči o dítě a neplánovala v blízké době (respektive před koncem rodičovské dovolené) vstoupit zpět na trh práce. Nejčastějším důvodem uváděným pro vysvětlení tohoto postupu byla neochota nebo nemožnost zajistit pravidelnou péči o dítě jinou osobou. Otec dítěte nebyl ochoten převzít péči o dítě v době, kdy by matka pracovala, babičky rovněž nebyly k dispozici a využití chůvy či institucionální péče o dítě matky (nebo jejich partneri) považovaly za nevhodné. A to nikoliv pouze z finančních důvodů, případný finanční zisk některých žen by byl jistě vyšší než částka, kterou by zaplatily za „hlídací služby“.

V některých případech hrála navíc roli omezení ze strany zaměstnavatele, který ženám neumožnil časově a míst-

ně vyhovující flexibilní pracovní úvazek. V jednom případě nebyl zaměstnavatel ochoten poskytnout jakýkoliv zkrácený úvazek, přestože o něj žena měla zájem. Při srovnání jednotlivých případů se zdá, že pokud neměla žena před nástupem na mateřskou dovolenou výrazně kladný vztah k práci, dále jí chyběla pomoc ze strany nejbližší rodiny (otce a babiček dítěte) v podobě alespoň občasného převzetí péče a navíc ji výrazným způsobem nenuťily finanční okolnosti (tj. příjem partnera v kombinaci s rodičovským příspěvkem a případnými dalšími příjmy nukleární rodinu dostatečně finančně zajistil), pak žena upřednostnila péči a neusilovala o uplatnění na trhu práce. Oproti období před porodem to v době, kdy bylo dítěti rok a půl, zpravidla považovala za vyhovující stav až do skončení rodičovské dovolené, kterou případně plánovala prodloužit narozením dalšího dítěte a navázáním další mateřskou dovolenou.

Přestože se konkrétní případy samozřejmě v jednotlivostech lišily, pro ilustraci zde uvedu případ Flory, který vykazoval mnohé shodné rysy s ženami zařazenými do této kategorie. Florin manžel podnikal, byl značně pracovně vytížen, ale zároveň dokázal rodinu dobře finančně zajistit. Flora byla na péči o dítě v zásadě sama. Manžel si sice někdy mohl udělat volno i v průběhu běžného pracovního dne, ale na druhou stranu často pracoval i večer, na telefonu byl klientům a kolegům k dispozici vlastně neustále (včetně víkendů a dovolených). Původní plán pracovat na částečný úvazek před třetím rokem věku dítěte tedy Flora opustila a přeorientovala se více na péči o dítě. Plánovala brzy počít další, takže předpokládala, že bude doma zhruba šest let. Navíc do budoucnosti uvažovala i o volbě méně náročné práce proto, aby ji mohla snadněji sladit s rodinnými povinnostmi. Se svou situací byla v zásadě smířená:

[...] jsem s tím šéfem tam [v práci] domluvená, že dám vědět dopředu, když bych se chtěla vracet, [i] když jsme se o tom ale dlouho nebavili, ale ono je to stejně ještě tak za dlouho a já si třeba nemyslím, že se mi povede vrátit na to samé místo, a ani nevím, jestli bych úplně chtěla. Že to tam bylo takové docela časově náročné a je to docela stresové [...] potom u toho druhého [dítěte] jsem si říkala, jak by bylo ideální třeba v tom dva a půl roce začít chodit na nějaký zkrácený úvazek, aby se do toho člověk postupně dostal. Že si neumím představit jako po pěti, šesti letech si jít rovnou na plný. [...] A já jsem to [začít pracovat] i hodně zvažovala, ale pak jsem nějak se bavila takhle s kamarádkama a vypustila jsem to a jsem docela ráda nakonec. [...] Teď už tu práci, už pro mě není tak důležitá, jako byla před tím, že pro mě je teď jako na prvním místě Felix. Aby hlavně on byl spokojený, a až se tam budu třeba jednou vracet, tak už to pro mě není taková priorita, protože Felix pro mě bude myslím důležitější. (Flora, plánovací specialista logistiky, devatenáctiměsíční syn)

Z vysoce kvalifikované ženy se tak s mateřstvím stala žena, která si profesně příliš nevěří a sice počítá s možností ná-

vratu k původnímu zaměstnavateli, nicméně spíše na horší a méně náročnou pozici.

Podobné postoje i komplexní vliv mnoha spolupůsobících faktorů se vyskytovaly v rozhovorech i s dalšími ženami z této skupiny. S aktuálním stavem domácí pečovatelské o dítě byly smířené a předchozí profesní ambice, které mnohdy sdílely ještě v době těhotenství, po narození dítěte v jejich výpovědích postupně ustoupily do pozadí. V zásadě se přizpůsobily tradičním genderovým rolím a staly se hlavními pečovatelkami, zatímco jejich partneři byli hlavními živiteli rodiny.

Rozdíly mezi plány a realitou

Při srovnání postojů a plánů těhotných žen s jejich postoji a realitou v době, kdy byly matkami dětí ve věku rok a půl, se jako nejvýraznější vyjevil rozdíl mezi původním záměrem pokračovat v placené práci i po narození dítěte a následným upuštěním od tohoto plánu. Proč došlo k takovému posunu? Jakou roli v tom hrály vnější okolnosti a nakolik to byla spíše jejich osobní volba? Potvrzují zjištění výzkumu platnost preferenční teorie (Hakim 2000), nebo ji vyvracejí? Jak se na zjištěných rozdílech podílely strukturální podmínky a sociální kontext? Respektive omezení, která sociální kontext a vnější podmínky pro ženy při jejich možnostech sládit péči s prací podle některých autorek (Crompton, Harris 1998; Crompton, Lyonett 2005) utvářejí?

Právě zjištěnou reorientaci od práce k péči lze považovat za doklad toho, že spíše než osobní preference hrají v rozhodování a chování matek roli strukturální podmínky. Původní plán pracovat i pečovat totiž mnohé ženy nenaplnily. Naopak žena, kterou bylo možné v těhotenství zařadit do skupiny těch, které upřednostňovaly rodinu a péči před profesním uplatněním, v případě výhodné změny vnějších podmínek změnila vlastní preference a oproti plánu začala pracovat na plný úvazek. To vyvrací platnost preferenční teorie (Hakim 2000) a přikládá větší význam strukturálním podmínkám.

Jako limitující pro kombinování péče a práce v prvních třech letech mateřství byly na základě rozhovorů s matkami shledány jak vnější okolnosti, tak i s nimi související postoje o rodičovských rolích a péči o dítě. Z vnějších okolností to byl především institut tříleté rodičovské dovolené, nedostatek zkrácených a flexibilních pracovních úvazků, nedostatek dostupné a hojně využívané nerodinné péče o děti mladší tří let, nedostatek rodinné nemateřské péče o dítě (ze strany otce či prarodičů). V oblasti hodnotových a postojových preferencí pak současnou péči a placenou práci matek limitovalo přesvědčení o vhodnosti celodenní mateřské péče o dítě a naopak nedůvěra k nerodinné péči o děti mladší dvou, či dokonce tří let.

Z rozhovorů vyplynulo, že ústřední roli v rozhodování hrají normy a hodnoty týkající se mateřské, otcovské, rodinné a nerodinné péče o nejmenší děti a jejich reálná aplikace v praxi. Mnohé autorky a autoři ukázali, že rodičovství s sebou nese striktnější rozdělení genderových rolí, kdy

matka je vnímána primárně jako pečovatelská a otec jako žitel (Bianchi 2000; Fox 2009; Maříková 2006; Miller 2011; Singley, Hynes 2005). To platí nejvíce právě v raných fázích rodičovství, přičemž české prostředí je v tomto ohledu spíše konzervativnější v porovnání s jinými státy Evropy (Chaloupková, Šalamounová 2004).

Všechny těhotné ženy ve vzorku spojovaly přechod k mateřství s určitou pracovní pauzou nebo přinejmenším s výrazným snížením placené pracovní činnosti. Jejich pozornost se od práce přesunula k péči. Z rozhovorů vyplynulo, že mateřskou péči považovaly za nejvhodnější formu péče o malé dítě. Po ní zpravidla následovala péče otcovská, která ovšem byla omezena jednak časově pracovními závazky otce, jednak byla vnímána jako péče doplňková. Tedy sice žádoucí, ale nikoliv v rozsahu, který by byl stejný, nebo dokonce větší než péče matky. O rovnoměrném sdílení rodičovství se tedy nedalo hovořit v žádném ze studovaných případů. Pokud žena pracovala dvacet a více hodin týdně, nebyl to muž, kdo nahrazoval její péči, ale jiné osoby, zpravidla babička dítěte.

Výzkum naznačil, že normy a hodnoty týkající se mateřství a možností kombinace péče a práce zakládaly ženy často na příkladech ze svého okolí. Pokud pracovaly ve firmě, kde matky s malými dětmi pracovaly, považovaly to často i ony samy za možnost, jak uspořádat svůj život. Na druhou stranu z rozhovorů vyplynulo, že kombinování péče o nejmenší děti s placenou prací není považováno ani vysokoškolsky vzdělanými ženami za normu, ale spíše za něco výjimečného. Otázkou tedy je, proč vlastně tolik žen z našeho vzorku před porodem předpokládalo, že budou pracovat i během prvních let mateřství a pak od toho upustilo. Vedla je k tomu především nemožnost nebo neochota přenechat péči o dítě někomu jinému. Normativní důraz na ústřední mateřskou péči při stávající absenci jiných forem péče a malé flexibility pracovních úvazků činily kombinaci péče a placené práce pro dotazované ženy v prvních letech mateřství mimořádně obtížnou. Lze tedy potvrdit, že to byly zejména strukturální podmínky a sociální kontext, co formovalo jednání a smýšlení žen.

Diskuse

Ve výše uvedeném kontextu se jeví jako velmi důležité zjištění, že dotazované vysokoškolsky vzdělané ženy principiálně považovaly mateřství i v jeho raných stádiích za slučitelné s prací. Většinou předpokládaly, že budou v určité míře pokračovat v placené práci už během prvních tří let dítěte, tedy ještě před koncem nejdelší možné rodičovské dovolené. Teprve konkrétní realita způsobila, že posléze mnohé z nich přehodnotily své plány a od placené práce upustily. Jak lze tato zjištění interpretovat při sledování teorií o dělání (West, Zimmerman 1987) a rozvolňování genderu (Deutsch 2007)? A jaké mohou být implikace těchto zjištění pro oblast sociální politiky a zaměstnanosti žen?

Rozvržení tradičního genderového řádu (dělání genderu) s ústřední mateřskou rolí pečovatelské a otcovskou rolí živite-

le v rozhovorech zastávaly i ty informatorky, které měly před porodem úspěšnou kariéru nebo vyšší mzdu než jejich partner. I ony jasně považovaly samy sebe za hlavní pečovatelské a od této pozice neustupovaly ani v případě, že péči o dítě kombinovaly s placenou prací. Platilo, že matky pracující 20 a více hodin týdně kladly v rozhovorech jasný důraz na to, aby vynikla i jejich pečovatelská role. Ve všech těchto případech se podíl otcovské péče podle výpovědí žen (i jejich partnerů) ani zdaleka neblížil podílu času, který péči věnovala matka. Významný byl ještě jeden rys, který v českém prostředí zaznamenaly i další autorky (Maříková, Křížková, Vohlídalová 2012). Tím byl mechanismus znevýznamňování finančního přínosu matky pro rodinu v porovnání s přínosem otce. To opět svědčí o snaze naplnit normativ životelské role otce a pečovatelské role matky. Příjem ženy byl prezentován jako vítaný přivýdělek, který doplní hlavní příjem muže.

Na druhou stranu však byly v rozhovorech zaznamenány stopy rozvolňování genderu v rané fázi rodičovství, a to ve dvou ohledech. Oba se přitom vyskytovaly hojněji v rovině představ než v následné realitě, ale i to je pro budoucí vývoj podstatné.

Prvním byla zjištěná hojná představa o slučitelnosti raného mateřství s placenou prací i identifikace ženy s profesní rolí. Pracující ženy velmi otevřeně hovořily o tom, že je práce vně rodiny baví. Péči o dítě naopak popisovaly jako nudnou a stereotypní. Motiv uspokojivého profesního života oproti jednotvárné péči o dítě se hojněji vyskytoval v rozhovorech s těhotnými ženami. Toto zjištění naznačuje posun v hodnotách a přesvědčeních o tom, s jakými rolmi se žena může identifikovat. Nepochybně souvisí s výzkumným vzorkem vysokoškolsky vzdělaných žen. Jiné výzkumy totiž dokládají, že většina české populace jednoznačně přikládá největší význam identifikaci žen s rodičovskou rolí oproti roli profesní (viz Maříková 2006). I ve zkoumaném vzorku ovšem tento posun platí více v rovině postojové než v rovině reálného života, kde se ženy po porodu mnohdy „vrátí“ zpět k tradičnějším vzorcům chování a nejen že akceptují svoji rodičovskou roli jako primární, ale od původních profesních ambicí ustupují.

Druhou oblastí byla osobní péče o novorozence ze strany otce. Z rozhovorů vyplynulo, že myšlenka otce podílejšího se alespoň částečně na osobní péči o dítě byla blízká mnohým z informatorek a v těhotenství zpravidla doufaly, že otec bude schopen se o dítě od jeho útlého věku samostatně postarat. Například proto, aby i ony získaly nějaký volný čas. V realitě skutečně většina otců s dětmi čas trávil a byla schopná je i v prvním roce života přebalit, obléci, nakrmit či vykoupat. Zpravidla však tyto záležitosti vykonávali omezeně a mnohé matky (nehledě na skutečnost, zda vykonávaly placenou práci nebo ne) by uvítaly, pokud by otec každodenní péči o dítě mohl věnovat více času. I v tomto případě tedy byly představy o angažovaném otcovství ze strany matek otevřenější v porovnání s následnou realitou.

Možnost matky svěřit dítě do péče někoho jiného si zaslouží pozornost. Jak upozornili i jiní autoři (Duncan, Ed-

wards, Alldred 2003; Duncan, Erwin 2004), péče o děti rozhodně není oblastí, kde by se rodiče řídili pouze prostým ekonomickým kalkulem. Naopak se jedná o oblast, ve které se výrazným způsobem uplatňují i morální a kulturní hodnoty a normy. Rozhovory s matkami osmnáctiměsíčních dětí ukazovaly spíše na hranici dvou či dvou a půl let věku, která byla hojněji považována za dobu, kdy je možné svěřit dítě do institucionální péče. Bylo zřejmé, že se i v této oblasti uplatňovaly vzory z blízkého okolí. Známí úspěšně využívající pro své dítě jesle nebo soukromé vzdělávací zařízení mohli zvýšit ochotu ženy o takové možnosti rovněž uvažovat. Tato možnost však pro ni musela být finančně a místně dostupná, což bylo patrné z toho, že o ní přemýšlely především ženy s výrazně nadprůměrnými rodinnými příjmy.

Nedostupnost státem podporované formální péče o předškolní děti je častým důvodem, proč jsou matky nejmenších dětí mimo trh práce (Ettlerová 2006; Münich 2012; Hašková 2011). Na druhou stranu je ovšem nezbytné si uvědomit, že samotné zvýšení dostupnosti takové péče¹² neznamená, že ji všichni rodiče budou chtít pro své děti využívat. I provedený výzkum ukázal, že rodičovská péče je zpravidla považována za nevhodnější způsob péče o nejmenší děti. Mýtus o škodlivosti jeslí pro děti je v české společnosti velmi rozšířený (Dudová, Hašková 2010; Hašková, Saxonberg 2012). I některé ženy z prezentovaného výzkumu považovaly institucionální péči o děti mladší dvou nebo tří let za nevhodnou pro dítě. Lze tedy předpokládat, že její větší dostupnost by rozhodně nevedla k jejímu rychlému a masovému využívání.

Dále musí být uvedena flexibilita práce (místní a časová), která jednoznačně zvyšovala možnosti matek pracovat i přes to, že měly malé děti. Pracující matky byly za poskytnutí takové flexibility svým zaměstnavatelům velmi vděčné, rozhodně ji nepovažovaly za samozřejmost. I tento výzkum potvrdil, že alternativní pracovní úvazky jsou často vnímány jako benefit samy o sobě, proto ruší jiné možné zaměstnanecké výhody (srov. Formánková, Křížková 2009). Je vhodné upozornit i na další negativa, která s sebou pracovní flexibilita může přinášet. Matky často pracovaly „po nocích“, kdy dítě spalo a/nebo případnou péči o něj převzal otec. Většinou to ovšem byly matky, kdo vstával k dítěti v noci. Takový způsob organizace práce a péče může být pro matky velmi fyzicky a psychicky zatěžující.

Častá negativa zkrácených pracovních úvazků v podobě malého prestiže a mnohdy nevhodného postavení zaměstnanců pracujících na takové úvazky jsou obecněji známá (Křížková, Vohlídalová 2009: 51–52; Kyzlinková, Svobodová 2007; Vohlídalová, Formánková 2012). Z provedeného výzkumu se nicméně zdá, že při porovnání žádného zaměstnání a zaměstnání na jiný než plný úvazek je pro pracovní kariéru ženy v dlouhodobé perspektivě spíše výhodnější pracovat, byť omezeně, než nepracovat vůbec (srov. Formánková, Křížková 2009). Z rozhovorů vyplynulo, že ženy, které pracovaly, si byly jistější, že budou pracovat i v budoucnosti, na rozdíl od žen, které nepracovaly. Udr-

žování kvalifikace a účast na trhu práce by jim mohly do budoucna snížit handicap způsobený dlouhodobou absencí mimo trh práce v souvislosti s mateřstvím.

Ve shodě s některými jinými autorkami a autory (Dudová 2008; Kalíšková, Münich 2012; Mitchell, Hamplová 2012; Palonciová a kol. 2014) i zjištění provedeného výzkumu naznačila, že zaměstnanost žen s nejmenšími dětmi by různými opatřeními bylo možné zvýšit. Z provedeného výzkumu lze odvodit, že u vysokoškolsky vzdělaných žen by změny některých strukturálních podmínek mohly rozšířit jejich možnosti, jak naplnit původní záměry o sladění rodičovských a profesních rolí. Umožnilo by to zejména rozšíření a zvýšení dostupnosti kvalitní péče o předškolní děti, zvýšení nabídky částečných úvazků a větší časová a místní flexibilita práce. Jako klíčové pro to, zda matky dětí mladších zhruba 18 měsíců pracovaly, byly totiž identifikovány následující faktory: pracovní motivace, pracovní podmínky, finanční přínos a zajištění péče o dítě.

Závěr

Sledování deseti vysokoškolsky vzdělaných žen z heterosexuálních párů ve fázi přechodu k rodičovství potvrdilo, že se jedná o životní událost, která je výrazně genderovaná a přináší významnou proměnu každodenního života žen. Život matek se od práce přeorientoval na oblast péče, spíše výjimečně se matkám dařilo sladit obě sféry života, a to navzdory původním plánům.

Plány, normy a hodnoty vztahující se k možnosti sladit péči o nejmenší děti s placenou prací a plány na zapojení se otců do osobní péče o dítě byly mezi vysokoškolsky vzdělanými ženami poměrně volné a indikovaly spíše rozvolňování tradičních genderových stereotypů. Následná realita ale zpravidla vedla k návratu do tradičních rolí matky pečovatelky a muže živitele. Výzkum ukázal, že k tomuto postupu přispívají spíše strukturální podmínky než vlastní osobní preference žen.

Literatura

Bartáková, H. 2005. „Znevýhodnění žen s dětmi na trhu práce.“ Pp. 65–77 in Winkler, J., Klimplová, L., Žižlavský, M. *Účelové programy na lokálních trzích. Jejich význam, potřeba a realizace*. Brno: Masarykova Univerzita.

Bartáková, H. 2008. „Problémy přechodu žen na trh práce po rodičovské dovolené.“ Pp. 175–206 in Sirovátka, T., Hora, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice, Brno: Albert.

Bauerová, J., Berka, J. 1971. *Problémy zaměstnaných žen*. Pardubice: Dům techniky ČVTS.

Bianchi, S. 2000. „Maternal Employment and Time with Children: Dynamic Change or Surprising Continuity?“ *Demography*, Vol. 37, No. 4: 401–414.

Crompton, R., Harris, F. 1998. „Explaining Women’s Employment Patterns: ‚Orientations to Work‘ Revisited.“ *The British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 1: 118–136.

Crompton, R., Lyonette, C. 2005. „The New Gender Essentialism – Domestic and Family ‘Choices’ and Their Relation to Attitudes.“ *The British Journal of Sociology*, Vol. 56, No. 4: 601–620, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-4446.2005.00085.x>.

Crompton, R., Lyonette, C. 2011. „Women’s Career Success and Work-life Adaptations in the Accountancy and Medical Professions in Britain.“ *Gender, Work and Organization*, Vol. 18, No. 2: 231–254, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0432.2009.00511.x>.

Čermáková, M. a kol. 2002. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Deutsch, F. M. 2007. „Undoing gender.“ *Gender & Society*, Vol. 21, No. 1: 106–127.

Dudová, R. (ed.) 2008. *Nové šance a rizika. Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R., Hašková, H. 2010. „Diskursy, instituce a praxe péče o děti do tří let ve francouzsko-české komparativní perspektivě.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 11, č. 2: 36–47.

Dudová, R., Volejníčková, R. 2014. „Proč ženy pečují? Gender a neformální péče o seniory.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 15, č. 1: 41–54, <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2014.15.1.100>.

Duncan, S., Edwards, R., Alldred, P. 2003. „Mothers and Child Care: Policies, Values and Theories.“ *Children & Society*, Vol. 18, No. 4: 254–265.

Duncan, S., Erwin, S. 2004. „The Social Patterning of Values and Rationalities: Mothers’ Choices in Combining Caring and Employment.“ *Social Policy and Society*, Vol. 3, No. 4: 391–399.

Ettlerová, S. a kol. 2006. *Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Formánková, L., Křížková, A. 2009. „Flexibilní pracovní režimy jako nástroj kombinace pracovního a rodinného života.“ *Fórum sociální politiky*, roč. 3, č. 2: 14–19.

Formánková, L., Křížková, A. 2014. „Intersekcionalní perspektiva zkoumání dopadů krize na životní dráhy v ČR: gender, třída, věk (a rodičovství).“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 15, č. 2: 61–75, <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.131>.

Fox, B. 2009. *When Couples Become Parents: The Creation of Gender in the Transition to Parenthood*. Toronto: University of Toronto Press.

Gatrell, C. 2005. *Hard Labour. The Sociology of Parenthood*. Maidenhead: Open University Press.

Grunow, D., Evertsson, M. (v tisku). *Transition to Parenthood in Europe: Analysing Gender and Labour Divisions*. Cheltenham: Edward Elgar.

Guest, G., MacQueen, K. M., Namey, E. E. 2012. *Applied Thematic Analysis*. London: Sage.

- Hakim, C. 2000. *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century – Preference Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování v způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 2: 40–52.
- Hašková, H., Saxonberg, S. (eds.). 2012. *Péče o nejmenší. Boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hašková, H., Uhde, Z. 2009. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Prague: Sociologický ústav AV ČR.
- Chaloupková, J., Šalamounová, P. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Jirková, M. 1982. *Vzdělání a emancipace ženy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kalíšková, K., Münich, D. 2012. *Češky: nevyužitý potenciál země*. Praha: IDEA.
- Křížková, A. (ed.). 2006. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Křížková, A., Vohlidalová, M. 2009. „Rodiče na trhu práce: mezi prací a péčí.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 1: 31–60.
- Křížková, A. a kol. 2008. *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Křížková, A. a kol. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kuchařová, V. a kol. 2006. *Zaměstnání a péče o malé z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů. Uplatnění nároků na rodičovskou dovolenou a na volno na péči o nemocného člena rodiny v praxi*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Kyzlinková, R., Svobodová, K. 2007. „Práce z domova a její zásah do rodinného života.“ *Fórum sociální politiky*, roč. 1, č. 1: 11–17.
- Maříková, H. 2006. „Genderový aspekt rodičovství.“ Pp. 141–159 in Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamanová, G. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2009. „Pečující otcové: Příběhy plné odlišnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 1: 80–113.
- Maříková, H. (ed.), Křížková, A., Vohlidalová, M. 2012. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Miller, T. 2005. *Making Sense of Motherhood: A Narrative Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, T. 2007. „Is This What Motherhood is All About? Weaving Experiences and Discourse through Transition to First-Time Motherhood.“ *Gender & Society*, Vol. 21, No 3: 337–358.
- Miller, T. 2011. *Making Sense of Fatherhood: Gender, Caring and Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitchell, E., Hamplová, D. (eds.). 2012. *Kdo se postará? Dítě mezi rodinou, státem a trhem*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Nešporová, O. 2006. „Otcové pečující o děti formou rodičovské dovolené.“ *Demografie*, roč. 48, č. 3: 179–193.
- Nešporová, O. (v tisku). „Flexibilní režim čerpání rodičovského příspěvku a sladování rodičovství s placenou prací.“ *Fórum sociální politiky*, roč. 9.
- Nešporová, O., Stuchlá, R. (v tisku). „Constructions of Parenthood in the Czech Republic: Maternal Care and Paternal Help.“ In Grunow, D., Evertsson, M. (eds.). *Transition To Parenthood In Europe: Analysing Gender And Labour Divisions*. Cheltenham: Edward Elgar.
- OECD 2014. *Maternal Employment Rates*. [online]. OECD. [cit. 14. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/els/family/LMF1_2_Maternal_Employment_Sep2014.pdf>.
- Palonciová, J. a kol. 2014. *Nové formy denní péče o děti v České republice*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Saxonberg, S., Sirovátka, T. 2006. „Failing Family Policy in Post-communist Central Europe.“ *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, Vol. 8, No. 2: 185–202.
- Saxonberg, S., Szelewa, D. 2007. „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The Development of Family Policies in Poland and the Czech Republic.“ *Social Politics*, Vol. 14, No. 3: 351–379.
- Sevón, E. 2012. „My Life Has Changed, but His Life Hasn't: Making Sense of the Gendering of Parenthood During the Transition to Motherhood.“ *Feminism & Psychology*, Vol. 22, No. 1: 60–80. <http://dx.doi.org/10.1177/0959353511415076>.
- Singley, S. G., Hynes, K. 2005. „Transitions to Parenthood. Work-Family Policies, Gender, and the Couple Context.“ *Gender & Society*, Vol. 19, No 3: 376–397. <http://dx.doi.org/10.1177/0891243204271515>.
- Sirovátka, T. 2004. „Family Policy in the Czech Republic after 1989: From Gendered and Enforced De-Familialism to Gendered and Implicit Familialism.“ Pp. 97–117 in Mareš, P. *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno: Barrister & Principal.
- Sokačová, L. (ed.). 2006. *Kariéra, rodina, rovné příležitosti. Výzkumy postavení žen a mužů na trhu práce*. Praha: Gender Studies.
- Svobodová, K., Höhne, S., Žáčková, L. 2010. „Prolínání sfér rodiny a zaměstnání.“ Pp. 65–96 in Höhne, S. a kol. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. Praha: VÚPSV.
- Šolcová, M. 1984. *Postavení ženy v socialistické společnosti*. Praha: Horizont.
- Šmidová, I. 2004. „Rodiny, kde pečují otcové.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 5, č. 4: 10–12.
- Uhde, Z. 2009. „K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 45, č. 1: 9–29.
- ÚZIS. 2013. *Aktuální informace*, č. 51. [online]. Praha: ÚZIS. [cit. 9. 4. 2015]. Dostupné z: <www.uzis.cz/system/files/ai_2013_51.pdf>.

Vohlídalová, M., Formánková, L. 2012. „Částečné úvazky v České republice: šance nebo riziko?“ *Fórum sociální politiky*, roč. 6, č. 5: 17–21.

West, C., Zimmerman, D. H. [1987] 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia*, roč. 5, č. 1: 99–120.

Poznámky

1 Článek vznikl v rámci výzkumného projektu č. P404/11/1045 podpořeného GA ČR.

2 „Další mateřská dovolená“ (od roku 2001 „rodičovská dovolená“) mohla trvat až do tří let věku dítěte a (od roku 1995) rodič mohl pobírat rodičovský příspěvek až do čtyř let věku dítěte, při současném omezení pracovat a využívat pro dítě jesle a mateřské školy (podrobněji viz Křížková a kol. 2008: 30–32; Hašková, Uhde 2009: 131–133).

3 Podle statistik MPSV ČR o příjemcích rodičovského příspěvku bylo v roce 2014 mezi příjemci tohoto příspěvku pouze 1,8 % mužů, zbývající část (98,2 %) tvořily ženy ([cit. 8. 8. 2015]. Dle statistiky MPSV ČR dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/10543>).

4 Pozitivně lze hodnotit především odstranění limitu možného příjmu při současném pobírání rodičovského příspěvku a zavedení možnosti čerpat vyšší rodičovský příspěvek po kratší časový úsek.

5 K proměnám institutů rodičovského příspěvku a rodičovské dovolené v letech 2007–2014 viz Nešporová (2015).

6 Například v roce 2012 byla zaměstnaná pouze zhruba pětina matek vyučených nebo se základním vzděláním s dětmi do šesti let, mezi středoškolsky vzdělanými matkami stejně starých dětí to byly zhruba dvě pětiny a ani u vysokoškolsky vzdělaných matek dětí do šesti let nedosáhl podíl zaměstnaných poloviny (Křížková, Formánková 2014).

7 Pro podrobnosti o mezinárodním projektu viz <http://www.transparent-project.com/> a shrnující monografii z první vlny výzkumu (Grunow, Evertsson v tisku).

8 Autorka uskutečnila 12 rozhovorů, dalších 8 rozhovorů vedla Růžena Stuchlá, které autorka děkuje za spolupráci. Informátorky jsme (s výjimkou dvou) před výzkumem neznaly.

9 Slovo „pouze“ jsem volila pro jasnější odlišení od matek, které také pečovaly, ale zároveň vykonávaly placené zaměstnání nebo podnikaly. Uvozovky používám proto, abych neznechvala hodnotu pečovatelské práce.

10 K negativním implikacím používaného termínu rodičovská „dovolená“ viz Alena Křížková a kol. (2008).

11 Z důvodu zachování anonymity jsou všechna jména smyšlená.

12 Zde mám na mysli především jesle, ale dále i nově zavedené dětské skupiny, které může zaměstnavatel nebo jiný subjekt zřizovat a provozovat.

© Olga Nešporová, 2015

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D. působí od roku 2004 ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v Praze v týmu zaměřeném na rodinnou politiku. Zároveň dlouhodobě spolupracuje se Sociologickým ústavem AV ČR. K ústředním tématům jejího odborného zájmu patří mateřství a otcovství, mezigenerační solidarita, institucionální podpora rodiny, religiozita a smrt. Korespondenci zasílejte na adresu: olga.nesporova@vupsv.cz.

FEMINISTICKÝ PŘÍSPĚVEK KE GLOBÁLNÍ SPRAVEDLNOSTI / ZUZANA UHDE JAGGAR, ALISON (ED.). 2014. GENDER AND GLOBAL JUSTICE. CAMBRIDGE: POLITY PRESS.

Současná globalizace zintenzivňuje propojení společenských vztahů a procesů napříč geopolitickými hranicemi. Feministický výzkum se v posledních dvou dekadách stále více zaměřuje na zkoumání průvodních jevů globalizace, kterými jsou například feminizace vykořisťování a chudoby, feminizace migrace a ekonomické migrace, ustavování transnacionálních sítí ženských organizací a globálního feministického hnutí, transnacionální praktiky péče, transnacionalizace intimního a rodinného života, globální sexuální průmysl a obchod s lidmi nebo vliv environmentálních změn na postavení žen atd. Feministický výzkum globální spravedlnosti je ale stále ve svých počátcích. Kniha *Gender and Global Justice*, kterou editory připravila Alison Jaggar, tuto oblast zkoumání posouvá o další krok dopředu.

Jaggar v úvodu představuje kontext politické teorie spravedlnosti a globální spravedlnosti a soustřeďuje se na přínos genderových analýz k rozvoji této oblasti zkoumání. Feministické rozborů podle jejího názoru rozšířily zejména pojetí sféry spravedlnosti, které musí zahrnovat i domácnosti a rodiny, osobní se tedy stává sférou spravedlnosti a rovněž sférou globální spravedlnosti. Dále rozšířily pojetí subjektu spravedlnosti, který musí zahrnovat i transnacionální kolektivy, genderové a jiné. A v neposlední řadě rozšířily pojetí předmětu spravedlnosti, které musí zahrnovat nejen politická práva a odpovědnost, materiální zdroje (sociální a ekonomická práva) a kulturní respekt (kulturní práva), ale také odpovědnost za domácí práce a péči, a to rovněž v transnacionální rovině. Přihlédnutí k těmto aspektům je výzvou pro současnou teorii globální spravedlnosti.

V další kapitole pak Jaggar prezentuje konceptuální rámec transnacionálních cyklů genderového ohrožení, který podle jejího mínění poskytuje nástroj ke kritickému zhodnocení genderových globálních nespravedlností i základ pro formulaci feministické globální spravedlnosti. Jejími slovy: „Model transnacionálních cyklů genderového ohrožení poskytuje dobrý nástroj, abychom začali hodnotit globální genderové nerovnosti, ale také k tomu, abychom se v našem zkoumání zaměřili na to, kdo je odpovědný za odstranění těchto nerovností. [...] tato myšlenka ukazuje, že vzorce globální genderové nerovnosti nejsou ani náhodné, ani nevyhnutelné“ (s. 36). Jaggar shrnuje pět neadekvátních přístupů ke globálním genderovým nerovnostem, které identifikuje v současné literatuře o globální spravedlnosti: (1) genderové nerovnosti jsou buď přehlíženy, nebo (2) jsou zahrnuty pouze instrumentálně, tj. jako nástroj k dosažení jiného cíle, např. rozvoje, nebo (3) jsou pojmány jako přirozené nerovnosti nevyhnutelně vycházející z biologických rozdílů v reprodukci, nebo (4) jsou příčiny svalovány na nezápádní kultury, nebo (5) jsou z nich obviňovány samotné oběti těchto nerovností.

Naproti tomu Jaggar navrhuje model, který globální genderové nerovnosti situuje do transnacionálních ekonomických, politických a kulturních vztahů a odhaluje jak kauzální spojení mezi jednotlivými nespravedlnostmi, tak spojení s určujícími strukturami současného globálního řádu. Vypůjčuje si při tom koncept genderového cyklu ohrožení manželstvím od Susan M. Okin, kterou sice kritizuje za rasové a třídně slepý přístup, navazuje ale na jeho redefinici od Iris M. Young, jež úvahy Okin zbavila původních omezení a zobecnila na genderové ohrožení plynoucí z dělby

NĚKOLIK POSTŘEHŮ O SEXU A KAPITÁLU: ZPRÁVA Z FEMINISTICKÉ KONFERENCE „SEX AND CAPITAL“ / Blanka Nyklová, Marta Vohlídalová

Mezi 3. a 6. červnem 2015 uspořádala evropská genderová asociace AtGender spojující výzkumné a vzdělávací organizace věnující se feminismu, feministickému výzkumu nebo vzdělávání Devátou evropskou feministickou konferencí s názvem „Sex a kapitál“. Po Budapešti, kde se konala konference v roce 2013, setkání proběhlo v Rovaniemi ve Finsku. Město, které je považováno za hlavní centrum Laponska, se nachází několik kilometrů od severního polárního kruhu a je sídlem Laponské univerzity, která konferenci hostila a organizačně zajistila.

Za asociaci AtGender uvedla konferenci Aino-Maija Hiltunen příkladem toho, co se v éře kapitalismu stalo se Santa Clausem. Ten má kousek od Rovaniemi svoje celoroční oficiální sídlo a je možné ho navštívit, poslat domů pohledy s vánoční tematikou a zaposlouchat se do vánočních koled, což je v červnu skutečně poněkud bizarní zážitek. Zatímco před svou komodifikací byl Santa Claus především elfem a mohl se oblékat a mít postavu podle svého uvážení, jeho podoba je dnes zafixována stejně, jako se hegemónický diskurs neoliberalismu a specifický kapitalismu snaží zakonzervovat i jiné, společensky poněkud důležitější významy.

Po tomto úvodním odlehčení se konference začala věnovat řadě tíživých témat. Úvodní plenární přednáška profesorky Torontské univerzity Rauny Kuokkanen se věnovala postavení domorodých žen v Kanadě a ve Finsku a leitmotivem plenárních přednášek druhého dne bylo sexuální násilí a komodifikace sexu, prostituce a sexuální práce.

práce. Tyto struktury systematicky vytvářejí ohrožení žen vůči zneužívání, vykořisťování a jiným formám znevýhodnění. Jsou zároveň reprodukovány a významným způsobem přetvářeny vývojem globální ekonomiky a pod vlivem transnacionálních mocenských aktérů. Příčiny negativních dopadů cyklů genderového ohrožení je tudíž nutné hledat v transnacionálních a globálních strukturách. „Celkově model transnacionální genderové zranitelnosti zdůrazňuje příčinné souvislosti genderově zatížených lokálních a transnacionálních norem, genderových nerovností v přístupu k ekonomickým zdrojům, nerovností mezi státy v bohatství a moci, kvůli nimž chudí jedinci, rodiny a země zoufale využívají každé dostupné zdroje, lidské či jiné. [...] Genderové instituce činí mnoho žen, zejména chudé ženy v méně rozvinutých zemích, systematicky a také více ohrožené přírodními katastrofami a společenskou nadvládou“ (s. 35). Kapitola Alison Jaggar nabízí teoretický rámec, do něhož jsou zasazeny následující kapitoly.

Další autorky a autor se v knize věnují globální spravedlnosti ve spojení s transnacionálními ženskými kolektivy (Hye-Ryoung Kang), transnacionálními praktikami péče a nájemnou domácí prací, kterou vykonávají v rostoucí míře migrantky (Eva Feder Kittay), s migrací a genderovými aspekty boje za práva migrantů (Rachel Silvey), s nárůstem mentálních poruch, konkrétně poporodní deprese a poruch příjmu potravy (Abigail Gosselin), se sexuálním násilím (Linda Martín Alcoff), daňovou politikou (Gillian Brock) a s genderovými aspekty tzv. prokletí přírodních zdrojů (Scott Wisor).

Spojující červenou nití jednotlivých kapitol je výchozí předpoklad, že genderové nespravedlnosti jsou utvářeny sociálními strukturami. Transnacionální struktury a procesy vytvářejí řadu genderových nespravedlností a ohrožení, z čehož vyplývá, že tyto genderové nespravedlnosti nemohou být odstraněny lokálně, jelikož lokální pozitivní vývoj je podkopáván, či přímo znemožněn transnacionál-

ním a globálním vývojem. Bez globální spravedlnosti tudíž lokální genderová spravedlnost není možná. Ačkoliv některé kapitoly se argumentačně stále pohybují v rámci mezinárodních vztahů (např. Scott Wisor), většina explicitně formuluje globální rámec spravedlnosti a problematizuje přístup, který chápe státy jako jediné subjekty spravedlnosti v transnacionálním prostoru.

Hye-Ryoung Kang zdůrazňuje, že genderové nespravedlnosti plynoucí ze současného globálního řádu jsou opomíjeny, pokud o subjektech spravedlnosti uvažujeme buď jako o národních státech (kritice genderových nespravedlností uvnitř států se nedostává stejná pozornost), nebo jako o jednotlivcích (individuální přístup opomíjí genderové, rasové, třídní a jiné struktury vytvářející vztahy nadvlády a znevýhodnění). Na jedné straně se tedy vymezuje proti nacionální pozici, která je založena na komunitaristické sociální ontologii, komunitaristickém zdůvodnění distributivní spravedlnosti a pojetí národa jako největší komunity. Na druhé straně se vymezuje proti přístupu liberálního kosmopolitismu, který je založen na liberální individualistické ontologii, univerzalizmu a pojetí nestranného rozumu. Konkrétně se staví kriticky k návrhům, které formulují Peter Singer, Thomas Pogge nebo Martha Nussbaum. Místo toho navrhuje pojetí globální spravedlnosti, které staví na transnacionálních kolektivech jako subjektech spravedlnosti. Konkrétně se věnuje vznikajícím transnacionálním ženským kolektivům. Ačkoli její úvahy a formulace transnacionální sociální ontologie jdou správným směrem, problematické podle mého názoru je, že transnacionální ženské kolektivy chápe jako společenství vzniklá na základě dobrovolné organizace, například transnacionální advokační sítě. Z jejího pojetí tudíž vypadávají společenství ve smyslu strukturálních skupin, jak je vymezuje Iris M. Young, tj. skupin lidí, kteří zaujímají podobné postavení v rámci sociálních struktur a kteří se spolu nutně neidentifikují jako skupina. Tyto strukturální skupiny mo-

Suvi Ronkainen, rektorka univerzity ve Vaasa, se ve svém příspěvku zaměřila na způsob, jakým se zachází se sexuální prací a jaké to má implikace. V obecném diskursu se totiž stále častěji vyskytuje v souvislosti se sexbyznysem a prostitucí tvrzení, že jde o práci jako každou jinou. Tento trend je při tom podle jejího názoru možné přičíst rozmachu ekonomismu a tržního fundamentalismu. Podle těchto přístupů je člověk homo economicus, je třeba důvěřovat přirozené schopnosti samoregulace trhu a řídit a rozhodovat pouze technicky bez jakýchkoliv náznaků hodnotového zabarvení. Ronkainen přitom upozornila na podstatný paradox feministického myšlení – řada feministických přístupů se snaží označovat sex jako regulérní formu práce s cílem destereotypizovat oběti a odstranit stigma spojené s prostitucí. Feministické myšlení tak ale zároveň samo otevírá přístup k tomu, aby byla prostituce chápána jako práce jako každá jiná, aniž by se však řešily dopady na poskytovatele (a zejména poskytovatelky) sexuálních služeb. O sexuální „práci“ se sice hovoří jako o práci, jak ale ukazuje Ronkainen, nikdo s ní takto nezachází. Nezkoumají se náklady a benefity takové práce pro ty, které ji vykonávají, opomíjí se to, že prostituci se věnují většinou lidé ze znevýhodněných skupin, a opomíjena je také otázka, do jaké míry je rozhodnutí dělat tuto „práci“ svobodné a do jaké míry nikoliv. Pokud tedy feminismus hovoří o prostituci jako o práci jako každé jiné, otevírá tak prostor pro vykořisťování žen a je fetišizací svobodné volby.

Na tento příspěvek pak navázala další plenární přednáškou profesorka Naila Kabeer z LSE. Ta ve svém příspěvku upozornila na významnou roli genderu, která je v případě sexu jako práce opomíjena. Pokud podle jejího názoru mohou sex nabízet obě skupiny (muži i ženy), je třeba se ptát, proč jedna skupina zejména poptává, zatímco druhá skupina tuto „práci“ především vykonává? Kabeer zdůraznila, že jde o silně genderovanou „práci“, která je navíc úzce navázána na tělesné charakteristiky, jako je věk, vzhled, rasa – tedy všechny atributy, které se snažíme v případě běžného zaměstnání eliminovat. Většina sexuální práce se při tom odehrává zce-

hou být rovněž transnacionální a jejich spravedlnostní požadavky by měly být brány v potaz, ačkoli nejsou artikulovány formou tradičních politických nástrojů. Kang také mylně spojuje kosmopolitní přístup ke spravedlnosti pouze s jeho liberální verzí. Kritická teorie kosmopolitismu je naopak s pojetím kolektivního transnacionálního subjektu spravedlnosti v souladu.

Transnacionální strukturální skupinu představují i migranti, kterým se věnuje ve své kapitole Rachel Silvey. Konkrétně se Silvey zabývá tím, jak transnacionální pracovní migrace problematizuje pojetí spravedlnosti a práv založené na konceptu státní suverenity. Vymezuje také zásadní rozdíl mezi migračními studii hlavního proudu, která přistupují k migraci žen jako k prostředku vymanění se z chudoby, a mezi feministickou perspektivou k migraci, která analyzuje vykořisťování a nerovnosti vycházející z globální ekonomiky. Podobně jako Kang zdůrazňuje nutnost vzít v potaz spravedlnostní požadavky transnacionálních ženských skupin – konkrétně mluví o nájemných domácích pracovnicích a jejich aktivistických sítích –, abychom mohli „nakreslit mapy feministické spravedlnosti, které překonávají omezení národních států a na ně navázané politické imaginace“ (s. 97). Jako příklad uvádí úmluvy Mezinárodní organizace práce, které byly prosazeny na základě tlaku migračních aktivistických sítí a které jsou určitým krokem ke globální regulaci migrace. Je ovšem nutné podotknout, což Silvey opomíjí, že tyto úmluvy sice stanovují jednotný standard, ovšem stále v mezinárodním rámci, a neřeší příčiny vynucené migrace, nejde tudíž o skutečný kosmopolitní právní rámec migrace. O zkušenost transnacionálních domácích pracovnic opírá v knize svůj návrh práva na péči a na poskytování péče Eva Feder Kittay. Návrhy na opatření podporující toto právo ovšem také formuluje pouze v rovině států, konkrétně v podobě podpory sociálního zabezpečení ve vysílacích i cílových zemích.

Příčiny vynucené migrace v podobě rozšiřujících se nůžek nerovností lze odstranit například pomocí nastavení

daňových systémů, kterými se ve své kapitole zabývá Gillian Brock. Podle ní je toto oblast, které by měla feministická teorie věnovat více pozornosti. Brock svůj rozbor staví na dvou skutečnostech. Jednak vychází ze skutečnosti, že jak výdajová, tak příjmová stránka rozpočtů má svoje genderové specifické dopady, a jednak vychází z empirických dat, podle kterých na každý jeden dolar rozvojové pomoci připadá šest až sedm dolarů na korporátních daňových únicích, a dále z 500 až 800 miliard dolarů nezákonných finančních toků připadají pouze 3 % na korupci veřejných představitelů, zatímco 60 až 65 % připadá na korporátní daňové úniky. Brock argumentuje, že zavedení globálních daní je možné i v současném systému bez nutnosti vytváření institucí světové vlády, proti které vystupují odpůrci globálních daní. Upozorňuje na to, že principiálně je z hlediska genderové spravedlnosti vhodnější uplatňovat přímé daně, jelikož nepřímé daně (spotřební) mají spíše regresivní tendenci, tj. zatěžují disproportčně více chudší skupiny, i když to samozřejmě závisí na jejich konkrétním nastavení. Primárním je podle jejího názoru zavedení reforem, které zabrání daňovým únikům přes daňové ráje a jiné mechanismy. Dalším žádoucím krokem by podle ní bylo zavedení Tobinovy daně. Oba tyto kroky jsou dnes již široce podporované. Z dalších rozpracovaných návrhů uvádí uhlíkovou daň, u které ale upozorňuje na potenciální, ovšem odstranitelné negativní genderové důsledky, jelikož se jedná o nepřímou spotřební daň. Pozitivní by bylo podle jejího mínění zavedení daně z mezinárodního obchodu se zbraněmi, rozšíření současné daně z letenek a další.

Knihy ve svém celku nabízí řadu podnětných návrhů a teoretických konceptů pro rozvinutí globální genderové spravedlnosti. V této fázi vývoje teoretického zkoumání dané oblasti je rovněž pochopitelné, že se jedná spíše o jednotlivé studie než o ucelenou koncepci. Ačkoli některé dílčí argumenty se vyznačují jistou nedotažeností, knihu lze bezesporu vnímat jako přínosný krok a současně výzvu pro

la mimo oficiální pracovní trh, často bez smlouvy, nelegálními migrantkami. To jsou přitom podle jejího mínění důležité argumenty pro to, proč sex není práce jako každá jiná.

Panely věnované feministické pedagogice a jejím proměnám tvořily velice homogenní a vysoce kritickou složku konference. Nabídky pro řadu vědkyň a aktivistek jedinečnou příležitostí nahlédnout na styčné body této problematiky (nejenom) napříč Evropou a sdílet možné postupy rezistence vůči prostředí a podmínkám neoliberální univerzity, a to jak přímo ve třídě, tak i v rámci pracovněprávních vztahů a v jejich širších etických a politických souvislostech.

Příspěvky Kanaďanky Jennie Abell a Finky Hanny Ylöstalo poukázaly na okolnosti genderové diskriminace v rámci organizací. Zatímco první příspěvek se věnoval překážkám, jimž čelí především ženy působící na kanadských univerzitách, druhá přednášející se věnovala stupni implementace genderového mainstreamingu na finském ministerstvu obrany. Přes odlišnost obou prostředí objevily řadu shodných prvků, zvláště v podobě prostředí, jež je vzhledem ke své pevné organizační struktuře velice rezistentní vůči jakýmkoli změnám. Na kanadských univerzitách tak akademičky vykazují nízké zastoupení na vyšších postech, čelí nerovnosti v platovém ohodnocení, nesystematické podpoře při kombinaci osobního a pracovního života a především celkové atmosféře, jež není genderové rovnosti nakloněna. V rámci ministerstva obrany se dokonce ukazuje, že ani jasně daný systém podřízenosti nedokáže zlomit odpor organizace ke změnám obecně, o to méně, když panuje přesvědčení, že jako silně maskulinizované ministerstvo nemůže mít s genderovou nerovností problém.

Liisa Husu poskytla ucelený přehled o situaci ve Skandinávii, kde přes specifické politické naladění stále přetrvává řada nerovností. Ze středoevropského pohledu je zajímavé vysvětlení toho, proč Dánsko, ač ze sledovaných pěti zemí (dále se jedná o Norsko,

další bádání a rozpracování globální genderové spravedlnosti, které by v současnosti měla být věnována větší pozornost ve feministickém výzkumu. Jak totiž přesvědčivě rozborů v této knize ukazují, možnosti prosazení genderové

spravedlnosti na lokální úrovni vyžadují proměnu globálního uspořádání a odstranění globálních nespravedlností. Lokální genderová spravedlnosti se dnes bez globální spravedlnosti neobjede.

PŘEKRAČOVÁNÍ HRANIC: PROMĚNY LÁSKY A RODIN / HANA MAŘÍKOVÁ
 BECK, ULRICH, BECK-GERNSHEIM, ELISABETH. 2014. *DÁLKOVÁ LÁSKA. ŽIVOTNÍ FORMY V GLOBÁLNÍM VĚKU*. PRAHA: SLON.

Kniha *Dálková láska* s podtitulem *Životní formy v globálním věku* autorské, ale i partnerské dvojice Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim, která v originálu nese název *Fernliebe. Lebensformen im globalen Zeitalter*, vyšla relativně brzy po svém vydání v Německu také v češtině. Toto dílo znamená další příspěvek k tématu intimity, lásky a rodiny. Zachycuje proměnu vztahů, které zpravidla považujeme za nejdůvěrnější a nejsoukromější, v éře globalizace, kdy se rozvolňují dříve relativně ostré hranice, na nichž byl vystaven národní stát a jeho instituce včetně manželství a rodiny.

Již ve svém předchozím velkém společném díle *Das ganz normale Chaos der Liebe* z roku 1990, které ale do češtiny přeloženo nebylo, soustřeďuje tato badatelská dvojice pozornost na narušení „tradiční“ formy rodinného soužití, tj. nukleární rodiny, a na pluralizaci forem partnerských a rodinných soužití. Už tam hledají obecnější vysvětlení pro životní události, které v rovině individuální sice zakoušíme a prožíváme jako ryze soukromé, důvěrné a jedinečné (třeba rozchod či rozvod), jež jsou ale hlouběji zakořeněné ve strukturálním nastavení soudobé společnosti a v tomto smyslu překračují dalece rámec soukromého.

Nová společná kniha se věnuje tématům, která bývají v národním rámci opomíjena, neboť narušují faktické i po-

myslné hranice zeměpisné, kulturní, náboženské i politické – například sňatková migrace, mateřská láska na dálku, reprodukční turismus apod. Rámec soukromého a veřejného, stejně jako chápání tady a tam, význam pojmů my a oni apod., je tak překračován a redefinován v každodenní praxi „dálkové lásky“ i ve světových rodinách, které s dálkovou láskou souvisejí. Dálkovou lásku a s ní inherentně spojené světové rodiny přitom nelze jednoduše vymezit jako formu soužití citově si blízkých lidí, kteří žijí v různých státech či na různých kontinentech, ale pocházejí ze stejné kultury nebo náboženství, hovoří stejným jazykem apod. (viz tzv. multilokální rodiny, s. 25), nebo jako formu soužití lidí, kteří žijí sice pospolu na témže místě, ale jsou kulturně odlišní, nebo dokonce vzdálení, kdy zároveň ta nejmilejší osoba je často vzdálená a ta vzdálená je nejbližší (s. 10). Toto vymezení je totiž až příliš schematické a ztrácí se v něm komplexnost i komplikovanost toho, co se nově utváří, stává se a bývá označováno za transnacionální, transkulturní, multikulturní nebo transnáboženské, ale třeba i multi(i)legální či translegální apod. Dálkovou lásku a světové rodiny je nicméně nutné vymezit pro potřeby analýzy jako (tyto) dva základní ideální typy (srov. s. 25) a poměřovat jimi každodenní život a praxi, která je však barvitější, pestřejší i variabilnější, jak si badatelka i badatel uvědomu-

Švédsko, Island a Finsko) ve většině ukazatelů jednoznačně zaostává, vykazuje největší nezáměr o implementaci dalších opatření. Důvodem je skutečnost, že bylo dlouho jako jediné z těchto zemí členem EU, kde naopak nad ostatními zeměmi v oblasti genderové rovnosti vysoko vyčnívalo. Příklad ukazuje na velkou setrvačnost podobných diskursů a zároveň na implikace přesvědčení o vlastní vyspělosti, což je jev, který lze sledovat i v ČR a v poslední době i v dalších severovýchodních zemích, když např. právě ve Finsku se dostává k moci konzervativní pravicová vláda s velmi nejasným programem genderové rovnosti. Jak uvedla také Aino-Maija Hiltunen ve své úvodní zahajovací řeči konference, na rovnost mužů a žen je ve Finsku nahlíženo jako na něco, co je již splněno a čím není třeba se zabývat. O situaci ve Finsku pod vedením pravicové vlády hovořila dokonce jako o etapě odporu proti feminizmu, což se z pozice země s naší zkušeností zdá jen těžko pochopitelné.

Příspěvek Liisy Husu a několika dalších přednášejících dále připomněl skutečnost, která byla v daných panelech relativně málo otevřeně tematizovaná. Jedná se o nepřátelské naladění akademického prostředí vůči změnám, jež by vedly ke spravedlivějšímu uspořádání vědeckých organizací. Zatímco celkově může společnost genderovou rovnost považovat za standard a normu, k níž je nutné se přiblížit, v rámci akademického prostředí, zdá se, takový postoj chybí. Naopak se zde lze v různých zemích setkat s často zcela otevřenou rezistencí vůči tomuto ideálu (viz např. to, jakým způsobem se univerzity stavějí k případům znásilnění a sexuálního obtěžování), ale namnoze spíše omezenou na kuloáry.

Fenoménu rezistence univerzit vůči politikám genderové rovnosti se již několik let věnuje také portugalská teoretička působící částečně ve Velké Británii – Maria do Mar Pereira. Přednesla příspěvek o neoliberalních změnách ve vysokoškolském vzdělání a jejich důsledcích pro feministické působení na akademické půdě. To se mimo jiné vyznačuje vysokou mírou aktivismu, což je často vnímáno

jí a jak dokládá jejich obsáhlá analýza. Ve své práci názorně osvětlují, jak se globalizace zhmotňuje v každodenním chodu světových rodin. Ty se stávají místem průniku více vrstev globalizovaného světa, rodinné vztahy jsou v nich úzce provázány s takovými jevy, jakými je globalizace trhu práce, migrace, nové nástroje komunikace, ale i nové medicínské technologie apod.

V první kapitole, nazvané „Jak se normální rodiny mění ve světové“, se zaměřují na některé základní konceptuální i metodologické otázky, k nimž se v průběhu své analýzy v následných kapitolách vracejí, například: Jak se mění forma rodiny a jaké nové podoby dnes rodiny dostávají? Jak lidé dokážou žít spolu, když jsou odděleni kulturně nebo geograficky? Jak se proměňuje mateřství, partnerství a genderové vztahy v průběhu posledních let? Jaké vlivy jsou za všemi těmito změnami, které se v současnosti odehrávají? Základní otázka přitom zní: Co je dnes rozhodujícím znakem rodin?

Další dvě kapitoly se zaměřují na lásku a rodiny z hlediska geografické, kulturní a náboženské vzdálenosti, kdy autor a autorka si již všímají toho, jak se globální svět zhmotňuje v každodennosti jejich fungování v podobě protikladných pocitů, neklidu, zmatku, překvapení, radosti, potěšení, pocitů selhání, nenávisti, ale i nově či jinak formované historické paměti a kulturních identit apod. Dokládají, jak se v nových partnerských a rodinných formách rozvolňují některá ostrá dělení (jako „my a oni“, „tady a tam“ apod.), jak se stávají místem setkání blízkosti i vzdálenosti, mísení kultur, jazyků i různé historické paměti, místem, kde se redefinují významy některých pojmů a postupně vznikají pojmy nové, zachycující výstižněji proměňující se konstelace partnerských a rodinných vztahů.

Bližší zaměření na problematiku migrace v kapitolách 5 a 6 je uvozeno tématem kosmopolitizace v kapitole, která jim předchází. Kosmopolitizace je zde vymezena nejen jako vzájemná provázanost mezi jednotlivými skupinami a náro-

dy v oblasti ekonomické a politické, ale také v oblasti etické. Kosmopolitizace jdoucí napříč národními, etnickými, náboženskými a politickými dělicími čarami a zřízeními (s. 81) se tak stává východiskem pro zkoumání sňatkové migrace (v kapitole 5) a migrace za prací v domácnosti, která je spojena s dálkovou láskou i s globálními řetězci péče (viz kapitolu 6). V těchto kapitolách jsou přitom analyzovány jak stereotypy, mýty a legendy vážící se k těmto sociálním procesům, tak také jejich předpoklady, příčiny a důsledky. Autorská dvojice zde poukazuje na to, jak se v proměnách partnerských a rodinných vztahů globální mocenské poměry a nerovnosti mezi zeměmi odrážejí a mísí s osobními motivy a tužbami. Poukazují rovněž na ideologické spory i emancipační naděje, které jsou přítomny ve světových rodinách.

Genderová dynamika migrace je rozvinuta v následující kapitole s názvem „Mizí vláda mužů? Proč ženy ve světových rodinách vítězí?“ Autorský tým v ní osvětluje dvojakost sociální pozice migrujících osob v sociální hierarchii země původu a té cílové, diskrepanci jejich sociálních statusů. Protože migrace z ekonomicky méně rozvinutých zemí do těch rozvinutějších bývá zpravidla spojena s jinak formovanými (zpravidla s egalitárnějšími) vztahy mezi pohlavími v cílové zemi, znamená to, že muži migrací ve svých rodinách obvykle ztrácejí privilegia – výhody vyplývající z tradice.

Osmá kapitola řeší téma touhy po dítěti v kontextu reprodukčního turismu a utváření globálních patchworkových rodin. Intimní a osobní rozměr globalizace obsažený v touze po dítěti je zde zkoumán přes komodifikaci reprodukce (kdy touha po dítěti a samotné dítě se stávají zbožím) v jejich provázanosti na etická, technologická i právní dilemata. Jsou tu nastolovány nově otázky „původu“ i „práva na dítě“ nejen jeho rodičů, „práva vědět a znát, kdo jsou biologičtí rodiče“ apod., které jsou generovány expanzí transnacionálního „těhotenského prů-

jako „znečištění“ zdánlivě hodnotově neutrálního vědeckého procesu a výuky. V současné době se dostáváme do paradoxní situace, kdy je na jedné straně feministické poznání ceněno, protože dokáže generovat publikace a „body“, ale zároveň je i za svou přílišnou političnost zpochybňováno. Aktivismus je dnes sice částečně přijímán jako součást popularizace a zvyšování dopadu vědecké činnosti, ale pouze v případě, že je všechno ostatní splněno. Tento nárok počítá s nadčlověkem, který dokáže obsáhnout práci odehrávající se v přetěžujícím prostředí s neustále vzrůstajícími nároky a navíc se zapojit do časově náročného aktivismu. Rozplývá se hranice mezi prací a sebezdokonalováním, jež může podle Liisy Husu vést až k situacím, kdy je vyhoření a zhroucení způsobené snahou vydat ještě více článků za rok a absolvovat ještě více stáží něčím, na co můžeme být hrdí, a kdy svou hodnotu odvozujeme od toho, jak nás instituce přijímají. Maria do Mar Pereira v závěru proto vyzvala ke kolektivní akci, kdy péči, včetně péče o sebe, označila v době, která normalizuje zintenzivnění akademické práce pomocí zvýšeného tlaku na individualizaci (jež je podmínkou samotného setrvání v akademickém prostředí) za formu aktivismu a protestu vůči tomuto nastavení.

Poslední z panelů věnovaných feministické pedagogice představil její radikální možnosti v rámci univerzitního prostředí i mimo něj. Lena Wånggren apelovala na nutnost feministek pokračovat v tradici boje proti nerovnostem přímo v rámci univerzity. Svou kritiku britského systému zaměřila především na překerní situaci narůstajícího počtu vyučujících, kteří jsou najímáni de facto na jednotlivé hodiny a nemají naprosto žádné zázemí ani jistoty. Zpochybnila rovněž význam slova „impact“ v sousloví „impact factor“, neboť větší dopad může často mít právě aktivismus a výuka, které ale vůbec hodnoceny nejsou. Podobně jako do Mar Pereira i ona zdůraznila potřebu kolektivní akce a poté, co zjistila, kolik přítomných běžně pracuje o víkend, vyzvala je k založení odborové organizace.

myslu“, postaveného nezřídka na širších sociálních nerovnostech.

Závěrečné dvě kapitoly knihy nastolují otázku, zda jsou světové rodiny „pionýry interkulturality“ (s. 189) a ranou formou světové společnosti (s. 204). Mezi základní znaky těchto rodin patří nepochybně otevřenost světu, vzájemná důvěra, změna a vznik nového. Jak by v této souvislosti na počátku roku zemřelý Beck asi hodnotil postoje a chování některých z nás (včetně celých národních vlád), kteří žijeme (z našeho pohledu) ve střední Evropě a ohrazujeme se prostorově, mentálně i symbolicky silnými zdmi před příchodem lidí migrujících ze zemí válečných konfliktů probíhajících na východ od nás, jsme uzavření, nedůvěřiví, lpíme na „starých pořádcích“ a bráníme se přijmout jednotlivce i rodiny s jinou životní zkušeností, jinou vírou a kulturou.

Knihy *Dálková láska* je o různých aktuálních formách a proměnách nejdůvěrnějších a nejsoukromějších vztahů, na jejichž proměnu spolupůsobí vnější vlivy a faktory. Jsou zde vůbec poprvé konceptuálně vymezeny a analyzovány

tzv. světové rodiny (srov. pozn. 18 na s. 203), a to optikou, která boří metodologický nacionalismus rozpracováním základů „metodologického kosmopolitismu pro sociologii lásky a rodiny“ (s. 203). Kniha je však inspirativní nejen z teoretického a metodologického hlediska, ale také proto, že autorská dvojice využívá pro své analýzy kromě vědeckých zdrojů rovněž krásnou literaturu (z níž některé analyzované tituly byly přeloženy i do češtiny), mediální zprávy i informace z online zdrojů. S pestrostí tématu stejně jako s mnohočetností využívaných zdrojů koresponduje barvitost jazyka, která není typická pro práce vzniklé v rámci „naší domácí proveniencí“. Škoda jen, že při překladu nebyl důsledněji aplikovaný genderově senzitivní jazyk a překladatelka používá generické maskulinum tam, kde se hovoří převážně, nebo dokonce výhradně o ženách, jako je tomu často u tématu migrace. Na druhou stranu je třeba ocenit nelehkou práci překladatelky, neboť některé novotvary představují překladatelský oříšek, jak naznačuje již samotný název práce „dálková láska“ (v německém originálu *Fernliebe*, v angličtině *distant love*).

PROMĚNY PRÁCE V GLOBÁLNÍM KAPITALISMU: OD GLOBÁLNÍ TOVÁRNY PO GLOBÁLNÍ DOMOV / ZUZANA UHDE

KOBOVÁ, ĽUBICA (ED.). 2015. *FEMINISTKY HOVORIA O PRÁCI*. BRATISLAVA: ASPEKT.

Knihy *Feministky hovoria o práci*, kterou editorky v nakladatelství Aspekt připravila Ľubica Kobová, představuje v slovensko-českém jazykovém prostředí ojedinělý počín. Kniha se ve svém celku zabývá proměnou práce v pozdním kapitalismu ve vztahu k genderovým sociálním strukturám a z perspektivy vztahu produktivní a reprodukční práce. Zatímco Pun Ngai a Małgorzata Maciejewska analyzují praktiky disciplinace

těla dělnic ve zvláštních ekonomických zónách v Číně a v Polsku, Martina Sekulová se věnuje nájemné domácí péči o seniory, kterou vykonávají migrantky ze Slovenska v Rakousku. Tyto kapitoly vycházející z etnografického výzkumu jsou ve sborníku zasazeny do teoretického rámce kapitol o proměnách pracovní etiky z pera Kathi Weeks a o vývoji argumentů marxistického feminismu z pera Miroslavy Mišíčkové.

Na problematiku genderu ve vědě a v akademii se zaměřila řada podnětných příspěvků. Například Ana M. Gonzáles spolu s Beatriz Revelles Benavente se ve svém vystoupení věnovaly vědecké excelenci a jejím dopadům na ženy ve vědě. Jak uvedly, přestože se tento koncept objevil během 80. let, kdy spadl zejména do oblasti věd medicínských a chemických a patřil spíše k okrajovým termínům, od roku 2000 se stal centrálním tématem vědních politik. Ovlivňuje to, jak se dělá vědecký výzkum a jaký typ vědeckého výzkumu je podporován, i samotnou podobu akademických kariér. Autorky přitom apelovaly na potřebu alternativní definice vědecké excelence, která nebude vylučovat ženy, bude počítat s přerušovanými a alternativními akademickými kariérami a která bude zahrnovat také další aspekty vědy a vědecké produkce než současné úzké zaměření na impaktované články. Zdůraznily, že pro kvalitní vědu je a vždy byla zásadní podpora kritické vědecké masy, z níž jedině se může rekrutovat nový a kreativní výzkum. Současná cesta však stojí na téměř výhradní podpoře vědeckých elit, čímž se jednak zvyšují nerovnosti mezi vědci a vědkyněmi navzájem a zároveň na úkor pouhých několika elit jsou finance odčerpávány z míst, kde by mohly sloužit rozvoji pluralitních pohledů na zkoumaná témata. Autorky se zmiňovaly např. o extrémních nerovnostech mezi vědci/vědkyněmi, které způsobují např. granty ERC mezi držiteli grantů, kterým jsou nabídnuty královské podmínky pro vědeckou práci na straně jedné, a lidmi, kteří jsou v rámci těchto grantů zaměstnáváni za podmínky o poznání horších, bez perspektivních pracovních smluv a bez jakýchkoliv pracovních jistot.

O tom, že ani ve Skandinávii nemá genderová rovnost v akademickém prostředí na růžích ustláno, pak vypovídal i příspěvek Thomase Brosena Smidta a G. M. Pétursdóttir z Islandské univerzity, kteří ve svém příspěvku názorně ukázali, jak se postupně vyprazdňují termíny „diverzita“ a „rovnost“ v univerzitních politikách. Přestože je Island často považován za ráj genderové rovnosti a pod-

Kathi Weeks v první kapitole, která je současně první kapitolou její knihy *The Problem with Work*, rozebírá proměnu pracovní etiky od protestantské etiky povinnosti přes průmyslovou etiku zásluh po postindustriální etiku seberealizace. Weeks začíná výkladem vzniku protestantské etiky práce, která podle Maxe Webera kladla důraz na úsilí zhmotňované v těžké práci, jehož ocenění ovšem nepřichází bezprostředně v podobě hmotných či duchovních statků, práce se stává účelem sama o sobě a cílem lidského života se stává výkon povolání. Toto iracionální založení racionálního ekonomického jednání umožnilo oslabení vztahu mezi prací a společenskou nebo ekonomickou užitečností. Náboženská legitimizace zasvěcení života prací byla ale nahrazena v souvislosti s průmyslovou revolucí příslibem ocenění zásluh v podobě sociální mobility, která poskytla nové ospravedlnění práce jako středobodu lidského života. Po nástupu postindustriální éry se tento vztah posouvá o krok dál a cílem práce se stává seberealizace a individuální rozvoj. Materiální zisk v podobě vyšší mzdy za delší práci se zde opět dostává na druhou kolej podobně jako v protestantské etice povinnosti, práce se stává účelem o sobě.

Weeks se dále soustředí na vnitřní antinomie pracovní etiky. Jednak jde o antinomie přítomné v samotném založení pracovní etiky: souběh racionálních a iracionálních norem, produktivistických a spotřebitelských hodnot a předpokladu individuální nezávislosti a společenské závislosti. Jednak jsou v pracovní etice přítomny paradoxy ve vztahu k sociálním bojům. Sociální hnutí využívala pracovní etiku k legitimizaci požadavků rovnosti a inkluze, tím ale současně podporovala dominanci pracovní etiky a jiné linie sociální hierarchizace a vyloučení. Pracovní etika tím poskytla nástroj pro sociální boje proletariátu, současně však posílila jejich podřízení vládnoucí třídě. Stejně tak pracovní etika poskytla legitimizaci požadavkům začlenění dalších skupin do placené práce a zahrnutí dosud vyloučených činností

(např. reprodukčních prací) do sféry placeného zaměstnání, čímž byla ale posílena dominace pracovní etiky, která sociální nerovnosti zakrývá požadavkem důstojné práce (např. když se prostituce stává sexuální prací nebo neplacená domácí práce nájemnou prací) a placenou práci potvrzuje jako smysl života. Tyto vnitřní paradoxy podle Weeks ale nepoukazují pouze na omezení sociálních bojů, ukazují také slabá místa, díky nimž je možné dominanci pracovní etiky narušit.

Svoje rozbory autorka dovádí do současnosti reflexí společenských důsledků postfordistické (postindustriální) pracovní etiky, která vyžaduje přístup k práci jako ke kariéře. Vyloučenou se zde ovšem stává prekarizovaná práce, v níž se individualizovaný požadavek profesionální flexibility kloubí s fordistickou disciplinací těla v pásové výrobě. Právě tento paradox pak detailněji rozvíjejí následující kapitoly Maciejewske a Pun.

Małgorzata Maciejewska ve své kapitole představuje nám blízké prostředí práce ve zvláštních ekonomických zónách v Polsku. Maciejewska prováděla výzkum zúčastněným pozorováním a sama se tak po nějaký čas podřídila tělesné disciplinaci v továrně. Tato kapitola poskytuje také kontextualizaci a makroekonomické souvislosti rozboru monotónní disciplinace těl pracovníků u pásu, včetně fenoménu pracovní chudoby, negativní flexibilizace a souvislostí s genderovou dělbou práce. Maciejewska přesvědčivě vyvrací neoliberální interpretaci trhu jako mechanismu samoregulace nabídky a poptávky, z něhož má vyplývat potřeba přizpůsobit flexibilní výrobě i flexibilní pracovní sílu. Na základě svého výzkumu praktik práce v globální továrně naopak ukazuje, že flexibilizace pracovní síly je v současném systému globálního kapitalismu strategií zvyšování zisku na úkor lidí a mechanismem kontroly pracujících, a dokládá, že ekonomická krize byla využita především k legitimizaci snižování mezd a propouštění. Maciejewska to shrnuje následovně: „Život je na různých úrovních komodifikovaný, jeho přispůsobivo-

pory diverzity, základní součástí uvažování o těchto politikách je podle autorů příspěvek předstírání. Rovnost se, stejně jako např. ve Finsku, stává něčím, co už je vyřešeno a čemu není třeba se dále věnovat. Diverzita se v univerzitních politikách pomalu stává heslem, o němž se implicitně předpokládá, že mu všichni rozumí, že není třeba ho vysvětlovat nebo definovat. Nikde není řečeno, proč je to dobré nebo čemu to pomáhá. Naplňování diverzity je téměř vždy podmíněno dostupnými finančními zdroji. Vlastní obsah „diverzity“ a „politik rovnosti“ se pomalu vytrácí, ztrácí svůj reálný obsah, stává se zvykem, slušností, něčím, o čem se předpokládá, že to je dobré, ale nikdo vlastně neví proč.

Cílem konference bylo mimo jiné poukázat na to, že žádné významy není možné dlouhodobě zafixovat a feminismus by měl aktivně nacházet vnitřní rozpory kapitalismu, což se specificky týká např. sexuální práce. Bohužel lze konstatovat, že tato ambice byla naplněna jen zčásti, neboť se často jednalo o kritiky parciální, které neumožnily zevšeobecnění a rozvedení kritiky kapitalismu, tedy jednoho z hlavních témat celé konference. Zároveň na panelech, které jsme navštívily, nebyla ani v závěru konference celistvěji uchopena problematika sexu jako praktik, jež se dotýkají konkrétních genderovaných těl a sexuální práce, což je přitom přinejmenším od zahájení kampaně „Společně za Evropu bez prostituce“ jedním z předmětů diskuse a kontroverze evropského feminismu. Poněkud paradoxní byla i situace, kdy se konference o kapitalismu a sexu konala v zemi, kde je opravdu draho, což se projevilo v selekci účastnic a několika účastníků. Konference tak poskytla především přehled o tom, co se v oblasti feministických studií děje ve Skandinávii a také v dalších relativně bohatých zemích, jako je např. Nizozemí (přestože nezanedbatelná byla i účast Polska).

vane má vytvářet zisk. Při pohledu z dnešní perspektivy zjistíme, že ekonomická restrukturalizace sa počas transformácie odohrala na úkor straty živobytia (reprodukcie života) väčšiny obyvateľstva v regióne a moderný priemysel spolu so zahraničným kapitálom v zónach tieto zmeny zabezpečovali“ (s. 164).

Kapitola Pun Ngai o situácii čínskych dělníc v jihočínské průmyslové zóně Šen-čen, která je částí její knihy *Made in China*, je výborným kontrastem kapitoly Maciejewské. Také Pun prováděla výzkum zúčastněným pozorováním. V protikladu k obecně převládající iluzi, že ve střední Evropě těžíme z výtěžků tranzice ke kapitalismu, zatímco v Číně jsou pracující vystaveni neporovnatelným vykořisťovatelským praktikám, tyto dvě kapitoly ukazují podstatné podobnosti organizace práce v globálních továrnách ať v Polsku či Číně. V obou případech jsou pracující zbavováni práv, protože ekonomická nutnost udržet si zaměstnání téměř znemožňuje otevřený protest, ačkoli Pun ukazuje subverzivní praktiky zejména pomocí zpomalení práce. V obou případech si ženy poškozují zdraví, jsou například vystaveny vlivu látek, které způsobují neplodnost nebo rakovinu. Obě kapitoly také ukazují součinnost globálního kapitálu se státem na vytváření podmínek pro vykořisťování práce, eliminaci práv a disciplinaci, která se otiskuje do těl pracujících.

Další linie knihy se věnuje specificky reprodukční práci ve vztahu k proměně placené práce. Miroslava Mišíčková ve své kapitole rozebírá historii vývoje argumentů marxistického feminismu, zvláště s ohledem na klíčové dobové diskuse 70. a 80. let a feministické sociální boje za uznání reprodukční práce. Zde je nutné ocenit právě historickou

kontextualizaci teoretických přístupů k reprodukční práci a kritických rozborů klasického marxismu. Nevyužitou příležitostí ovšem zůstává, že svůj výklad nedovedla až do současnosti, neboť nezahrnula aktuální diskuse o marxisticky inspirovaných proudech feministického myšlení.

Tento rámec je pak možné aplikovat jako interpretační mřížku na výzkum Martiny Sekulové, jež se ve své kapitole věnuje nájemné péči o starší osoby, kterou představuje z perspektivy domácích pracovnic migrujících ze Slovenska do Rakouska. Slovenské pečovatelky v Rakousku většinou pracují v dvoutýdenních intervalech jako interní pečovatelky, což v praxi znamená 24 hodin 14 dní v kuse. Kapitola výstižně zasazuje tuto sociální formu péče do současných diskusí. Ačkoli se jedná o převážně deskriptivní text, kapitola je přínosná z hlediska své výpovědní hodnoty, neboť prostřednictvím výpovědi pečujících žen poukazuje na ambivalence i mocenské vztahy mezi pečovatelkami/migrantkami a klienty/rodinou/zaměstnavateli a na hluboké nerovnosti v individuální i společenské rovině, které toto uspořádání posiluje a které činí z našich domovů místo reprodukce globálních nerovností.

Knihy z feministické perspektivy předkládá kritický popis společenské reality práce v současném globálním kapitalistickém systému a rozkrývá jak mechanismy prekarizace práce, tak ideologické legitimizace zhoršujících se pracovních podmínek. Jak jsem již naznačila na začátku, publikace u nás vyplňuje určitou mezeru a je možné v ní spatřovat vítaný impuls pro kritiku kapitalismu a prekarizace práce, jejíž genderová dimenze u nás stále není dostatečně pojmenována.

KONTRADIKCE: PŘEDSTAVY O EVROPSKÉ BUDOUCNOSTI. ZPRÁVA Z KONFERENCE / Radka Dudová

Začátkem července se na pařížském Sciences Po (Institut des Sciences politiques) konala konference Contradictions: Envisioning European Futures organizace Council for European Studies (dále CES). CES byl založen v roce 1970 a financován z Fordova grantu, v současnosti sídlí na Kolumbijské univerzitě v New Yorku a sdružuje přibližně stovku světových univerzit a akademických institucí a tisíce individuálních členů. Jeho posláním je podporovat multidisciplinární výzkum Evropy a Evropské unie, zaměřuje se zejména na to, jaké poučení lze získat z evropské historie a integrace pro globální bezpečnost, prosperitu, péči o životní prostředí a demokracii. Takto široce definované téma přivádí na meziročně pořádané konference CES přes tisíc vědců a vědkyň z politikologie, sociologie či historie. Převládají příspěvky věnované mezinárodní politické situaci, demokracii, globálním ekonomickým tématům, ale i migraci, identitám nebo sociálním hnutím. Pokud se v programu dobře hledá, najde se i řada panelů zaměřených na genderová témata, která se protínají s výše uvedenými problematikami a kterých se účastní takové špičky v oboru, jako je například Barbara Hobson ze Švédska či Alison E. Woodward působící v současnosti v Bruselu.

Osobně mě na konferenci nejvíce zaujala dvě témata, která se panely vinula jako červená nit: téma prekarizace práce a téma sociálních investic. Prekérní práce byla analyzována v souvislosti s dualizací pracovního trhu, respektive s dualizací sociálního státu. Například Fabio Bolzonaro (University of Cambridge) na srovnání Francie a Itálie poukázal na to, jak jsou současné sociálně demokratické strany neúspěšné ve svých proklamovaných snahách prosazovat sociální spravedlnost, snižovat nezaměstnanost a posilovat ekonomický růst. Zejména v Itálii (ale částečně i ve Francii) měly nedávné kroky sociálně demokratické vlády liberální charakter

ÚVAHY O KRIZI, REVOLUCI A TRANSFORMACI / ONDŘEJ ŠTĚCH

DINUŠ, PETER, HOHOŠ, LADISLAV, HRUBEC, MAREK A KOL. 2014. *REVOLUCE NEBO TRANSFORMACE/REVOLÚCIA ALEBO TRANSFORMÁCIA*. BRATISLAVA: VEDA, PRAHA: FILOSOFIA.

Kniha *Revoluce nebo transformace/Revolúcia alebo transformácia* je vcelku unikátním počinem na poli české a slovenské reflexe politického a společenského vývoje. Ojedinělost tohoto počinu tří editorů – Petera Dinuše, Ladislava Hohoše a Marka Hrubce – spočívá především v zahrnutí velice pestré škály otázek i odpovědí. Jedná se všeobecně o otázky spojené s proměnami společnosti během čtvrtstoletí uplynulého od převratu v roce 1989. Ovšem škála témat překračuje typickou snahu o vyrovnání se s nástupem kapitalismu a demokratické formy vlády a zahrnuje také tematiku genderovou, environmentální, kulturní i civilizační. Ačkoli tedy nelze očekávat od takto rozsáhlé knihy (286 stran) vyčerpávající nastolení všech relevantních otázek dneška, přesto překračuje svým záběrem perspektivu národního státu a zamýšlí se nad společenskými proměnami v obširnějších souvislostech. Na úvod ještě zbývá podotknout, že kniha je produktem česko-slovenské spolupráce a je psána jak česky, tak slovensky.

Sborník je poměrně volně rozdělen na čtyři oddíly. V prvním z nich se nachází jediný text, a to dialog tří osobností, Vladimíry Dvořákové, Marka Hrubce a Jana Kellera o revoluci a transformaci. Druhá část, s texty Olega Suši, Richarda Stáhela a Williama Robinsona, se zaměřuje na interpretaci fenoménu krize. Ve třetí části analyzují Jerry Harris, Ladislav Hohoš, Peter Dinuš, František Novosád a Jozef Lysý transformace sféry politického jednání a možnosti prosazovat v současnosti revoluční změny. Poslední oddíl obsahuje analýzy transformací v oblastech bezpečnosti (František Škvrnda), genderu (Zuzana Uhde), role osobností v dějinách (Svetozár Krno) a kultury (Milan Kreuzzieger).

Z hlediska čtenáře je zajímavé, jak je tento poměrně ambiciózní projekt zarámován, tedy jak jsou rozebrány klíčové pojmy knihy: revoluce, transformace a – ač v názvu nefiguruje – krize. Povaha sborníku pochopitelně neumožňuje příliš rigidní zavazující pojetí; dala by se však očekávat detailní analýza významových i emocionálních konotací těchto pojmů. Toto očekávání je naplněno částečně právě v úvodním rozhovoru. Pokud se týká obsahu pojmů, panuje v abstraktní rovině velmi jednoznačná shoda ohledně revoluce – revoluce je „zásadní rychlá sociálně-politická změna“ (Hrubec, s. 12), či „radikální změna, která odstraňuje určité bariéry, které brání dalšímu vývoji“ (Dvořáková, s. 11). Nejvlastnější doménou revolucí jsou moderní masové společnosti, ovšem i v předmoderní době lze nalézt jejich „funkcionální ekvivalenty“. Pokud se týká transformací, jsou odlišeny od revolucí pouze mlhavě – jako implementace výše uvedených zásadních proměn nebo jako alternativní cesta k dosažení hlubokých proměn. Zamyslíme-li se nad tímto vymezením v kontextu celé knihy, jeví se jako případné zabývat se revolucí a transformací v jejich vzájemném prolínání; co však působí nepatřičně, je spojka „nebo“, která sugeruje revoluci a transformaci jako dvě varianty, připravené a zabalené, které si můžeme vybrat. Ovšem tato alternativa existuje pouze v emocionální rovině, v mytologii revoluce jako jediné cestě k dosažení sekulární eschatologie. V analýze se vždy vyjeví revoluční převraty v těsném soužití s pozvolnějšími transformacemi a všechny se odehrávají na pozadí určitých limitů prostředí.

Tím se dostáváme ke třetímu pojmu, jímž je krize, a spolu s tím ke druhému oddílu knihy. Zaměřím se zde především

a zachovaly tak kontinuitu neoliberálního modelu (charakterizovala je snaha o vyrovnaný státní rozpočet, důraz na větší flexibilitu práce, aktivní politiky zaměstnanosti a zvýšení konkurence). Výsledkem bylo naopak zvýšení nezaměstnanosti, nejistoty a prekariaty práce, čímž Bolzonaro vysvětluje i nárůst podpory ultrapravicových hnutí v Itálii.

O sociálním investování (social investment) bylo diskutováno jako o novém paradigmatu sociálního státu, o němž byly vedeny debaty mezi jeho odpůrci a zastánci. Jedná se o paradigma prosazované Evropskou komisí, jehož hlavní myšlenkou je sociální stát založený na investicích do lidí, ve snaze posílit jejich schopnosti a možnosti plně se zapojit do práce a do sociálního života. Zaměřuje se zejména na oblast vzdělání, rané péče o děti, zdravotní péče, celoživotního vzdělávání, podpory při hledání práce nebo aktivního stárnutí. Takto založený sociální stát by měl být schopen čelit výzvám, jaké přináší ekonomická krize nebo demografické stárnutí. V panelové diskusi věnované paradigmatu sociálního investování se řešila např. otázka, zda se jedná skutečně o nový směr sociální politiky, nebo jen o „převlečenou“ formu neoliberálních politik. Silja Hausermann z Curyšské univerzity obhajovala názor, že politiky sociálního investování jsou jiné, mají novou logiku – jsou orientované do budoucnosti a jejich účinnost je vzdálená a nejistá. Na rozdíl od neoliberálních politik nejsou orientovány na okamžitou produkci a spotřebu. Giuliano Bonoli ze Swiss Graduate School of Public Administration kontroval tím, že není možné jednoduše nahradit ochranu příjmů a pracovních míst příležitostmi, dovednostmi či znalostmi, jak toto paradigma nenápadně činí. Mimo jiné proto, že ze sociálních investic vždy nejvíce těží členové středních a vyšších tříd. Přístup k využití těchto politik je silně sociálně podmíněn – nejprve je nutné disponovat určitými dovednostmi a znalostmi, aby člověk dokázal využít dané služby či podpory. Nejvíce to platí pro využití služeb rané péče o děti. Jak ukázala debata v jiném panelu cele věnovaném péči o děti, z rozšiřování nabídky míst péče o děti, i když se toto rozšiřo-

na text Olega Suši „Krise, globální civilizace, rizika a transformace“. Krize je velmi frekventovaným pojmem dnešní společenské analýzy i politické legitimizace. Ovšem samotný pojem krize získával dnes běžné globální konotace již v 70. letech, a to v souvislosti se sférami „technologických, ekonomických a sociálněekologických rizik“ (Suša, s. 29). Hovoří se o krizi celé globální kapitalistické civilizace, která naráží na limity exponenciálního růstu. Suša rozlišuje dvě hlavní dimenze krize, a to v oblasti globálního kapitalismu a v sociální a ekologické oblasti. První se projevuje zejména ve značném nárůstu spekulace, působící nová rizika a nestabilitu celého systému. V sociální oblasti dopadají nově produkovaná rizika na pracující v podobě prekarizace a nejistoty. Ve vztahu k životnímu prostředí je krize způsobena jeho devastací a vyčerpáváním neobnovitelných zdrojů. Jako alternativu, či spíše prevenci úplného zhroucení civilizačního projektu navrhuje Suša kosmopolitní řešení, tj. vytváření alternativy v globální občanské společnosti. Principy transformace jsou sociální spravedlnost, udržitelnost, zapojení kapitálu do kooperativnější tvorby prostředků a odpovědnost vůči prostředí i obyvatelstvu. Sušův text je komplexním a provokativním náčrtem řešení současné krize – bylo by vhodné zdůraznit jenom jeden bod, který zřídka kdy zazní v textech pro publikum globálního Severu. Tím je, že kosmopolitní sociální spravedlnost by znamenala nejenom přerozdělení bohatství od nejbohatších mezi širší skupiny obyvatel, ale také masivní transfer od zemí Severu, konzumujících zcela neúměrnou část zdrojů naší planety. Takový transfer by znamenal citelný pokles spotřeby, či staromódně řečeno zchudnutí, neboť pro globální rozšíření komfortního života středních vrstev Západu není na Zemi dostatek prostředků.

Ve třetí části knihy se autoři věnují možnostem revoluční změny v dnešním světě; ovšem, co je dnešní svět? Autoři se více či méně kloní k diagnóze nastíněné v Sušově příspěvku, ač snad s posunutými hodnotícími perspektivami; konciz-

ní výraz dal naší situaci Jerry Harris: „Tak jako se vyčerpal keynesiánský model kapitalismu, rovněž neoliberalismus narazil na meze své expanze“ (s. 94). Pokusím se v krátkosti shrnout, jaké alternativy autoři preferují. Velmi podobně jako Suša svou vizi formuluje právě Harris – jako „zelený demokratický socialismus“, který v sobě kombinuje ohled k prostředí, sociální spravedlnost a „zplnomocnění lidu“ (s. 94). Oproti tomu Ladislav Hohoš vidí cíl revoluce v Benjaminově duchu jako zastavení destruktivní setrvačnosti kapitalismu; v pozitivní formulaci ovšem zastává podobné principy, ačkoli s větším důrazem na udržitelnost. Pro Petera Dinuše je žádoucím vývojem klasická revoluce v marxisticko-leninistické interpretaci, ačkoli připouští, že idea kosmopolitního globálního občanství není v rozporu se zájmy „robotnické třídy v jejím zápase za odstranění kapitalismu“ (s. 153), i když nevede k mocenskému monopolu žádné třídy nebo strany. František Novosád zaujímá perspektivu, že ač je hluboká systémová změna nutná a nevyhnutelná, není zároveň v současnosti ve výhledu nic, co by ji slibovalo či umožňovalo – kapitalismus na nás stále spočívá jako „pevná ulita“ (s. 165). Nakonec podle Jozefa Lysého „[p]otřebujeme výklad světa, který je předchnutý vedeckou kulturou a je vzdálený bezvýhodiskovému sociálnímu pesimizmu, který dnešní nesúmeritelnost programuje“ (s. 184). Vidíme tedy určitou škálu alternativ atraktivních pro jednotlivé aktéry, od poměrně uchopitelných představ navazujících na existující sociální hnutí až po filosoficky laděné vize bez konkrétních kontur. Jediný spojující faktor je, že revoluci pokládají autoři za žádoucí, ba nevyhnutelnou; a můžeme snad přidat ještě velice pochopitelnou zdrženlivost ohledně praktického uskutečňování. Neboť nikdo dnes nebude popírat význam demokratického sebeurčení, málokdo odmítá vidět neudržitelnost našeho vztahu k prostředí a většina uznává alespoň mnohé praktické benefity větší sociální spravedlnosti. Současné dosažení těchto cílů však momentálně zřejmě překračuje imaginaci sociální teorie.

vání děje s rétorikou sociálních investic a podpory inkluze, nejvíce těží vzdělané a lépe situované rodiny. Podle Bonolho to ale platí i pro aktivizační politiky zaměstnání: z rekvalifikací a přímých podpor mají prospěch některé skupiny a jiné, jako např. migranti či dlouhodobě nezaměstnaní, jsou z nich vyloučeny – už jen proto, že pracovníci úřadů práce pro tyto programy podvědomě vybírají ty osoby, které budou podle jejich stereotypů mít největší šanci uspět. Jiným problémem paradigmatu sociálního investování je podle Bruna Paliera (Sciences Po) to, že nevysvětluje ani neřeší problém dualizace trhu práce: lidé v prekérních zaměstnáních nejsou zpravidla ti méně kvalifikovaní (tedy nahraditelní stroji), spíše jde o to, že jejich kvalifikace není nijak uznána (např. pečovatelský). Zásadním problémem je dále to, že sociální investování není všespásnou strategií, která by mohla vyřešit ekonomické a sociální problémy státu. Lze to ilustrovat na případu Řecka: investování do pracovní síly není v Řecku k ničemu, pokud nejsou splněny další podmínky: fungující ekonomika a dostatečný počet kvalitních pracovních míst. Jinak může být jediným důsledkem odchod kvalifikovaných lidí za hranice státu.

Kromě námětů na přemýšlení, které mi konference přinesla, ji hodnotím pozitivně ještě v jednom aspektu: organizace panelů je vždy velmi přísná a precizní. Všechny příspěvky musí být předem písemně odevzdány předsedající/mu panelu (a ideálně také sdíleny v elektronickém systému) a jsou rozeslány všem účastníkům a účastnicím panelu. Předsedající má prostor přednést podrobné komentáře ke všem příspěvkům. V diskusi na sebe přednášející mohou dobře reagovat, protože své práce dopředu znají. Navíc není potřeba ztrácet čas detaily, stačí odkázat při přednášce na text příspěvku. Příspěvky i následné diskuse jsou proto velmi kvalitní a přínosné.

Poslední část sborníku obsahuje stati nabízející „praktický“ pohled na sociální změnu. Z nich se zaměřím na analýzu genderové sociální změny od Zuzany Uhde. Zde je nejprve formou přehledu představen vývoj feministického myšlení, zejména otázek vztahu práce a péče a přístupu na pracovní trh. Dále je analyzován koncept deformované emancipace žen, „v níž je soukromé ztržněno a podřízeno logice zisku“ (s. 212). Důkladně je rozebrána teoretická diskuse dotýkající se tohoto pojmu, který je nakonec ilustrován na příkladu transnacionálních praktik péče. Imigrantky z rozvojových do rozvinutých zemí často zaujímají pozice domácích pracovníků, čímž jednak zpravidla zažívají sestupnou sociální mobilitu, dále kvůli restriktivním imigračním pravidlům mnohdy zůstávají v ilegalitě, a tedy v dvojnásobně nevýhodné pozici. Tento stav má dvojí antiemancipační důsledek. Za prvé ženy zůstávají zafixovány v tradičně ženských rolích, za druhé jako domácí služebné zastávají ekonomicky nanejvýš nevýhodnou pozici, s minimální ochranou a jistotou. Ukazuje se tedy, jak se v tržním prostředí reprodukuje sociálně-ekonomické i genderové nerovnosti, pouze je díky snazšímu globálnímu propojení možné je exportovat. Uvedená dynamika v oblasti genderu velice názorně ukazuje mohutnou setrvačnost starších vzorců, kte-

ré se prosazují jako odvrácená strana emancipace jedněch skupin lidí. Je otázkou, nakolik může emancipace pozbyť paradoxního charakteru nebo se zbavit nezamýšlených důsledků; domnívám se, že existují dobré důvody pro tvrzení, že nemůže. Nehledě na to však text Zuzany Uhde přesvědčivě dokládá, že uznání péče je jednou z nejpodstatnějších výzev doby.

Sborník „Revoluce nebo transformace“ jako celek nepochybně přichází v době, kdy jeho téma začíná být opět velice aktuální, neboť v řadě rozvinutých zemí včetně České republiky dochází k erozi legitimacy stávajícího uspořádání. Vzhledem k silnému prvku nahodilosti každé revoluční proměny nemá smysl odhadovat, co ji spustí nebo kdy; teprve retrospektivně se zpravidla vyjeví, že již dlouho předem bylo „jasné“, jaká bude její podoba. Nicméně analýza dílčích nerovnováh ve společnosti vede k jasnější představě, okolo kterých otázek se bude příští krize rozvíjet a které skupiny do ní budou nejvíce vtaženy. Texty recenzované knihy tuto roli plní někdy lépe, někdy hůře. Čtenář, který aspiruje na větší vhled do sociálních procesů, by měl nahlédnout zejména do čtvrté části knihy. Ten, kdo chce postihnout rovněž pluralitu postojů ozývajících se v debatách o společnosti a revoluci, ocení nepochybně také ostatní kapitoly.

**MYSLIME POSTKOLONIÁLNE! / TOMÁŠ PROFANT
HAVRÁNEK, VÍT, LÁNSKÝ, ONDŘEJ (EDS.). 2013.
POSTKOLONIÁLNÍ MYŠLENÍ IV. PRAHA: TRANZIT.CZ.**

Vydavateľstvo tranzit.cz prispelo už štvrtou publikáciou na skromný český a slovenský trh postkoloniálnej literatúry. Tentokrát ide o preklady ôsmich textov z pera šiestich autorov a jednej autorky, ktoré vyšli v období od posledných dvoch dekád 20. storočia do súčasnosti.

Kapitoly uvádza predhovor od editorov knihy, Víta Havránka a Ondřeja Lánskeho, ktorí sa v ňom okrem iného venujú nanajvýš potrebnému prepojeniu postkoloniálneho prístupu s postkomunizmom. Priesečník nachádzajú v otázke nerovnej distribúcie moci a konkrétne spomenajú

FEMINISTICKÝ VÝZKUM POLITIKY: ZPRÁVA ZE ČTVRTÉ EVROPSKÉ KONFERENCE O POLITICE A GENDERU /
Lubica Kobová, Markéta Mottlová¹

Ve dnech 11.–13. června 2015 se v Uppsale uskutečnila již Čtvrtá evropská konference o politice a genderu, kterou organizuje Standing Group on Gender and Politics při European Consortium for Political Research (ECPR). Po dvou letech od poslední konference v Barceloně byla tato akce příležitostí pro zhodnocení toho, kam se ubírá zkoumání politiky z genderové perspektivy. Na 96 panelech prezentovalo své příspěvky více než 400 účastnic a účastníků. Navzdory tomu, že ECPR je profesní organizací disciplinárně definovaných politoložek a politologů, konference poskytla o něco širší disciplinární záběr. Je však nutno dodat, že hegemonie komparativní politologie určovala také tuto konferenci.

Vzhledem k probíhajícímu redefinování církevně-konzervativní politiky v Evropě jako boje proti takzvané „gender ideology“ první z nás navštívila několik panelů, které objasňovaly přeměny v oblasti regulace sexuality a reprodukce. Zejména sekce „LGBTQI Rights, Sexuality and Politics“ (sestavovatelé sekce: Roman Kuhar, David Paternotte) představila vícero i metodologicky zajímavých příspěvků: etnografický výzkum pro-life hnutí v Itálii, výzkum performování heroické heterosexuality v hnutí otců, politicko-historický výzkum ruského okcidentalismu definujícího se prostřednictvím homofobie a tzv. rodinných hodnot. Pro slovenský a český kontext byly zajímavé také příspěvky analyzující pochody hrdosti v bývalé Jugoslávii nebo příspěvky mapující přeměny trestnosti neheterosexuálních vztahů v několika bývalých státněsocialistických zemích. Ve srovnání s příspěvky v této sekci byly příspěvky zkoumající reprodukční práva a politiky v sekci „Evropské unie“ zaměřeny výhradně kvantitativně a používaly poměrně rigidní chápání konzervativních hodnot.

na Rómov, prekarizovaných a ľudí bez práce ako tie časti obyvateľstva, ktoré sú majoritou chápané ako fundamentálne menejcenné. Správne si tiež kladú otázky spájajúce českú spoločnosť s problémom koloniality, neokolonializmu či sebakolonizácie. Tým ukazujú, aký je nielen pre českú (a slovenskú) sociálnu vedu postkoloniálny prístup užitočný. Otázkou ostáva, či potenciál, ktorý v sebe recenzovaná kniha má, bude využitý a teoretické perspektívy postkolonializmu sa pretavia do konkrétnych empirických výskumov či politických aktivít.

V prvej kapitole, pôvodne vydané v roku 1991, poukazuje Stuart Hall na zmeny, ktoré so sebou prináša globalizácia. Stále ešte aktuálna prednáška opisuje úpadok starej (anglickej) identity a následne sa zameriava na nástup nových identít v medzinárodnom priestore. Na jednu stranu má pokles významu anglickej etnicity za následok snahu o jej upevnenie. Hall ponúka dva príklady – falklandskú vojnu a thatcherizmus vylučujúci Škóty, Írov a černocho. Na druhú stranu dochádza k nárastu významu marginalizovaných etníc.

Hall sa takisto venuje spôsobu, akým kapitalizmus funguje v multietnickom svete. Nehomogenizuje všetky kultúry do jednej, ale operuje skrz odlišné kultúry, politické systémy a miestne kapitalizmy. To, čo sa nemení, je iba rámec, ktorým je vo svojej podstate americká koncepcia sveta. Takže kapitál napríklad kvôli tvorbe zisku segmentuje trhy namiesto toho, aby ich homogenizoval. Keď však kapitál uznáva odlišnosť životných štýlov a napríklad exotickú kuchyňu, deje sa tak v rámci hlbokéj nerovnosti. Tento kľúčový bod naďalej platí napriek posunom v bohatstve za posledných 25 rokov.

Hlavným Hallovým argumentom je kritika etnizácie okrajových skupín. Síce sa aj vďaka kapitálu vynárajú, a dokonca hovoria, ale akoby tak mohli robiť iba na základe svojej etnicity. Okrem defenzívneho hľadania koreňov vlastnej kultúry však tieto skupiny ponúkajú omnoho viac. Hall po-

užíva príklad z umeleckej sféry a ukazuje, že umelci z marginalizovaných etnických skupín nie sú iba „etnickými umelcami“, ale zaoberajú sa problémami, ktoré presahujú oblasť etnicity, a vytvárajú hybridné, multikultúrne produkty. Takže hoci podstata starých bojov a kontradikcií zostáva aj v globalizácii rovnaká, ich obsah a forma sa dostávajú do novej, postmodernej fázy.

Druhá kapitola obsahuje prednášku nadväzujúcu na prvú a Hall sa v nej vyrovnáva s decentráciou identity. Poukazuje na jej inherentnú nestabilitu a nemožnosť ukotviť subjekt na jednom mieste. Starú logiku identity ako základu narušilo Marxovo vnímanie histórie, podľa ktorého ľudia nie sú jej jedinými zdrojmi; Freudovo vnímanie psychiky, ktorej stále nerozumieme; Saussurovo vnímanie jazyka, ktorý je tu predtým, ako niečo povieme; relativizácia naratívu Západu, ktorý narušil vzostup iných kultúr; spochybnenie maskulínnej dominancie; a fragmentácia kolektívnych identít. Nestálosť identít približuje Halla k politickému projektu Laclaua a Mouffe. Derridova dekonštrukcia sa mu máli a uvedomuje si nutnosť aktérov niekde sa politicky ukotviť. Príkladom mu je politika černoty v Británii – vytvorenie kategórie „čierny“, ktorá spája rôzne skupiny migrantov a migrantiek a ich detí. Takže Indky, Jamajčania a Čičanky sa stretávajú v jednej politickej kategórii, aby sa spojili proti rasistickej anglickej spoločnosti. Vzhľadom na to, že pozostávame z viacerých identít naraz, je možné byť Jamajčanom, Britom a černocho zároveň a využiť tretie menovanú identitu na spojenie sa s inými, ktorí ju tiež prijmu. Demokracia pritom ale znamená, že v rámci tejto kategórie naďalej dochádza k sporom. Jednotu (podobne ako v prípade jednoty triedy) je nutné budovať, pretože nevzniká sama od seba.

V tretej kapitole (pôvodne z roku 1990) Arjun Appadurai podobne ako Hall spochybňuje ľavicovú tézu o priamočiarej homogenizácii prostredníctvom globalizácie. Súčasťou globalizácie síce sú nástroje homogenizácie (reklama, hegémónia jazyka, štýly obliekania), ale stávajú sa súčasťou lokál-

Jestliže je dnes genderová politika Evropské unie něčím, co je na úrovni nevládních organizací komplikované kritizovat, tak je nutno připomenout, že kritický výzkum EU je již zavedeným teoretickým směrem. Výzkumnice se zde zaměřují především na provázání genderových politik s ekonomickými cíli evropské politiky a také na chybějící využití genderu v protikrizových opatřeních. Inspirativní je výzkum Anny Elomäki o silícím neoliberálním diskursu, kterému se prostřednictvím evropské politiky přizpůsobují rovněž nevládní organizace.² Šíře feministického výzkumného programu v oblasti politiky je zřejmá z toho, že na konferenci vedle sebe stály přístupy nového institucionalismu a také výzkumy sociálních hnutí. Bice Manguashca,³ Catherine Eschle a Jonathan Dean sledovali postupné pronikání feminismu do současné politiky různých levicových uskupení ve Velké Británii.

Druhá z nás se soustředila zejména na panely věnující se politické reprezentaci a participaci žen. Společné téma příspěvků v těchto sekcích představovala otázka, zda se vyšší deskriptivní reprezentace žen projevuje v substantivní reprezentaci žen, respektive zda existují „gender gaps“ v prioritizaci politik. Tato debata reflektovala současný tlak na předložení empirických poznatků o přínosu dosažení vyššího zastoupení žen v politice. Bez „důkazů“ se totiž jeví požadavek vyšší politické participace žen jako nedostatečně legitimní. Důraz na „hmataelné“ výsledky mimo jiné odráží přetrvávající vyšší očekávání a požadavky na politické reprezentantky, než která jsou uplatňována vůči reprezentantům.

Jako značně problematická byla označena tvrzení, která esencializují ženy a v důsledku pouze prohlubují genderové stereotypy (např. tvrzení typu, že ženy jsou mírumilovnější a politika se díky nim „změkčí“; či spojování politických priorit političek s „ženskými“ oblastmi – školství, zdravotnictví atd.). I známý koncept kritické hranice (critical mass) byl na konferenci revidován, a to přímo jeho autorkou Drude Dahlerup, která sice zpochybnila jeho význam v akademických debatách, ale na druhou stranu vyzdvih-

nych politických a kultúrnych ekonomík iba preto, „aby boli repatriované ako heterogénne dialógy o národnej suverenite a slobodnom podnikaní, o fundamentalizme, teda ako dialógy, v ktorých štát hrá stále delikátnejšiu úlohu [...] stal sa arbitrom v otázke repatriácie odlišnosti“ (s. 98). Appadurai píše o piatich krajinách: etnokrajiny (priestor zaľudňovaný turistami, prisťahovalcami, utečencami, migrantami, zahraničnými pracovníkmi), mediálne krajiny (distribúcia informácií a samotné mediálne obrazy), technokrajiny (komplexná výroba spájajúca pracovné sily v najrôznejších častiach sveta prostredníctvom technológií), finančné krajiny (finančné toky, špekulácie, obchod s komoditami) a ideokrajiny (podobne ako mediálne krajiny, obrazy, avšak plné štátnej či národnej ideológie pozostávajúce zo slov ako „sloboda“ či „suverenita“). Kľúčový pre Appaduraia je nespojitý (disjunktný) vzťah medzi týmito krajinami, ktorý je základom pre globálne toky. Všetky tieto krajiny teda na seba navzájom pôsobia a ovplyvňujú sa. Napríklad v západných štátoch vznikajú diaspóry migrantov, ktoré presadzujú vlastné záujmy; kvôli voľnosti finančných tokov desí obyvateľov Los Angeles možnosť, že ich mesto skúpia Japonci; staré bojové umenie je prispôbené tak, aby vyhovovalo filmovému spracovaniu pre súčasné publikum.

Appadurai si všima pôsobenie štátu v tejto nespojitej realite. Zdôrazňuje, ako využíva mediálne krajiny a ideokrajiny na pacifikáciu separatistov, zároveň mediálne a ďalšie krajiny tlačia na štáty, aby boli otvorené svetu. Za odvrátenú stránku pôsobenia globálnych tokov na štáty považuje represiu, za svetlú naopak väčšie individuálne slobody, napríklad úspešný tlak zo zahraničia na ukončenie apartheidu v Juhoafrickej republike.

Štvrtá kapitola od Dipesha Chakrabartyho je z jeho najvýznamnejšej knihy *Provincializovať Európu* a kladie si rovnomený cieľ. Chakrabarty kritizuje spôsob, akým sa čínske, indické či kenské histórie stávajú variáciami na históriu Európy. Akoby Európa vytvárala teóriu a ostatné regióny

boli empirickým materiálom, ktorý treba napasovať na európsky teoretický skelet.

Chakrabarty nachádza prejavy tohto eurocentrizmu v Husserlovom odlíšení orientálnych filozofií od grécko-európskej vedy, ktorá je teóriou, teda univerzálnou vedou, alebo v Marxovom odlíšení kapitalistických od predkapitalistických spoločností. Až kapitál vytvára teoretickú konštrukciu pre poznanie histórie. Tento problém sa prejavuje aj v čítaní neeurópskej histórie v zmysle neadekvátnosti či nedostatku voči tej európskej. Chakrabartyho reakciou je potreba prevrátenia tohto vzťahu a chápanie odlišných histórií v zmysle ich vlastnej úplnosti a kreativity. Hoci aj je kritický historik nútený pohybovať sa na poli histórie definovanej národným štátom a ďalšími univerzalizujúcimi konceptmi, ktoré sú dôsledkom európskeho imperializmu, provincializovať Európu znamená spochybnit' univerzálny nárok týchto konceptov.

Súčasťou kapitoly je niekoľko objasňujúcich tvrdení. Chakrabarty odmieta kultúrny relativizmus, ale hoci vedecký racionalizmus môže dávať zmysel, mali by sme skúmať, čím to je, že sa stal takým dominantným. Európska modernita je totiž integrálnou súčasťou imperializmu. Na druhú stranu v sebe zahŕňala emancipujúce myšlienky rovnosti a práva na sebaurčenie. Chakrabartyho cieľom je dokázať si predstaviť svet ako radikálne heterogénny a poukazovať na represívne stratégie a praktiky v rámci historických naratívov.

Partha Chatterjee sa v preloženej prvej kapitole svojej knihy *Národ a jeho fragmenty: Koloniálne a postkoloniálne histórie* zaoberá otázkou, či je z analytického hľadiska zmysluplné rozlišovať medzi koloniálnym štátom a formami moderného štátu, alebo či je namieste pristupovať ku koloniálnemu štátu iba ako k jednej z mnohých zvláštnych foriem, prostredníctvom ktorých sa moderný štát stal celosvetovo rozšíreným usporiadaním. V druhom prípade by koloniálny spôsob utvárania štátu bol iba podkapitolou historického naratívu o modernite.

la strategický význam argumentu kritické hranice pri obhajobě vyšší politické reprezentace žen.⁴ Při diskusi také vystala doposud více neprozkoumaná otázka, do jaké míry ovlivňují prosazování opatření na podporu genderové rovnosti tzv. women's policy agencies v porovnání s poslankyněmi.

Jako jeden z nástrojů k řešení dlouhodobého demokratického deficitu v podobě politické podreprezentace žen byla předmětem příspěvků na ECPG různá kvótová opatření. Několik případových studií zkoumalo kontext přijetí kvót a jejich vliv na vyšší počet žen v zákonodárných orgánech ve východní a jihovýchodní Evropě nebo v Latinské Americe. Vystupující se shodovaly v tom, že vliv kvót na počet zákonodárkyň závisel nejen na stanovení procentuálního zastoupení žen na kandidátních listinách, ale rovněž na stanovení pořadí a sankcí za nenaplnění kvótového opatření. Pozornost byla dále věnována kontextům, kdy byly kvóty zavedeny pouze jako demokratická fasáda, ale přítomnost více žen ve skutečnosti nevedla k demokratickým výsledkům (např. kvóty ve Rwandě).

Napříč různými sekcemi konference opakovaně zaznívala jako velká výzva současného výzkumu teorie intersektionality. Mieke Verloo poukázala na to, že genderový útlak nikdy nepřichází sám, ale je vždy doprovázen dalšími formami útlaku. V rámci kulatého stolu „Europe is Burning and We Are Talking about Intersectionality“ vystoupila také švédská europoslankyně z Feministické strany Soraya Post s výzvou propojit feministické a antirasistické hnutí.

Většina příspěvků na ECPG byla empirického charakteru a politická teorie a filosofie zaujímala marginální postavení. Zářným příkladem může být panel s názvem „Theorizing Political Representation“, ve kterém nebyly středem pozornosti teoretické koncepty reprezentace, ale naopak spíše převládaly komparativně zaměřené příspěvky. Tento teoretický deficit, zdá se, svědčí o relativně velké mezeře mezi dominantním sociálněvědním výzkumem aktuální politiky a jejími zřídkaými filosofickými reflexemi. V teore-

V závěre si odpovídá úplně opačným způsobem. Koloniálně vytváranie štátu prostredníctvom koloniálnej odlišnosti, teda predstavovanie iného ako menejcenného a od základu odlišného, odhaľuje to, čo inak v univerzálnej histórii moderného režimu moci ostáva ukryté. Kolonializmus je vypuklým príkladom diskriminačnej politiky, a preto hodný štúdia.

Chatterjeeho kapitola potom ukazuje uplatňovanie pravidla koloniálnej odlišnosti na príkladoch verejnej správy a slobody slova. V oboch prípadoch došlo k jasnému odlíšeni miestnej populácie od európskych obyvateľov kolónie. Zaujímavá je však kritika revizionistického chápania dejín Indie. Kľúčovým prvkom je univerzálnosť analytických kategórií. Hoci aj historici usilujú o vytvorenie dejín Indie, ktoré budú odlišné od dejín Európy, a z Indie urobia subjekt vlastných dejín, obe sa pohybujú v rovnakom diskurzívnom rámci univerzálnych dejín založených na rovnakých politicko-ekonomických kategóriách. Diferencia, ktorá vytvára Indiu (a Orient) ako niečo voči Európe „iné“, zároveň ako podmienku svojho fungovania vyžaduje určitú totožnosť Európy a Indie, pretože inak by tieto dve kategórie boli navzájom nezrozumiteľné. V oboch prípadoch ide o dejiny kapitalizmu. Samotná univerzalita kapitalizmu potom ruší kolonializmus ako zásadne problematický prvok indických dejín a naopak z neho robí integrálnu súčasť špecifického indického vývoja.

Ramón Grosfoguel vo svojom texte kritizuje západný univerzalizmus Descarta, Kanta, Hegela a Marxa. U Descarta problematizuje egopolitiku, teda uhol pohľadu, ktorý si o sebe myslí, že nemá žiaden uhol pohľadu. Podľa Grosfoguela Descartovo ego cogito vychádza zo 150 rokov starého ego conquiro a geopolitického umiestnenia subjektu. Toto je „univerzalizmus typu 2“, v ktorom je subjekt zbavený umiestnenia v rámci globálnej mapy moci. V „univerzalizme typu 1“ je vedenie odtrhnuté od priestorovo-časovej determinácie a je absolútne. Kant odmieta tento prvý univerzalizmus a kategórie myslenia chápe ako apriórne existujúce

v myslení všetkých ľudí, a tak umožňujúce univerzálnu intersubjektivitu. Jeho filozofia sa však vzťahuje na myslenie bielych mužov, čím zachováva druhý univerzalizmus negujúci otázky geopolitiky moci. Kantov kosmopolitizmus tak je v skutočnosti európskym provincializmom. Zatiaľ čo u Descarta existuje univerzalizmus a priori, u Hegela vzniká a posteriori v rámci dialektiky Svetového ducha. Je tu však rovnaký problém ako u Kanta, do kategórie ľudstvo nezahŕňa všetky bytosti a pokračuje tak v epistemologickom rasizme. Východ je pre neho minulosť a stagnácia a Západ je súčasnosť rozvíjajúca Svetového ducha, biela Amerika je budúcnosť. A napokon Marx na rozdiel od Hegela vychádza z konkrétnej politicko-ekonomickej pozície človeka a tá má viesť k vedeniu, teda k abstraktnej univerzalite. Avšak problematickým ostáva konkrétny subjekt, ktorým je európsky, maskulínny, heterosexuálny, biely proletariát. Neeurópske národy sú potom primitívne a spiatocnícke. Takže aj Marx presadzuje abstraktný univerzalizmus ako riešenie globálnych problémov a reprodukuje tak epistemologický rasizmus. Ten mu umožňuje neuznať neeurópske národy ako rovnocenné.

Naopak Aimé Césaire ponúka konkrétny univerzalizmus, v ktorom spolu existujú mnohé kosmológie a epistemológie zároveň. Tento konkrétny univerzalizmus je tak v opozícii k abstraktnému univerzalizmu, ktorý je v skutočnosti imperiálnym partikularizmom jednej kosmológie a epistemológie a je podľa Grosfoguela inherentne autoritársky a rasistický.

Za abstraktnú univerzalitu Grosfoguel považuje aj predstavu hegemonického ľudového bloku Laclau a Mouffe, ktorý partikularne požiadavky rozpúšťa do abstraktného univerzalizmu. Vo veľmi problematickej kritike autor tvrdí, že postmarxisti neuznávajú mnohosť požiadavkov a znemožňujú vytvorenie univerzality prostredníctvom vyjednávania medzi konkrétnosťami. Epistemologická inakosť neeurópskych národov nie je v ich diele uznaná, inakosť uznávajú iba v rámci západnej kozmológie a epistemológie. Zatiaľ

tických panelech se nejživější diskuse týkaly operacionalizace teorie afektů, přístupu governmentality, etiky péče a zejména otázky, jak ve výzkumu a ve výuce navazovat na dekonstruktivní přístupy a dále je rozvíjet.

Na konferenci byl poprvé v historii ECPG představen program pro začínající vědkyně. Kromě workshopů věnujících se praktickým radám pro publikování a psaní grantových žádostí stojí nepochybně za zmínku tzv. speed mentoring, který umožnil doktorandkám konzultovat o svém akademickém směřování se zkušenými vědkyněmi z oblasti politologie. Mentorkami byly například Sarah Childs (University of Bristol), Amy Mazur (Washington State University), Marian Sawyer (Australian National University) nebo Petra Meier (University of Antwerp). Součástí programu konference v neposlední řadě tvořily i „business luncheons“, jejichž smyslem bylo propojit vědkyně s podobnými tématy a vytvořit prostor pro brainstorming společných budoucích mezinárodních projektů. Tyto části konference zaměřené na „provozní“ stránku feministického politického výzkumu svědčí o tom, že jde o široké pole, které se však homogenizuje, buduje vlastní kánon a disponuje předními akademičkami a také vlastními prestižními časopisy a edičními řadami.

Tomuto ustalování feministicko-politického výzkumu napomáhají rovněž oborová ocenění. Plenární přednáška Joni Lovenduski a diskuse o aktuální editované publikaci na její počest (Deeds and Words, editorky Rosie Campbell a Sarah Childs, ECPR Press, 2015) byly kromě připomenutí role této politoložky ve formování výzkumného pole také příležitostí pro diskuse o tom, jaký problém je v současnosti pro feminismus zásadní. Lovenduski uvedla, že feministická teorie obohatila politologii zejména o chápání moci a právě na něm by se mělo stavět i v budoucnosti. Kromě jiného se vyjádřila rovněž k jistému scholasticismu existující vědecké produkce, který plyne ze zrychlení vědeckého provozu. Cena za celoživotní přínos (ECPG Gender and Politics Career Achievement Award) byla udělena Mieke Verloo. Cenu za disertační práci o postojích srbských a chorvatských feministek během války v Jugoslávii získala Ana Miškovska Kajevska.

čo takáto kritika zmysluplná je, pretože skutočne Laclau a Mouffe sa venujú politickému boju v rámci jednej spoločnosti a neteoretizujú možnosť hegemonie v rámci celého sveta, ťažko ich viniť z eurocentrizmu v prípade hegemonie, v ktorej jednou z dôležitých skupín sú migranti a ďalší iní.

Pre Grosfoguela je príkladom neeurocentrického univerzalizmu koncept zadného voja u zapatisov, ktorí sa pýtajú, miesto aby kázali za pochod. Ten, kto vedie, načúva. Ich univerzalita je tak dôsledkom zápasu a nie je východiskovým bodom (čo je takisto základom konceptu hegemonie u Laclau a Mouffe, ale to Grosfoguel nezmiňuje).

Spivak v kapitole „Ako vyučovať o kultúrnej odlišnej knihe“ ponúka analýzu venujúcu sa „reprezentácii možnosti konať“ (s. 182) a ukazuje, ako je táto reprezentácia rodovo rozdielna. Zároveň sa zaoberá politickou ekonómiou a triednou otázkou, ako ju reprezentuje román (a filmové spracovanie románu) *Sprievodca* od R. K. Narayana. Literárny kritik má byť podľa Spivak užitočný pre historické štúdium dôsledkov kolonializmu a postkoloniálnej prítomnosti. Autorka ukazuje, ako je hlavná hrdinka románu reprezentovaná bez schopnosti konať. Kritizuje antropologičku F. Marglin za kultúrny relativizmus vo vzťahu k prostitúcii – téme, ktorej sa venuje aj Narayanov *Sprievodca*. Problematizuje reprezentáciu prostitúcie ako tanca či umenia alebo rituálu a kritizuje možnosť, že informátorkami F. Marglin mohli byť buržoázne študentky, ktoré tanec chápu ako rituál a ako vyjadrenie ženskej rezistencie. Tým sa kultúrne štúdiá menia v alibi. Spivak ukazuje, ako prostitútky (teda podrobené) nie sú schopné hovoriť ani v diskurze feministickej organizácie SEWA, a zdôrazňuje, že ich cieľom je vzdelanie ako nástroj triedneho vzostupu. To však neznamená špeciálne centrálne, ale reformu indického vzdelávacieho systému. Takže naďalej ostáva najdôležitejšou otázkou, kto dekolonizuje a ako. Reprezentácia dévadási ako prostitútky je tu analogická k reprezentácii satí (upaľovania vdov na hranici) ako vraždy. Reprezentácia dévadási ako špecifickej sú-

časti chrámu je potom problematická kvôli spojeniu s ekonomikou chrámu. Dévadási tak bola súčasťou patriarchálnej štruktúry, a nie samostatnou hospodárskou silou.

V poslednej kapitole sa Nelson Maldonado-Torres zamýšľa nad kolonialitou bytia. Pod kolonialitou rozumie dlhodobé mocenské vzorce, ktoré vznikli v dôsledku kolonializmu a definujú kultúru, prácu, intersubjektívne vzťahy a produkciu vedenia. Presahujú teda kolonializmus, ktorý je politickým a ekonomickým vzťahom podriadenosti jedného národa druhému. Kolonizácia je pre autora základom modernity. Aj podľa Maldonado-Torresa ego conquiro predchádza Descartovu ego cogito. Takisto oddelenie dobyvateľa od dobývaného predchádza oddeleniu mysle a tela. Vzťah dobývania sa stáva základom aj pre vzťah medzi človekom a prírodou.

Ďalším prvkom pre chápanie kolonizácie je jej vnímanie ako pokračovanie neetiky vojny. Táto neetika bola naturalizovaná pre mimoeurópsky priestor a jej súčasťou bolo zotročovanie ľudí. Maldonado-Torres definuje bytie prostredníctvom Heideggera, avšak kritizuje ho za eurocentrizmus a prijatie Európy ako modelu bytia. Otázka o kolonialite bytia (a vedenia) potom vníma tvrdenie „Myslím, teda som“ ako implikujúce, že druhí nemyslia a nie sú. Tu autor nadväzuje na Fanona a jeho myšlienku, že černochoch v očiach belocha nemá ontologickú váhu a jeho diskurz určuje iracionalita. Ontológia sa rozpadá na manicheizmus legitimizovaný ideou rasy.

V poslednej časti sa autor venuje projektu dekolonizácie. Jej minimálnym cieľom má byť opätovné ustanovenie logiky daru – možnosti slobodne darovať a prijímať a tým následne ustanoviť druhého a celú spoločnosť na princípe recipročnej štedrosti. Dekoloniálny obrat ďalej predpokladá vzostup kolonizovaných do oblastí na rôznych inštitucionálnych úrovniach a intervencie vo sfére moci a vedenia.

Dekolonizácia nie je cieľom len autora poslednej kapitoly, ale aj v úvode zmieňovaných autorov recenzovanej publikácie. Vydanie knihy je nepochybne hodnotným a užitočným krokom týmto smerom a treba ho oceniť.

Poznámky

1 Účast Lubice Kobové na konferenci byla umožněná díky podpoře z grantového programu „Programy rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově (PRVOUK) – P19 Interdisciplinární sociální vědy“ na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Účast Markéty Mottlové na konferenci byla realizovaná v rámci podprojektu „Podreprezentace žen v politice a delegitimizace vyšší politické participace žen v souvislosti se selháním politiků“ řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2015.

2 Viz Elomäki, A. 2015. „The economic case for gender equality in the European Union: Selling gender equality to decision-makers and neoliberalism to women’s organizations.“ *European Journal of Women’s Studies*. Published online first, <http://dx.doi.org/10.1177/1350506815571142>.

3 Jeden z jejích starších textů je nově slovenským a českým čtenářkám dostupný jako: Maiguashca, B. 2015. „Prekračovanie hraníc spektakulárnych vystúpení: teória sociálneho hnutia, feministický antiglobalizačný aktivizmus a prax principiálneho pragmatizmu.“ Pp. 165–193 in Maďarová, Z., Ostertágová, A. (eds.). *Občianky a revolucionárky: ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty*. Bratislava: ASPEKT.

4 Viz Dahlerup, D. 2014. „The Critical Mass Theory in Public and Scholarly Debates.“ Pp. 137–164 in Campbell, R., Childs, S. (eds.). *Deeds and Words: Gendering Politics after Joni Lovenduski*. Colchester: ECPR Press.

JE MATEŘSTVÍ PŘIROZENOST? / ROMANA VOLEJNÍČKOVÁ

BADINTER, ELISABETH. 2011. *THE CONFLICT: HOW MODERN MOTHERHOOD UNDERMINES THE STATUS OF WOMEN*. NEW YORK: METROPOLITAN BOOKS.

Úvodní kapitola knihy se jmenuje „Tichá revoluce“. Tímto názvem autorka udává tón celé knihy – v každé kapitole Badinter ukazuje konkrétní příklady působení této tiché revoluce, která postupně mateřství definuje jako přirozené. Podle autorky je důležité vynést atributy tiché revoluce na světlo a odkrýt tak argumenty, které mateřství odhalí v úplně jiném světle. Zároveň dodává, že není náhodou, že v současnosti je stále silnější tlak na přirozenost mateřství. Autorka tento názor ilustruje na příkladu ekonomické krize – v době krize to byly ženy, které odcházely z pracovního trhu domů, protože je zde čekal i další úkol, být matkou. Pro ženy byla tato volba lepší než nezaměstnanost. Muži však setrvali na pracovním trhu a stali se opět hlavními živiteli rodiny. Ekonomická krize tak prohloubila rozdíly mezi pohlavími. A s odsunem žen zpět do domácnosti jdou ruku v ruce další situace, které ženy čím dál více upoutávají k jejich mateřské roli. Na druhé straně však ženy dnes mají jiné životní zkušenosti. Mají zkušenost se zaměstnáním, kariérou, získaly ekonomickou nezávislost i pocit sebevědomí. Současná životní situace matek je tudíž novými zkušenostmi zásadně ovlivněna. Podle Elisabeth Badinter mají současné matky na výběr ze tří možností: a) podlehnout tiché revoluci a přijmout naplno mateřské povinnosti, b) odmítnout mateřství a vystavit se tak sociální nevoli okolí, c) neustále balancovat mezi několika rolemi, které s sebou přinášejí vnitřní konflikty a neustálé rozhodování, která role je v daném okamžiku prioritou (zda pracují či pečující role).

Již od začátku knihy Elisabeth Badinter nastiňuje myšlenku, že za vnímáním mateřství jako centra života ženy stojí společenské změny a společenské ideologie. Poselství

knihy však nezní „intenzivní mateřství je špatné“, ale cílem knihy je ukázat, že za mateřskými pudy a instinkty stojí vykonstruované pojetí naturalismu, ne příroda. V průběhu celé knihy autorka na základě různých příkladů tuto myšlenku ilustruje. Již na začátku knihy Badinter popisuje, jaký vliv mají reprodukční technologie na život ženy – v 70. letech se stala antikoncepce dostupnou pro ženy v západním světě. V krátkém období tak ženy získaly dvě věci, za prvé získaly kontrolu nad vlastními těly, a za druhé možnost volby, možnost rozhodnout se, kdy a kolik budou mít děti, ale také možnost rozhodnout se zůstat bezdětnou. Možnost volby učinila z mateřství životní situaci, která má vícero podob – je možné mít velkou rodinu, mít pouze jedno dítě, nebo zůstat bez dětí. Zároveň možnost volby otevírá prostor pro další zdroje osobního naplnění – mateřství pro mnoho žen není jedinou možností pro naplněný a spokojený život (autorka toto tvrzení dokládá několika mezinárodními výzkumy podporujícími její tvrzení), dnes náš život naplňuje práce, koníčky a různé možnosti, jak trávit volný čas. Na druhou stranu mít možnost se rozhodnout může v určité situaci znamenat osobní konflikt – ženy jsou často vystaveny konfliktu mezi různými touhami a potřebami. Nicméně autorka v této úvaze ukázala, že pokud je mateřství otázkou volby, nemůže být zároveň instinktem či pudem (ty nám volbu neumožňují).

V další části knihy autorka objasňuje, proč je mateřství neustále chápáno jako přirozenost ženy a proč nereflexuje sociální a kulturní vlivy. Podle autorky můžeme příčiny najít v rozvoji následujících oborů a teorií: a) ekologie, b) behaviorální teorie, c) esencialistický feminismus. Podstatou ekologie je najít rovnováhu mezi člověkem a přírodou.

ZPRÁVA Z WORKSHOPU TĚLO A TĚLESNOST VE FEMINISTICKÉ TEORII A VÝZKUMU / Blanka Nyklová

Dne 11. května se v pražském Akademickém centru konal workshop Tělo a tělesnost ve feministické teorii a výzkumu uspořádaný Jaroslavou Hasmanovou Marhánkovou z katedry sociologie FF ZČU v Plzni a Kateřinou Kolářovou z katedry genderových studií FHS UK v Praze. Workshop uvedla profesorka Margrit Shildrick přednáškou „Remembering the body: fleshing out feminist theory¹“, v níž shrnula vývoj feministického vztahování se k tělu a tělesnosti. Připomněla, že feministická teorie v rámci fenomenologické tradice (po zásadních esejích Iris Marion Young) začala prozkoumávat a zpochybňovat binární opozici tělo – mysl a pod vlivem studií vědy a techniky a Donny Haraway se zaměřila na interakce a samotné hranice těla a tělesnosti. Právě Shildrick se přitom zaměřuje na nestálost těla, jež pro své vymezení vždy závisí na dalších tělech, a je tedy neustále uskutečňováno jako nestálá forma existence. Feministická teorie začala reflektovat vědecký vývoj, jenž se těla přímo týká, a zaměřila se na dopady nových možností protetiky, farmaceutických přípravků, transplantací nebo sekvencování lidského genomu pro pojmání lidství jako takového, zejména v rámci posthumánního feminismu. Pozornost se nově soustředí na hybriditu těla i na tělo jako asambláž. Zásadním poselstvím úvodní přednášky byla výzva k tvorbě nové bioetiky, která nebude založena na výlučnosti lidského těla a subjektu v opozici ke všem ostatním tělům. Na to v rámci navazující debaty reagovala Kateřina Kolářová, která upozornila na paradoxy současné situace, kdy např. zvířata nemají v současných úvahách o bioetice, třeba v souvislosti s transplantacemi, místo. Je tomu tak přesto, že „já“ se mění každou transplantací, jak ukazují kupříkladu výzkumy lidí po transplantaci srdce. Zároveň je třeba do etiky začlenit i nebezpečí, jež s sebou vědecké objevy nesou. Jak upozornila Jaroslava Hasmanová Marhánková, transplantace přímo souvisejí s vakcinací, přičemž prá-

S ohledem na mateřství lze hovořit o mnoha aspektech, kde narážíme na konflikt mezi přírodou a člověkem, například použití jednorázových a látkových plenek, přirozený porod nebo využití epidurální anestezie a dalších uklidňujících léků apod. Příkladem, který nejvíce ilustruje snahu definovat mateřství jako přirozené, je kojení. Od 70. let se objevují teorie, které znovu objevují fakt, že ženy jsou savci, tudíž matky musí své děti kojít. Prvotní kontakt matky a dítěte je odrazovým můstkem pro rozvoj intimního vztahu matky a dítěte, jako by si kojením ženy vytvářely s dítětem vlastní svět. Zvýznamnění živočišného potenciálu ženy jen umocňuje naturalistický pohled na mateřství. Svou trochou do mlýna přispěly i behaviorální teorie, které definují kojení nebo bonding (přiložení dítěte na hrud matky ihned po porodu) jako záruku a základ dobrého vztahu matky a dítěte. V neposlední řadě druhá vlna feminismu přinesla kulturní radikální feminismus, který zdůrazňoval rozdílnost mezi muži a ženami a ženství vnímal jako hodné oslav a úcty. S tím souvisí i oslava ryze ženských schopností a dovedností, mateřství nevyjímaje. Mateřství tak podle radikálního feminismu má být nejen oslavováno, ale i samotné ženy jej mají vnímat jako poslání, protože jen ony mohou mít s dětmi vztah, který muži mít nemohou. Každý z těchto tří prvků posílil již tak silný argument o přirozenosti mateřství. Badinter ale ukazuje, že proti každému z těchto tří prvků a jejich argumentům lze vznést patřičné námitky, které „podkopávají“ pojetí přirozenosti mateřství. Autorka svoji tezi ilustruje na příkladu kojení. Kojení je poměrně ošemetné téma – být proti kojení je často interpretováno jako být proti zdraví samotného dítěte. Nicméně kojení a argument o tom, že žena je savec, a tak musí dítě kojít, protože kojení z lahvičky je „proti přírodě“, ztrácí na síle, pokud se podíváme do historie. Badinter v jedné ze svých minulých knih jasně ukázala, že před několika stoletími bylo kojení pod úroveň žen z vyšší a vyšší střední třídy a děti byly ihned po narození posílány ke kojným. Badinter

tudíž ukázala, že dříve matky rozhodně nejednaly na základě této předpokládané přirozenosti, ale spíše naopak, a je tudíž otázkou, zda je možné argument přirozenosti člověka opírat o nějaký ahistorický přirozený stav. Autorka ukázala, že do podoby mateřství vstupují i jiné faktory než pouze přirozenost. Mateřství se tak v tomto světle ukazuje být sociální a historickou konstrukcí spíše než otázkou přirozenosti. Podobně byly vyvráceny i další argumenty propagující kojení, že kojení zaručí vyšší inteligenci u dětí, lepší vztah s rodiči, méně konfliktů apod., protože další mezinárodní studie, které autorka cituje, nenašly žádnou podporu těmto tvrzením a spíše poukazují, že vztah dítěte a matky je ovlivněn i kulturními, sociálními, ekonomickými či politickými podmínkami, nejen kojením. A v neposlední řadě Badinter předestírá i argumenty proti kulturnímu feminizmu, a to z řad jiných proudů feminismu, které naopak mateřství vnímaly v kontextu moderních sociálních institucí jako omezující.

Autorka dále v knize věnuje velký prostor kojení, protože to je v současné době velmi silným znakem dobrého, popřípadě špatného mateřství. Dnes existuje spousta organizací a hnutí, které apelují na matky, aby své děti kojily, zároveň však naprosto devalvuji ženy, které kojít nemohou nebo nechťejí. Na případu kojení Badinter ilustruje další příklad osobního konfliktu matky – pokud se matka rozhodne nekojit, vystavuje se nálepce „sobecká matka“, pokud se však matka rozhodne kojít, jak se tento stav promítne do její identity? Stane se z ní ta správná a dobrá matka, nebo se začne vnímat jako zdroj jídla pro dítě bez pocitů a potřeb? A pokud se rozhodne kojít, bude muset být v prvních měsících dítěti k dispozici – najednou už nebude samostatná entita, ale její existence bude spojena s dalším člověkem. Být matkou znamená čelit různým osobním konfliktům. Rétorika přirozenosti mateřství zabezpečuje tzv. hladký průběh mateřské role – protože jsme jako ženy ovlivněny pudy a instinkty, vše děláme přirozeně, nevystavujeme se žádné ná-

vě vakcíny jsou často jiného než lidského původu, a tak není udržitelná představa, že lze nadále uvažovat o jiném než právě posthumálním těle.

Cílem workshopu bylo podle jeho organizátorek nabídnout prostor pro představení témat, jež se těla a tělesnosti týkají, a to na přič obory. Zároveň měl workshop pomoci nastínit nové směry, jež jsou v českém prostředí zatím opomíjeny. Mohli jsme tak vyslechnout příspěvky z různých oborů. Například Radka Dudová ze Sociologického ústavu AV ČR představila výzkum týkající se konceptu tělesného občanství a integrity žen v kontextu prostituce a interrupce. Historička Michaela Appeltová shrnula svůj doktorandský výzkum v příspěvku s výmluvným názvem „Tloustnout znamená stárnout: Problém obezity v normalizačním Československu“. Antropoložka Jitka Skálová se věnovala tomu, jak se žije HIV pozitivním v kontextu homofobní České republiky, kdy se jako zásadní ukazuje heteronormativita a heterosexismus české společnosti. Zastoupena byla i sociální geografie prostřednictvím příspěvku Roberta Osmana a Lucie Pospíšilové, kteří se zaměřili na vztah nevidomých (těl) a prostoru. Interdisciplinární složení přednášejících někdy vedlo ke křížené diskusi, jindy se podařilo odkrýt prostor, kam se většina z účastnic a účastníků zatím nevydala, jako tomu bylo třeba u příspěvku Victorie Schmidt a Mikhaila Tsyganova o eugenickém diskursu v českých filmových pohádkách z doby normalizace.

Poznámky

1 Volně lze přeložit jako „Vzpomínky na tělo: rozvíjení feministické teorie“.

hodě nebo konfliktu. Konflikty, o kterých mluví Badinter, však jasně ukazují, že mateřská role má různé konotace, ale není jasná a přirozená. Právě naopak, možnost volby a vliv společnosti a kultury znamená pluralitu prožívání mateřské role.

Elisabeth Badinter v této knize rozhodně rozšiřuje argumentaci svých předešlých knih o společenské a kulturní konstrukci mateřství. Argument, že mateřství není biologická danost, ale je ovlivněno sociálními a kulturními podmínkami, rozhodně není nový. Ale důvodem, proč je tato

knihy originální, je, že Badinter přímo ukazuje, jaké konkrétní společenské podmínky umocňují představu, že mateřství je zakotveno v biologii, a definují tak onen ideál mateřství, a vysvětluje, jaké důsledky mají tato tvrzení na reálné životy matek i bezdětných žen. Autorka tuto myšlenku shrnuje slovy: „Každá kultura předepisuje určitý ideál mateřství, přestože ten se v čase mění. Každá žena je tímto ideálem ovlivněna, ať chce nebo ne. Mohou jej přijmout, odmítnout nebo si vyjednat vlastní podmínky, ale vždy je jím každá jejich volba ovlivněna“ (s. 115).

KONFERENCE MEZINÁRODNÍ ASOCIACE PRO FEMINISTICKOU EKONOMII¹ / ALENA KRŽKOVÁ

Letos v červenci se konala na Berlin School of Economics and Law (BSEL) již 24. konference Mezinárodní asociace pro feministickou ekonomii. Konferenci tentokrát v Berlíně spoluorganizovala profesorka Frederike Maier z Harriet Taylor Mill Institute for Economics and Gender Studies. Tento ústav, pojmenovaný po Harriet Taylor Mill (1807–1858), britské ekonomce a jedné z prvních obhájkyní ženských práv, byl na BSEL založen v roce 2001. Harriet Taylor Mill Institute je jedinou výzkumnou institucí v rámci ekonomie v Německu, kde funguje interdisciplinární přístup kombinující makroekonomii, podnikový management, sociologii, informatiku a právo. Jde také o jedinou ekonomickou vysokou školu v Německu, která má institut zaměřený na genderová studia.

Konference byla tentokrát na téma „Gender Equality in Challenging Times“ (Genderová rovnost v náročné době) a úvodní plenární přednášku „Global Care Workers and Global Justice: The Political Economy of Drudgery“ (Globální pečovatelky a globální spravedlnost: politická ekonomie otročiny) přednesla Joan Tronto z Minnesotské univerzity.

Jak již název napovídá, Tronto otevřela diskusi o globální spravedlnosti. Koncept globální spravedlnosti je podle jejího mínění dosud omezen především na redistribuci příjmů. Podle ní je ale nutné znovu promyslet tento koncept z perspektivy globálních pečovatelek. Rozdělení odpovědnosti za péči je podle jejího názoru totiž zásadní otázkou fungování společnosti. Na konferenci vystoupila rovněž Ewa Rumińska-Zimny (se kterou jsme v čísle 2/2014 publikovaly rozhovor právě o feministické ekonomii). Ta také vede odbornou síť GEM-Europe, která se zabývá genderem a makroekonomií. Tato síť na konferenci organizovala dva panely. Jeden zaměřený na gender a makroekonomickou politiku a druhý zaměřený na gender, vzdělávání a inovace z perspektivy zemí střední a východní Evropy.

Velmi důležitým tématem, které prostupovalo celou konferencí, byla současná ekonomická krize a úsporná opatření a jejich dopad na genderovou rovnost. Diane Perrons z London School of Economics and Political Science a Susan Himmelweit z Open University upozorňovaly na velmi negativní dopad úsporných opatření ze-

TÉMA GENDERU A DIVERZITY NA KONFERENCI EVROPSKÉ AKADEMIE MANAGEMENTU (EURAM) / Marie Dlouhá

Vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti managementu, podnikání a organizačních studií sdružují asociace, společnosti nebo tzv. akademie, které působí na různých úrovních – nejčastěji na úrovni národní (British Academy of Management – BAM, Société Française de Management – SFM atd.) nebo kontinentální (Asia Academy of Management – AAM, European Academy of Management – EURAM atd.). Právě Evropská akademie managementu (EURAM) se snaží vytvářet širší platformu a fungující vědeckou komunitu, která by zajišťovala rozvoj studií managementu jako samostatné vědecké disciplíny. Za tímto účelem pořádá EURAM každoroční konferenci, ta letošní se konala v červnu 2015 ve Varšavě.¹ Velký prostor je věnován také doktorským studentům a studentkám, během celého roku pro ně pořádá řadu seminářů. Kromě toho vydává EURAM vlastní časopis The European Management Review (EMR).

Protože je oblast managementu, podnikání a organizačních studií poměrně obsáhlá, je zájem EURAM rozdělen do 13 strategických zájmových skupin. Zájmové skupiny EURAM se zaměřují kromě „klasických“ tematických okruhů, jako je správa a řízení společností, mezinárodní management a podnikání, a témat metodologických (výzkumné metody a praxe) také na témata na pomezí organizačního výzkumu a sociologie. Do této oblasti spadá i zájmová skupina Gender, rasa a diverzita v organizacích.²

Přestože v tematickém bloku této zájmové skupiny byly příspěvky velmi různorodé, bylo možné identifikovat některé klíčové oblasti, které byly zkoumány opakovaně. Většinou se jednalo o témata typická pro výzkum diverzity jako takový, ovšem s patřičným akcentem na organizační rovinu výzkumu. Příspěvky reagovaly na trendy v současném světě, především na změny spojené s globalizací. Na konferenci se poukazovalo zejména na přítomnost lidí s různými kulturními a náboženskými kořeny, nejčastěji se hovoří-

jména na ženy. Problém je, že na rozdíl od krize samotné tato opatření jsou obecně vnímána jako potřebná a nutná. Mají zcela devastující dopad na ohrožené skupiny populace, jako jsou sólo matky, starší lidé, kteří jsou závislí na sociálních službách, ale také na ženy, které tyto služby poskytují, protože mzdy v tomto sektoru vlivem vyšší nezaměstnanosti klesají. Přitom existují alternativy k úsporným opatřením, např. zvyšování nabídky pracovních míst nebo investice do sociální infrastruktury. V každém případě je však potřebné genderové rozpočtování (*gender budgeting*). Nevyužívání genderového rozpočtování v rámci nedávných a současných úsporných opatření ve většině zemí způsobuje zcela neproporcionálně významnější dopady na ženskou populaci.

Konference se s celkovým počtem 73 panelů řadí mezi největší světové feministické konference. Součástí konference byla i oslava 20. výročí fungování časopisu *Feminist Economics* (<http://www.feministeconomics.org/>). Časopis

vydává Mezinárodní asociace pro feministickou ekonomii (IAFFE), která konferenci každoročně organizuje a sídlí na Rice University v USA. Se záměrem podpořit kontakt a vzájemnou spolupráci i v obdobích mezi konferencemi, iniciuje IAFFE od letošního roku novou aktivitu – tematické skupiny. Hlavními tematickými skupinami (v jejichž rámci jsou navrženy další podskupiny), které byly na letošní konferenci v Berlíně vytvořeny, jsou: feministická teorie a ekonomie; formální a neformální trh práce; sféra reprodukce; makroekonomický kontext; příjmová chudoba a deprivace způsobilostí. Snad budou tato a podobná témata již brzy předmětem většího zkoumání i v rámci české vědy. Příští konference feministické ekonomie se uskuteční na konci června 2016 v Galway v Irsku.

Poznámky

1 Tato zpráva vznikla v rámci projektu GA ČR (reg. č. 15-13766S).

GENDER SUMMIT: GENDER V BĀDÁNÍ, JEHO KONTEXTU A VÝSTUPECH / HANA TENGLEROVÁ

Sedmý Gender Summit s podtitulem „Mastering *gender in research performance, contexts, and outcomes*“, který se uskutečnil 6. a 7. listopadu 2015 v Berlíně, se zabýval jednak tím, jak instituce měří a hodnotí schopnosti výzkumníků a výzkumníků a jejich pracovní výkony, a tím, jaké dopady tyto procesy na ženy a muže mají, jednak představením nových výzkumů a iniciativ, jejichž cílem je problém na úrovni politik řešit. Konference sice nepřinesla žádná převratná a zásadní zjištění, ukázala však, jak samozřejmé je pro západní instituce (politik) výzkumu a vývoje, prestižními i zcela běžnými univerzitami počínaje, grantovými agenturami a ministerstvy konče, je tematizovat genderovou rov-

nost a veřejně analyzovat data, která o jejích projevech mají. Ze strany těch nejvlivnějších, poskytovatelů financí na výzkum, zazníval opakovaný důraz na transparentnost vůči žadatelům/kám o finance na výzkum, ale i apel na to, aby se jednotlivé aktivity nestaly cílem o sobě, který je odškrtnut, ale vždy zůstaly prostředkem k proměně fungování vědy.

Konference se uskutečnila přesně 15 let poté, co byla publikovaná zpráva ETAN, která poprvé přinesla statistický přehled o postavení žen ve výzkumu v Evropě a ukázala, že zatímco ženy tvoří polovinu absolventů vysokých škol, jejich zastoupení směrem k profesi výzkumnice klesá na každé další úrovni. Studie podnítila vznik řady dalších analýz,

lo o pracovním postavení lidí (v první řadě žen) z muslimských zemí. Nejednalo se však o jedinou analyzovanou diverzitu. Pozornost byla věnována také otázce genderu, osobám se zdravotním nebo mentálním hendikepem, s jinou sexuální orientací apod.

Specifická diverzita v organizačním výzkumu se ukázala v prvním společném tématu – ve významu mikroroviny a makroroviny. V rámci organizací spolu interagují lidé – aktéři. Jednání však není úplně libovolné, je ovlivňované jejich kulturním a sociálním zázemím. Vliv má i to, jak je na ně nahlíženo ostatními, tj. jaké vlastnosti a schopnosti jim ostatní přisuzují na základě sociálně významných znaků. Strukturální hlediska a aktéřská rovina se propojují ještě s mezúrovní – s formálními a neformálními pravidly fungování organizace. Referující na konferenci se tak zajímali například o to, jakým způsobem může v organizacích probíhat management diverzity a jaké faktory ovlivňují jeho efektivitu. Výzkum Joao Goise z brazilské Universidade Federal Fluminense odhalil, že dopad opatření týkajících se managementu diverzity na rovnost závisí nejen na obecném přístupu k diverzitě v dané společnosti, ale také na tom, jaké sociální postavení mají ti, kdo management diverzity prosazují.

Joao Gois otevřel další subtéma konference EURAM v oblasti genderu a diverzity. Problematika nerovnosti nebyla zkoumána pouze v rovině zkoumaných, ale rovněž v rovině zkoumajících. Konkrétně se jednalo především o kritiku toho, že koncepty diverzity a boje o rovnost jsou konstruovány v západních společnostech a opomíjejí ostatní kulturní a sociální tradice a přístupy (mluvilo se zejména o muslimských filosofických i praktických východiscích). Jawad Syed z britské Huddersfieldské univerzity to ilustroval na případě výuky genderové diverzity a rovnosti v Pákistánu. Jeho příspěvek ukazoval, že modely a teorie využívané ve výuce této problematiky nejsou neutrální, a tudíž univerzálně aplikovatelné. V současné době převažující přístupy jsou založeny na perspektivách a zkušenostech západních žen, ignorují sociální a kulturní kontext oblasti, kde jsou aplikovány.

kteř se zabývaly fenoménem tzv. dřavého potrubí. Většina z nich došla k závěru, že příčinou jsou strukturální podmínky a implicitní genderové stereotypy, které ovlivňují to, jak je vnímán pracovní výkon žen a mužů a jak vznikají rozhodnutí o hodnocení jejich práce. Podle Elisabeth Pollitzer, ředitelky Portia Ltd. UK, jedné ze zakladatelek Genderového summitu, která setkání otevřela, je třeba konstatovat, že dřavým potrubím ženy z výzkumu stále unikají. Nejde přitom prý jen o věc neférovosti, ale o selhání vědy identifikovat a angažovat ty nejlepší a o ztráty, které toto počínání přináší na úrovni vědění, řešení problémů a perspektiv, kterými je na ně pohlíženo.

První panel konference se zaměřil na výzkumy a doklady neplatnosti teze, že meritokracie zaručí úspěch těch nejlepších a že věda má efektivní nástroje, jak objektivně hodnotit práci jednotlivců. První mluvčí, Martina Schraudner (vedoucí katedry gender a diverzita v organizacích Technické univerzity v Berlíně), mimo jiné hovořila o výzkumu, který hledal důvody odchodu žen a mužů z akademické sféry. Podle jeho zjištění sem patří: dlouhodobé obavy vztahující se k nejistotě zaměstnání v akademii, nespokojenost s vědeckou kulturou, pocit nedocenenosti, záměr jít do soukromého výzkumu a využití pracovní nabídky ze světa mimo akademii. U žen byla signifikantně častějším důvodem odchodu než u mužů právě nespokojenost s fungováním vědy: tlakem na výkon, pocitem izolace, kulturou opanovanou muži atd. Podle Schraudner je ke změně třeba především pustit ženy do vedoucích pozic. Stephen Curry (prof. Imperial College UK) hovořil o tom, že jakýkoli systém zvýhodňuje ustavené vědce a vědkyně, že považuje za vhodné co nejvíce ztransparentnit systémy hodnocení a zároveň uznat limity stávajících systémů. A podle Jacquesa Mairesse (CREST-ENSAE, France; Maastricht University, UNU-MERIT, Netherlands; and National Bureau of Economic Research (NBER), USA) výzkumy ukazují, že rozdíl v publikační produktivitě mezi ženami a muži najdeme jen při pohledu na průměr a že 45 % žen

je produktivnější než průměrný muž. V určitém věku navíc bývají ženy produktivnější a není jednoznačně prokazatelné, že rodičovství ženy v produktivitě brzdí.

Druhý panel zkoumal konkrétní opatření, která poskytovatelé výzkumu přijímají, aby zabránili předsudkům, jejichž existenci opakovaně dokládá celá řada studií. Ukazují například na vyšší pravděpodobnost úspěchu mužských žadatelů, tendenci hodnotících oceňovat více výzkum, který se podobá jejich vlastnímu nebo nepochopení významu analýzy založené na perspektivě pohlaví a genderu. Emilie Marcus, ředitelka časopisu *Cell Press* nakladatelství Elsevieru, hovořila o vytvoření manuálu pro vydavatele a programu podpory při slaďování rodinného a profesního života. Jackie Hunter, ředitelka britské Rady pro biotechnologie a biovědy, uvedla především nutnost transparentnosti hodnotících procesů, instituce dokonce plánuje nechat začínající vědkyně a vědce přihlížet zasedání a práci hodnotících panelů. Lisbeth Söderqvist ze Švédské rady pro výzkum popsala celou řadu iniciativ, které instituce zavedla. Analýza hodnotících procesů, kterou si Rada nechala provést, ukázala, že se velmi často například řeší otázka nezávislosti, a to významně častěji v případech žadatelek o grant (34 %) než u žadatelů (5 %). Výzkum také ukázal, že neformální hodnotící kritéria ovlivňují negativně hodnocení žen a že hodnotící jsou logicky součástí společnosti, v níž předsudky ještě stále přetrvávají. Jean-Pierre Bourguignon, prezident Evropské výzkumné rady, ve svém příspěvku shrnul již známé údaje o úspěšnosti žen a mužů mezi žadateli o grant.

Třetí plenární sekce se věnovala instituci Genderového summitu jako takovému. V průběhu let se iniciativa rozšířila do celého světa a v současnosti mimo Evropu. Genderové summity probíhají v Severní a Jižní Americe, Africe a v asijsko-pacifické oblasti. Mluvčí se ve svých vystoupeních proto zaměřily na seznámení diváctva se situací v těchto regionech. První den oficiální program ukončily paralelní sekce, které se podrobně věnovaly otázkám genderu a po-

Jak vyplývá i z výše uvedených příspěvků, dalším společným tématem, nebo spíše orientací organizačního výzkumu, byl důraz na praktickou stránku, tj. na hledání možných řešení eliminace nerovností. I v této oblasti se objevil již připomínaný rys organizačního výzkumu – důraz na hledání řešení nejen na makroúrovni, ale i mezoúrovni a mikroúrovni. Zajímavým příkladem tohoto přístupu byl příspěvek Constantina Schoena z Curyšské univerzity. Výsledky jeho výzkumu ukázaly, že genderové nerovnosti v oblasti kariérního postupu se vyskytují jen v prostředích, kde je obecně malé zastoupení žen. Výsledkem však bylo i to, že zavedení kvót v prostředích, kde jsou ženy zastoupeny málo, nemusí mít nutně pozitivní dopad na nerovnosti. Úspěšnost kvót je podle názoru Constantina Schoena ovlivněna dalšími faktory na úrovni organizace (charakter pracovního prostředí, velikost pracovního týmu a další). V příspěvku byla také uvedena role faktorů celospolečenských (obecné postavení žen v dané společnosti) a individuálních.

Snaha o aktivní změnu s sebou přináší i další téma – ne/viditelnost nerovností. Autoři a autorky upozorňovali na to, že nerovnosti jsou často neviditelné nebo neviděné. Pro aktivní změnu je třeba nerovnosti identifikovat, základem by měly být potřeby skupin v nerovném postavení. Specifické skupiny, u kterých se kříží více nerovností (problematika intersekcionality), mají zvláštní potřeby, čemuž je potřeba věnovat pozornost při hledání praktických řešení. Zároveň se téma ne/viditelnosti objevuje v souvislosti s tím, co je považováno za samozřejmé. Příkladem může být heterosexuality na pracovištích, která je samozřejmá, a tedy nezviditelněvaná. Naopak homosexuální orientace je ta neočekávaná. Pracovníci s homosexuální orientací se proto často nacházejí v situacích, kdy musejí svoji sexuální orientaci vysvětlovat a tím zviditelněvat. Ne/viditelnost se pak odráží i v tom, jak dané nerovnosti zkoumat. Potýkaly se s ní autorky Claudia Niedlich a Melanie C. Steffens, které zajímal nerovný přístup k uchazečům o práci. Řešily otázku, jak zahrnout sexuální orientaci a náboženství do přihláškových formulářů, a to tak, aby byly zároveň viděné, ale ne

hlaví v konkrétních oborech, podpoře genderového výzkumu ze strany nejvýznamnějšího evropského poskytovatele financí na výzkum či předsudkům a způsobům, jak se jim vyvarovat. V sekci, která se zaměřila na Evropskou výzkumnou radu, Mieke Verloo hovořila o roli sociálních a humanitních věd a genderové dimenzi v nich. Hovořila z pozice členky hodnotícího panelu o tom, že vnímá celkem tři modely toho, jak je gender uplatňován v předkládaných projektech: posílení genderového výzkumu, integrace perspektivy genderu do výzkumu a přístup podobný hologramu, který zachycuje celou komplexitu reality (není jen interdisciplinární ve smyslu výpůjček konceptů z různých oborů, ale spojuje vědce a vědkyně z různých oblastí, a zasahuje víc úrovní problému najednou). Zmínila se také, že vnímá stále silné předsudky vůči genderovému výzkumu, nicméně s ryzí androcentrickým výzkumem, který byl běžný v minulosti, se již v rámci práce pro panel nesetkává.

Druhý den proběhly dvě plenární sekce a jeden blok paralelních sekcí. První sekce se zabývala tím, jak zajistit, aby politiky skutečně přinesly konkrétní výsledky, a tím, jak doložit přínosy institucionalizace genderového mainstreamingu v oblasti vědy. Sekci otevřel její předsedající Curt Rice otázkou: Jak měřit úspěch genderového mainstreamingu v hodnocení žádostí o granty? Když prý požádal týmy o to, aby zaměstnaly někoho, kdo do jejich výzkumu dostane dimenzi pohlaví a genderu, splnili to a najali novou osobu. Stačí to ale? Znamená to nutně, že se pohlaví a gender

skutečně do daného výzkumu dostalo? Bohužel nikoli. Lillemor Dahlgren v panelu hovořila o implementaci genderového mainstreamingu ve 41 švédských vládních agenturách pro výzkum. Zdůraznila, že je nutné léčit nemoc, nikoli její projevy, a že čistě dosažení číselné parity zastoupení žen a mužů v rozhodování o výzkumu nebo mezi profesory neznamená, že je vše v pořádku. „Jde o férové fungování systému, nikoli jen dosažení žen do něj,“ zdůraznila.

Pátý a poslední panel zkoumal roli strategických aliancí hlavních aktérů výzkumu a vývoje, které mohou být díky vzájemnému propojení podstatně úspěšnější v zavádění genderového mainstreamingu a dalších aktivit na podporu genderové rovnosti. Cílem panelu bylo diskutovat především o udržitelnosti a dlouhodobosti snah o dosažení genderové rovnosti. Z představených iniciativ byla připomenuta například iniciativa Athena Swan, která vznikla jako projekt aktivistický, který ve Velké Británii během 16 let svého fungování přerostl v celonárodní projekt. Představené aktivity se nijak zásadně neliší od těch aktivit, které probíhají i v našich končinách, diametrální rozdíl tu ale je v ochotě se měnit, přijímat nové, v podpoře vedení a přijetí tématu genderové rovnosti jako hodnoty ze strany samotných vědců a vědkyň. Simone Buitendijk, prorektorka Leidenské univerzity a předsedkyně LERU, v závěru panelu konstatovala: „Nepotřebujeme žádnou další speciální legislativu, můžeme začít věci měnit hned.“ Když budeme chtít, dodávám já.

příliš zviditelňované. Pracovaly s předpokladem, že očekávaná, a tudíž neuváděná je heterosexuální orientace a nemuslimské náboženské vyznání. Ty tedy nebylo třeba ve formulářích vůbec uvádět. Navrhly proto zařadit jako součást hodnocení přihláškových formulářů procházení facebookových profilů, kde jsou i osobní fotky s partnery a partnerkami. Sexuální orientace se tak stala stejně viditelnou pro obě skupiny.

Oficiální cíle zájmové skupiny Gender, rasa a diverzita v organizacích jsou formulovány jako snaha o podporu studia a výzkumu v oblasti nerovnosti v globálním měřítku. Dále si stanovili, že usilují o vyloučení marginalizovaných hlasů a snaží se směřovat výzkum k nápravě nerovností, k dosažení sociální spravedlnosti a spokojenosti všech jednotlivců a skupin. Takto vytyčené cíle jsou téměř totožné s obsahem a směřováním přednášek v rámci konference. Společná jim může být i kritika. Ani příspěvky na konferenci, ani oficiálně vytyčené cíle se příliš nezabývají tím, kdo jsou ty marginalizované hlasy, které je třeba vyslechnout. Jsou to ti, kteří svoji nerovnost vidí, nebo i ti, kteří jsou v nerovném postavení, ale jako nerovné ho nevnímají? Stejně tak není příliš pozornosti věnováno tomu, jaká křížení nerovností má význam zkoumat – má význam si všimnout křížení nerovností věku a genderu, nebo hrají roli i další faktory? A jaké to jsou? Kolik jich může být? Možná právě tyto otázky se mohou stát tématy, která se budou řešit na konferenci EURAM v roce 2016 v Paříži.

Poznámky

1 Stránky konference viz <http://www.euram-online.org/euram-15.html>.

2 Více o činnosti a zaměření této zájmové skupiny viz <http://www.euram-online.org/gender-race-diversity-in-organisations.html>.

PODĚKOVÁNÍ

Redakce časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* děkuje za spolupráci recenzentkám a recenzentům, kteří se podíleli na hodnocení statí šestnáctého ročníku časopisu v roce 2015.

Dr. Cynthia Barounis (Washington University, St. Louis); Mgr. Iva Baslarová, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. Monika Bosá, Ph.D. (Prešovská univerzita, Prešov); prof. Hana Cervinková (University of Lower Silesia, Wrocław); Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Mgr. Jana Dvořáčková, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. et Mgr. Lenka Formánková, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); prof. Milica Gaber (University of Ljubljana); Mgr. Lucie Galčanová (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. Magdalena Górska (Linköping university); dr. Niall Hanlon (Dublin Business School); PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); PhDr. Hana Havelková, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); doc. Mgr. Libuše Heczková, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); Mgr. Ema Hrešanová, Ph.D. (Západočeská univerzita, Plzeň); Beatrice Chromková Manea, M.A., Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. Lucie Jarkovská, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. et Mgr. Tereza Jiroutová Kynčlová (Univerzita Karlova, Praha); Prof. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc. (Ostravská univerzita, Ostrava); prof. dr. Dimitar Kambourov (Sofia University); dr. Martin King (Manchester Metropolitan University); Mgr. Ľubica Kobová, M.A., Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); doc. ing. Lucie Kozlová, Ph.D. (Jihočeská univerzita, České Budějovice); Mgr. Marcela Linková, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Dagmar Lorenz-Meyer, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); Mgr. Kateřina Machovcová, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); dr. Monika Metykova (University of Sussex); prof. PhDr. Ivo Možný, CSc. (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. Olga Nešporová, Ph.D. (VÚPSV, Praha); prof. Irina Novikova (University of Latvia, Riga); prof. Julie Pasamante Elman (University of Missouri); Mgr. Tomáš Pavlas (Otevřená společnost, o.p.s., Praha); Mgr. Hana Porkertová (Masarykova univerzita, Brno); Mgr. Pavel Pospěch, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); dr. Ralf Puchert (Institut für Bildung und Forschung, Berlin); doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); Petr Roubal, M.A., M.Phil., Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Mgr. Lenka Slepíčková, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); doc. Věra Sokolová, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); Mgr. et Mgr. Adéla Souralová, Ph.D. (Masarykova univerzita, Brno); PhDr. Lucie Storchová, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); PhDr. Jana Valdřová, Ph.D. (Jihočeská univerzita, České Budějovice); PhDr. Marta Vohlřídálová, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); PhDr. Lenka Vochocová, Ph.D. (Univerzita Karlova, Praha); prof. dr. Martina Winkler (Universität Bremen); Mgr. Kateřina Zábřodská, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha).

VÝZVA K PODÁNÍ NÁVRHŮ TEMATICKÝCH BLOKŮ A ČÍSEL NA OBDOBÍ 2017–2018

Zájemci a zájemkyně o editorství tematických bloků nebo monotematických čísel mohou redakci časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* zasílat návrhy, které musí obsahovat tyto náležitosti:

- pracovní název
- stručný nástin projektu, obsahové zaměření a kontext tématu, jeho relevance
- předběžný obsah bloku/čísla (předpokládaný počet článků /poměr oslovených autorů/ek ku článkům z otevřené výzvy/, recenze, zprávy, příp. rozhovor a další)
- seznam oslovených autorů a autorek, kteří souhlasili s nabídnutím článku, s předběžnými názvy a stručným abstraktem jejich příspěvků
- časový harmonogram přípravy a rozvahy nad možnostmi distribuce výzvy
- stručné CV navrhovatele/ky, včetně výběru publikací a informace o editorské zkušenosti

Editorské návrhy mohou být realizovány v roce 2017 a 2018. Na základě dosavadních zkušeností odhadujeme dobu potřebnou na přípravu tematického čísla 15–18 měsíců.

Termín pro zaslání návrhů je 29. února 2016.

Návrhy zasílejte v jednom souboru na adresu redakce GRPV genderteam@soc.cas.cz.

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* je recenzovaný vědecký transdisciplinární časopis v oblasti genderových studií a feministické teorie. V časopise jsou publikovány stati, které uplatňují genderovou či feministickou perspektivu v oboru sociologie, filosofie, politologie, kulturních studií anebo v dalších sociálních a humanitních vědách. Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vydává od roku 2000 Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Redakční rada časopisu podporuje publikace, které přispívají k rozvoji transdisciplinárních genderových studií v České republice s přihlédnutím k autorskému analytickému přínosu textů.

Časopis je zařazen v databázi SCOPUS, *European Reference Index for the Humanities* (ERIH), v databázi *Central European Journal of Social Sciences and Humanities* a v dalších databázích.

Gender and Research is a peer-reviewed transdisciplinary journal of gender studies and feminist theory. The journal publishes articles with gender or feminist perspective in the fields of sociology, philosophy, political science, cultural studies, and other branches of the social sciences and humanities. The journal was founded in 2000; it is published biannually by the Gender & Sociology Department of the Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences. The editorial board supports work that represents a contribution to the development of transdisciplinary gender studies and it takes into account the analytical contribution of manuscripts.

The journal is listed in the SCOPUS, *European Reference Index for the Humanities* (ERIH), the *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, and other databases.

Instrukce pro autorky a autory

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu genderteam@soc.cas.cz. Rukopisy zasílejte ve dvou variantách: 1. v plné variantě, včetně abstraktu v angličtině, klíčových slov, informace o autorovi/ce a kontaktní adresy; 2. v anonymní verzi, která musí být shodná s plnou verzí s výjimkou údajů, podle kterých je možné identifikovat autora/ku. Redakce si vyhrazuje právo provést další nezbytnou anonymizaci textu předtím, než text postoupí do recenzního řízení. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně e-mailové adresy a telefonu.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat vedle vlastního textu rovněž abstrakt v angličtině (800–1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, nejméně tři klíčová slova v angličtině. Příložená musí být stručná informace o autorce či autorovi, včetně kontaktního e-mailu. Stati se musí pohybovat v rozsahu 20 až 30 normostran (1800 znaků včetně mezer na stránku bez literatury včetně poznámek pod čarou), recenze by neměly přesahovat 7 normostran a zprávy a komentáře 5 normostran.

Pokud článek obsahuje tabulky či grafy, musí být součástí stejného souboru jako hlavní text. Současně je ale pošlete také jako zvláštní soubory (každý zvlášť). Pro grafy a obrázky požadujeme zdrojový soubor. Použijte písmo Times New Roman velikosti 10 bodů (u všech textových položek v grafu i v tabulce, tj. popisky os, legenda, zdroj dat atd.). Vždy musí být rovněž uveden zdroj. Název grafu, tabulky uveďte písmem Times New Roman, tučně, velikost 12 bodů. Obrázky preferujeme ve formátu TIF.

Podrobnější pokyny naleznete na internetové stránce časopisu www.genderonline.cz

Stati nabídnuté k publikaci v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* jsou postoupeny k posouzení dvěma recenzentům/kám. Autoři a posuzovatelé zůstávají pro sebe navzájem anonymní. Redakce provádí základní jazykovou úpravu textu.

For guidelines for authors in English visit www.genderonline.cz/en

Adresa redakce:

časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* / *Gender and Research*

SOÚ AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 210310351

e-mail: genderteam@soc.cas.cz

<http://www.genderonline.cz>

SOU
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

GS GENDER
SOCIOLOGIE